

SOPIMUSTEN VENÄJÄ 2030

SOPIMUSTEN VENÄJÄ 2030

TOIMITTAJAT:
Osmo Kuusi
Hanna Smith
Paula Tiihonen

Ohjausryhmän
puheenjohtaja:
kansanedustaja
Päivi Lipponen

SOPIMUSTEN VENÄJÄ 2030

Toimittajat:

Osmo Kuusi

Hanna Smith

Paula Tiihonen

Ohjausryhmän puheenjohtaja, kansanedustaja Päivi Lipponen

EDUSKUNNAN TULEVAISUUSVALIOKUNNAN JULKAISU 3/2010

Tulevaisuusvaliokunta

Eduskunta

Puhelin 09 4321

Faksi 09 432 2140

tuv@eduskunta.fi

www.eduskunta.fi

ISBN 978-951-53-3296-7 (nid.)

ISBN 978-951-53-3297-4 (PDF)

Lukijalle

Tulevaisuusvaliokunta katsoi edellisellä vaalikaudella tuottamansa Venäjä-skenaariot arvokkaiksi ja päätti, että ne on syytä päivittää. ”Venäjä 2017: kolme skenaariota” raportti vuodelta 2007 on toiminut pohjamateriaalina ja virikkeiden tuojana tälle työlle.

Raportissa tarkastellaan niin Venäjän modernisaatiokehitystä kuin talouden näkymiä aina vuoteen 2030. Eräänä uutena lähestymistapana tässä päivitys- ja ennakointityössä on ollut etsiä visiota ja skenaario-aiheita Venäjän kehityksestä ”tulevaisuuden naapuruuden” arvioinnin avulla. Syventääkseen tuntemustaan raja-naapuruudesta valiokunta vieraili 23.4.2010 Imatralla ja Svetogorskissa. Kolmen skenaarion päivityksen jälkeen on tuotettu uusi neljäs skenaario nimeltä ”Sopimusten Venäjä 2030”. Raportin luonnosta käsiteltiin Lappeenrannassa 25.5.2010 EU-Russia Innovation Forumissa.

Kesällä 6.7.2009 valiokunta järjesti kansainvälisen seminaarin, jossa käsiteltiin identiteetin rakentamista otsikolla ”Future Building”. Seminaari oli osa kansainvälisen hallintotieteiden instituutin (IIAS, International Institute of Administrative Sciences) järjestämää globaalitason konferenssia Suomessa 7-11.7.2009 kansakunnan rakentamisesta nimeltä ”History and Future of Nation-Building”. Marraskuun 11. päivänä 2009 valiokunta järjesti ”Yhdessä ja Erikseen” seminaarin eduskunnassa. Näissä esille noussut aihe venäläisestä identiteetistä on mukana myös tässä raportissa.

Selvityksen tekoon on valiokunnan lisäksi osallistunut muiden valiokuntien edustajia sekä laajassa ohjausryhmässä mittava määrä alan tutkijoita ja muita asiantuntijoita. Puheenjohtajana on toiminut ansiokkaasti ed. Päivi Lipponen ja varapuheenjohtajana ed. Marjo Matikainen-Kallström. Heille, kirjoittajille ja teille kaikille työhön osallistuneille suurkiitos!

Marja Tiura

Tulevaisuusvaliokunnan puheenjohtaja

Sisällys

Esipuhe: Venäjän demokratia	IV
Tulevaisuusvaliokunnan kannanotot.....	IX
Venäjän tulevaisuuden skenaariot.....	XVI
 Osa I: Venäjän määrittäjät: Venäjän erityispiirteet ja talous	1
1. Venäjän uudistumisen monista esteitä	1
1.1. Johdanto: Venäjän uudistumisen kulttuurisia ja historiallisia esteitä.....	1
1.2. Venäjän omakuva	3
1.3. Kansainvälisiä kommentteja Venäjän omakuva- teemasta	21
1.4. Modernisaatio Venäjän historiassa.....	29
1.5. Instituutiot, korruptio ja oikeudellinen nihilismi.....	40
2. Venäjän talouden tulevaisuuden näkymiä	49
2.1. Arvioita Venäjän lähivuosien taloudellisesta kehityksestä	49
2.2. Venäjän valtiojohdon toimia talouslaman hoidossa	51
2.3. Venäjän valtiojohdon tulevaisuuslinjaukset ja Venäjän tulevaisuuden skenaariot	52
2.4. Venäjän talouden modernisoitumisen kaksi mahdollista mallia	60
2.5. Venäjän talouden modernisoitumisen kolme estettä	73
2.6. Rusnano ja lentokonetuotanto venäläisen high-tech-tuotannon mahdollisuuksina.....	80
2.7 Venäjä energian ja raaka-aineiden tuottajana tulevaisuudessa.....	86
 Osa II: Uusi sopimisen Venäjä skenaario ja naapuruus.....	96
1. Skenaario 4: sopimusten Venäjä.....	96
1.1 Sopimus pohjaisen mallin ja sopimisen lähtökohtia	96
1.2. Skenaario 4: Sopimusten Venäjä.....	103
2. Miten naapuruus kehittyy	107
2.1 Suomalaisten naapuruuskuvaa määrittää epävarmuus ja varauksellisuus.....	108

2.2 Naapuruus yleisessä identiteetin ja kansakunnan rakentamisen kehikossa.....	116
2.3 Heikkoja signaaleja käytännöstä	119
 Osa III: Tutkimusta, näkemystä ja kokemusta.....	122
1. Valtteri Kaartemo & Kari Liuhto: Teknologia-innovatiiviset erityistalousalueet ja Venäjän modernisaatio: opetuksia Kiinasta	122
Tiivistelmä.....	122
Johdanto.....	124
Tavoitteet ja hallinto.....	126
Erityispiirteet	128
Vaikutus.....	130
Toimintapolitiikan oppitunti.....	132
2. Riitta Kosonen & Sinikka Parviainen: Viralliset ja epäviralliset käytännöt lyövät kättä venäläisessä liike-elämässä vuonna 2030	136
Johdanto.....	136
Epäviralliset henkilöverkostot.....	137
Korruptio	140
Sopimusten lainvoimaisuus.....	142
Vaihtokauppa eli barter	144
Rahoitusmarkkinat.....	146
Paternalismi	149
Epäviralliset työmarkkinat.....	152
Lopuksi.....	153
3. Yrjö Myllylä: Murmankin alueen merkityksen kasvu energiataloudessa ja logistiikassa luo mahdollisuuksia myös Suomen yrityksille.....	161
Delfoi-paneelin tuloksista tehtyjä johtopäätöksiä.....	164
Hankeaihioita.....	166
4. Tapio Välinoro: Suomen ja Venäjän lähialue- ja naapuruuspolitiikasta	171
5. Jeremy Smith: Venäjän kansallinen identiteetti.....	174

6. Maija Lummepero: Kulttuuriyhteistyön perusta ja toimintaedellytykset 20 vuotta sitten	182
Kulttuuriyhteistyö 2000-luvulla - kulttuurihallinnon rooli	
yhteistyön edellytysten kehittäjänä	183
Pohjoisen ulottuvuuden politiikka sekä EU:n ja Venäjän välinen yhteistyö	
kulttuurisektorilla	193
Kulttuurisektorin kehitys ja yhteistyön näköalat vuonna 2030	196
7. Susanna Niinivaara: Näköharjoja naapurista	199
1. Näköharjoja: Venäjä on Neuvostoliitto	199
2. Näköharjoja: Venäjä on monoliitti	200
3. Näköharjoja: Venäjällä ei ole oppositiota.....	200
4. Näköharjoja: Venäjä on olemassa vain suhteessa Suomeen.....	202
5. Näköharjoja: kylmä sota ei kuollutkaan	202
Lopuksi	202
8. Antero Eerola: Venäjän valinta: Modernisaatio vai stabilisaatio?	203
Medvedevin monen rintaman sota.....	205
Modernisaatio on meidän tiemme	205
Innovaatioita komentotalouden hengessä.....	206
Mikä on Lada-tehtaan hinta?	208
Korruption syöpäkasvain.....	210
Hyvä poliisi vastaan pahat.....	211
Pohjois-Kaukasuksen haava vuotaa yhä.....	212
Poliittisen järjestelmän haaste: ukrainisaatio vai vakaus?.....	214
Kumpujen yöstä hyvään naapuruuteen.....	215
9. Natalia Baschmakoff: Venäjän nuorison lukutottumukset	
rajassa muutoksessa 2000-luvulla	218
Valistuksen hedelmät.....	218
Kadonnutta lukijaa etsimässä	220
”Generation NEXT” – uusi uljas sukupolvi	221
Lopuksi	223

Esipuhe: Venäjän demokratia

Nikolai Gogol kuvaa teoksessaan Reviisori 1800-luvun Venäjää. Moskova lähettää viranomaisen tarkastamaan pikkukaupunkia. Kaupunginjohtaja ryhtyy laittamaan kaupungin asioita kuntoon. Sairaalan potilaita lähetetään kotiin, jotta hoidon laatua ei voi epäillä. Tuomari lohduttaa kaupunginjohtajaa, että kukaan ei voi sanoa oikeuden papereista, mikä on totta ja mikä valhetta. Virkamiehiä neuvotaan puhumaan tulipalosta, mikäli tarkastaja ihmettelee miksi uutta kirkkoa ei ole rakennettu, vaikka rahat siihen on myönnetty jo viisi vuotta sitten. Lisäksi kaupunginjohtaja neuvoo postimestaria lukemaan kaikki kirjeet, jotta turhia valituksia ei lähetetä Moskovaan. Tähän postimestari toteaa tyytyväisenä, että hän tekee sitä jo silkasta uteliaisuudesta.”¹ Kuinka paljon on muuttunut Gogolin ajoista?

Ilmestyessään satiiri herätti venäläisessä poliittisessa eliitissä vihaa: Pyhää Venäjää ei saanut rienata. Gogolin piti lähteä vapaaehtoiseen maanpakoon. Venäjällä ei ollut 1800-luvulla poliittista oppositiota, kuten ei oikein tänä päivänäkään. Kirjailijat ovat perinteisesti toimineet kansakunnan omatuntona. Heillä, intelligentsijan jäseninä, on ollut rohkeus kovistella vallanpitäjiä kansalaisten vähäisistä poliittisista oikeuksista. Ilmeisesti tästä kulttuurin ja politiikan yhteydestä kumpuaa käsitys ”venäläisestä mystiikasta”.²

Voidaanko Venäjältä vaatia länsimaista demokratiaa? Venäjä ei ole koskaan ollut demokraattisesti hallittu maa siten kuin me länsimaissa demokratian käsitämme. Venäjän valtarakenteet ovat kehittyneet vuosisatojen aikana.³ Maalla on pitkä historia. Nestorin kronikassa vuonna 862 Rurik kutsutaan hallitsemaan slaavikansoja. Tuolloin Euroopassa frankkien valtakunta jaettiin ja viikingit kävivät kauppaa Itämereltä Mustallemerelle.

Kaikkea ei voi hyväksyä ja sallia, mutta meillä eurooppalaisilla on taipumus nähdä asiat ominaisuuksien puutteiden kautta. Venäjästä käytävää keskustelua hallitsee puhe minkälaiseksi haluamme Venäjän kehittyvän.⁴ Mediassa ja politiikassa ”puutteet” mustavalkoistuvat entisestään.

Eurooppalaisilla tulisi olla enemmän halua ja kykyä ymmärtää Venäjää. Sen varaan voidaan rakentaa tasa-arvoinen kanssakäyminen.

¹ Gogol.

² Vituhnovskaja 2008, 114; Lauren 2009, 181.

³ Shevtsova 2003, 264-269.

⁴ Lauren 2009, 174-175.

Länsimainen demokratia rakentuu vahvan kansalaisyhteiskunnan varaan. Venäläinen sanonta kuuluu puolestaan, että ”aurinko on korkealla ja tsaari kaukana”. Venäjällä keskusvalta on ollut aina vahva ja paikallishallinto kehittymätöntä. Esivallan ja kansalaisen välistä suhdetta on leimannut autoritaarisuus. Kun poliittinen päätöksenteko, verotulot ja talous ovat keskittyneet Moskovaan, ihmisten arkinen selviytyminen on rakentunut paikallisten yhteisöllisten verkostojen varaan. Kun ei ole kansalaisyhteiskuntaa, ei ole siihen perustuvaa poliittista puoluejärjestelmää ihmisten oikeuksia ajamassa. Toimittaja Anna-Leena Laurén kysyy, miksi venäläiset haluaisivat kokea solidaarisuutta yhteiskuntaa kohtaan, joka ei ole solidaarinen heille?⁵ Oikeusvaltion kehittyminen mahdollistuu, kun kansalaiset kokevat, että lakien noudattamisesta on heille hyötyä.

Neuvostoliiton perintö - lähihistorian vaikutus

Keisarivallan aikana Venäjällä ei suvaittu edes lojaalia oppositiota. Neuvostoliittoa johti ikääntynyt puoluejohto ja presidentti nojasivat virkamiehistöön. Valta oli yhdellä puolueella, jolle vaalijärjestelmä tuotti 99 prosentin kannatuksen. Lehdistö ja televisio toimivat valtion kontrollissa, korruptio jylläsi ja salainen poliisi piti toisinajattelijat mykkinä.

Poliittiselle eliitille ja kansalaisille Neuvostoliiton romahdus on edelleen ahdistava muisto. Gosplanin luultiin elävän ikuisesti, mutta se romahti kolmessa päivässä. Kommunistinen puolue kiinnittyi 70 vuoden ajan marxismi-leninismiin soveltamiseen. Lenin doktriinin mukaan proletariaatin diktatuuri ja puoluejohto etujoukkona olivat itse edistys. Maailman muuttumiseen ei tarvinnut sopeutua.

Neuvostoliitto hajosi talouden romahtamiseen. Yhdysvaltojen käynnistämä ”Tähtien sota” -varustelukierre siirsi resurssit sotilas sektorille. Vanhoillisten vallankaappausyritys nopeutti talouden konkurssia.⁶

Sosialistinen edistys: koulutus, urheilumaine, avaruustutkimus romahtivat hetkessä ja yhteiskunnan luokkajako syveni. Vuoden 1998 talouden romahduksessa suuri osa väestöstä menetti lähes kaiken. Valtioruumiin räppäpäiset voi kiteyttää Aleksander Lebdevin kuvaukseen oligarkki Berezovskista: ”tälle ei riittänyt, että hän varastaa eikä jää kiinni. Kaikkien piti nähdä kuinka hän varastaa, eikä jää kiinni.” Venäjällä yksityistettiin ensin voitot, sitten omistus ja viimeisenä velat. Näin päästiin käsiksi vanhojen neuvostoyritysten kassavirtaan.⁷

⁵ Kaakkurinniemi 2008, 199-214; Lauren 2009, 41.

⁶ Gorbachev Herald Tribune 13.-14.3.2010.

⁷ Hakala 2008, 94.

Stephen Cohen katsoo, että Gorbatsovin uudistuslinja -perestroika, glasnost, uskorenije (uudistus, avoimuus ja kiihdyttäminen) - lanseerasi Venäjälle demokratian ja käynnistivät muutoksen. Uudistuspolitiikka oli KGB:n kehittämä, sillä se oli oivaltanut maan häviävän kilpavarustelun ja ajautuvan taloudelliseen umpikujaan.⁸

Äiti Venäjä on suuri

Venäjä sijaitsee Euroopassa, Arktikassa, Kauko-Idässä, Keski-Aasiassa, ja Kaukasuksella -10 aikavyöhykkeen sisällä. Tätä 170 kansallisuuden mosaiikkia yhdistää voimakkaimmin kansallinen itsetunto, joka rakentuu käsityksestä, että Venäjä on suurmahti ja sen erityislaatuisuus on muovautunut historiallisen ja kulttuurisen kehityksen tuloksena.

Syvää isänmaallisuuden tunnetta kirkastaa uhattuna olemisen trauma. Venäjällä koetaan, että maa on historiansa kuluessa joutunut yhä uudelleen idän ja lännen hyökkäysten kohteeksi. Venäjä itse taas on ollut rauhan puolustaja: maan laajeneminen on ollut avunantoa ja sivilisaation vientiä. Kansalaisen näkökulmasta: Venäjä uhrasi paljon vapauttaessaan Euroopan fasismista.⁹

Kuinka tähän hyväntahtoisuuteen on vastattu? Venäjä on sallinut entisen arkkihollisen laajeta ja asentaa tukikohtansa Venäjän rajoille.

Heikko vai vahva Venäjä?

Länsimaissa heikko Venäjä nähdään parempana vaihtoehtona kuin vahva suurvalta. Venäjä koee, että demokratian vienti on länsivalloille vain tekosyy puuttua toisten maiden sisäisiin asioihin ja heikentää valtiota. Venäjän demokratia on sen itsensä synnyttämää eikä eurooppalaisuudella ole sille paljoakaan annettavaa.¹⁰

Vahvan valtion rakentaminen on henkilöitynyt erityisesti pääministeri Vladimir Putiniin. Ajatus on se, että vahva valtio ja keskitetty hallinto nostavat Venäjän jälleen suurvallaksi. Tällöin kaikki tavoitetta uhkaavat esteet pitää poistaa - oli se sitten media, alueelliset kuvernöörit, oligarkit, mafia tai oppositio.¹¹

Venäjällä elää vielä perinne, jossa ”omistusoikeus” kuuluu hallitsijalle ja tämä voi luovuttaa sen alamaisten hallinnoitavaksi, mutta myös periä takaisin. Jeltsin pyrki synnyttämään uusirikkai-

⁸ Hakala 2008, 47-48.

⁹ Vihavainen 2008, 318-319.

¹⁰ Lauren 2009, 179-181.

¹¹ Truscott 1988, 125-127; Politovskaja 2005, 282-283; Lauren 2009, 179-181.

den kautta yksityisen markkinatalouden -Rockefeller -tyyliin. Putin on tukenut vain oligarkeja, joilla ei ole poliittisia suunnitelmia.

Kansalaiset arvostavat vakautta. He haluavat saada palkkansa ja eläkkeensä ajallaan. Ennen kaikkea he haluavat kokea ylpeyttä omasta maastaan ja uskoa tulevaisuuteen. Venäläisten pahin pelko on maan ajautuminen uudelleen epävakauteen.¹²

Arvion mukaan Putinin kannatus lepää kansan syvien rivien varassa, kun taas presidentti Dimitri Medvedevin kannatus tukeutuu kapeaan, koulutettuun keskiluokkaan. Presidentti Medvedev julkaisemassa tulevaisuuskatsauksessa Venäjän on monipuolistettava luonnonvaratalouttaan, kehitettävä poliittista päätöksentekojärjestelmäänsä ja uudistettava oikeuslaitosta. Nämä muutokset mahdollistavat Venäjän modernisaation.¹³ Medvedevin ajatus ylhäältä käsin tapahtuvasta muutoksesta on haastava.¹⁴

Ydinkysymys: onko Medvedevillä lopulta voimaa ja valtaa toteuttaa uudistukset? Presidentin hallintokautta on jo kutsuttu pysähtymisen ajaksi. Infrastruktuuriprojektit, teollistaminen ja pankkijärjestelmän uudistaminen öljyrahoilla odottavat edelleen toteutumista. 2000-luvun talouskriisi pääsi iskemään Venäjää voimakkaasti, koska uudistuksia ei oltu tehty.¹⁵

Pääministeri Putin on lähtenyt Venäjän uudistamisessa alhaalta. Väki muuttaa idästä länteen. Miesten keski-ikä on alle 60-vuotta alkoholismin takia. Viimeisin gallup kertoo, että 93 prosenttia kansalaisista ei usko hallituksen tekevän tarpeeksi korruption kitkemiseksi. Putinin ajattelun mukaan ensin on lopetettava korruptio, pysäytettävä sisäinen muuttoliike ja parannettava kansanterveyttä, vasta sen jälkeen tulee modernisaatio.

Euroopan pitää hakea Venäjän kanssa kumppanuutta. Ehkä ei ole toiveajattelua, että tiiviimpi yhteistyö pystyy vaikuttamaan Venäjään. Maa joutuu joka tapauksessa sopeutumaan kansainvälisen yhteisön asettamiin sääntöihin. Venäjää ei voi muuttaa komentelemalla.

Päivi Lipponen

Venäjä skenaariot ohjausryhmän puheenjohtaja

¹² Shevtsova 2003, 73; Gorbachev Herald Tribune 13.-14.3.2010.

¹³ Matthews, Nemtsova, Newsweek 8.3.2010.

¹⁴ Gorbachev Herald Tribune 13.-14.3.2010.

¹⁵ Gorbachev Herald Tribune 13.-14.3.2010; Matthews, Nemtsova, Newsweek 8.3.2010.

Lähteet

Artikkelit

Gorbachev Mikhail, Perstroika 25 years later. *Herald Tribune* 13.-14.3.2010.

Matthews Owen, Nemtsova Anna, Moscow's phony liberal. *Newsweek* 8.3.2010.

Kirjallisuus

Gogol Nikolai, *Reviisori*. Wsoy 1982.

Hakala Pekka, *Suuri ja sekava Venäjä. Uudestisyntyneen suurvallan vauhdikkaat vaiheet*. Kariston kirjapaino 2008.

Kaakkurniemi Tapani, Miten Venäjää on hallittu? 199-130. Teoksessa Vihavainen Timo, *Opas venäläisyyteen*. Otava 2008.

Lauren Anna-Leena, *"Hulluja nuo venäläiset"*. *Tuokiokuvia Venäjältä*. Teos 2009.

Politkovskaja Anna, *Putinin Venäjä*. Like 2005.

Shevtsova Lilia, *Putin's Russia*. Carnegie Endowment for International Peace 2003.

Truscott Peter, *Putin's Progress*. Simon & Schuster. 2004.

Vihavainen Timo, *Opas venäläisyyteen*. Otava 2008.

Vituhnovskaja Marina, Kansanluonne ja elämäntapa s. 114-136. Teoksessa Vihavainen Timo, *Opas venäläisyyteen*. Otava 2008.

Tulevaisuusvaliokunnan kannanotot

Suomella on kautta historian ollut Venäjään erikoissuhde, joka on perustunut naapuruuteen ja kulttuurien vuorovaikutukseen.

Suomen ja Venäjän suhteissa talous on ollut aina tärkeä. Venäjälle viennin osuus on vaihdellut, mutta poliittis-taloudellisista tilanteista riippumatta Venäjän kauppa on tärkeä osa taloutemme perustaa. Venäjän ja Suomen taloudellisessa yhteistyössä on paljon mahdollisuuksia.

Suomen liittyminen EU:n jäseneksi on olennaisesti muuttanut Suomen ja Venäjän vuorovaikutuksen perusteita ja lähtökohtia. Suomella on kuitenkin edelleen lähihistoriansa perusteella parhaat edellytykset Venäjän EU-naapureista toimia ymmärtämyksen lisääjänä ja sillanrakentajana EU:n ja Venäjän välillä.

Tulevaisuusvaliokunta katsoo, että kestävä yhteistyö EU:n ja Venäjän välillä edellyttää sellaisten realististen tulevaisuuspolkujen hahmottelua, joista molemmat osapuolet hyötyvät ja jotka ainakin pitkällä aikavälillä johtavat yhteisten arvojen vahvistumiseen. Euroopan Unionin arvoihin kuuluvat ilmaisunvapaus, demokraattisesti toimivat tiedotusvälineet, ihmisoikeuksien kunnioittaminen mukaan lukien vähemmistöjen oikeudet sekä kulttuurisen ja kielellisen moninaisuuden edistäminen. Venäjän viime vuosien kehitys on ollut ongelmallista näiden arvojen kannalta.

Venäjän talouden lähivuosien kehitys riippuu ratkaisevasti maan menestyksestä energian ja raaka-aineiden tuottajana. Tulevaisuusvaliokunta katsoo, että EU:n ja Venäjän yhteisen edun mukaista on Venäjän talouden monipuolistuminen presidentti Medvedevin nimeämällä neljällä sektorilla: energiatehokkuuden lisäämisessä, avaruusteknologiassa, tieto- ja viestintätekniikassa sekä terveydenhuollon teknologioissa. Kuten sekä presidentti Medvedev että pääministeri Putin ovat korostaneet, tämä edellyttää Venäjän talouden ja yhteiskunnan modernisointia.

Tulevaisuusvaliokunnan raportissa Venäjä 2017 esitettiin kolme skenaariota Venäjän tulevasta kehityksestä. Tulevaisuusvaliokunta katsoo, että skenaarioiden peruslinjaukset soveltuvat edelleen tavoiksi hahmotella Venäjän vaihtoehtoisia tulevaisuuksia vuoteen 2030. Tässä raportissa esitetään kolmen aikaisemman skenaarion rinnalla neljäs skenaario Sopimusten Venäjä. Tämä skenaario sisältää sen laatijoiden näkemyksen siitä, kuinka Venäjän talouden ja yhteiskunnan modernisoitumisen tärkeimpiä esteitä voitaisiin poistaa tai madaltaa. Uusi skenaario poikkeaa aikaisemmista siinä, että skenaario ei sisällä isoja politiikan suuntaa muuttavia käännteitä vaan asteittain

etenevää johdonmukaista politiikkaa. Tässä suhteessa se seuraa presidentti Medvedevin syksyn 2009 linjapuheenvuoron ”Venäjä, eteenpäin!” kannanottoa: ”Aion tuottaa pettymyksen jatkuvan vallankumouksen kannattajille... Muutoksia tulee. Ne tulevat olemaan vähittäisiä, harkittuja, vaihteittaisia. Mutta vääjäämättömiä ja johdonmukaisia”.

Keskeisin uuden skenaarion piirre on luottamuksen ja toiminnan ennustettavuuden lisääminen. Modernisoituminen edellyttää luottamusta sekä kansojen välisissä suhteissa että eri maiden kansalaisten, yritysten ja valtioiden välisissä suhteissa. Tulevaisuusvaliokunnan kannanotossa tarkastellaan erityisesti toimenpiteitä, joilla EU ja Suomi voivat osallistua Venäjän talouden monipuolistamiseen ja modernisointiin. Tähän liittyvät toimet, joilla luottamusta ja ennustettavuutta voidaan lisätä Venäjän ja EU:n välillä kaikilla tasoilla. Kannanotossa tarkastellaan sitä, miten suomalaisten ja venäläisten yhteistyö voi toimia tässä tienraivaajana.

Vuonna 2005 Venäjä ja EU hyväksyivät tiekartan yhteistyötä edellyttäville aloille (EU-Russia Common Spaces). Tiekartalla etenemiseksi käynnistettiin yhteisiin työryhmiin perustuva dialogi 1) kaupan ja talouden, 2) vapauden, turvallisuuden ja oikeuksien, 3) ulkoisen turvallisuuden, 4) tutkimuksen, koulutuksen ja kulttuurin sekä 5) lähialueyhteistyön sektoreilla. EU:n komission maaliskuussa 2010 julkaisemassa seurantaraportissa (Progress Report 2009) todettiin dialogin toistaiseksi johtaneen vain vähäisiin konkreettisiin tuloksiin. Erityisen ongelmallisena pidettiin Venäjän tulliliunioni Valko-Venäjän ja Kazakstanin kanssa. Sen katsottiin olennaisesti vaikeuttavan Venäjän hyväksymistä WTO:n jäseneksi.

Tulevaisuusvaliokunta katsoo, että laajaa luottamusta lisäävää dialogia on jatkettava ottaen erityisesti lähtökohdaksi EU:n mahdollisuudet edistää Venäjän talouden monipuolistumista ja modernisoitumista. Tältä kannalta myönteinen merkki oli presidenttien Barroson ja Medvedevin marraskuun 2009 EU-Venäjä huippukokouksessa tekemä sopimus modernisoitumiskumppanuudesta (Partnership for Modernization).

Tästä lähtökohdasta ja tarkastellen kehitystä vuoden 2030 tähtäimellä tulevaisuusvaliokunta korostaa seuraavia asioita ja ehdottaa muutamia toimenpiteitä.

1. Luottamuksen lisääminen EU:n ja Venäjän välillä investointien lisäämiseksi sekä kaupan edistämiseksi

- Investoinnit EU:n alueelta Venäjän energiasektorin kehittämiseen ja erityisesti energian käytön tehostamiseen ovat tärkeitä. Yhtenä konkreettisena koetinkivenä Venäjän ja EU:n väliselle luottamukselle on, että Venäjälle merkittävästi energian tuotantoon ja energian käytön tehostamiseen investoineet yritykset voivat toimia maassa tehtyjen sopimusten

mukaan. Suomen osalta tämä liittyy muiden yhtiöiden ohella varsinkin Fortum-yhtiön tekemiin suuriin investointeihin Venäjälle.

- Olennaista on yhteisistä standardoinnin ja sertifiointin käytännöistä sekä standardeista sopiminen Venäjän ja EU:n kesken, joka on vastavuoroisuuden ja luottamuksen perusta (esim. WTO-sopimus). Samoin on kehitettävä investojien luottamusta lisääviä hyviä hallintokäytäntöjä.
- Venäläisten ja EU-alueen yritysten yhteishankkeita Venäjällä, EU:n alueella ja kolmansissa maissa tulee tukea erityisesti presidentti Medvedevin Venäjän modernisoitumisen kannalta keskeiseksi nimeämällä sektoreilla. Pienyritysten rajojen yli tapahtuvaa yhteistyötä tulee tukea lyhytaikaisten vierailujen viisumivapaudella (vrt. kohta 5).
- Suomesta tulee kehittää Venäjän ja EU:n välisen talousyhteistyön hyvä esimerkki. On edistettävä venäläisten ja suomalaisten yritysten innovaatioyhteistyötä Venäjän modernisoitumisen ydinalueiden ohella kaikilla sektoreilla, joihin naapuruus tarjoaa hyviä edellytyksiä.
- Molempia osapuolia hyödyttävän vuorovaikutuksen ja luottamuksen lisäämiseksi on pyritävä lisäämään myös venäläisten investointeja Suomeen.

2. Osaamisperustan rakentaminen Venäjän talouden monipuolistamiseksi ja modernisoimiseksi

- Tulee luoda menettelyt osaamisen varmistamiseksi yhteisesti sovittujen korkeakoulututkintojen ja ammatillisten tutkintojen vaatimuksista.
- On selvitettävä, kuinka suomalainen ammattikorkeakoulumalli soveltuu Venäjälle.
- Oppilasvaihdon edistämiseen on sijoitettava nykyistä enemmän.
- Suomalaisten venäjän kielen osaamista on tuettava.
- Yhteistyössä perustettavista osaamis- ja innovaatiokeskuksista ja erityistalousalueista on kehitettävä ennakkoluulottomasti uusia tuotantomalleja, ajattelutapoja ja ideoita kehittäviä ajatushautomoita. Yksi lupaava hanke on Pohjoisen Ulottuvuuden Instituutti Lappeenrannassa. (Northern Dimension Institute, NDI).¹⁶ Tulevaisuusvaliokunta katsoo, että instituutti pitäisi nostaa koko EU:ta palvelevaksi ideahautomoksi, think-tankiksi.

¹⁶ Instituutin vetovastuussa ovat Lappeenrannan teknillinen yliopisto ja Pietarin valtion yliopisto. Instituutin käynnistämiseen ja kehittämistyöhön on osallistunut yhteensä 14 yliopistoa ja tutkimusinstituuttia Pohjoismaista, Baltian maista ja Venäjältä ja Suomen, Ruotsin ja Venäjän ulkoasianministeriöt ovat osallistuneet kehittämistyöhön.

- On nostettava yhteistyökohteeksi suomalaisen terveydenhuollon, neuvolatoiminnan ja koulutuksen hyvien käytäntöjen ja yleensä sosiaalisten innovaatioiden hyödyntäminen Venäjällä.

3. Arktisen alueen yhteistyön kehittäminen

- Koillisväylä tarjoaa merkittäviä yhteistyön mahdollisuuksia Venäjän ja Suomen välille arktisen teknologian alalla. Suomen tulee laatia tutkimus- ja kehittämisohjelma arktisen kuljetus-, energia- ja ympäristöteknologian kehittämiseksi Suomessa.
- On vahvistettava yhteistyötä Suomen ja Murmanskin sekä Venäjän pohjoisten alueiden välillä erityisesti Luoteis-Venäjän energia-, kaivos- ja logistiikka-alojen kehittämiseksi.
- Suomen ja Luoteis-Venäjän matkailua on kehitettävä osana Pohjois-Euroopan matkailua. Parhaimmillaan uusi malli löytyy yhdistäen Norjan vuonojen ja toisenlaisen ilmaston alueen Karibian meren risteilyjen konsepteja arktisen alueen uusiin elämyksellisiin mahdollisuuksiin.

4. Lähialueyhteistyö vaatii Suomelta paljon

- Jo tällä hetkellä Suomi on keskeisessä asemassa EU:n ja Venäjän lähialueyhteistyössä. Viidestä EU:n lähialueyhteistyön ohjelmasta kolme kytkeytyy Suomen ja Venäjän rajaan: Kuolaan ja Luoteis-Venäjään liittyvä yhteistyö sekä Kaakkois-Suomen ja Venäjän yhteistyö. Ympäristöyhteistyö on jo pitkään muodostanut keskeisen yhteistyöalueen EU:n ja Venäjän välillä. Suomen kannalta varsinkin Itämeren suojele on tärkeä yhteinen haaste vuoden 2030 tähtäimellä.
- Tulevaisuusvaliokunta katsoo, että lähiyhteistyötä tulisi syventää luottamusta vahvistavaksi luontevaksi kanssakäynniksi rajan yli. Parhaaksi ratkaisuksi tämän tavoitteen saavuttamiseksi tulevaisuusvaliokunta katsoo lyhyiden vierailujen viisumivapauden kaikilla Suomen ja Venäjän välisillä raja-asemilla siten, että rajan ylittävien henkilöiden henkilöllisyys voidaan luotettavasti varmistaa.

5. Lähialueyhteistyö ympäristönsuojelussa

- Lähialueyhteistyöhön ympäristönsuojelussa liittyy suuria tulevaisuushaasteita: öljyonnettomuuden riskin kasvu Suomenlahdella, Suomenlahden rehevöityminen ravinnepäästöjen seurauksena, ilmanlaadun heikkeneminen Luoteis-Venäjän metsäpalojen, liikenteen ja teollisuuden päästöjen seurauksena sekä ongelmat ydinturvallisuudessa. Ongelmia on ratkaistava kaikkien Itämeren rantavaltioiden yhteistyössä.
- Itämerellä on huomattava riski öljysuuronnettomuuteen. Vaikka Suomessa on jo varsin hyvin varauduttu vähäisempiin onnettomuuksiin, varautuminen suuronnettomuuteen ei vielä ole tulevaisuusvaliokunnan mielestä riittävää.
- On panostettava edelleen lähialueyhteistyöhön ympäristönsuojelussa ja erityisesti Itämeren suojeluun, koska se tuottaa näkyviä tuloksia. Se lisää eri osapuolien välistä luottamusta ja edistää osaltaan Venäjän sitoutumista myös ilmastonmuutoksen torjuntaan.

6. Raja-alueyhteistyön vauhdittamiseksi viisumivapaus lyhyille vierailuille EU-alueelle ja Venäjälle sekä Itä- ja Pohjois-Suomen infrastruktuurien kehittäminen ottamaan huomioon venäjänkielisen väestön lisääntymisen

- Niille henkilöille, jotka voivat esittää luotettavasti henkilöllisyyden tunnistavan passin, tulisi myöntää oikeus enintään kolmen vuorokauden oleskeluun EU-alueella. Tämä voidaan toteuttaa vaiheittain kokeiluna, jossa viisumivapautta rajattaisiin vain Suomeen tai suomalaisiin raja-asemiin.
- EU-kansalaisten rekisteröitymistä ja työlupien hankintaa Venäjälle tulee yksinkertaistaa ja helpottaa.
- Suomen koko itärajalla on varauduttava venäläisten lisääntyviin vierailuihin ja oleskeluun alueella sekä maahanmuuttajien laajaan kotouttamiseen. Itä- ja Pohjois-Suomen terveys- ja koulutuspalveluissa ja erityisesti korkeakouluissa on otettava huomioon, että vuoteen 2030 mennessä venäjää äidinkielenään puhuvien määrä voi yli kymmenkertaistua.
- Logistiikassa, tuotannossa ja palveluissa tulee panostaa Helsinki- Viipuri-Pietari -käytävän kehittämiseen ”Pietari-Helsinki” metropolialueen luomiseksi.
- Imatran ja Svetogorskin alueesta tulisi kehittää aito kaksoiskaupunki, jossa päivittäinen työssäkäynti rajan yli onnistuu myös ilman viisumia. Rajan ylittäminen tulee tehdä helpoksi toistuvasti rajaa ylittävälle ja rajan ylittämistä kävellessä tai polkupyörällä tulee erityisesti rohkaista.

- Pohjois-Suomen, Kuolan niemimaan, Venäjän Karjalan ja Arkangelin alueen talousyhteistyötä on vahvistettava hyödyntäen kolmen vuorokauden viisumivapautta.
- Viisumivapauden vaikutuksia Suomessa tulee arvioida erityisellä EU:n rahoittamalla projektilla.

7. Venäjänkielisen väestön integrointi voimavaraksi

- Suomessa on lähes 50 000 venäjänkielistä. Heidän lukumääränsä ehkä moninkertaistuu vuoteen 2030 mennessä. Venäjänkielinen väestö on voimavara, joka voi merkittävästi edistää Suomen ja Venäjän molempia osapuolia hyödyttävää kanssakäyntiä. Jos venäjää äidinkielenään puhuvien integroinnissa kuitenkin epäonnistutaan, venäjänkielinen väestö voi sen sijaan olla luomassa jännitettä Suomen ja Venäjän välille. Venäjänkielisten integroinnissa on syytä ottaa oppia Yhdysvalloista. Siellä yhteisiin amerikkalaisiin arvoihin identifioituminen on voimakasta kotikielestä riippumatta. Lähtökohta kuitenkin on, että kaikki osaavat englanninkieltä.
- On tärkeää, että Suomessa pysyvästi asuvat hallitsevat suomenkieltä. Suomeen kotoutuville venäjää äidinkieltään puhuville tulee luoda motiivi ja opiskelumahdollisuudet suomenkielen taidon hankkimiseen.
- Venäjän kieli äidinkielenä ei tule olla este sille, että henkilö kokee olevansa suomalainen. Suomalaiseksi identifioituvat venäjää äidinkielenä puhuvat ovat maallemme merkittävä voimavara. Venäjänkielisen väestönosan kotoutumista ja integraatiota suomalaiseen yhteiskuntaan tulee edistää venäjänkielisillä tiedonvälitys- ja kulttuuripalveluilla Suomessa.

8. Uusi Venäjä-ohjelma

- Tulevaisuusvaliokunnan Venäjä 2017 raportti vaikutti osaltaan siihen, että hallitus teki nykyisellä vaalikaudella erityisen Venäjä-ohjelman. Tulevaisuusvaliokunta katsoo, että Venäjän tärkeyden vuoksi myös ensi vaalikaudella on tarpeen tehdä Venäjä -ohjelma, jossa mm. kehitetään eteenpäin tässä kannanotossa ja raportissa esitettyjä strategisia linjauksia vuoteen 2030.
- Seuraavan hallituksen hallitusohjelmaan tulee sisällyttää uuden Venäjä-ohjelman laatiminen.

Helsingissä 7. päivänä toukokuuta 2010

Asian käsittelyyn ovat ottaneet osaa

pj. Marja Tiura /kok
vpj. Jyrki Kasvi /vihr.
jäs. Mikko Alatalo /kesk
Marko Asell /sd
Harri Jaskari /kok
Kyösti Karjula /kesk
Miapetra Kumpula-Natri /sd
Jouko Laxell /kok
Päivi Lipponen /sd
Marjo Matikainen-Kallström /kok
Juha Mieto /kesk
Mats Nylund /r
Sirpa Paatero /sd
Lyly Rajala /kok
Kimmo Tiilikainen /kesk
Pertti Virtanen /ps
Jyrki Yrttiaho /vas.

Valiokunnan sihteerinä ovat toimineet
valiokuntaneuvos Paula Tiihonen
asiantuntija Osmo Kuusi

Venäjän tulevaisuuden skenaariot¹⁷

"Naapurina jokainen meistä on Venäjä-asiantuntija"

Sopimusten Venäjä 2030 -raportti on päivitys vuoden 2007 alussa julkistetulle Venäjä 2017 -raportille. Raportissa toistuvat osin samat teemat kuin aikaisemmassa tulevaisuustarkastelussa. Venäjän poliittinen johto on viime vuosien puheenvuoroissaan korostanut kahta edellisen raportin keskeistä teemaa: Venäjän modernisoitumista ja Venäjän talouden monipuolistamista. Sopimusten Venäjä 2030 sisältää yhden asiantuntijaryhmän arvion siitä, kuinka näissä haasteissa voitaisiin edetä realistisesti ja pitkäjänteisesti.

Suomalaiset ja venäläiset ovat naapureita. Kuten raportin motossa todetaan: *"Naapurina jokainen meistä on Venäjä-asiantuntija."* Yksi Sopimusten Venäjä 2030 -raportin keskeinen teema on, kuinka naapuruudesta voitaisiin kehittää keskinäistä ymmärrystä entisestään lisäävää ja molempia osapuolia hyödyttävää.

Venäjällä on nyt yhteistä maarajaa 14 naapurin kanssa. Neuvostokaudella maanaapureita oli 12, keisarillisella Venäjällä yhteistä maarajaa oli 10 maan kanssa. Historian mittaan yhteistä rajaa Venäjän kanssa on ollut kaikkiaan 24 maalla, joista 17 ovat jossain vaiheessa kuuluneet Venäjään. Kun kyseessä on Venäjän kokoinen maa, määrä ei tunnu suurelta, mutta kansainvälisessä vertailussa luku on huomattava. Venäjä-kuvia on monia, mikä tekee Venäjän-politiikan suunnittelusta ja toteuttamisesta haasteellista. Mihin kuvaan sitten pitäisi uskoa? Tuottaako henkilökohtainen kokemus enemmän tietoa kuin objektiivinen analyysi? Voiko Venäjästä tehdä objektiivista analyysia? Venäjä tuo tunteet pintaan, niin suuret kuin pienet. Se on kaikille naapureilleen merkityksellinen maa. Miten voitaisiin parhaiten analysoida Venäjää siten, että mahdolliset konfliktit ennakoitaisiin, muttei kuitenkaan loukattaisi venäläisiä?

Tärkeä kysymys on, millaisia ovat suomalaisten ja venäläisten omakuvat, identiteetit ja tulevaisuuskuvat. Venäjä tekee muiden maiden tavoin valintoja omien intressiensä perusteella, ja nämä intressit usein juontuvat omasta itseymmärryksestä ja identiteetistä.

Omakuvat, identiteetit ja tulevaisuuskuvat vaihtelevat näkökulmittain ja tutkimusaloittain. Esimerkiksi kulttuuritutkijoiden, politologien ja taloustieteilijöiden näkökulmat ovat vaikeasti yhteen sovitettavia. Ihmisillä on kaikkialla maailmassa, myös yhtenäiskulttuurin maissa kuten

¹⁷ Tiivistelmä on Paula Tiuhosen, Osmo Kuusen ja Hanna Smithin yhdessä tekemä.

Suomessa, monia identiteettejä. Intialainen nobelisti Amartya Sen, joka on tutkinut identiteettien moninaisuutta, varoittaa kapeasta yhdenmukaistavasta identiteetti-ajattelusta. Voidaan kuitenkin hahmottaa suomalaisten identiteettien tulevaisuudessa muotoutuvan eri tasoisiksi, eli on nähtävissä merkkejä siitä, että tulevina vuosikymmeninä omaamme: 1) kansallisen, 2) eurooppalaisen ja 3) globaalin identiteetin. Onko kehitys sama Venäjällä?

Kaikissa yhteiskuntamalleissa on olennaista pitää huolta siitä, että yhteiskunta pysyy koossa. Kysymys on siitä, mihin ihmiset perimmältään nojaavat oman toimintansa ja miksi yhteisiä pelisääntöjä noudatetaan. Pelkistään voidaan erottaa seuraavat ihmistä ohjaavat ja sitovat voimat: 1) pelko, 2) oma intressi, joka ilmenee usein rahana, 3) kunnia ja 4) yleinen ja yhteinen etu. Naapurisuhteissa nämä kaikki ovat tärkeitä.

Suomessa 7.-11.7.2009 järjestetyssä Kansainvälisen hallintotieteen instituutin (IIAS) Nation building-konferenssissa nousi yhteenvedossa esille ajatuskehikko identiteetin rakentamisesta. Eduskunnan tulevaisuusvaliokunta piti kansakunnan rakentamisen tulevaisuutta käsitelleen oman kansainvälisen seminaarin (6.7.2009) keskittyen identiteetin rakentamiseen Venäjä-naapuruutena. Seminaarien tulosten pohjalta on muotoiltu yleinen kansakunnan ja naapuruuden rakentamisen ajatuskehikko, joka soveltuu Suomen Venäjä-suhteiden erittelyyn niin historiallisesti kuin tulevaisuutta ajatellen.

Voimme rakentaa Venäjä-naapuruutta yhdessä tai erikseen. Rakentajia ovat me tai he. Ihmiset – me ja he – ovat mukana erilaisissa rooleissa: päättäjinä, vaikuttajina, kansalaisina, maahanmuuttajina, vierailijoina, naapureina. Kansakuntaa voi rakentaa sisältä, ulkoa, ylhäältä ja alhaalta.

Tässä raportissa arvioidaan ensin hieman sitä, ketkä ovat rakentaneet – ja mistä käsin – kansakuntaa, identiteettiä sekä Suomen ja Venäjän naapuruutta 200 viimeisen vuoden aikana ja sitten miltä tulevaisuus näyttää. Sellaiset tekijät kuin EU-, Nato- tai WTO -jäsenyydet ovat tulevan kehityksen voimakkaita ajureita (drivers).

Naapuruuden rakentamisen ajatuskehikko: Ketkä ja mistä? (lähemmin osa II luku 2)

Kansakunta/identiteetti/naapuruus	Mistä?			
Ketkä?	Sisältä	Ulkoa	Ylhäältä	Alhaalta
Me yksin	1	2	3	4
Me heidän kanssaan	5	6	7	8
He yksin	9	10	11	12
He meidän kanssamme	13	14	15	16

Venäjä 2017 –raportissa eriteltiin kolmella skenaariolla Venäjän kehityksen mahdollisuuksia. Perusteema skenaarioissa oli, kuinka Venäjän menestys energian ja raaka-aineiden tuottajana sekä sen viennin monipuolistuminen liittyvät yhteiskunnalliseen kehitykseen Venäjällä.

Venäjän lisääntyvät tai ainakin lähes ennallaan säilyvät tulot energian ja raaka-aineiden viennistä yhdistettiin kahteen skenaarioon. Skenaariossa ENERGIA-OSAAMISELLA GLOBAALIKSI VAIKUTTAJAKSI energia-alan korkeatasoinen osaaminen ja energiaa myymällä hankitut varat käytetään talouden monipuolistamiseen ja määrätietoisiin ja asteittaisiin yhteiskunnallisiin uudistuksiin. Talouden vetureina toimivat suuret energiaa ja raaka-aineita tuottavat yhtiöt, jotka käynnistävät Japanin keiretsu-yritysten ja Etelä-Korean cheboleiden tavoin taloutta monipuolistavia tytäryhtiöitä. Tässä skenaariossa valtaeliitti säilyttää asemansa.

Energian vientikyvyn heikkenemisen ja varsinkin energian maailmanmarkkinahinnan alenemisen ennakoitiin luovan paineita talouden uudistamiseen ja monipuolistamiseen ”alhaalta-päin” tukeutuen uuteen keskiluokkaan ja ulkomailta tuleviin investointeihin. Tällaiselle kehitykselle annettiin nimi MONIPUOLISTUVA MOSAIKKI-VENÄJÄ. Avainasemassa tässä skenaariossa ovat tieto- ja viestintätekniikan palveluissa työskentelevät. Vanhan valtaeliitin haastaa moderni high-tech eliitti. Yhteiskunnassa tapahtuu radikaaleja uudistuksia.

Vaihtoehtona kahdelle edelliselle skenaariolle esitettiin VAHVOJEN VALLAN VENÄJÄ. Tähän kielteiseen skenaarioon voisi johtaa kaksi polkua. Toinen liittyy helppoon rahaan. Helposti saatu raha kallistuvasta energiasta ja raaka-aineista voi johtaa valtaeliitin keskittymiseen säilyttämään etuoikeuksiansa. Talouden uudistamisen asemasta toiminta keskittyy vallan oikeuttamiseen nationalistista retoriikkaa käyttäen ja eliitin sisäisiin valtataisteluihin. Toinen polku liittyy energian ja raaka-aineiden vientikyvyn heikkenemiseen. Autoritaaristen ja voimaa ihannoivien arvojen vallitessa yhteiskunnallinen kehitys pysähtyy. Kansalaisten oikeusturva ja varsinkaan tasavertainen kohtelu oikeudessa ja henkilökohtaisessa turvallisuudessa ei toteudu.

Tässä raportissa on esitetty neljäs skenaario SOPIMUSTEN VENÄJÄ (ks. Osa II, luku 1). Skenaarion perusajatus on, että Venäjän yhteiskunnan ja talouden modernisoituminen sekä sen viennin monipuolistuminen korkean osaamisen aloille edellyttää ennen kaikkea luottamusta lakeihin ja sopimuksiin sekä taloudellisen toiminnan puitteiden ennustettavuutta. Tärkeää on myös innovatiivisuuden ja luovuuden vahvistuminen yrityksissä. Se edellyttää autoritaarisuuden vähenemistä koko yhteiskunnassa. Epäonnistuessaan tämäkin skenaario voi johtaa VAHVOJEN VALLAN VENÄJÄÄN.

Tiivistelmätaulukossa alla on asemoitu uutta skenaariota suhteessa kolmeen aikaisempaan. SOPIMUSTEN VENÄJÄ -skenaariota muistuttava kehitys voidaan tulkita edellytykseksi sille, että skenaarioiden ENERGIA-OSAAMISELLA GLOBAALIKSI VAIKUTTAJAKSI ja

MONIPUOLISTUVA MOSAIKKI-VENÄJÄ kaltainen kehitys todella johtaa Venäjän modernisoitumiseen. Taulukossa tämän kaltaiselle kehitykselle on annettu nimet MODERNIEN SUURYRITYSTEN VENÄJÄ GLOBAALIVAIKUTTAJANA sekä MODERNISOITUNUT MOSAIKKI-VENÄJÄ.

Venäjä 2030 -raportin skenaariokehikko

Talouden modernisoitumisket- hitys	Talouden ytimeen kuu- luvat suuret yhtiöt uudis- tavat sisäisesti ja perus- tavat taloutta monipuo- listavia innovatiivisia yrityksiä	Taloutta uudistavia käy- töntöjä omaksutaan ul- komailta lainaten ("cat- ching up"). Ensiksi ta- louden ytimen ulkopuoli- set yritykset.	Autoritaariset tai natio- nalistiset käytännöt ja/tai korruptio näivet- tävät välttämättömät investoinnit ja uudis- tumisen
Yhteiskunnallinen kehitys			
Keskitetysti ja autoritaarisesti johdettu valtio: hallinto ja suuryritykset	VALISTUNEEN ITSEVALTIUDEN VENÄJÄ (välitila)	PIENTEN UUDISTAVIEN PUROJEN VENÄJÄ	VAHVOJEN KESKI- TETYN VALLAN VENÄJÄ +EVV
Yksiselitteiset ja noudatetut säädökset, kirjallisten sopi- musten tarkka noudattaminen, autoritaaristen käytäntöjen purkaminen	MODERNIEN SUURYRITYSTEN VENÄJÄ GLOBAALI- VAIKUTTAJANA	MODERNISOITUNUT MOSAIKKI-VENÄJÄ	Ei mahdollinen
	SOPIMUSTEN VENÄJÄ		
Keskitetty poliittinen vallan- käyttö heikkenee, mutta val- tiojohtoinen sopimusyhteis- kunta ei toimi	SUURYRITYSTEN VALLAN VENÄJÄ (välitila)	EPÄVIRALLISTEN VERKOSTOJEN VENÄJÄ (EVV)	VAHVOJEN HAJAANTUNEEN VALLAN VENÄJÄ + EVV

Sopimusyhteiskunnan kehittyminen ja modernisoituminen jäävät vaillinaisiksi, jos autoritaarinen komentokulttuuri vallitsee yhteiskunnan johtavissa instituutioissa: valtiojohdossa, hallinnossa ja suuryrityksissä. Autoritaarisuus ”VALISTUNEEN ITSEVALTIUDEN” mielessä saattaa kuitenkin olla alkuvaiheessa lähes välttämätöntä uudistettaessa organisaatioiltaan ja työtapoiltaan vanhanaikaisia suuryrityksiä tai hallinnon yksiköitä. Kiina on ollut viime vuosikymmeninä hyvä esimerkki tällaisesta valistuneesta itsevallasta. Tärkeää modernisoitumisen kannalta on kuitenkin työkuultuurien asteittainen muuttaminen. Muussa tapauksessa uhkaamassa on modernisoitumisen pysähtyminen ja VAHVOJEN KESKITETYN VALLAN VENÄJÄ.

Venäjän uuteen keskiluokkaan ja pieniin yrityksiin perustuvassa uudistamisessa keskeistä on hyvien käytäntöjen jäljittely (catching up ks. Osa I jakso 2.4.). Keskitetyn ja autoritaarisen

vallan olosuhteissa tällaista voi tapahtua vain talouden vähemmän tärkeillä sektoreilla kuten kulutustavaroiden tuotannossa. Erinomaisen esimerkki tällaisesta kehityksestä, josta on käytetty jaksossa 2.4. nimeä PIENTEN UUDISTAVIEN PUROJEN VENÄJÄ, on Baltika -oluen menestys Venäjällä. Vaikka tällainen uudistuminen vaikuttaa erinomaiselta kehityssuunnalta, on vaikeaa ajatella, että venäläisessä todellisuudessa tämä olisi pääasiallinen tapa, jolla talous modernisoituu.

Keskitetyn poliittisen vallan heikkenemiseen liittyy riskejä, jos sopimussyhteiskunnan rakentamisessa ei ole onnistuttu. Valtaan voivat nousta Venäjän keskeisiä resursseja hallitsevat suuryhtiöt ja jos nämä liittoutuvat paikallisten eliittien kanssa edessä voisi olla VAHVOJEN HAJAANTUNEEN VALLAN VENÄJÄ.

Historiansa kuluessa venäläiset ovat oppineet selviytymään mitä vaikeimmissa olosuhteissa epävirallisten verkostojen avulla. Epävirallisten verkostojen suuri historiallinen merkitys tekee erittäin vaikeaksi purkaa korruptiota ja varsinkin sen lievää muotoa epävirallista taloutta Venäjällä. EPÄVIRALLISTEN VERKOSTOJEN VENÄJÄ (EVV) on ”tavallisten ihmisten” vastaus VAHVOJEN VALLAN VENÄJÄLLE. Erityisen tarpeellisia epäviralliset verkostot ovat, elleivät valtio ja hallintokoneisto pysty suojelemaan kansalaisia erilaisten paikallisten vallankäyttäjien mielivallalta. Kääntäen tavallaan EPÄVIRALLISTEN VERKOSTOJEN VENÄJÄ on edistämässä VAHVOJEN VALLAN VENÄJÄÄ. Juuri siksi tarvitaan SOPIMUSTEN VENÄJÄN tuomaa luottamusta ja asennemuutosta.

Kiitokset

Tekijät kiittävät kaikkia suomalaisia asiantuntijoita, jotka ovat paljon antaneet tähän raporttiin. Suuri kiitos kuuluu tietysti artikkelien kirjoittajille, joista suurin osa on toiminut myös vapaamuotoisessa ohjausryhmässä. Tästä ohjaavasta ryhmästä on erityisin kiitoksin mainittava professori Natalia Baschmakoff, toimittaja Antero Eerola, professori Tuomas Forsberg, erikoistutkija Hiski Haukkala, kansainvälisten asiain neuvos Jaakko Hissa, johtaja professori Markku Kivinen, professori Riitta Kosonen, professori Marianne Liljeström, professori Kari Liuhto, kulttuuriasianneuvos Maija Lummepero, yhteiskuntatieteiden tohtori Yrjö Myllylä, toimittaja Susanna Niinivaara, ekonomisti Simon Ollus, valtiotieteen tohtori Pekka Sutela, Senior Adviser Pekka Takala, hallituksen puheenjohtaja Stefan Widomski ja maakuntajohtaja Tapio Välinoro.

Kiitos kuuluu myös monelle venäläiselle myötävaikuttaneelle asiantuntijalle. Kesällä 2009 Hanna Smith ja Osmo Kuusi vierailivat Moskovassa haastattelemassa monia venäläisiä – kiitos heille. Lämpimät kiitokset myös 6.7.2009 kaikille tulevaisuusvaliokunnan "Future of Nation Building" seminaarissa puhuneille, sekä 11.11.2009 tulevaisuusvaliokunnan "Yhdessä ja Erikseen

– 200 vuoden jälkeen näkymiä Suomen ja Venäjän tulevaisuudesta"-seminaarissa puhuneille ministerineuvos Sergei Beljajeville ja tohtori Valery Shlyaminille. Erityiskiitokset myös raportin Venäjän omakuva-osuuteen kirjoittaneille Mr Dmitry Babichille, Mrs. Carolina Vendil Pallinille, Mr Ronald Grigor Sunylle, Mr Richard Sakwalle ja Mrs Irina Kobrinskaya'lle.

Osa I: Venäjän määrittäjät: Venäjän erityispiirteet ja talous¹⁸

1. Venäjän uudistumisen monista esteitä

1.1. Johdanto: Venäjän uudistumisen kulttuurisia ja historiallisia esteitä

Kun Venäjää analysoidaan teemojen kirjo, mistä aloittaa, on laaja. Yksi lähestymistapa on yrittää käsitellä mahdollisimman monta eri teemaa kokonaiskuvan muodostamiseksi. Vaarana on kuitenkin, että laatu kärsii määrästä. Vaihtoehtona on valita kapeampi lähestymistapa ja tutustua vain muutamaaan osa-alueeseen kunnolla. Tässä taas on riskinä se, että monet muut tärkeät teemat putoavat pois ja laajempi kuva jää puuttumaan.

Todellisia Venäjän asiantuntijoita Venäjän rajojen ulkopuolella on vähän. Kuten Venäjän historiankirjoituksen länsimainen iso nimi Seton-Watson on sanonut: "On Vaikeata kirjoittaa toisen maan historiaa. Ulkomaalainen ei ole kasvanut siinä fyysisessä ympäristössä ja ajatusmaailmassa. Hän ei mitenkään voi täysin ymmärtää heitä puhumattakaan siitä, että tuntesi kuten maan omat asukkaat. Ulkomaalainen kirjoittaa omalle kansalleen tai niille, joiden kanssa hänellä on yhteinen kieli. Hänen täytyy selittää pitkään ja perustella hyvin asia, joka venäläisille voi olla niin itsestään selvää, ettei siitä edes kannata puhua." (Hugh Seton-Watson, *The Russian Empire 1801-1917*, Oxford University Press, 1988 (first edition 1967, p. vii).

Tosiasia on kuitenkin että Venäjästä on paljon tietoa ja paljon sellaisia ihmisiä, jotka tietävät Venäjästä vähän enemmän kuin joku toinen. Venäjän kohdalla Suomessa pätee sanonta "jokainen meistä on Venäjän asiantuntija". Suomessa on omakohtaista kokemusta Venäjästä paljon ja monella tasolla: omat kokemukset, työn kautta tai tutkimuksessa. Venäjä ei kuitenkaan aukea helposti ulkopuoliselle tarkkailijalle. Monelle käy kuten ranskalaiselle markiisi De Custinelle, joka vietti useita kuukausia Venäjällä kesällä 1839. Hänellä oli pääsy moneen sellaiseen, mihin tavallisella matkalaisella ei ollut. Kuitenkin hänen johtopäätöksensä oli: "Minun on avoimesti myönnettävä, että vietin kauhean kesän Venäjällä siksi, että ymmärsin vain pienen osan siitä mitä näin. Olin toivonut löytäväni ratkaisuja ja kuitenkin löysin

¹⁸ Pääosin Hanna Smithin kirjoittama.

vain ongelmia. Venäjää koskevat mystiset kuvat on vaikea rikkoa.” (Astolphe de Custine, *Journey for our time – Russia 1839*, George Prior Publishers, 1980 version).

Venäjän identiteetti on erilainen verrattuna eurooppalaisiin identiteetteihin. Venäjän ”myyttisyys” tulee juuri identiteetti- kysymyksestä. Kun Venäjä nähdään ainutlaatuisena, mysteerinä, on se helppo tapa selittää miksi Venäjä on lähellä ja kuitenkin niin kaukana. Vaikka Venäjä mysteerinä onkin kiehtova tapa lähestyä sitä, analyysin pohjana se on heikko. Kaikki maat ovat ainutlaatuisia omalla tavallaan. Samalla maat, joilla ensisilmäyksellä ei näyttäisi olevan paljoakaan yhteistä, voivat kuitenkin olla monellakin tapaa samanlaisia. ”Paljon sellaista mikä nähdään ”tyypillisesti eurooppalaisena” voidaan löytää Venäjältä jo sen aikaisessa historiassa, vaikkakin ei samassa kehitysprosessissa tai samanlaisessa muodossa. On myös mahdollista, että sellaiset tekijät, jotka usein koetaan erityisesti venäläisiksi sisältävät eurooppalaisen elementin.” (Reinhard Wittram, *Russia and Europe*. Harcourt Brace Jovanovich, Inc, 1973, p.8).

Venäläisille Neuvostoliiton aika oli hyvin erityinen jakso heidän historiassaan. Vaikka Neuvostoaikaan sisältyi paljon jatkuvuutta, siihen kuului myös paljon siihen aikaan liittyviä erityispiirteitä. On selvää, ettei tämän päivän Venäjää voi analysoida ilman, että otetaan huomioon dramaattiset tapahtumat – 1917 vallankumous ja 1991 Neuvostoliiton hajoaminen. ”Kun kansa kokonaisuudessaan on purettu, niin kuin Venäjälle on käynyt viimeisten parin vuosikymmenen aikana, tavanomaiset analyysin lähtökohdat eivät yksin pysty selittämään sen vaikutuksia venäläiseen ajatteluun ja käyttäytymiseen. Tähän kuuluu myös Venäjän johdon ja eliitin tuska sen yhteistyössä ulkomaailman kanssa.” (Robert Legvold, *Russian Foreign Policy in the 21st Century & the shadow of the Past*, Columbia University press, 2007, p. 3).

Lähes 20 vuotta Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen monet Venäjän ongelmat ovat hyvin selviä. ”Ongelmat, jotka Venäjä kohtasi Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen ovat selviä, mutta niiden ratkaisut ovat epäselviä. On liian aikaista sanoa kestääkö Venäjän uudelleenrakentaminen kauemmin kuin toisen maailmansodan jälkeisen Saksan tai Japanin jälleenrakennus. Se, mikä kuitenkin tiedetään, on että prosessi ei tule olemaan helpompi.” (Richard Sakwa, *Russian Politics and Society* – 4th edition, 2007, Routledge, p.463).

Kaikista tärkeistä ja keskeisistä asioista, jotka vaikuttavat Venäjän tulevaisuuteen, kolme teemaa on valittu tähän jaksoon: Venäjän omakuva, historialliset modernisaation esteet, jotka edelleen löytyvät tämän päivän Venäjältä ja korruptio yhdessä oikeudellisen nihilismin kanssa. Nämä teemat valittiin laajasta valikoimasta aiheita, jotka kaikki omalla tavallaan vaikuttavat Venäjän valtiollisen ja kansallisen identiteetin rakennusprosessiin tulevaisuudessa.

Valitut teemat ovat avainasemassa kun yritetään ymmärtää menneisyyden varjoja nykykehityksessä, Venäjällä joidenkin prosessien hitautta sekä ongelmien syvyyttä. ”Kuten Iso-Britannia, venäläiset ovat menettäneet imperiuminsa, eivät ole vielä löytäneet omaa rooliaan ja paikkaa uudessa tilanteessa. Vielä on kuljettava pitkä matka, ennen kuin voidaan olla varmoja siitä, millainen yhteiskunta Venäjästä muokkaantuu.” (Geoffrey Hosking, *Rulers and Victims – the Russians in the Soviet Union*, The Belknap press, Harvard, 2006, p. 409).

Venäjä on normaali maa, jolla on omat erityispiirteet. Ne erityispiirteet askarruttavat. Venäjä osaa yllättää aina niin positiivisella kuin negatiivisella tavalla. Venäjän tulkitsemisen prosessi on jatkuva omine yllättävine käänteineen. Jokainen informaation pala ja kokemus lisää Venäjän ymmärtämystä. ”Venäjä ei ole kiitollinen maa. Venäjä on irrationaalinen, hankala, äksy, omahyväinen, itsepäinen, lämminsydäminen, antelias, herkkä, pitkävihaisten, mutta kuitenkin nopea anteeksiannossa. Venäjän yhteiskunnan suurien linjojen ymmärtämisessä tarvitaan aikaa, aikaa ja lisää aikaa.” (Anna-Leena Lauren, *De är inte kloka, de där Ryssarna*”, Söderströms, Helsinki, 2008, p.7).

1.2. Venäjän omakuva

”Millainen maa Venäjä oikein on?” Kysymys on askarruttanut venäläisiä itseään jo ainakin 300 vuotta. Millainen maa Venäjästä tulee, on sekin haasteellinen kysymys vastattavaksi. Millainen on venäläisten kansallinen identiteetti, ja mikä tekee Venäjästä Venäjän? Venäjän sisäinen pohdinta on huomattavasti vaikuttanut aiheesta käytyyn kansainväliseen keskusteluun. Henkilökohtaisilla Venäjä-kokemuksilla on niilläkin ollut vaikutusta siihen, millainen kuva ulkomailla vallitsee Venäjästä.

Venäjällä on nyt yhteistä maarajaa 14 naapurin kanssa. Neuvostokaudella maanaapureita oli 12, keisarillisella Venäjällä yhteistä maarajaa oli 10 maan kanssa. Historian mittaan yhteistä rajaa Venäjän kanssa on ollut kaikkiaan 24 maalla, joista 17 ovat jossain vaiheessa kuuluneet Venäjään. Kun kyseessä on Venäjän kokoinen maa, määrä ei tunnu suurelta, mutta kansainvälisessä vertailussa luku on huomattava. Venäjä-kuvia on monia, mikä tekee Venäjän-politiikan suunnittelusta ja toteuttamisesta haasteellista. Mihin kuvaan sitten pitäisi uskoa? Tuottaako henkilökohtainen kokemus enemmän tietoa kuin objektiivinen analyysi? Voiko Venäjästä tehdä objektiivista analyysiä? Venäjä tuo tunteet pintaan, niin suuret kuin pienet. Se on kaikille naapureilleen merkityksellinen maa. Miten voitaisiin parhaiten analysoida Venäjää siten, että mahdolliset konfliktit ennakoitaisiin, muttei kuitenkaan loukattaisi venäläisiä?

Suomalaisten Venäjä-suhde on paradoksaalinen: Venäjä on kyllä maantieteellisesti lähellä, mutta kulttuurisesti monissa suhteissa vieras. Aina oletetaan, että maantieteen, yhteisen historian ja rajan yli tapahtuvan tiiviin kanssakäymisen ansiosta suomalaiset olisivat Venäjän-tuntijoita. On kuitenkin kysytty, syntyykö henkilökohtaisista kokemuksista, käytännön yhteistyöstä, historian sanelemista tilanteista ja kauppasuhteista todellista Venäjän-tuntemusta. Samalla on hyvä kysyä, onko syvällisemmälle Venäjän tuntemiselle tarvetta. Paljonko etua on perusteellisesta kulttuurin, kielen ja tapojen tuntemuksesta, kun ollaan tekemisissä Venäjän kanssa? Erilaisiin Venäjä-käsityksiin liittyvä keskeinen seikka on, että Venäjän lähinaapurustossa kuvaa Venäjästä sävyttävät myös erilaiset pelot. Onko Venäjä uhka vai ei? Näitä kysymyksiä kysellään jatkuvasti vieläkin, kun Neuvostoliiton romahtamisesta on jo lähes 20 vuotta, eikä tyydyttäviä vastauksia tunnu löytyneen.

Suomen Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan marraskuussa 2009 järjestämässä seminaarissa toimittaja Antero Eerola puheenvuorossaan esitti huomionaan, että Suomessa on ilmeisen suuri tarve saada käsitys uudesta Venäjästä ja osoituksena tästä ovat yhtä lailla tämä tulevaisuusvaliokunnan Venäjä-hanke kuin hallituksen Venäjä-ohjelma ja pääministerin Venäjä-foorumi. Luetteloon voisi vielä lisätä puolustusministeriön vuonna 2008 julkistaman selvityksen *Haasteiden Venäjä*. Suomalaisten Venäjän-tuntemus on kansainvälisesti arvioiden korkeatasoista, mutta tieteenalojen välinen koordinointi voisi olla parempaa, ja joillakin aloilla asiantuntijoita on vain muutamia. Venäjän ymmärtämisen tarve kumpuaa juuri siitä seikasta, että Venäjä-kuvat vaihtelevat paitsi maittain, myös tutkimusaloittain. Kiinnostavana lisäpiirteenä tässä on se, että Venäjä omalla tahollaan kokee Venäjä-kuvien moninaisuuden omien etujensa vastaisena, kun taas esimerkiksi Euroopan unionissa tämä moninaisuus usein nähdään yhtenä esteenä kokonaisvaltaisen yhteisöpolitiikan kehittämiseksi. Jo Vladimir Putinin presidenttikaudella Venäjä panosti vahvasti siihen, että maailman ja Venäjän tapahtumista ryhdyttiin kertomaan näkyvämmiin ja kuuluvammin Venäjän omalta näkökannalta. Hyvänä esimerkkinä tästä on uutiskanava *Russia Today*. Toinen kuvaava esimerkki on se, että Venäjän G8-puheenjohtajakaudeksi Kreml otti viestintätoimisto Ketchumin huolehtimaan Venäjän ja muiden G8-maiden mediaedustajien välisistä suhteista.¹⁹ Tammi–helmikuussa 2007 sama yhtiö palkattiin edistämään Venäjän etuja ja näkökantoja asioissa, jotka liittyvät energiaturvallisuuteen, WTO-jäsenyyteen ja ulkomaisten sijoitusten houkuttelemiseen maahan.²⁰ Myös

¹⁹ www.fara.gov/docs/5758-Exhibit-AB-20060509-1.pdf.

²⁰ www.fara.gov/docs/5758-Exhibit-AB-20070213-2.pdf.

Dmitri Medvedevin presidenttikaudella ulkomaisia viestintätoimistoja on käytetty apuna, kun Venäjän näkemyksiä on saatettu maailmanlaajuisen yleisön tietoon.

"Meistä pitää olla miellyttävä kuva niillä, jotka ovat kanssamme tekemisissä. Emme saa olla hankalia ja vaikeasti lähestyttäviä, mutta meidän on kuitenkin kyettävä vastaamaan päättäväisesti, kun olosuhteet niin vaativat", sanoi presidentti Medvedev NTV-kanavan haastattelussa heinäkuussa 2009. Venäjän johdolle ja myös keskivertovenäläiselle on tärkeää, että kuva Venäjästä on myönteinen. Samassa haastattelussa presidentti Medvedev jatkoi: "Jos mielimme antaa maailmalle oikean kuvan itsestämme, meidän on ratkaistava akuutit ongelmamme, ennen muuta sosiaaliset ja taloudelliset ongelmamme." Tämä on ollut Venäjän johtajien näkemys jo vuosisatoja. Sosiaaliset ja taloudelliset ongelmat ovat heidän mielestään sen "imago-ongelman" ydin, joka Venäjällä vaikuttaisi olevan suhteessa muuhun maailmaan ja erityisesti länsimaihin. Voidaan kuitenkin kysyä, tässäkö todella piilee imago-ongelman ydin?

Venäjän tulevaisuudella on merkitystä Suomelle, Euroopalle ja kansainväliselle yhteisölle. Venäjä tekee muiden maiden tavoin valintoja omien intressiensä perusteella, ja nämä intressit usein juontuvat omasta itseymmärryksestä ja identiteetistä. Yhtenä keinona luoda kokonaiskuvaa Venäjästä ja hankkia tietoa Venäjän itseymmärryksestä on tutkia Venäjän johdon puheita. Keskeisenä tässä on johtokaksikko Medvedev ja Putin. Maan johtajien puheista kumpuava Venäjä-kuva ainakin kertoo, millaisen kuvan he haluavat esittää omille kansalaisilleen ja muille maille.

Venäjän nykyinen presidentti on syntynyt vuonna 1965, ja hän on siten hyvin nuori presidentti hyvin suurelle maalle. Yhdysvaltain kaikkien aikojen nuorin presidentti oli Theodore Roosevelt, joka astui virkaansa 42 vuoden ja 10 kuukauden ikäisenä. Dmitri Medvedev oli 42 vuotta ja 8 kuukautta, kun hänet asetettiin virkaansa 7. toukokuuta 2008. Tästä seikasta syntyy heti kaksi kysymystä: Voiko hän pitää poliittista valtaa omilla ansioillaan? Ja tuoko hänen suhteellinen nuoruutensa Venäjän poliittiseen elämään vihdoinkin jotain uutta?

Medvedevin presidenttiydessä on kiistatta piirteitä, joita ei ole Venäjän politiikassa aiemmin nähty. Hän käyttää Internetiä viestintäkanavana. Hän on luetellut suosikkiyhtyeitään (mm. Deep Purple, Black Sabbath, Pink Floyd ja Led Zeppelin), mikä on tradition vastaista kaikkien niiden silmissä, jotka haikailevat neuvostoajoja. Musiikki oli ennen mustalla listalla, ja Medvedevin tiedetään keräilleen suosikkiyhtyeidensä albumeita *samizdat*-versioina, mikä seikka automaattisesti asettaa hänet oppositioon suhteessa neuvostojohtoon. Samaan aikaan Vladimir Putin, Venäjän edellinen presidentti ja nykyinen pääministeri, palveli KGB:n upseerina. Medvedev on ottanut kasteen Venäjän ortodoksisessa kirkossa 23-vuotiaana aika-

na, jolloin neuvostohallinto ei vielä katsonut kirkkoa suopein silmin. Tässä suhteessa hän eroaa edeltäjistään: hän on neuvostoaikana tehnyt tekoja, jotka olisi voitu tulkita valtion vastaiseksi toiminnaksi. Putin ja Jeltsin saivat kasteen vauvana, Putinin kastatti hänen äitinsä, joka salasi asian pojan isältä (kommunistipuolueen jäseneltä). Jeltsinin taas veivät kasteelle hänen vanhempansa siihen kuukausittaiseen kastetoimitukseen, jonka kommunistipuolue vielä tuolloin salli. Medvedev näyttäisi olevan näistä kolmesta ainoa, joka itse omasta vakaumuksestaan on valinnut kasteen. Neuvostoliiton romahdettua Medvedev kuului niihin, jotka tavoittelivat nopeita voittoja yksityistämishjelmista ja uudesta yrittäjyydestä. Tässä menettelyssään hän eroaa kahdesta edeltäjästään. Medvedevin perhetausta on sekin jonkin verran erilainen kuin hänen edeltäjällään: Medvedev syntyi kahden tutkijan lapsena ja kuului neuvostojärjestelmän "yläluokkaan".

Tämä ei tarkoita, että Medvedevin siksi pitäisi olla liberaali tai suosittaa Venäjälle länsimallista demokratiaa. Hänellä ei vielääkään ole riippumatonta perustaa omalle vallalleen, ja sen puuttuessa hän ei kykene toteuttamaan omaa politiikkaansa ilman pääministeri Putinin tukea. Medvedevin puheita ja lausuntoja onkin varsin kiinnostavaa tarkastella tältä kannalta. Onko hänen Venäjänsä se Venäjä, jollaiseksi hän sen haluaa, epäsuorasti arvosteltu *"putinisin"* tuottama Venäjä vaiko vain Venäjä sellaisena kuin se on?

Presidentti Medvedevin välittämä Venäjä-kuva: "Venäjä, eteenpäin"

Medvedev julkaisi syyskuussa 2009 artikkelin "Venäjä, eteenpäin" (Rossija, vpered), ensin Gazeta.ru-verkkosivuilla ja pari tuntia myöhemmin presidentinhallinnon omalla sivustolla. Artikkelissa maalataan kuvaa Venäjästä, ei suinkaan suurena ja vakaalla pohjalla olevana maana, vaan pikemminkin maana, jolta puuttuu dynamismia ja jota vaivaavat monenlaiset ongelmat. Samalla Medvedev tähdentää Venäjän suuruutta ja mahdollisuuksia:

Me, Venäjän nykypolvi, olemme saaneet valtavan perinnön. Saavutuksia, jotka on ansaitusti saatu aiempien sukupolvien kovalla taistelulla ja kovalla uurastuksella. Ajoin kauhistuttavien uhrausten hinnalla. Meillä on valtava alue, suuret määrät luonnonvaroja, vahvat teolliset voimavarat, vaikuttava määrä eturivin saavutuksia tieteen, tekniikan, koulutuksen ja taiteen aloilla ja meidän armeijallamme, laivastollamme ja ydinaseillamme on maineikas historia. Valtaansa käyttämällä Venäjä on merkittävästi – joskus myös ratkaisevasti – vaikuttanut historian tahtumiin.

Hän kuitenkin jatkaa maalaillemalla Venäjän nykytilannetta verraten karuin sävyin:

Meidän nykyisessä taloudessamme näkyy edelleenkin neuvostojärjestelmän keskeinen puute: siinä ei paljonkaan huomioida yksilön tarpeita. Harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta kotimaan elinkeinoelämässä ei kehitetä eikä luoda niitä asioita ja sellaista tekniikkaa, jota ihmiset tarvitsevat. Me myymme tavaroita, joita me emme ole tuottaneet, raaka-aineita tai tuontitavaraa. Venäjällä valmistettuja valmiita tuotteita rasittaa usein niiden hyvin puutteellinen kilpailukyky. Energiatehokkuus ja tuottavuus ovat valtaosalla yrityksiämme edelleen häpeällisen alhaisia, mutta sekään ei ole pahinta. Ongelma on siinä, että omistajia, johtajia, ylinäköisiä ja muita toimihenkilöitä tämä ei vaikuta suuremmin huolettavan.

Medvedevin mukaan nyky-Venäjän kolme keskeistä ongelmaa ovat vuosisatoja kestänyt taloudellinen takapajaisuus ja tottumus tukeutua raaka-ainevienttiin; vuosisatoja kestänyt korruptio, joka on ikimuistoisista ajoista heikentänyt Venäjää; ja yhteiskunnassa laajalle levinnyt holhokkimieliala, kuten usko siihen, että viranomaisten kuuluu hoitaa kaikki ongelmat. Tätä kuvaa ovat harvat käyneet kiistämään sen enempää Venäjällä kuin muuallakaan.

Lueteltuaan asiat, jotka ovat nyky-Venäjälle suuria ongelmia, Medvedev jatkoi listamalla viisi keinoa, joilla Venäjän talous modernisoidaan:

1) Meistä tulee tuotannon, kuljetuksen ja energiankäytön tehokkuudella mitattuna yksi maailman johtavia maita. 2) Meidän on säilytettävä ydinteknologiamme ja kohotettava se laadullisesti uudelle tasolle. 3) Venäjän asiantuntijat ryhtyvät kehittämään tietotekniikkaa ja vaikuttamaan merkittävästi maailmanlaajuisen julkisten tietoverkkojen kehittämiseen. 4) Kehitämme omaa maanpinnalla ja avaruudessa sijaitsevaa kaikenlaisen informaation siirtämiseen tarkoitettua infrastruktuuriamme, ja sen myötä meidän satelliittimme pystyvät havainnoimaan koko maailmaa. 5) Venäjä ottaa johtavan aseman eräiden lääketieteellisten laitteiden, kehittyneiden diagnosointivälineiden, virussairauksien, sydän- ja verisuonitautien, neurologisten sairauksien ja syövän hoitoon käytettävien lääkkeiden tuotannossa.

Kaikki edellä mainitut alueet ovat luonnollisesti tärkeitä myös maailmanlaajuisesti, mutta edellä esitetty näkemys on myös kiistellympi ja heikommin yleisesti tunnustettu kuin luettelo Venäjän ongelmista.

Jos jokaisen onkin helppo hyväksyä Medvedevin artikkelissaan antama nykytilan kuvaus kuvaksi Venäjästä sellaisena kuin se todellisuudessa on, keinot Venäjän talouden modernisoimiseksi ovat enemmänkin toiveita, pikemminkin sitä, miten asioiden pitäisi olla, kuin sitä, miten ne tulevat olemaan. Yhtä laajasti kuin ollaan yhtä mieltä Medvedevin esittämistä Venäjän ongelmista, ollaan myös yhtä mieltä siitä, että hänen esittämänsä keinot ovat epärealistisia.

Lisäksi artikkelissa on elementtejä, jotka voidaan tulkita *putinismiin* kohdistetuksi arvosteluksi:

Haluaisin kutsua mukaan toimimaan kaikki ne, jotka jakavat käsitykseni. Haluaisin kutsua mukaan toimimaan myös ne, jotka eivät ole samaa mieltä kanssani, mutta jotka aidosti haluavat muutosta parempaan. Meidän työhömmme tullaan yrittämään puuttua. Korruptoituneet virkamiehet ja mitään tekemättömät "yrittäjät" ovat hyvissä asemissa. Heillä on kaikkea ja he ovat tyytyväisiä. He puristavat neuvostoteollisuuden jäänteistä irti viimeisetkin voitot ja tuhlaavat luonnonvaroja, jotka kuuluvat meille kaikille loppuun asti. He eivät luo mitään uutta, eivät halua kehitystä, ja pelkäävät sitä. Mutta tulevaisuus ei ole heidän – se on meidän.

Nämä viittaukset tuntuisivat heijastelevan tilannetta, jossa vanhat ajatukset ja uudet ajatukset ovat vastakkain. Medvedev viittaa usein eliittiin, joka ei halua luopua omista etuisuuksistaan, ja niihin, jotka pelkäävät kehitystä. Epäselväksi jää, keitä he ovat, mutta ellei kyse ole vallanpitäjistä tai heidän lähipiiristään, kuka muu Venäjällä siihen pystyisi?

Pitää muistaa, että Internetissä julkaistuna artikkeli on suunnattu ennen muuta niille venäläisille, jotka ovat Internetissä, niille, joille Internet on keskeinen informaationlähde. Venäjällä siis alle 40-vuotiaiden sukupolvelle. Muu lukijakunta on valtaosaltaan muualla kuin Venäjällä. Medvedevin artikkelissa hänestä itsestään maalaillaan kuvaa länsityylisenä oikeustieteen professorina, joka tuntee ja ymmärtää Maailmanpankin uuden maailmanjärjestyksen indikaattoreita. Analyttikot ovat tästä puheesta valtaosaltaan olleet sitä mieltä, että Medvedev käytti oikeita sanoja ja käsitteli oikeita asioita, joskin enemmistö on ollut samalla hyvin skeptinen sen suhteen, toteutuvatko Medvedevin ajatukset Venäjällä koskaan ja onko hänellä valtaa ja keinoja saada Venäjän yhteiskunta hyväksymään omat ajatuksensa.

Presidentti Medvedevin välittämä Venäjä-kuva kansakunnan tilana

Presidentti Medvedev on tähän mennessä pitänyt kaksi puhetta, joissa hän on käsitellyt kansakunnan tilaa. Näiden välittömänä kuulijakuntana on duuma, puheiden pitopaikka, mutta lisäksi puheet lähetetään Venäjän TV:ssä, niitä referoivat ulkomaiset toimittajat ja niitä tutkitaan tarkasti Moskovaan sijoitetuissa diplomaattisissa edustustoissa. Näiden puheiden puitteet ovat siis hyvin erilaiset kuin *Eteenpäin*, *Venäjä* -artikkelilla.

Medvedevin ensimmäinen katsaus kansakunnan tilaan vuonna 2008 oli paljolti "jatkamista siitä, mihin Putin jäi". Keskeisinä aiheina olivat Georgian sota, talouskriisi, Venäjän perustuslaki, venäläiset arvot ja korruptio. Puheessa annettu Venäjä-kuva oli hätkähdyttävä:

Nyt haluaisin puhua meidän arvoistamme. Ne ovat hyvin tiedossa.

Niihin kuuluu oikeudenmukaisuus, joilla me ymmärrämme poliittista tasa-vertaisuutta, rehellisiä tuomioistuimia ja vastuullisia johtajia. Käytännössä oikeudenmukaisuus ilmenee yhteiskunnan antamina takeina ja köyhyyden ja korruption torjuntana, pyrkimyksenä antaa ihmisarvoinen sija yhteiskunnassamme jokaiselle yksilölle ja koko Venäjän kansakunnalle sen arvon mukainen sija kansainvälisten suhteiden järjestelmässä.

Niihin kuuluu vapaus, yksilön henkilökohtainen vapaus.

Se tarkoittaa taloudellista vapautta, sanan- ja uskonnonvapautta, vapautta valita asuinpaikkansa ja työnsä. Ja niihin kuuluu yleinen kansallinen vapaus, Venäjän valtion itsenäisyys ja vapaus.

Niihin kuuluvat hyvinvointi ja ihmiselämän arvokkuus. Niihin kuuluu rauha eri etnisten ryhmien välillä ja erilaisten kulttuurien yksimielisyys. Niihin kuuluu pienten kansojen suojeleminen, ja Etelä-Ossetian ja Abhasian itsenäisyyden tunnustaminen on yhtenä esimerkkinä tästä suojelusta.

Niihin kuuluvat sukuperinteet, rakkaus ja uskollisuus, huolenpito nuorista ja vanhoista.

Niihin kuuluu isänmaanrakkaus, ja sen ohella maamme historian ja kaukana ihanteellisesta olevan nykytilan mitä vakavin ja kriittisin tarkastelu, usko Venäjään, joka loistaa läpi kaikkien mahdollisten olosuhteiden, syvälle juurtunut rakkaus omaan synnyinmaahamme ja suureen kulttuuriimme.

Nämä ovat meidän arvomme, meidän yhteiskuntamme perustukset ja meidän moraaliset johtotähtemme. Lyhyesti sanoen, juuri nämä itsestään selvät asiat, jotka me kaikki ymmärrämme, tekevät meistä yhden kansan, tekevät meistä Venäjän.

Nämä ovat asioita, joista me emme ikinä missään olosuhteissa luovu.

Kuulostaa hyvältä, mutta on ennemminkin toivomuslista kuin todellisuutta, ja Venäjälläkin vain harva uskoi, että uusi presidentti kansakunnan tilaa koskevassa katsauksessaan puhui omasta näkökulmastaan ja että puhe todenmukaisesti kuvasti kansakunnan tilaa. Lisäksi tämä puhe toi monen mieleen, ei vain Putinin puheet, mutta myös neuvostoajat, jolloin maan johtajien puheet olivat kaukana todesta ja lähentelivät utopiaa. Pääasiallisena vastapuolena tässä puheessa oli, suoraan ja epäsuorasti, Yhdysvallat. Puhe oli kuitenkin myös verraten tyypillinen johtajan puheeksi maassa, joka on keskellä kriisiä ja jonka on löydettävä ulospääsy siitä. Perinteisesti kriisit eivät ole se ajankohta tai tilanne, jossa aloitetaan suuria uudistuksia, vaan silloin vahvistetaan kansakunnan yhtenäisyyttä ja itseluottamusta. Eli Medvedevin puhe ja siitä välittynyt Venäjä-kuva ei siis ollut realismia, vaan kriisinhoitoa. Puhuessaan Venäjästä vakiintuneena demokratiana hän samalla esitti lukuisia toimia poliittisten puolueiden ja paikallishallinnon uudelleen järjestelemiseksi, mikä vaikutti olevan hieman ristiriidassa Putinin hallinnon ajan ja silloisten kehityssuuntien kanssa.

Medvedevin toisessa kansakunnan tilaa käsitelleessä puheessa sävy ja tyyli olivat muuttuneet. "Poliittisesti ja taloudellisesti vahvasta maasta" oli tultu tällaiseen:

Meidän maamme joutuu 2000-luvulla jälleen kerran läpikäymään laajamittaisen modernisaation. Siitä tulee kokemistamme modernisaatioista ensimmäinen, joka perustuu demokraattisille arvoille ja instituutioille. Alkeellisen raaka-ainetalouden sijalle me luomme älytalouden, joka tuottaa ainutlaatuista tietämystä, uusia tavaroita ja teknologiaa ihmisten käyttöön.

Vanhakantaisen yhteiskunnan sijaan, jossa johtajat ajattelevat ja päättävät kaikkien puolesta, meistä tulee älykkäiden, vapaiden ja vastuullisten ihmisten yhteiskunta.

Menneen haikailun ja ennakkoluulojen saneleman kaoottisen toiminnan sijasta me ryhdymme toteuttamaan älykästä sisä- ja ulkopoliittikkaa, joka perustuu puhtaasti käytännön tavoitteisiin.

Menneen Venäjän sijalle me rakennamme nykyajan Venäjän – modernin ja eteenpäin katsovan nuoren kansakunnan, joka kykenee ottamaan sille kuuluvan paikan maailmantaloudessa.

Presidentin analyysi omasta maastaan vuonna 2009 oli kokenut huomattavan muutoksen edellisvuotisesta. Jos hän vuotta aikaisemmin oli kuvaillut Venäjää demokratiaksi, vapaaksi ja toimivaksi maaksi, nyt kuva Venäjästä oli vaihtunut maaksi, jossa uudistukset toteutetaan vain puolinaisesti ja jonka rasitteena ovat dynaamista kehitystä estävät asenteet.

Kansakunnan tilaa käsittelevässä puheessaan hän selitti, miksi hän oli julkaisut *Eteenpäin, Venäjä* -artikkelinsa esipuheeksi kansakunnan tilakatsaukselle:

Julkaisin ehdotukseni, että pohdittaisiin sitä, miten voimme selvittää kroonisesta takapajuisuudestamme, raaka-ainevientiriippuvuudestamme, ja korruptiosta, miten voimme valmistautua maailmanmarkkinoiden kovaan kilpailuun ja luoda mahdollisimman hyvät edellytykset sille, että jokainen meistä voi käytännössä täysipainoisesti hyödyntää meillä olevaa tietämystä, mahdollisuuksia ja kokemusta olematta riippuvainen ylemmistään. Toisin sanoen, ehdotin, että pohtisimme niitä askelia, jotka meidän on otettava juuri nyt parantaaksemme elämänlaatua Venäjällä ja tehdäksemme maastamme yhden maailman johtavista.

Paitsi artikkelissaan *Eteenpäin, Venäjä*, Medvedev kuvaili Venäjää vuonna 2009 myös kansakunnan tilaa käsitelleessä puheessaan kroonisesta takapajuisuudesta kärsiväksi, raaka-aineviennin varassa eläväksi ja korruption kanssa kamppailevaksi. Vuotta aikaisemmin Venäjä-kuva oli hänen puheessaan parhaimmillaan tiivistynyt tällaiseksi:

Elämme vapaassa ja modernissa maassa. Ja olemme saaneet paljon aikaan. Me olemme onnistuneesti perustaneet demokraattisen valtion. Ja paitsi onnistumisia, meillä on myös todellisia voittoja.

Medvedev tarjoaa Venäjän kehittämisen keskeiseksi ideaksi edelleenkin neljän strategiansa: instituutiot, investoinnit, infrastruktuuri ja innovaatio. Näistä innovaatio saa ehdottomasti eniten huomiota hänen puheissaan: "huippuinnovaatiota talouden keskeisille sektoreille ja yhteiskuntaelämään", "innovaatiotalous", "teknologinen innovaatio", "innovaatiot oikeuslaitoksen uudistamisessa", "innovaatioiden kehittäminen perinteisiin ja vaihtoehtoisin energiamuotoihin", "innovaatiohenkisyys". Vuoden 2009 puheessaan hän käytti modernisaatiosanaa 16 kertaa, adjektiivia "innovatiivinen" 14 kertaa ja sanaa "innovaatio" 4 kertaa, tosin eri merkityksissä. Vuoden 2008 vastaavassa puheessa "innovaatio" esiintyi 6 kertaa ja "innova-

tiivinen" 3 kertaa, verbi "modernisoida" esiintyi 3 kertaa ("modernisaatiota" ei esiintynyt kertaakaan). Tämä osoittaa, millaisen painoarvon presidentti Medvedev antaa innovaatioajatuksille ja modernisaatiokäsitteelle, ja myös sen, että hän on tähdentänyt näitä seikkoja aina vain enemmän. Modernisaatio käsitteenä eroaa siinä, että siihen liittyy kytkös Venäjän menneisyyteen, mutta muuten molemmat sanat välittävät Venäjästä tietynlaista kuvaa: ne korostavat sitä, että Venäjällä on edelleen isoja asioita hoidettavanaan, että ongelmat ovat valtaosin samoja kuin ennenkin ja että uusia ajatuksia on niukalti. Innovaatio implikoi hyökkäystä konservatismia vastaan ja luopumista totunnaisista toimintatavoista. Lisäksi hän ei lainkaan viitata politiikkaan, mikä on merkillepantava seikka.

Medvedevin Venäjä on vastakohtien maa: Venäjällä on suuri historia, mutta historia myös heittää varjon Venäjän ylle. Venäjän on edistynyt neuvostoaajoista, mutta asenteet ovat edelleen vanhasta järjestelmästä ja estävät Venäjää kehittymästä täyteen voimaansa. Venäjä on siirtynyt markkinatalouteen, mutta on edelleen raaka-aineviennin varassa. Venäjä on ydinvalta, mutta sillä ei ole täyttä suurvalta-asemaa. Venäjällä on demokraattinen perustuslaki, ja silti Venäjä on kaukana demokratiasta. Sikäli kuin Medvedevin Venäjästä voidaan tehdä päätelmiä, hänen Venäjänsä on edelleen muutoksen tiellä. Mistä muutos alkaa ja mihin se johtaa, on kuitenkin paljon epäselvempää kuin 1990-luvulla. Vuonna 2008 alkanut talouskriisi on vaikuttanut Venäjään monin tavoin. Kriisiin asti Venäjän talous perustui vahvasti raaka-aineille ja valtion vahvalle läsnäololle teollisuussektorilla ja muilla sektoreilla, jotka katsottiin kansakunnan kannalta keskeisiksi ja strategisiksi. Kriisi osoitti, että ellei Venäjä muuta ajatteluaan, se saattaa jäädä tuottavuudessa, teknologiassa ja innovaatioissa entistä enemmän jälkeen teollistuneesta maailmasta.

Pääministeri Putinin välittämä Venäjä-kuva

Pääministeri Putinin rooli on vaihtunut valtionpäämiehestä presidentin alaiseksi, mutta hänen väitetään edelleenkin olevan "harmaa eminenssi". Hänen vallallaan on vakaa perusta, ja usein häntä nimitetäänkin Kremlin "puppet masteriksi", mikä asettaa presidentti Medvedevin hie-man kiusalliseen valoon. Hänen varhaisten hallitusvuosiensa Venäjä-näkemyks oli monilla tavoin samanlainen kuin Medvedevin puheista nyt ilmenevä, mutta sävy kuitenkin muuttui vuosien myötä itsekkyydestä itseriittiseksi ja käsitys Venäjästä ja maailmasta ylipäättään avarakatseisesta valikoivampaan suuntaan. Hän on vaalinut kuvaa itsestään Venäjän vahvana miehenä. Vahva Venäjä -kuvan rinnalla on kuva vahvasta miehestä, joka päättäväisesti tarttuu Venäjän ongelmiin. Hyvin hänen tyylistään oli myös syyttää Venäjän vaikeuksista ulko-

puolisia tahoja, joko yleisluontoisesti " muita maita", "kansainvälisiä terroristeja", "niitä, jotka haluavat nähdä Venäjän epäonnistuvan" tai sitten konkreettisesti Yhdysvaltoja.

Tätä taipumustaan hän jatkoi myös pääministeriksi tultuaan. Puheessaan Yhtenäisen Venäjän puoluekokouksessa marraskuussa 2009 hän selvästi sälytti syyn talouskriisistä Yhdysvalloille:

'Halvan rahan' väärinkäyttö ja siihen liittyvät asuntolainoituksen muut ongelmat Yhdysvalloissa ovat panneet liikkeelle ketjureaktion, joka on halvauttanut maailman finanssijärjestelmän ja synnyttänyt markkinoille yleistä epäluottamusta, mikä ei ole voinut olla vaikuttamatta reaalitalouteen. Se alkoi laskusuhdanteena ja on silmiemme edessä paisunut talouskriisiksi.

Samassa puheessa hän kuvaili Venäjän talouden tilaa:

Kaikki ongelmat eivät tietenkään ole rahalla hoidettavissa. Nämä varat kuitenkin antavat meille liikkumavaraa, sallivat säilyttää makrotalouden tasapainon ja siten ehkäistä inflaation kiihtymistä tai ruplan kurssin dramaattista muuttumista. Tähän käytetään kaikkia käsillä olevia keinoja. Rahastoitujen varojen turvin Venäjän valtiontalouden vakaus on turvattu vuosiksi eteenpäin, riippumatta öljyn ja muiden vientitavaroiden hinnoista. Tämä tarkoittaa sitä, että julkisista varoista maksettavat palkat, eläkkeet ja sosiaalietuudet maksetaan ajallaan. Sosiaaliturvajärjestelmä toimii normaalisti. Me emme ratkaise pulmiamme emmekä "paikkaa taskujamme" keskivertokansalaisen kustannuksella. Sitä emme tule tekemään.

Tästä Venäjä-kuvasta monien ekonomistien on vaikea olla samaa mieltä.

Financial Timesissa 3. helmikuuta 2010 ilmestyneessä Kingsmill Bondin artikkelissa, jossa Venäjän talouden näkymiä pidettiin erittäin positiivisina, päädyttiin kuitenkin siinäkin toteamaan, että ratkaiseva merkitys on energian ja erityisesti öljyn hinnalla.

Putinin Venäjä-kuva on hänen puheissaan huomattavasti positiivisempi kuin ne ongelmat ja näkymät, joiden kanssa hän painiskelee päivittäin. Putinin Venäjällä poliittisilla puolueilla on rooli, joka ei ole aivan tunnistettavissa niille, jotka ovat tottuneet täysin demokraattiseen parlamentaariseen järjestelmään:

Puolueemme päämääränä on synnyttää uusia ajatuksia ja hankkeita ja valvoa niiden toteutusta. Meidän on ymmärrettävä yleistä mielipidettä ja ihmisten tarpeita. Yhtenäinen Venäjä -puolueella on kaikki tarvittavat välineet sellaisten strategisten tavoitteiden määrittelemiseksi ja sellaisten poliittisten ohjelmien ja la-

kiehdotusten laatimiseksi, jotka vastaavat meidän kansalaistemme tarpeita. Meidän yleisövastaanottojemme ja puoluetoimistojemme olisi tehokkaasti reagoitava ihmisten yhteydenottoihin. Meidän on huolehdittava siitä, että jokainen, joka tulee meidän luoksemme ongelmineen, saa osaavaa ja tehokasta apua. Ihmisten, jotka hakevat apua puolueeltamme, on oltava varmoja siitä, että me käsittelemme heidän tarpeensa, emmekä vain tyydy panemaan heidän asioitaan pöydälle.

Putin mieltää poliittisen puolueen enemmänkin instituutioksi, joka auttaa viranomaisia, on jonkinlaisena puuttavana renkaana valtion ja kansalaisyhteiskunnan välisessä "yhteiskuntasopimuksessa". Putinin mielestä puolueen kuuluu seurata yleisiä mielialoja ja pitää ihmiset tyytyväisinä, jottei julkisia protesteja pääse syntymään. Putinin Venäjä on vallan vertikaalin Venäjä. Valtio valvoo lähes kaikkia yhteiskunnan osia, ja niitä, joihin se ei ulotu, valvoo sen puolesta poliittinen puolue. Siksi Yhtenäisen Venäjän kohtalo riippuu maan kohtaloista. *"Yhtenäinen Venäjä kantaa täyden vastuun siitä, mitä maassa tapahtuu. Haluaisin tähdentää, että puolueen tulevaisuus riippuu siitä, miten me käsittelemme ne ongelmat, joita maa ja sen kansalaiset nyt kohtaavat."* Syyttämisen kulttuuri on Venäjän politiikalle tunnusomainen piirre, ja syntipukkia tarvitaan. Jeltsinin vuosina syntipukiksi joutui hyvin usein pääministeri, ja sama jatkui muutaman vuoden myös Putinin hallinnossa, mutta varsinkin sen jälkeen, kun Putinista tuli pääministeri, samaa menetelmää ei enää voitu käyttää. Nyt, kun vastuu maan tulevaisuudesta on Putinin mukaan puolueen harteilla, jos jokin menee Venäjällä pieleen, presidentti ja hallitus selviävät puhtain paperein ja virkamiehetkin voivat päästä kuin koira veräjästä, kun vastuu kerran on puolueella.

Selvää on, että Putinin Venäjällä ei pidetä yllätyksistä eikä valvomattomista tekijöistä:

Ihmiset kyselevät yhtenään, mihin ollaan menossa ja mitä viranomaiset aikovat tehdä kansalaisten suojelemiseksi talouskriisiltä. Siinäpä kysymystä kerrakseen. Vastaan suoraan: Samoin kuin maailman muihin kehittyneisiin talouksiin Venäjäänkin vaikuttavat hyvin monenlaiset markkinavoimat, jotka eivät ole kenenkään välittömästi valvottavissa. Me aiomme kuitenkin tehdä kaikkemme, jotta enemmistö mullistuksilta välttyttäisiin.

Kuulostaa ensialkuun hyvältä, mutta on demokratiakehityksen kannalta hyvin problemaattinen näkemys, ja lisäksi ristiriidassa eräiden yksilön vastuuta koskevien ajatusten kanssa, joita presidentti Medvedevin on esittänyt keskeisissä puheissaan.

Putinin puheesta Yhtenäisen Venäjän puoluekokouksessa 2009 voidaan päätellä, että Putinin Venäjä ei jaa sitä duaalisuutta, jota näkyi Medvedevin Venäjässä. Se on paljon yksi-

oikoisempi: hallitus valtion edustajana tekee kaikkensa kontrolloidakseen suurinta osaa siitä, mitä maassa tapahtuu. Mikäli Putinin puheisiin on uskomista, hallituksen päätehtävänä on ihmisten hyvinvointi. Yhdistävänä linkkinä on isänmaallisuus, ja syylliseksi löytyy aina joku muu kuin hallitus. Putinin Venäjä pyrkii luomaan kuvaa vakaasta, kurinalaisesta ja taloudellisesti ja sotilaallisesti vahvasta maasta. Tuo maa ei liioin kaihda tarpeen tullen käyttää voimaansa. Putinin puheet ovat selvästi poliittisluontoisempia. Presidenttiin verrattuna pääministeri on päivittäisten asioiden hoitaja, kun taas presidentti on enemmänkin hallinnon arvojen edustaja. Näiden kahden välinen kuilu ei kuitenkaan ole Venäjällä mikään uusi ilmiö: teoria ja käytäntö vain eivät kohta.

Kaksoisjohtajuus

Dmitri Medvedevistä tuli Venäjän federaation kolmas presidentti sen jälkeen, kun Neuvostoliitto vuonna 2008 romahti. Vaalit eivät vielä täyttäneet vapaiden ja oikeudenmukaisten vaalien demokraattisia kriteereitä. Ne kuitenkin pidettiin ja valta siirtyi sille seuraajalle, joka presidentti Putinille valittiin. Vakauden ja jatkuvuuden kriteerit täytyivät, ja venäläisäänestäjien valtaosa epäilemättä kannatti tuon masinoidun tapahtuman lopputulosta. Venäjän politiikassa ratkaiseva merkitys on edelleenkin persoonalla, ja vaikka Medvedevin sopivuutta johtajaksi monin tavoin epäiltiin, hänet kuitenkin hyväksyttiin sen jälkeen, kun luotettu presidentti Putin oli hänet omaksi ehdokkaakseen seulonut. Mielenkiintoinen puoli Medvedevin valinnassa Venäjän presidentiksi oli siinä, että ehkä ensimmäistä kertaa Venäjän historiassa oltiin tilanteessa, jossa valta on kahdella henkilöllä. Paralleleja on historiasta vaikea löytää, mutta tietämystä ja mielikuvitusta käyttämällä yksi on löydettävissä: Pietari Suuri ja hänen heikko Iivana-veljensä. Tuossakin esimerkissä kuitenkin vanhempi oli heikompi ja nuorempi se vahvempi, mikä ei ole asianlaita asetelmassa Medvedev-Putin. Tilanne syntyi jo silloin, kun Medvedevillä, joka oli nuorempi eikä niin suosittu uusi presidentti, oli rinnallaan vahvempi, suosittu vanha presidentti Putin, nyt pääministerinä. Jännite vain lisääntyi, kun pääministeristä ilman, että hän edes oli puolueen jäsen, tuli Yhtenäinen Venäjä -puolueen johtaja, puolueen, jota pidetään Venäjän ainoana todellisena poliittisena puolueena. Venäjän kaksipäisestä kotkasta tuli todellisuutta, molemmat päät liikkuvat itsenäisesti, mutta ovat kiinni samassa kehossa. Toinen pää tähtyy itään ja toinen länteen. Nyt, kun presidentinvaaleista on kulunut kaksi vuotta, vallitsevana käsityksenä on, että todellinen valta on edelleenkin Putinin käsissä ja että Medvedevin ja Putinin kannat ovat lähestulkoon samat. Fraser Cameronin sanoin:

"Molemmille sopii ajoittain leikkiä hyvää poliisia ja paha poliisia, mutta todellisuudessa näiden kahden välillä ei ole mitään oleellisia eroja." (New York Times, 11. helmikuuta 2010).

On kuitenkin niitäkin, jotka näkevät, että ainakin joitakin eroja tai tiettyä keskinäistä eripuraa on syntymässä kahden johtajan välille: "Valtion hierarkiaan alkaa ilmaantua säröjä", totesi Olga Kryshantovskaya Financial Timesin haastattelussa 4. helmikuuta 2010. David Kramer kirjoitti tammikuussa Moscow Timesiin artikkelin otsikolla "Putin is Medvedev's Biggest Spoiler" (Moscow Times 13. tammikuuta 2010). RIA Novostin julkaisema Internet-lehti Russia Profile jatkoi järjestämällä Kramerin teeseistä asiantuntijakeskustelun, ja siinä esitetyt arviot olivat hyvin vaihtelevia:²¹

Ethan S. Burger, Adjunct Professor, Georgetown University Law Center, Washington, DC:

On ymmärrettävää, että Putin tuntee olonsa aina vain epävarmemmaksi. Hän saattaa olla menettämässä niiden tuen, jotka ovat olleet hänen vahvimpia kannattajiaan. Vallan vertikaali ei vaikuta säilyneen: valtaa on luisumassa alueellisten johtajien käsiin. Ilman poliittista räjähdystä muutoksen on Venäjällä tultava sisältä käsin. Pääministeri Putin ei halua Venäjän poliittisen ja taloudellisen eliitin vakavissaan elättelevän sitä ajatusta, jonka Svetlana Medvedeva kerran tuli laushtaneeksi italialaiselle toimittajalle antamassaan haastattelussa, eli että on koittanut aika, jolloin hänen puolisonsa pitäisi lakata olemasta presidentti vain nimellisesti.

Eugene Kolesnikov, yksityinen konsultti, Alankomaat:

Idealistina sitä joko jatkaa sinnikkäästi tai sitten kokee tylyn heräämisen. Medvedev jatkaa sinnikkäästi. Putin ei toisaalta anna hänen myydä Venäjää tyhjiä ja kauniista puheista. Siinä mielessä hän on Medvedevin ulkopoliittikan spoileri. Tältä asia näyttää toiselta mantereelta. Venäjältä käsin tarkasteltuna asia näyttää, ainakin minusta, aika lailla toiselta. Putin hillitsee suojattinsa idealistista intoa ja pelastaa Venäjän "wolfin" suusta.

²¹ January 22, 2010, Russia Profile Weekly Experts Panel: Is Putin Sabotaging Medvedev's Initiatives? Introduced by Vladimir Frolov, Russia Profile.

Vladimir Belaeff, President, Global Society Institute, Inc., San Francisco, CA:

Annetut esimerkit eivät siis vaikuttaisi tukevan väitteitä siitä, että Putin on Medvedevin "spoileri", eivätkä nuo kaksi raportoitua tilannetta, joissa erimielisyyttä on väitetty esiintyneen, riitä vakuuttamaan, erityisesti, kun otetaan huomioon ne epätarkkuudet, joita "todistelun" esittämisessä oli. Näiden kahden herran välisiä väitettyjä "ristiriitatilanteita" on siis verrattava niihin tilanteisiin, joissa heidän välillään on ollut aitoa yhteistyötä ja joita on ollut huomattavasti enemmän. Se, että tällaista objektiivista vertailua ei ole esitetty, vähentää hypoteesin uskottavuutta ja paljastaa, että alkuperäisväittämässä saattaa piillä subjektiivisuutta.

Professori Stephen Blank, the U.S. Army War College, Carlyle Barracks, PA:

Putin ja Putinin lähipiirit epäilemättä aktiivisesti sabotoivat monia Medvedevin ulkopoliittisia aloitteita tai toteuttavat omaa politiikkaansa. Katsottiinpa sitten asevalvontaa, Latinalaisen Amerikan ja Kaukoidän energiapolitiikkaa, WTO:ta tms., kaikkialla nähdään Putin, Igor Sechin ja kumppanit estämässä Medvedevin pyrkimyksiä parantaa siteitä Länteen, tai aktiivisesti yrittämässä huonontaa noita siteitä, esimerkiksi romuttamalla asevalvontasopimus, vaatimassa sotilastukikoh-tia Latinalaiseen Amerikkaan, vaihtamassa WTO:ta tulliliittoon ja aina yrittä-mässä syyttää kaikesta Amerikkaa.

Alexandre Strokanov, Professor of History, Director of Institute of Russian Language, History and Culture, Lyndon State College, Lyndonville, Vermont:

David J. Kramerin artikkelissaan Putin is Medvedev's Biggest Spoiler esittämällä arviolla ei luonnollisestikaan ole mitään tekemistä todellisuuden kanssa, vaan tässä meillä on jälleen yksi esimerkki erheellisestä tavasta nähdä Putin ja Medvedev poliitikkoina, jotka edustavat täysin erilaisia suuntauksia Venäjän ulkopoliitiikassa. Jokaiselle järkevälle analyytikolle on varsin selvää, että Medvedev ja Putin ovat saman mitalin kaksi eri puolta, ja tuo mitali on Kreml.

Keskeinen kysymys ei liene se, onko pääministeri Putinin ja presidentti Medvedevin välillä eroa, koska näyttäisi siltä, että heidän välillään mahdollisesti olevat säröt liittyvät valtaan ja teknisiin kysymyksiin siitä, miten saavuttaa se, mitä Venäjä haluaa, ei niinkään siihen, mikä on Venäjän paras mahdollinen tulevaisuus.

Venäjän politiikan tämänhetkisessä tilanteessa saattaa olla yhtymäkohtia Ivan Tur-genevin 1800-luvulla kirjoittamaan romaaniin *Isät ja pojat*. Romaanihenkilöissä on niitä,

jotka kannattavat perusteellista muutosta, kuten nihilisti Bazarov, joskin hänen tyyliinsä on myös itsetuhoinen. Sitten on niitä, jotka arvostavat perinteitä ja kotipiiriä, kuten Arkadi Nikolajevitsh Kirsanov, joka hänkin tosin mielellään esiintyy modernina ja liberaalina. Tämän isä, Nikolai Petrovitsh Kirsanov, taas edustaa niitä, jotka yrittävät pysyä muutoksessa mukana, vaikkeivät sitä pohjimmiltaan halua, ja heidän menneen kaipuunsa ja romanttisen idealisminsa takia maatala, jota he hoitavat, jää jälkeen kehityksestä ja vähitellen ränsistyy. Nikolain veli Pavel Petrovitsh Kirsanov puolestaan lukeutuu niihin, joiden ongelmana on se, että he joutuvat todistamaan yhteiskunnan muuttumista kykenemättä kuitenkaan sen enempää tunteen kuin älyn tasolla hyväksymään tätä muutosta, ja joille kuva on kaikki kaikessa. Kiinnostavaa kyllä romaanin naispäähenkilö Anna Sergejevna Odintsova antaa osuvan kuvauksen Venäjän poliittisesta tilanteesta: "... tärkeintä on ylläpitää rauhaa ja yleistä järjestystä. Hän hoitaa taloutta ja maatalaa järkähtämättömän rauhallisesti eikä paljonkaan poikkea niistä rajoista, jotka hän on elämälleen asettanut." Romaanin isillä ja pojilla on eroja, Arkadi ja hänen isänsä löytävät tasapainon, Bazarov ja tämän isä eivät. Lienevätkö Medvedevin ja Putinin välit lähinnä sellaiset kuin *Isissä ja pojissa* Arkadilla ja hänen isällään? Uusi sukupolvi astuu lopulta johtoon, muttei kuitenkaan kajoa perusasioihin ja perinnäisarvoihin eikä siten muuta maatakaan täysin toiseksi.

Seuraavat presidentinvaalit pidetään vuonna 2012. Putin ja Medvedev ovat molemmat ilmoittaneet olevansa kiinnostuneita uudesta kaudesta. On kuitenkin vaikea uskoa, että nämä kaksi olisivat vaaleissa toistensa vastaehdokkaina. Päätöksen tekee johtoeliitti kabineteissaan, ja sillä on vain yksi ehdokas, josta myös tulee vaalien todennäköisin voittaja. Presidentti Medvedevin yleinen kannatus on hänen kahden ensimmäisen virkavuotensa aikana lisääntynyt hitaasti mutta varmasti. Tutkimuslaitos FOMin joulukuussa 2009 tekemässä mielipideselvityksessä presidenttiä kannatti kaikkiaan 60 % vastaajista, presidenttiin luotti ja häntä tuki noin 20 % ja hyvin skeptisesti häneen suhtautuvia oli 14 %. Vastaavat luvut vuodelta 2008 olivat 49 %, 24 % ja 13 %. Kuitenkin kysyttäessä suosituinta poliitikkoa Medvedev tuli toiseksi (34 %), ensimmäisenä oli pääministeri Putin (44 %). Kolmannelle sijalle tuli Shoigu (11 %).

Vaikka presidentti nauttii laajaa kannatusta, joulukuussa 2009 tehdyt kyselyt osoittivat, että kahden vallalla on kansan tuki: valtakaksikkoa kannatti 85 %. Toukokuussa 2009 luku oli 64 %. Seuraavalla presidentillä on kuitenkin ratkaisevampi merkitys Venäjän tulevaisuudelle kuin nykyisellä tai häntä edeltäneellä presidentillä. Hänen virkakautensa tulee olemaan kuusivuotinen, ja sen myötä hänellä tulee olemaan aikaa toteuttaa hyväksi harkitsemansa muutokset, ja myös aikaa rakentaa omalle vallalleen kunnollinen perusta. Jos hän on pääministeri

Putin, Venäjän tulevaisuuden tie kääntyy huonoon suuntaan, ja jos hän on presidentti Medvedev, Länsi tulee kokemaan Venäjän muuttuneena, joskin kysymykseksi edelleenkin jää, tapahtuuko itse Venäjällä muutoksia.

Venäjän historiassa on yksi tilanne, jota voitaisiin tarkastella esimerkkinä aikaisemmasta kaksoisjohtajuuskokeilusta. Venäjän ensimmäinen pääministeri astui virkaansa vuonna 1906. Tsaari Nikolai II vetäytyi päivittäisestä hallitustyöskentelystä, ja valtiolliset asiat jätettiin pääministerin hoiviin. Tsaari kuitenkin joutui yhä viime kädessä tekemään päätökset. Pääministerin kädet olivat sidotut, koska tsaarilla edelleen oli valtion asioissa täysi valta. Hänen valtaoikeuksiinsa kuului esimerkiksi ministerien nimittäminen ja sotien käyminen. Monien historioitsijoiden mukaan järjestelmä silti toimi hyvin jonkin aikaa. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että malli toimi todella tehokkaasti vain niin kauan kuin virassa oli poikkeuksellinen pääministeri, Stolypin, ja tsaari halusi paljolti pysytellä pois siitä vallasta, johon hänellä oli oikeus. Muut tilanteet, joissa valta on ollut jakautunut, eli Pietari Suuren ja Fjodor III:n kesken vuosina 1676–1682 ja väliaikaisen hallituksen ja Pietarin neuvoston välillä vuonna 1917, ovat osoittautuneet Venäjälle tuhoisiksi.

Päätelmät

Toukokuussa 2009 julkistettu vuoteen 2020 ulottuva kansallinen turvallisuusstrategia alkaa seuraavin sanoin: "Venäjä on selvinnyt niistä poliittisista, sosiaalisista ja taloudellisista kriiseistä, jotka vaivasivat maata 1900-luvun lopulla. Venäjä on onnistunut pysäyttämään elintason laskun ja kääntämään elintason nousuun. Maa on selvinnyt nationalismiin, separatismiin ja kansainvälisen terrorismin paineissa. Venäjä on onnistunut torjumaan perustuslaillisen järjestyksensä horjuttamisyritykset, säilyttänyt itsemääräämisoikeutensa ja alueellisen koskemattomuutensa. Venäjä jatkaa kehittymistään kilpailukykyiseksi maaksi, joka kykenee ajamaan kansallisia intressejään yhtenä keskeisenä maan moninapaisessa kansainvälisessä maailmassa."²²

Venäjän johtajien erilaisista lausunnoista ilmenee, että Venäjän itseymmärrys sellaisena kuin poliittinen johto sen ilmaisee, on ristiriitainen. Siinä on toisaalta kovaa itsekritiikkiä ja realistista kuvaa ongelmista, toisaalta Venäjän menneisyyden ja saavutusten ylistämistä. Puutelistan rinnalla on pitkä luettelo onnistumisista ja ihannoivia käsityksiä Venäjän tulevaisuuden mahdollisuuksista.

²² www.scrf.gov.ru/documents/99.html.

Siitä kuvasta, jota Venäjältä omasta maasta viestitään, nousee esiin kaksi seikkaa. Ensinnäkin vaikuttaisi siltä, että Venäjällä ongelmat koetaan toisella tavalla kuin niihin on suhtauduttu Lännessä. Sisäiset uhat nähdään Venäjällä paljon vahvempina kuin Lännessä, ja venäläisestä näkökulmasta tarkastellen Venäjän suvereniteetti on edelleen uhattuna. Toisekseen on myös selvää, että sikäli kuin Venäjää arvostellaan, sen pitää tapahtua tavalla, jota maan johtajat valvovat, eikä sitä saa tehdä kuka tahansa, eivätkä varsinkaan ulkopuoliset. Niin tai näin, Venäjä on edelleen suurvalta ja haluaa itseään myös sellaisena kohdeltavan.

Siitä, kuinka paljon yleinen mielipide tukee niitä Venäjän kahden johtajan näkemyksiä, joita edellä on käsitelty, voidaan esittää joitain arvioita. Venäläisten keskuudessa ei ilmeisesti paljonkaan uskota siihen, että Venäjästä tulisi demokraattinen maa (eri mieltä kuin presidentti) tai että vauraus Venäjällä lisääntyisi (eri mieltä kuin pääministeri). Asioita, jotka venäläisten joukkotietoisuudessa tiiveimmin liitetään omaan maahan, ovat Venäjän tiedeakatemian sosiologian laitoksen vuonna 2007 tekemän selvityksen mukaan kulttuuri, kriisi, isänmaallisuus, henkinen rikkaus, keskinäinen apu, äly ja huumeet. Kuitenkin niihin käsitteisiin, joilla venäläiset vähiten kuvailisivat omaa maataan, lukeutuivat (29:stä termistä) ihmisoikeudet, uhka, hyvinvointi, sivilisaatio, kurinalaisuus, demokratia ja itsekkyyks.²³ Näin olleen aiheita, joissa venäläisten ja heidän johtajiensa näkemykset sattuvat yksiin, näyttäisivät siis olevan kulttuuri, kriisi ja isänmaallisuus.

Neuvostoliiton romahtamisen myötä Venäjä "kaskesi metsänsä". Läheltä piti, etteivät samalla palaneet nekin, jotka tulen olivat sytyttäneet. Nyt Venäjän näyttäisi olevan tilanteessa, jossa metsät ovat palaneet ja maa on valmiina viljeltäväksi, mutta kaskeajat eivät pääse yksimielisyyteen siitä, miksi metsä taaskin poltettiin, vaan jatkavat kiistelyään, ja samaan aikaan maasta alkaa kasvaa mitä sattuu. Lilia Shevtsova on esittänyt seuraavan väitteen: "Enemmän tai myöhemmin Venäjälle käy mahdottomaksi olla kohtaamatta kysymystä siitä, miten pitkään se vielä voi yhtäkaaa elää menneessä ja tulevassa, samaan aikaan liikkua taaksepäin ja eteenpäin imitoiden kehitystä ja uudistuksia ja samalla yrittäen säilyttää status quon."²⁴ Hän myös väittää, että nykyinen järjestelmä – jota hän kutsuu "vaalikuninkuuden" ja "byrokraattisen kapitalismin" yhdistelmäksi – on syvässä pysähtyneisyyden tilassa. Se johtaa todennäköisesti joko kriisiin tai tämänhetkisten proto-auktoritäärien yrityksiin luoda eräänlainen *bona fide* –diktatuuri. Tai, mikä vielä pahempaa, sellaiseen rappiotilaan, josta maa ei

²³ Andrei .L. Andereev, "The Image of Russia and the Image of the West in Russian Consciousness", *Herald of the Russian Academy of Sciences*, 2008, Vol.78, No.3, pp241-246, p.245.

²⁴ Lilia Shevtsova, "Russia – lost in transition: The Yeltsin and Putin legacy", *Carnegie Endowment for International Peace*, 2007, p.315.

kykene toipumaan. Siksi Dmitri Medvedevin nykyinen presidenttikausi on merkityksellisempi kuin ensisilmäyksellä vaikuttaisi. Vuoden 2012 presidentinvaaleissa Venäjä tekee tulevaisuutensa kannalta hyvin tärkeän valinnan. Tie, jonka maa tuolloin valitsee, määrää sen, millainen maa Venäjä on vuonna 2030."

1.3. Kansainvälisiä kommentteja Venäjän omakuva- teemasta

Seuraavassa on muutamia pyydettyjä kansainvälisiä kommentteja edellä olevasta alaluvusta, jossa analysoidaan Venäjän omakuvaa.

Dmitry Babich, poliittinen analyytikko, uutistoimisto RIA Novosti

Venäjän omakuvan analyysi on tärkeä osa sitä merkittävää työtä, jonka Suomen eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan asiantuntijat ovat tehneet.

Aihevalinta, Venäjän omakuva, on hyvin tärkeä ja tutkimusalueena verraten vähälle huomiolle jäänyt. Tekstistä ilmenee hyvin se seikka, että kuvalla, joka venäläisillä on omasta maastaan, on voimakasta vaikutusta Venäjän politiikkaan ja jopa maan arkiseen elämään. Tätä havainnollistaisin yhdellä esimerkillä lähihistoriasta. Neuvostoliiton romahdusta vuosina 1989–1991 ei voida selittää yksinomaan talousvaikeuksilla. Yhtenä syynä tähän kehityskulkuun oli se, että monella neuvostoihmisellä kuva omasta maasta huononi jyrkästi vuosina 1986–1992. Yasen Zasursky, Moskovan valtionyliopisto MGU:n journalistiikan tiedekunnan entinen dekaani, on osaksi selittänyt tätä tiedotusvälineiden nopealla vapautumisella. Ihmiset olivat siinä määrin tottuneet propagandaan, että vähäisetkin säröt siihen vanhojen valheiden muuriin, joka neuvostokansalaisia oli ympäröinyt lapsuudesta asti, aiheuttivat heissä paniikinomaisia tuntemuksia ja saivat heidät näkemään oman maansa yksinomaan tummissa sävyissä. Ongelmana kuitenkin on se, että Venäjällä omakuva ja viralliset julistukset eivät aina osu yksiin, kuten kirjoituksessa todetaan. Medvedevin puheesta lainattuja lausumia ei pidä tältä osin ottaa aivan täydestä. Yksi tällainen lainaus on seuraava: *"Nyt haluaisin puhua meidän arvoistamme. Ne ovat hyvin tiedossa,"* toteaa Medvedev ja jatkaa:

Niihin kuuluu oikeudenmukaisuus, millä me ymmärrämme poliittista tasavertaisuutta, rehellisiä tuomioistuimia ja vastuullisia johtajia. Käytännössä oikeudenmukaisuus ilmenee yhteiskunnan antamina takeina ja köyhyyden ja korruption torjuntana, pyrkimyksenä antaa ihmisarvoinen sija yhteiskunnassamme jokaiselle

yksilölle ja koko Venäjän kansakunnalle sen arvon mukainen sija kansainvälisten suhteiden järjestelmässä.

Pikainen vilkaisu Venäjän tiedotusvälineisiin ja rupattelu kadunmiesten kanssa riittää osoittamaan, että juuri nämä ovat niitä asioita, joita venäläiset omaan maahansa kipeimmin kaipaavat: rehellisiä tuomioistuimia, vastuullisia johtajia ja korruption torjuntaa. Juuri tästä syystä Medvedev myös lopulta saattaa menettää kansan luottamuksen: hänen puheensa ovat usein ristiriidassa arkielämän realiteettien kanssa. Puheella länsimallisen monipuoluejärjestelmän nopeasti tulosta tämän päivän Venäjälle, jota Medvedev viljeli *Eteenpäin, Venäjä* -kirjeessään, ei ole nyky-Venäjällä paljonkaan relevanssia. Tämä ei tarkoita, ettei oppositio-puolueita olisi tai, että valtio kontrolloisi maan KAIKKIA tiedotusvälineitä, kuten monet havainnoitsijat kallistuvat uskomaan. Tämän päivän Venäjällä vallitsee lähes täydellinen poliittisen AJATTELUN vapaus, mutta poliittisen TOIMINNAN vapautta on niukalti, koska yksikään puolue ei nyt kykene federaation tason vaaleissa asettautumaan vakavasti otettavaksi vaihtoehdoksi Yhtenäiselle Venäjälle.

Tekstiin sisältyvä määritelmä siitä, miten Putin mieltää poliittisen puolueen, on tältä osin hyvin tarkka ja arvokas. Tekstissä todetaan aivan oikein, että "Putin mieltää poliittisen puolueen enemmänkin instituutioksi, joka auttaa viranomaisia, on jonkinlaisena puuttavana renkaana valtion ja kansalaisyhteiskunnan välisessä "yhteiskuntasopimuksessa". Putinin mielestä puolueen kuuluu seurata yleisiä mielialoja ja pitää ihmiset tyytyväisinä, jottei julkisia protesteja pääse syntymään." Arvio on hyvin tarkkanäköinen ja auttaa meitä irtautumaan yksinkertaistavista yleistyksistä, joissa Venäjän tämänhetkinen valtio määritellään "autoritaariseksi" tai peräti "totalitaariseksi". Poliittisten puolueiden roolista esitettyä loistavaa arviota hieman himmentävät tekstissä olevat epätarkat yleistykset, kuten että "valtio valvoo lähes kaikkia yhteiskunnan osia, ja niitä, joihin se ei ulotu, valvoo sen puolesta poliittinen puolue". Neuvostoliiton kommunistinen puolue kyllä pyrki valvomaan yhteiskunnan kaikkia elämäaloja, mutta Putinin näkemys valtapuolueen asemasta on aivan toinen. Hän odottaa valtapuolueen olevan kanava, jonka välityksellä valtio voi saada palautetta yhteiskunnasta omien virheidensä korjaamiseksi. Valtapuolue ei enää ole itseisarvo, kuten oli Neuvostoliitossa.

Venäjän voimaa koskevaa tuttua toteamaa mukaillen voisi sanoa, että Venäjä ei ole koskaan niin autoritaarinen kuin ulkomaiset toimittajat luulevat eikä koskaan niin demokraattinen kuin maan johtajat puheissaan väittävät.

Näin ajattelen voisi Venäjän tulevaisuuden suhteen olla varovaisen optimistinen. Talous ja demokratia kehittyvät, joskaan eivät läntisistä yhteiskunnista tutuin tavoin, eivät liioin

siten kuin Medvedev puheissaan esittää. Paternalistinen talous, jonka perustan muodostavat mahtavat, teknisesti kehittyneet yhtiöt, joilla on tiiviit kytkökset valtioon (vähän Etelä-Korean chaebolien tapaan), on paljon enemmän venäläisen perinteen mukaista kuin varhaiset kapitalistiviljelijät tai pienyritykset, joilla on vaikeuksia selviytyä siinä ankarassa ilmastossa ja liiketoimintaympäristössä, mitkä Venäjällä vallitsevat.

Putin on ymmärtänyt tämän ja kehittänyt ajatuksen "kansallisista mestareista", joita valtion on autettava löytämään oma paikkansa maailmanmarkkinoilla kotimarkkinoiden kilpailuvaihe ohittaen. Gazprom, Aeroflot, Rosneft ja Rosatom joutuvat nyt osoittamaan, selviävätkö ne tästä tehtävästä. Mitä tulee Venäjän ulkopoliittikkaan ja Suomen-suhteisiin, yhdestä asiasta voi olla varma: Venäjällä ei näkyvissä olevassa tulevaisuudessa ole haluja hyökätä mihinkään toiseen maahan, Venäjä välttelee konflikteja ja rajoittuu tavoittelemaan alueellista, ei maailmanlaajuista valta-asemaa. Tässäkin Putinin realismi vienee voiton venäläisnationalistien eristäytymisretoriikasta ja venäläisten liberaalien defaitismista.

Venäjän vihollisista todettakoon, että ne eivät ole Putinin keksintöä, vaan niitä on ja ne edelleenkin yrittävät syrjäyttää Venäjää maailmannäyttämöltä (vetämällä energiansiirtolinjoja ohi Venäjän, ivaamalla Venäjän elinkeinoelämän kansainvälistymispyrkimyksiä jne.). Venäjän keskeisenä suojana näitä vihollisia vastaan on se, että Venäjän syrjäyttäminen jo pelkäänsä maan suuren koon vuoksi ja Venäjän eittämättömän eurooppalaisuuden takia uhkaa käydä kalliiksi.

Dr. Carolina Vendil Pallin, Ruotsin puolustusvoimien tutkimuslaitos FOI:n Venäjä-projektin (RUFs) johtaja

Venäjän poliittisen johdon virallisissa puheissaan ja asiakirjoissaan maalailema kuva omasta maasta ei välttämättä ole sama kuin Venäjän oma kuva itsestään, joskin johdon tarjoama kuva voi antaa meille arvokasta tietoa siitä, miten niin kutsuttu "kaksikko" näkee itsensä ja oman roolinsa Venäjän historiassa. Sikäli kuin kaksikko (tai ainakin sen jompikumpi puoli) osoittautuu kykeneväksi säilyttämään asemansa Venäjän vallankahvassa, he antavat meille osviittaa siitä, miten Venäjän-politiikkaa voitaisiin lähitulevaisuudessa linjata. Dmitri Medvedevin ja Vladimir Putinin Venäjä-kuvissa näyttäisi olevan eroa, tosin ehkä vain retoriikan tasolla, erityisesti sen suhteen, miten modernisaation tulisi tapahtua ja miten vuosien 2009–2010 Venäjän taloutta ja yhteiskuntaa kuvaillaan. On kuitenkin tärkeää muistaa, että valtaosa kehoituksista torjua korruptiota ja monialaistaa taloutta kuultiin Putinin suusta hänen ensimmäisellä presidenttikaudellaan. Turvallisuuspoliittisissa näkemyksissä näillä kahdella johtajalla on

selvästi vähemmän eroa. Voitaisiin jopa väittää, että pyrkiessään rakentamaan omalle vallalleen perustaa maan sotilas- ja turvallisuuseliittiin Medvedev uskoo olevansa pakotettu käyttämään jopa kovempaa kieltä kuin Putin. Yhtenä viitteenä siitä, että tällainen mekanismi parhaillaan toimii, voisivat olla ne varsin jyrkät lausunnot, joita hän antoi Moskovassa maaliskuun 2010 lopulla tapahtuneiden itsemurhapommi-iskujen jälkimainingeissa.

Medvedevin ja Putinin puheissa ja kirjoituksissa on kiinnostavaa paitsi se, mitä ne kertovat meille heidän Venäjä-kuvastaan, myös se, mitä niissä vältellään. Erityisesti Medvedevin kansakunnan tilaa käsittelevään puheeseen marraskuulta 2009 sisältyy ajatuksia herättävää jännitteenpoikanen, jota hän ei kommentoi. Kun hän esimerkiksi puhuu yksilönvapaudesta ja siirtyy sitten käsittelemään Venäjän "kansallista vapautta" yhtenä perusarvona, ei käy täysin selväksi, miten nämä kaksi seikkaa tukevat toisiaan. Yksilönvapaus tarkoittaisi ylhäältä tulevan valvonnan vähenemistä, minkä Kremlissä nähdään haittaavaan Venäjän suvereniteettia ja kansainvälistä arvovaltaa. Venäjän poliittiset johtajat ovat kautta historian pyrkineet kasvatamaan maan arvovaltaa ja voimaa yksilönvapauden kustannuksella, eikä ole merkkejä siitä, että Venäjän politiikassa olisi tässä suhteessa tapahtumassa mitään perusteellista muutosta. Samaa sisäsyntyistä jännitettä on siinä, kun tasa-arvoisuutta ja oikeudenmukaisuutta edistetään yksilötasolla ja samalla tavoitellaan "Venäjän kansakunnalle sen arvon mukaista sijaa kansainvälisten suhteiden järjestelmässä".

Kirjoituksessa käsiteltyjä suuria virallisia puheita siis on kiinnostavaa tutkia. On kuitenkin hyviä syitä tarkastella myös niitä puheita, jotka on kohdistettu erityisryhmille kotimaassa, ja erityisesti selvittää sitä, vastaako se kuva, joka muulla maailmalla on Venäjän strategisista tavoitteista ja niiden saavuttamiskeinoista, niitä lupauksia ja pyrkimyksiä, joista Kreml kertoo omille eliiteilleen. Ero sen välillä, miten Venäjän toimet ja lausunnot tulkitaan ulkomailla ja kotimaassa, saattaa olla kasvamassa. Tämä on ilmeistä ainakin kahdessa turvallisuuspoliittisessa asiassa. Armeijan johdolle maaliskuussa 2010 pitämässään puheessa Medvedev totesi, että Euroopan reaktio Venäjän esittämään Euroopan uutta turvallisuusarkkitehtuuria koskevaan aloitteeseen antoi tärkeitä viitteitä siitä, miten Venäjän tulisi jatkossa toimia Lännen suhteen. Se, että Euroopan vastaus on toistaiseksi ollut enimmilläänkin haalea, ei estänyt Medvedeviä liittämästä asiaan melkoisesti arvovaltaa. Vastaavasti kannattaa huomata, että Kremlissä uskotaan, että ne seikat, jotka ovat ilmenneet kansainvälisissä tutkimuksissa, ovat osoittaneet oikeaksi Kremlin version siitä, mitä tapahtui ennen Georgian sotaa ja sodan aikana. Moskovassa ollaan lisäksi vakuuttuneita siitä, että sota oli osoitus siitä, että Euroopassa tarvitaan uutta turvallisuussopimusta, ja tunnutaan olevaan ymmällään siitä, että muualla Euroopassa asiaa ei kyetä tajuamaan yhtä selvästi. Tämä kaiken kaikkiaan implisiittisesti

kertoo meille jotain siitä, miten Venäjän poliittinen johto mieltää maan paikan maailmassa. Se on kuitenkin samalla ilmausta myös siitä, miten Venäjän johtajien ajattelussa poliittinen valta on kytköksissä heidän kykyynsä hankkia kansainvälistä arvostusta ja luoda ylpeyden tunnetta Venäjästä, sen ainutlaatuisuudesta ja historiasta – ja tämän takia kaikkiin yrityksiin arvostella Neuvostoliiton toimintaa toisessa maailmansodassa suhtaudutaan torjuvasti. Venäjän johtajat uskovat, että pysyäkseen Kremlissä, heille on ehdottoman tärkeää säilyttää Venäjän asema suurvaltana. Siinä piilee sellainen legitimitetin lähde, jota heillä ei ole varaa jättää huomiotta, varsinkaan nyt, kun heidän mahdollisuutensa luoda talouskasvua ja poliittista vakautta ovat heikentyneet.

Ronald Grigor Suny, Charles Tilly Collegiate Professor of Social and Political History, Director, Eisenberg Institute for Historical Studies, The University of Michigan Emeritus Professor of Political Science and History, The University of Chicago

Luku *Venäjän omakuva* on ajattelultaan jäsennelty ja argumentoinniltaan ytimekäs artikkeli aiheista, joihin ei ole yksinkertaisia vastauksia: Putinin ja Medvedevin keskinäiset suhteet, heidän vaikutusvaltansa jakautuminen ja Venäjän tulevaisuus. Ambivalenssissaan päätelmät osuvat oikeaan. Kaikki Venäjän nykytilaa ja tulevaisuutta koskevat julistuksenomaiset lausunnot, joita eräät toimittajat ja amerikkalaistutkijat ovat antaneet (artikkelissa on näistä esimerkkejä), perustuvat silkkään spekulatioon ja ovat omiaan johdattamaan väärin päätelmiin.

Kirjoituksessa pohditaan Putinin ja Medvedevin retoriikan ja sävyjen eroja ja todetaan, että merkittäviä eroja on olemassa. Joskaan tekstissä ei tätä sanota, nämä kaksi tavallaan esittävät "hyvää poliisia" ja "pahaa poliisia". Tämä on kuitenkin vain osa heidän näyttämötekniikkaansa. Putin on heistä kahdesta monessa suhteessa "neuvostompi". Medvedev on tuntuvasti nuorempi, varttunut neuvostovallan viimeisinä vuosikymmeninä ja ollut osittain mukana neuvostoyhteiskunnan laidalla vaikuttaneessa dissidenttikulttuurissa. Hän on selvästi "liberaalimpi", joskin tämä termi on liian monimerkityksinen ja mielletään neuvostoaajan jälkeisellä Venäjällä verraten negatiivissävytteiseksi. He ovat kumpikin siirtymäajan hahmoja, mutta Putin edustaa siirtymän ensimmäistä vaihetta, siirtymistä neuvostojärjestelmästä läntisempään ajatteluun. Tämä on tarpeen, koska suuressa osassa Venäjän yhteiskuntaa arvoja, joihin uskotaan, ovat edelleen hyvinvointi, yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus, valtion tukitoimet ja hyvä järjestys (*porjadok*), jotka olivat vallitsevina myös neuvostokaudella. Putin edustaa 1990-luvun Jeltsin-vastaisuutta ja liberalisminvastaisia mielialoja. Hän on siltana vanhan ja uuden poliittisen kulttuurin välillä. Medvedev taas katsoo toisenlaiseen tulevaisuuteen. Sen

avainsanana on "modernisaatio", joka voi tarkoittaa suurempaa liberalisointia ja demokratiaa, mutta voi myös tarkoittaa varautumista uusliberalistiseen globalisaatioon. Kummallakin heistä on omat tukiryhmänsä ja kannattajansa, ja näiden välillä käydään jo tiettyä kamppailua. Putinilla on, kuten kirjoituksessa todetaan, vakaampi ja vahvempi kannatuspohja. Venäjän toivo on siinä, että nämä kaksi voivat tehdä yhteistyötä, sillä he kumpikin tuovat vakautta Venäjän politiikkaan. Viimekätinen tavoite kuitenkin, kuten tekstissä hyvin päätellään, vaikuttaa edelleen varsin tietymättömältä ja vaikeasti hahmotettavalta.

Professor Richard Sakwa, University of Kent at Canterbury

Nykykeskustelussa Venäjän kehityksestä ja maan paikasta maailmassa kysymyksenä on paljolti se, millaista järjestelmää Venäjän yhteiskunta edustaa. Vuodesta 1991 vallitsevana on ollut ajatus siitä, että Venäjästä on tulossa perinteinen weberiläinen suvereeni valtio, mikä myös kirjattiin vuoden 1993 perustuslakiin. Tämän ajatuksen kanssa päällekkäisiä ja kilpailevia ovat kuitenkin vielä kaksi muuta kuvaa, nimittäin ajatus Venäjästä "imperiumina", joka on, kuten Münkler muistuttaa, huomattavasti kompleksisempi yhteiskunnallinen kokonaisuus kuin perinteiset kolonialistiset käsitykset antaisivat olettaa,²⁵ ja kiteytymätön, amorfinen käsitys Venäjästä sivilisaationa. Sivilisaatio on konkreettinen ilmaus erityisestä kulttuurisesta kehityskulusta, mutta käsitteenä sitä käytetään myös nykyisen kansainvälisen järjestelmän normatiivisena standardina.²⁶ Tässä viimeksi mainitussa merkityksessä nousee keskeiseksi eron, erilaisuuden ongelma, ja se on sen jännitteen ytimessä, joka vallitsee omat julkilausutut norminsa omaavan, sivilisaatioksi mielletyn Venäjän ja universalistisen agendan asettamien vaatimusten välillä.²⁷

Nyky-Venäjä tuodittautuu, olettavasti erheellisesti, siihen käsitykseen, että maailmasta on nyt tullut "post-läntinen", minkä myötä muut sivilisaatiot saisivat tilaa hengittää ja kukoistaa.²⁸ Ei ole tarpeen hyväksyä Huntingtonin ajatusta "sivilisaatioiden törmäyksestä" ymmärtääkseen, että Venäjän rajan ylittäminen on, kuten suomalaiset hyvin tietävät, astumista toi-

²⁵ Herfried Münkler, *Empires: The Logic of World Domination from Ancient Rome to the United States* (Cambridge, Polity, 2007).

²⁶ Viimemainitun kehityksestä on kirjoittanut Gerrit W. Gong, *The Standard of 'Civilization' in International Society* (Oxford, Oxford University Press, 1984).

²⁷ Erinomaista keskustelua aiheesta on teoksessa Andrei P. Tsygankov, 'Self and Other in International Relations Theory: Learning from Russian Civilisational Debates', *International Studies Review*, Vol. 10, Issue 4, December 2008, pp. 762-75.

²⁸ Ks. Andrei P. Tsygankov, 'Russia in the Post-Western World: The End of the Normalization Paradigm?', *Post-Soviet Affairs*, Vol. 25, No. 4, 2009, pp. 347-69.

senlaiseen maailmaan, jossa on omat ongelmansa ja omat tärkeinä pidetyt asiansa, jotka eivät ole sen parempia tai huonompia, mutta ovat erilaisia. Läntisten tutkijoiden ongelmana on edelleen, miten käsitteellistää *ero* lankeamatta Venäjän orientalisoinen sudenkuoppaan.

Kuten *Venäjän omakuva* -antologian kirjoittajat moneen kertaan toteavat, Venäjän kehityshaasteet ovat ainutlaatuisia, ja tämä seikka kuvastuu siinä keskustelussa, jota parhaillaan käydään "modernisaatiosta". Tuossa keskustelussa kyllä kosketellaan eräitä keskeisiä peruskysymyksiä, mutta valtaosin siinä on kyse, ei kehityksestä, vaan identiteetistä. Kylmän sodan jälkeisen ajan oirehtiminen johtuu paljolti juuri identiteettitehtävistä, erityisesti siitä, että Venäjä sivilisaationa näkee itsensä putatiivisena järjestelmän toteuttajana ja implisiittisesti vaatii tasavertaista asemaa autonomisena suvereenina valtiona olemassa olevia hegemonioita vastaan. Neuvostojen jälkeisessä Euraasiassa järjestelmää muovaava dynamiikka ilmenee Venäjän pyrkimyksinä tulla määrääväksi vallaksi, jolla on "etuoikeutettuja intressejä", kehityskulku, jota lähes kaikki sen naapurit vastustavat. Samaan aikaan "identiteetti" ei ole jotain, mikä vain odottaa esiin pääsyään, vaan siihen sisältyy monimerkityksisyyksiä, jotka saattavat kestää vuosisatojen ajan. Niin kauan kuin Venäjän eliitit näkevät eräät kansainvälisestä politiikasta johdetut periaatteet vieraina ja ulkoa annettuina, ne pysyvät välineellisinä ja kuolleena kirjaimena. Perimmäisenä haasteena on siksi "kotouttaa" nämä periaatteet ja tehdä niistä aidosti *venäläisiä*. Siksi "kansainvälinen", mukaan lukien moderniteetin nykyisistä vaatimuksista käyty keskustelu, on venäläisessä ajattelussa ollut konstitutiivista sen sivilisaatioidentiteetille ja samaan aikaan järjestelmäkonfliktin lähde. Tämä "kansainvälisen" kaksinainen arvottaminen on edelleen venäläisessä ajattelussa ja politiikassa vallitsevana ja muovaamassa maan vuorovaikutusta muun maailman kanssa.

Suomen eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan uudessa julkaisussa tarkastellaan Venäjän tulevan kehityksen ongelmaa. Tämä ponnistus ansaitsee mitä suurinta kunnioitusta ja arvostusta, ja sitä myös sietää tarkastella ja eritellä lähemmin. Suomen "idänpolitiikan" ansiosta maan suhtautuminen Venäjään kahdenvälisissä yhteyksissä ja myös EU:n ja Venäjän välisten suhteiden monenkeskisessä kehityksessä on osoittautunut mitä tasapainoisimmaksi, tehokkaimmaksi ja – sikäli kuin tästä aiheesta ylipäättään niin voidaan sanoa – "*helpoimmaksi kummallekin kansakunnalle*", eli se on mahdollistanut omanarvontunnon ja itsekkyyden säilyttämisen historian raskaasta perinnöstä huolimatta.

Dr. Irina Kobrinskaya, Leading Research Fellow, Venäjän tiedeakatemian maailmantalouden ja kansainvälisten suhteiden instituutti IMEMO

Suomalaisten asiantuntijoiden ja poliitikkojen piireissä seurataan tiiviisti Venäjän sisä-, talous- ja ulkopoliitikan kehitystä, ja näissä piireissä on aihealueen syvällistä tuntemusta.

Kiistatta on niin, että arvioitaessa Venäjän omakuvan kehityssuuntia mitä keskeisin merkitys on edelleenkin niillä asenteilla, joita ilmaisee puheissaan ja haastatteluissaan maan ylin johto, jonka tällä hetkellä maalle poikkeuksellisesti muodostaa presidentti Dmitri Medvedevistä ja pääministeri Vladimir Putinista koostuva "valtakaksikko". Näiden kahden politiikan näkyvät ja peiteltyt asenne-erot aivan aiheellisesti kiinnostavat analyytikkoja ja havainnoitsijoita, jotka ennakoivat, että ne ovat Venäjän lähitulevaisuutta määritteleviä keskeisiä tekijöitä.

On kuitenkin muitakin tekijöitä, joita on entistä enemmän otettava huomioon analysoitaessa Venäjän omakuvaa. Nämä tekijät ensinnäkin liittyvät sisäpolitiikkaan, kansallisiin erityispiirteisiin ja lähimenneisyyteen. Toiseksi, ne muodostavat ulkoisen ympäristön, lähellä ja kauempana olevan. Kolmanneksi, talouden ja rahoituksen kriisi on voimistanut näitä tekijöitä.

Sisäpoliittisesti Venäjä vaikuttaa palaavan normaaliksi eurooppalaiseksi maaksi. Sen kansalaiset arvostavat vakautta, huomispäivän ennustettavuutta, sosiaalisia ja taloudellisia takeita. Näiden viimeainittujen suhteen venäläiset ovat entistä enemmän etäännyneessä hollousyhteiskunnasta, vain harvat uskovat enää valtion antamiin takeisiin. Nähtävissä on ihmisten vieraantuminen valtiosta, mikä on seurausta korruptiosta, oikeusjärjestelmän heikkoudesta ja 90-luvun kaaoksesta. Kaaoksesta puheen ollen, viimeisin kriisi ei tätä kehityskulkua kärjistänyt, koska vaikka pahinta odotettiin (vuoden 1998 kriisi tuoreessa muistissa), hallitus pyrki vuosina 2008–2009 välttämään taloussokkeja (esimerkiksi ruplan arvonaleneminen tapahtui hitaasti eikä ollut suurta) ja tuki elinkeinoelämää suurtyöttömyyden torjumiseksi. Kriisi teki venäläisistä entistäkin vakausorientoituneempia. Ei kuitenkaan hintaan mihin hyvänsä. Koska kriisissä "teflonpintansa" menettäneen valtakaksikon kaikkivoipuudesta ei ole mitään illuusioita, nyt ollaan valmiita lakkoihin, ei kuitenkaan vallanvaihdoksen, vaan vaikkokauden puolesta. Venäläiset haluavat olla "normaaleja".

"Normaalius" perimmiltään merkitsee käännettä konservatismiin. Paradoksaalista kyllä, maailmanlaajuisissa asiantuntijakeskusteluissa, joissa etsitään ulospääsyä kriisistä, keskeisenä aiheena on maailmanlaajuisen ja kansallisten kriisintorjuntaratkaisujen *filosofia*. Monien syytettyä liberalismia kriisin yhdeksi syntytyksi katseet kääntyivät konservatismiin – ja nykyisessä tilanteessa emme näe niistä kumpaakaan, vaan ideologiavajeen. Tätä vajetta voivat marginaalisten ja ääri näkemysten levittäjät käyttää hyväkseen. Tässä suhteessa Venäjä pysyy *valtavirrassa* ja lähenty konservatiivisia arvoja, mutta on Pohjois-Kaukasuksen on-

gelmien, terrorismiuhan yms. takia alttiimpi ääri-ilmioille, kuten ksenofobialle. Pragmatismi, jota vaalittiin perusfilosofiana Putinin presidenttikaudella, ei riitä Venäjän uuteen asemointiin kotimaassa ja ulkomailla.

Venäjän omakuvan ja itseymmärryksen yhtenä kiinnostavana piirteenä onkin yhdistelmä, joka koostuu konservatismista ja modernisaation välttämättömyyden myöntämisestä, mitä seikkaa tulevaisuusvaliokunnan selvityksen Venäjän omakuvaa käsittelevässä luvussa aivan oikein tähdennettiin.

Onko tuo ristiriita kuitenkin todellinen? Tarvitaanko innovoinnin ideologiseksi perustaksi Venäjän oloissa välttämättä liberalismia? Valtaosa venäläisistä on yhtä mieltä siitä, että tarvitaan innovaatiota ja modernisaatiota ja että ilman niitä Venäjästä ei tule "*normaal*ia" maata. Sama valtaosa kuitenkin tuskin hyväksyisi väittämää, että liberalismilla on tärkeä merkitys Venäjän lähitulevaisuuden valtionmuodostukselle. Venäjä ja koko euroatlanttinen yhteisö ovat etsimässä rakentavaa ideologiaa muuttuvalle maailmanjärjestykselle. Venäjä haluaa olla valtavirrassa, johtavien kansakuntien joukossa. Suurvalta-asema ei kuitenkaan enää ole iskulause, jolla kansakunta saadaan suostumaan paariarooliin.

Ulkomaailmasta tulee keskivertovenäläiselle entistä enemmän ympäristö, johon ollaan yhteydessä arkielämän tilanteissa, työn, opiskelun ja vapaa-ajan puitteissa. "Ulkomaista" tulee *normaali* ympäristö. Lännen reaktio kiinnostaa venäläisiä, mutta Lännen arvostelulla ei enää ole venäläisten itseymmärrykselle keskeistä merkitystä. Venäläiset haluavat, että heidät käsitetään normaaliksi eurooppalaiseksi maaksi, koska vain siten heidän itseymmärryksensä saa vahvat juuret.

1.4. Modernisaatio Venäjän historiassa²⁹

Modernisaatio on Medvedevin Venäjän uusi poliittinen iskulause ja kytkeytyy läheisesti ajatuksiin innovaatioista. Yhtenäinen Venäjä (Jedinaja Rossiija), Venäjän tämänhetkinen valta- puolue, puhuu "konservatiivisesta modernisaatiosta", joka olisi Venäjän tie eteenpäin. Yhtenäisen Venäjän oppositio taas puhuu "liberaalista modernisaatiosta". Modernisaation tarpeellisuudesta venäläiset ovat yhtä mieltä, tosin siihen yksimielisyys sitten loppuukin: selvää kuvaa ei ole siitä, mikä olisi paras tapa modernisoida, ei liioin siitä, mitkä ovat tavoitteet ja mikä hinta niiden saavuttamisesta voidaan maksaa. Venäjän siihen itseymmärrykseen, joka esiintyy erityisesti presidentin ja pääministerin puheissa, kuuluu "moderni Venäjä", joskin

²⁹ Tämän luvun kirjoittajana on ollut myös Dr. Jeremy Smith, University of Birmingham, CREES, UK

siihen usein viitataan futurissa, jonain tulevana, tavoitteena. Modernisaatioon on myös Lännessä tartuttu strategiana, joka tarjoaisi Venäjälle tien eteenpäin. Jotkut suhtautuvat epäillen siihen, onko hankkeella mitään realistisia onnistumisen mahdollisuuksia, toisten mielestä se juuri on oikea tapa tarkastella Venäjän nykyisiä ongelmia.

Modernisaatiota voidaan tarkastella eräänlaisena uudistusprosessina. Venäläisten mielessä tällä ajattelulla on syvät historialliset juuret. Presidentti Medvedev on myös tähdentänyt modernisaation historiallista puolta ja nostanut Venäjän vaiheista esiin erityisesti kaksi kautta, joita voidaan pitää modernisaatiokausina: Pietari Suuren aika ja bolševikkivallankumousta seurannut aika, tosin korostaen sitä, että kummassakin tapauksessa modernisaatioon pyrittiin liian suurin inhimillisin kustannuksin.³⁰ Näiden ja Venäjän historian muiden modernisaatioponnistelujen tarkastelu voi osaltaan valottaa Venäjän nyt kohtaamia haasteita, sikäli kuin modernisaatiopyrkimykset saavat muitakin kuin vain retorisia ilmauksia.

Määritellessään vahvoin sanoin ne tehtävät, joita Neuvostoliitolla oli edessään 1930-luvun alussa, Josif Stalin tiivisti samalla Venäjän vaikeuksien historiallisen luonteen sellaisena kuin hän sen näki: "Me olemme viisikymmentä tai sata vuotta edistyneitä maita jäljessä. Tämä etumatka meidän on otettava kiinni kymmenessä vuodessa. Joko onnistumme siinä, tai sitten he murskaavat meidät." Tässä samassa teollisuusjohtajille pitämässään puheessa Stalin sijoitti tehtävänannon laajempaan historialliseen yhteyteen: "Vanhan Venäjän historian yhtenä erityispiirteenä olivat ne jatkuvat nöyryytykset, joita maa koki takapajaisuutensa takia. Sitä kurittivat mongolikaanit. Sitä kurittivat Turkin sulttaanit. Sitä kurittivat Ruotsin feodaaliherrot. Sitä kuritti Puolan ja Liettuan aatelisto. Sitä kurittivat Englannin ja Ranskan kapitalistit. Sitä kurittivat Japanin paronit. Sitä kurittivat kaikki – sen takapajaisuuden takia, sen sotilaallisen takapajaisuuden, kulttuurisen takapajaisuuden, poliittisen takapajaisuuden, sen teollisuuden ja maatalouden takapajaisuuden takia."³¹

Stalin tuli kiinnittäneeksi huomiota, tahtoen tai tahtomattaan, yhteen keskeiseen vaikuttimeen, joka oli saanut monia häntä edeltäneitä Venäjän hallitsijoita lähtemään uudistusten tielle: Venäjän sodissa kärsimät tappiot, jotka osoittivat maan heikkouden ja takapajaisuuden verrattuna voittajiin. Puolan ja Ruotsin hallitsijoiden tekemät alueloukkaukset ja poliittinen taktikointi oli 1600-luvun alussa johtanut Venäjän ns. sekasorron aikaan, joka päättyi ensimmäisen Romanov-sukuisen tsaarin, Mihailin, valintaan, mutta joka aiheutti muutoksia myös yhteiskunnallisiin ja poliittisiin oloihin. Maaorjuus oli täysin institutionalisoitu ja valtio kes-

³⁰ Dmitri Medvedev, 'Rossiya Vpered', Presidential Website, 10th September 2009, news.kremlin.ru/transcripts/5413.

³¹ Josif Stalin, speech on 'The tasks of economic executives', February 4th 1931.

kusjohtoinen, mutta vanhat pajarisuvut sysättiin nyt syrjään ja sijaa sai dynaamisempi maanomistaja-aatelisto, jonka oli asemastaan kiittäminen tsaaria ja tämän suosiota ja joka hyvytti tämän suosion palvelemalla valtiota. Saman vuosisadan lopulla Pietari Suuri sai Narvassa ensimmäisen voittonsa ruotsalaisista, ja kohta tämän jälkeen hän ryhtyikin uudistamaan valtiota, taloutta ja armeijaa niin menestyksellisesti, että käänsi aikaisemman tappiotrendin ja sai murskavoiton Ruotsista Pultavassa vuonna 1709. Aleksanteri II kytki oman mittavan uudistusohjelmansa suoraan Venäjän Krimin sodassa 1856 kokemaan tappioon.

Puolivuosisataa myöhemmin Venäjän-Japanin sota taivutti monet Venäjän älymystöön ja yläluokkaan kuuluvat uudistusten kannalle, ja tämä tapahtui jo paljon ennen kuin vuoden 1905 vallankumousliikehdintä sai vastahakoisen tsaari Nikolai II:nkin lokakuun manifestissa myöntymään poliittisiin uudistuksiin.

Venäjän tappiot vuosikymmentä myöhemmin Saksan ja Itävallan joukoille ensimmäisen maailmansodan kahtena ensimmäisenä vuotena johtuivat paljolti tsaarinhallinnon kannatuksen hupenemisesta, hallinnon, jonka Pietarin mielenosoitukset, lakot ja kapinat helmikuussa 1917 ajoivat tiensä päähän. Neuvostoliiton Afganistanissa kokema sotilaallinen nöyryytys ja tappio kylmässä sodassa ovat olleet tekijöitä, jotka tällä kertaa panivat liikkeelle uudistukset, aluksi Mihail Gorbatshovin johdolla kommunistisen järjestelmän puitteissa, josta vuonna 1991 siirryttiin kapitalismiin. Viime aikoina Venäjällä on ollut kaksi sotaa Tshetsjeniassa ja parhaillaan se on mukana terrorismin vastaisessa sodassa, näiden lisäksi oli vielä viiden päivän sota Georgiassa elokuussa 2008. Kaikissa näissä sotaretkissä, onnistuneimmissakin, ilmenevät Venäjän heikkoudet ja maassa vaikuttavat "takapajuisuuselementit". Sotilaallisessa voimassa Venäjä on aina ollut Länttä jäljessä. Vielä nytkin Venäjä perustaa sotilaallisen voimansa teollisen aikakauden perinteisiin joukkoihin, joilla ei ole tukeaan samaa kehittyntä teknologiaa kuin Lännen maajoukoilla, ja terrorismin vastaiselle sodalle tunnusomaiseen informaationsodankäyntiin (tietosodankäyntiin) Venäjällä ei ole kerta kaikkiaan minkäänlaisia edellytyksiä. Merkille pantavaa on sekin, että Venäjän nykyjohto tarkastelee modernisaatiota ikään kuin ne ongelmat, joita Venäjällä nyt on, olisivat vihollinen. Kansallista yhtenäisyyttä ja yksilötason ponnisteluja vaaditaan tavalla, jossa on sotapropagandan piirteitä, ja valtiollisia asioita hoidetaan tavalla, joka yleensä on tarpeen sotaoloissa.

Käsitteenä modernisaatio on välttämättä komparatiivinen. Kahta eri tekniikkaa, aluetta, ajatusta, uskomusta tai kulttuuria voidaan verrata toisiinsa ja toisen suhteellinen "modernius" verrattuna toiseen todeta kahdella kriteerillä. Ensinnäkin sen perusteella, kumpi verrokeista on uudempaa perua ("modernin" kirjaimellinen merkitys). Arkikäsitukseen modernisaatiosta kuuluu implisiittisesti kuitenkin lisäksi ajatus siitä, että moderni menettely on jollakin tavalla

ylivoimainen, ehkä esteettisesti tai, mikä todennäköisempää, tehokkuudeltaan ja tuottavuudeltaan. Tästä lähtökohdasta tarkastellen ihannetilanne valtioiden tai maiden historiallisen "ominaismoderniuden" vertailuun tarjoutuu sota-aikana. Kaikissa edellä luetelluissa tapauksissa Venäjän tappio ei johtunut vastapuolen joukkojen ylivoimasta tai suuremmista aineellisista resursseista. Päinvastoin on ilmeistä, että Venäjän rasitteena ovat olleet huonompi sotilaskalusto ja huonot kulku- ja viestintäyhteydet, joiden lisäksi haittaa on aiheutunut rakenteiden ja päällystön tehottomuudesta ja monissa tapauksissa myös taistelevien joukkojen ja siviiliväestön heikosta sitoutumisesta. Näiden puutteiden kytkeminen talouden ja yhteiskunnan kehitykseen laajemminkin ei liene suurtakaan mielikuvitusta vaativaa, ei liioin voida väittää, että Venäjän jääminen jälkeen kilpailijoistaan edellä mainituilla alueilla selittää sen sotilaallisia epäonnistumisia.

Turvautumatta Stalinin käyttämään sanaan "takapajuinen" voidaan silti todeta, että modernisaatio Venäjän historian yhteydessä tarkasteltuna on yleensä ymmärrettävissä valikoiduksi keinoja, joilla on tarkoitus kuroa umpeen se taloudellinen, organisatorinen, yhteiskunnallinen ja kulttuurinen kuilu, joka on Venäjän ja sen kilpailijoiden välillä. Kuilu ilmenee ja määrittyy selvimmin sodan tai sodanuhan oloissa. Tämä näyttäisi istuvan hyvin niiden Venäjän kolmen hallitsijan ajatteluun, jotka tunnetaan mittavista uudistuksistaan: Pietari Suuri, Aleksanteri II ja Stalin. "Uudistaja" on Staliniin liitettyä attribuuttina harvinainen, mutta niitä muutoksia, joita hän sai aikaan neuvostoyhteiskunnassa, voidaan tarkastella perusteellisempänä ja voimaperäisempänä versiona niistä uudistusohjelmista, joita hänen edeltäjillään oli ollut. Stalin itse ei käyttänyt termiä modernisaatio (eikä se ylipäättäänkään kuulunut marxismin sanastoon³²), mutta edellä esitetty lainaus ei ole ainoa puheenvuoro, jossa hän eksplisiittisesti liittää oman ohjelmansa tarpeeseen kuroa kiinni Lännen etumatka. Stalin itse asiassa toimi kaukokatseisemmin kuin Aleksanteri tai Pietari. Neuvostovalta koki ainoan sotilaallisen tappionsa vuonna 1920 Puolaa vastaan, tilanteessa, jossa kansalaissota oli päättynyt bolsevikien voittoon, mutta uuvuttanut maan ja sen armeijan. Lähitulevaisuudessa odottavan sodan uhka oli kuitenkin Stalinille selvä, ja tässä suhteessa hänen vaikuttimensa voidaan nähdä samanlaisina kuin Pietarilla ja Aleksanterilla, joilla oli välitöntä kokemusta karvaasta sotilaallisesta tappiosta.

Vaikka modernisaatiota voidaan tarkastella kilpailijoiden tavoittamisena, se ei kuitenkaan ole samaa kuin jäljitteleminen. Stalinin suunnitelmataloutta oli osaltaan innoittamassa se

³² R.W.Davies 'The "Modernisation of the Soviet Economy in the Inter-War Years' in Markku Kangaspuro and Jeremy Smith (eds.) *Modernisation in Russia since 1900* (Helsinki: Finnish Literature Society, 2006), p. 71.

valtiokapitalismin malli, joka on nähtävissä suurvalloilla ensimmäisen maailmansodan aikaan. Erityisesti Saksa oli keskittänyt valtionhallintoon ja ottanut välittömän toimijan roolin teollisuustuotannossa, ja tätä kehityskulkua olivat bolsevistiloustieteilijät, Nikolai Buharin etunenässä, tutkineet verraten perusteellisesti. Neuvostoliitto ei kuitenkaan voinut tuosta vain ryhtyä jäljittelemään sodanajan Saksaa, paljolti siksi, että maa oli valtaosin agraarinen. Stalinin ohjelma oli, niin hyvässä kuin pahassa, aidosti vallankumouksellinen ja meni paljon pidemmälle kuin mikään, mitä historiassa oli aiemmin nähty. Stalinin uudistusten suurena ongelmana oli se, että ne toteutettiin suunnattomien inhimillisten kärsimysten hinnalla, ja ne menetelmät, joita Stalin käytti tahtonsa läpi saamiseksi, iskostivat kansalliseen tajuntaan epäluuloisuutta, kateutta, pelkoa ja apatiaa. Nämä seikat ovat edelleen Venäjän painolastina.

Aleksanteri II:n reformit ovat sitäkin vähemmän läntistä perua. Maaorjuus oli valtaosassa Eurooppaa ollut keskiajalta lähtien väistynyt instituutio, ja monissa tapauksissa maaorjuuden laittomaksi julistaminen oli vain jo tapahtuneen kehityksen kodifioimista. Yli 20 miljoonan venäläisen talonpojan vapauttaminen yhdellä ainoalla asetuksella vuonna 1861 taas oli ainutlaatuinen toimi. Aleksanterin sotilaalliset uudistukset rakentuivat Euroopassa tavalliseen asevelvollisuuteen (jonka tosin jo Pietari Suuri oli ensimmäisen kerran tuonut Venäjälle), joskin palveluajat olivat yleensä pidempiä ja reservijärjestelmä toisenlainen.

Läntisten esikuvien jäljittelyyn tukeutuva modernisaatiokäsitys liittyy läheisimmin Pietari Suureen, joka lähti vuonna 1697 suuressa diplomaattiseurueessa matkalle, mikä suuntautui Saksan ruhtinaskuntiin, Alankomaihin, Britanniaan ja Itävaltaan. Matkan nimenomaisena tarkoituksena oli hankkia Pietarin omalle hallinnolle käyttökelpoisia oppeja ja lisäksi neuvoitella diplomaattisuhteista. Selvimpänä ilmauksena Pietarin halusta jäljitellä Länttä voidaan pitää länsimaisiin asuihin ja kampauksiin siirtymistä, ranskan omaksumista hovikieleksi, italialaisten arkkitehtuurisuuntausten asettamista esikuvaksi uudelle pääkaupungille, Pietarille, ja lukuisten ulkomaalaisten asettamista asevoimien ja hallinnon johtoon. Hänen varsinaista uudistusohjelmaansa ei silti voi itsestään selvästi määritellä imitatiiviseksi. Kuuluisa virkarvoasteikko (tabel o rangah) oli ruotsalaista perua, mutta Venäjän oloihin sopeutettu, ja sen yksinomaisena tarkoituksena oli horjuttaa Venäjän aateliston itseriittoisuutta. Länsimaisten pukujen ja kampausten käyttöönotto taas oli paljolti symbolista ja tarkoitettu lähettämään selvä viesti niille, jotka palvelivat Pietaria, ei niinkään muuttamaan Venäjää länsieurooppalaiseksi maaksi. Pietarin armeijaa ja koululaitosta koskevat ohjelmat menivät paljon pidemmälle kuin mikään, mitä Euroopassa samaan aikaan oli meneillään.

Tiivistäen voidaan todeta, että modernisaatio on Venäjän historiassa rakentunut ulkomaisille malleille olematta kuitenkaan niiden sokeaa imitointia. Tämä tuli erityisen selväksi

1990-luvun alussa. Talousuudistuksissa pyrkimys siirtyä nopeasti ja laajamittaisesti läntiseen kapitalismiin osoittautui venäläiselle kulttuurille siinä määrin vieraaksi, että sillä voidaan perustellusti väittää aiheutetun enemmän vahinkoa kuin hyötyä. Onnistuneemmilta osiltaan modernisaatio, kuten esimerkiksi Pietarin virka-arvoasteikko, perustui läntisten mallien soveltamiseen. Yleisluontoisesti voitaneen läntisten mallien käyttämisestä Venäjällä nyt demokratian osalta todeta samaa: jos sen mielitään onnistuvan, sitä on sopeutettava.

Se, että Venäjän hallitsijat harvoin ryhtyivät suoranaiseen jäljittelyyn, ilmenee selvästi, kun tarkastellaan vielä yhtä uudistajaryhmää: Iivana Julma, Katariina Suuri ja Nikita Hrushtshev. Kaikkien kolmen hallituskausi osui Venäjällä verraten vauraaseen aikaan. Pajarien bruttaali alistaminen, väestön pelottelu ja valtiovallan häikäilemätön keskittäminen auttoivat Iivanaa voittamaan Liivinmaata ja Kazania vastaan käydyt sodat, joskin nämä olivat hänen omaa aikaansaannostaan ja tavoitteena oli laajentaa Moskovan ruhtinaskunnan aluetta. Katariina pani alulle Venäjän historian kiivaimmat aluelajennukset, mutta kestävin vaikutus hänen uudistuksillaan oli kulttuurin saralla, jossa niillä luotiin perustaa Venäjän kirjallisuuden kultakaudelle. Hrushtshev taas otti ohjakset käsiinsä maassa, joka oli äskettäin voittanut Hitlerin ja oli lyömässä amerikkalaiset lähettämällä ensimmäisenä ihmisen avaruuteen. Kaikki kolme siis hallitsivat huomattavien sotilaallisten onnistumisten aikakaudella tai heti sellaisen jälkeen.

Tämän uudistajaryhmän tarkastelu johtaa meidät kyseenalaistamaan olettan, että Venäjän takapajuisuuden tajuaminen olisi aina ollut modernisaatioponnistelujen ponttina. 1800-luvulle tultaessa muut suurvallat (Ottomaanien Turkki, Ruotsi, Habsburgien valtakunta ja Espanja) olivat jo hyvää vauhtia menettämässä valtaansa ja vaurauttaan. Napoleonin tappioiden 1812 ja 1815 jälkeen ainoastaan Iso-Britannian voidaan sanoa olleen valtiona tai talousmahtina Venäjää ylivertaisempi, ja Venäjän keisarikunta korvasi koollaan sen, mitä siltä talouden tuottavuudesta kilpailijoihinsa verrattuna puuttui. Tällaisen tilanne pysyi aina 1870-luvulle, jolloin yhdistyneestä Saksasta nousi Venäjän horisonttiin uusi suurvalta ja vieläpä epämiellyttävän lähelle sen länsirajoja.

Samaan aikaan Yhdysvalloista, joka oli päässyt eroon sisällissodan jälkeisistä tuhoisista jaotteluista, oli tulossa taloudellinen kilpailija heti Beringin salmen taa. Japani oli kohoamassa merkittäväksi talous- ja sotilasmahdiksi Kaukoitään. 1800-luvun puolivaiheilla näitä kilpailijoita ei kuitenkaan vielä ollut, eikä ollut mitenkään itsestään selvää, että Venäjä olisi perusväittämän mukaisesti ollut sen takapajuisempi kuin muutkaan suuret keisarikunnat. Krumin sota toi esiin puutteita, jotka oli korjattava, mutta sotalaitos- ja muut uudistukset katsottiin

tarpeelliseksi nimenomaan siksi, että Venäjän eliitti edelleen piti maataan yhtenä maailman johtovaltioista.

Venäjä oli taloudellisesti ja sotilaallisesti alakynnessä eräissä suhteissa enemmänkin maantieteellisten syiden takia kuin minkäänlaisen takapajuisuuden vuoksi. Tämän ymmärtää hyvin, kun vertailee Venäjän ja Yhdysvaltain geografoita. Yhdysvalloilla oli verraten hyvin toimivat, toisiinsa liitetyt vesitiet ja runsaasti käyttökelpoisia satamapaikkoja. Venäjällä taas suurimmat vesitiet eivät johtaneet mihinkään tai vähintäänkin olivat syrjässä suurimmista asutus- ja teollisuuskeskuksista, ja hyviä luonnonsatamia puuttui erityisesti valtakunnan län-siosasta. Tästä aiheutunutta kuljetuskapasiteetin vajetta oli korvattava mittavalla ja kalliilla tie-, kanava- ja rautatieverkkojen rakentamisella.³³

Ensimmäisen uudistajaryhmän – Pietari Suuren, Aleksanteri II:n ja Stalin – kohdalla voidaan nähdä, että ilmeinen sotilaallinen alivoima suhteessa lähimpiin kilpailijoihin oli heilillä keskeisenä huolenaiheena ja modernisaation pontimena. Toisella ryhmällä – Iivana, Katarina ja Hrushtšev – tilanne oli erilainen, ja he panivat uudistukset vireille käyttäen valta-asemaansa. Aina vuoteen 1985 asti Stalin oli Venäjän hallitsijoista ainoa, joka eksplisiittisesti oli tunnustanut Venäjän takapajuiseksi, eikä hänkään ollut kannassaan horjumaton. Ajoittain hän ylisti vuolaasti keisarillisen Venäjän saavutuksia, mikä seikka tuli sävyttämään koko virallista neuvostohistoriankirjoitusta. Olihan Venäjällä toki maineikas menneisyys, jolla ylpeillä. Suurimman osan historiaansa Venäjä saattoikin näyttäytyä niin omilleen kuin ulkopuolisille varsin menestyksellisenä raa'an valtopolitiikan harjoittajana. Venäjän joukot antoivat mongoleille tuntuva vastusta ja lopulta valloittivat Kazanin ja Krimin, jotka olivat näiltä periytyneet tataareille. Venäjän historian vaarallisimmassakin vaiheessa, sekasorron aikana, maa onnistui pitämään loitolla Keski- ja Pohjois-Euroopan tuon ajan mahtivaltiot Puolan ja Ruotsin, ja alkoi neljä vuosikymmentä myöhemmin ottaa itselleen niiden maita. Olkoonkin, että Venäjän voitot Napoleonista ja Hitleristä, jotka kumpikin olivat alistaneet valtaansa suuren osan Eurooppaa, paljolti menevät ilmaston ja ylimitoitettujen ambitioiden tiliin, tosiasiaksi jää, että nuo voitot saatiin kuin saatiinkin. Ja vaikka Venäjä vallankumouksen ja kansalais-sodan myötä 1917–1920 koki kriiseistään suurimman, maa ei kukistunut kaikkien johtavien valtioiden vihamieliseen (vaikkakin ponnettomaan) saartoon. Kuvaan Venäjästä jatkuvassa takapajuisuuden tilassa, jonka sotilaalliset tappiot selvimmin tuovat esiin, on suhtauduttava joltisellakin varovaisuudella: modernisaatioon lienee ollut myös muita pontimia.

³³ Lauren Goodrich and Peter Zeihan, 'The Financial Crisis and the Six Pillars of Russian Strength, Stratford Global Intelligence Analysis', March 3rd 2009.

Meidän aikamme Venäjän radikaali uudistaja Mihail Gorbatsšov on vaikeasti sijoitettavissa mihinkään niistä ryhmistä, joita edellä on tarkasteltu. Vaikka oli selviä merkkejä siitä, että Neuvostoliiton talous oli taantumassa jo vuonna 1985, ideologinen into Neuvostoliitossa laimennut ja sen kansalaiset muiden suurvaltojen väestöön verrattuna elivät köyhyydessä, mikään ei silti viitannut välittömään romahtamisen vaaraan. Monien historioitsijoiden mielestä Gorbatsšovlin uudistukset olivat tarpeettomia ja vahingollisia, mikäli Neuvostoliiton oli määrä säilyttää suurvalta-asemansa.³⁴ Talous joutui syöksykierteeseen, etniset jännitteet pääsivät pintaan ja Neuvostoliitto menetti otteen valtapiirinsä ulkoreenkaasta vasta sen jälkeen, kun Gorbatsšov oli aloittanut uudistusohjelmansa. Ronald Reagan ehkä lietsoi uutta liekkiä kylmään sotaan, mutta siinä oltiin silti pattitilanteessa, eikä Neuvostoliitto ollut sen enempää sotilaallisen uhan edessä kuin uuden suuruuden ajan kynnykselläkään.

Gorbatsšovlin uudistusten toinen piirre, joka erottaa hänet Venäjän historian muista modernisoijista, on siinä, että hän oli valmis tekemään perusteellisia muutoksia poliittiseen järjestelmään ja tuomaan päätöksentekoon pluralismia. Usein ajatellaan, että Venäjän johtajien vuorollaan tekemät ponnistelut talouden ja armeijan modernisoimiseksi aina kaatuivat siihen, ettei poliittiseen modernisoimiseen koskaan lähdetty. Varsinkin kun 1800-luvun edetessä Euroopan muut monarkit menettivät suuren osan valtaansa tai poistuivat näyttämöltä tykkäänään. Totta on, että ennen vuotta 1985 kukaan Venäjän johtaja ei ollut valmis harkitsemaan itsevaltiudesta – tai sen neuvostovastineesta – luopumista. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö muihin poliittisiin uudistuksiin olisi pyritty. Iivana muutti Moskovan ruhtinaskunnan perin juurin, riitaisasta ja sekasortoisesta valtiosta tuli oman aikansa keskusvaltaisimpia ja itsevaltaisimpia valtioita. Pietari ja Katariina kumpikin muuttivat virkamiesjärjestelmää, joka oli oleellinen linkki keisarin ja aateliston välisessä suhteessa. Pietari perusti senaatin, ja Katariina taas perustuslakiluonnoksellaan (ns. Nakaz) pani vireille Venäjän oikeusjärjestelmän perusteellisen tarkistuksen. Aleksanteri II tosin kieltäytyi perustamasta minkäänlaista kansallisen tason edustuslaitosta, mutta toi maaseudun *zemstvo*-hallintoon ja kaupunkien valtuustoihin vaaleilla valitsemisen periaatteen. Hrusšov palautti kommunistipuolueelle sille poliittisessa päätöksenteossa kuuluvan roolin, joka Stalinin kaudella oli ollut erittäin suppealla eliittiryhmällä, ja ryhtyi sitten organisoimaan puolueeseen teollista ja agraarista siipeä. Näiden muutosten järjestyksestä, onnistuneisuudesta tai pysyvyydestä voidaan olla monta mieltä, mutta ne osoittavat vääräksi käsityksen, että Venäjällä ei koskaan olisi oltu valmiita poliittiseen modernisoimiseen. Kyse oli vain siitä, miten ja mistä mihin.

³⁴ Ronald Grigor Suny, *The Soviet Experiment* (Oxford: Oxford University Press, 1997).

Miksi Venäjän aiemmat modernisoijat sitten rajasivat itsevaltiuden uudistustensa ulkopuolelle? Osaksi tämä johtui ideologisesta sitoutumisesta doktriiniin, jonka mukaan tsaari oli Jumalan armosta asetettu virkaansa hoitamaan (tai kommunistipuolueella oli johtava rooli maailmanvallankumouksessa). Siinä kuitenkin ilmeni myös se omituisuus, joka on Venäjän modernisaatiolle tunnusomaista. Maaorjuuden poistuminen ja kapitalismin kasvu olivat kehityskulkuja, jotka useimmissa Euroopan maissa tapahtuivat pitkän ajan kuluessa ja joissa aloitteentekijöitä olivat aatelisto ja elinkeinoelämä. Ne tapahtuivat hallitsijasta huolimatta ja usein oppositiossa hallitsijaa vastaan. Venäjällä näin ei käynyt, ja valtio joutui itse huolehtimaan näistä prosesseista. Modernisaatiossa oli Venäjällä sen vuoksi perustavanlaatuinen paradoksi: uudistuksen toteuttamiseksi tarvittiin vahvaa valtiota, ja kuitenkin juuri se itse osoittautui perusteellisen uudistamisen esteeksi. Tätä ristiriitaa havainnollistaneen parhaiten Aleksanteri III:n hallituskausi, jota yleensä luonnehditaan "taantumukseksi", vaikka juuri hänen hallitessaan ja selvänä tuloksena siitä politiikasta, jota Sergei Witten johtama hallitus harjoitti, Venäjän teollistuminen pääsi varsinaisesti käyntiin ja rautatieverkko laajennettiin kattamaan koko maa.³⁵ Se, että valtio oli modernisaatiossa niinkin keskeisenä toimijana, aiheutti kuitenkin samalla myös heikkoutta ja oli merkittävästi synnyttämässä 1900-luvun alun taloudellista ja poliittista kriisiä. Toisaalta Gorbatschovin kausi osoitti, mitä vaaroja liittyy siihen, että keskushallinnon ote radikaalien uudistusten aikana vähänkin heikkenee.

Valtiolla on oletusarvoisesti yleensä ollut modernisaatiossa keskeinen rooli kautta Venäjän historian. Sitä, että Venäjälle ei kehittynyt riippumatonta ja edistysellistä aatelistoa, porvaristoa tai nykytilanteessa aktiivista kansalaisyhteiskuntaa, voidaan tietysti väittää välittömäksi seuraukseksi itsevaltiuden tukahduttavasta luonteesta. Asiaan saattaa kuitenkin olla vaikuttamassa myös syvempiä rakenteellisia ja kulttuurisia seikkoja. On väitetty, että edellä tarkoitettuja voimia olisi ollut syntyessä vuosina 1906–1914 sen puoliperustuslaillisen kokeilun aikana, joka katkesi ensimmäiseen maailmansotaan, joskin yhtä monet historioitsijat ovat käyttäneet tätä samaa kautta todisteena Venäjän kyvyttömyydestä hoitaa länsipolitiikkaansa.

Edellä sanottu ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö Venäjä olisi ollut historiallisesti takapajuinen tai etteikö uudistushankkeita valtaosin voitaisi tulkita eräänlaiseksi modernisaatioksi. Ajatus on kuitenkin syytä asettaa jonkinlaiseen kontekstiin. Venäjän hallitsijoiden näkökulmasta tarkastellen uudistuksia ei koskaan pidetty valtion säilymisen kannalta ehdottoman

³⁵ The significance of this is indicated by the title of Hans Rogger's history, *Russia in the Age of Modernisation and Revolution, 1881-1917* (London: Longman, 1983).

välttämättöminä (paitsi ehkä Stalin 1930-luvulla). Päinvastoin, se tavaton ylimielisyys, joka juonsi juurensa vakaumuksesta, että Venäjällä oli jumalallisesti määrätty paikkansa historias-
sa, ja joka selvimmin ilmeni Nikolai II:ssa tai yhtä lailla bolsevikkien internationalismissa, on synnyttänyt liiallista itsevarmuutta, joka on ollut tuhoisaa. Venäjän uudistajahallitsijoilla ei liene ollut syytä olettaa, että heidän valtakuntansa olisi ollut täysin takapajuinen. Modernisaa-
tioherätteet olivat valtaosin sisäsyntyisiä, eivät suurvaltapyrkimyksistä johtuvia. Modernisaa-
tio on Venäjällä harvoin käsittänyt läntisten mallien orjallista jäljittelyä, ja Venäjän onnis-
tuneimmat innovaatiot (ja varsinkin kulttuurisaavutukset) ovatkin syntyneet omista lähtökoh-
dista käsin tai ulkomaisia käytänteitä perusteellisesti mukauttamalla. Valtion hallitseva rooli
tässä oli Venäjän oloissa väistämätöntä, joskin tämä samainen seikka on aiheuttanut myös
heikkoutta.

Siinä, että modernisaatio on Venäjän historiassa ollut ylhäältä määrättyä, ilmenee vielä
yksi paradoksi, jolla on relevanssia tämän päivän modernisaatioponnisteluille. Alhaalta päin
asioihin vaikuttavien elinkeinoelämän tai kansalaisyhteiskunnan voimien puuttuessa valtio on
Venäjällä joutunut modernisointiuudistusten toteuttamisessa tukeutumaan tiettyihin yhteis-
kuntakerroksiin: tsaarien Venäjällä aatelistoon ja Neuvostoliitossa NKP:n ja neuvostojärjes-
telmän byrokraatteihin. Paradoksi piilee siinä, että aina 1600-luvulta varhaiselle 1930-luvulle
ulottuvana aikana nämä mainitut ryhmät muuttuivat saamiensa oikeuksien säilyttäjiksi ja sen
myötä väistämättä konservatiiviseksi voimaksi, joka vastusti kokonaisuvaltaista uudistamista.
Jos Medvedev on modernisaatiahankkeissaan tosissaan, hänen on keksittävä keino nujertaa se
luontainen konservatismi, jota on niin valtaeliitillä kuin oligarkeillakin. Jos oletetaan, että hän
ei voi turvautua niihin strategioihin, joita käyttivät hänen edeltäjänsä tsaarinaikana ja neuvos-
tokaudella – Aleksanteri II:lla aateliston runsaskätinen palkitseminen ja Stalinilla puhdistuk-
set – ainoana käsillä olevana keinona lienee vedota yhteiskunnassa alempana oleviin voimiin.
Tämä on strategia, joka Mihail Gorbatsšovilla niin dramaattisesti kääntyi itseään vastaan.

Lisäksi modernisaatio asettaa nykyajan maailmassa täysin erilaisia haasteita kuin en-
nen. Kansainvälistä kilpailukykyä ei enää mitata taistelukentillä aseistuksen määrällä ja laa-
dulla ja joukkojen harjaantuneisuudella ja johtamistaidolla. Nikolai Zlobin luonnehti Moscow
Timesissa nyky-Venäjää näin: "Modernisaatio on erittäin monitahoinen prosessi, jonka myötä
maasta tehdään kansainvälisessä yhteisössä kilpailukykyinen. Osana sitä on luotava kansa-
kunnan kehittämiselle niin houkutteleva malli, että siitä on esikuvaksi muillekin. Todellinen
modernisaatio tarkoittaisi "vallankumousta" Venäjän omaa takapajuisuutta vastaan. Se mer-
kitsisi todellista uhrausta, johon maan on tietoisesti lähdettävä, jotta Venäjästä voisi tulla mo-
derni, kehittynyt ja vauras. Tällaista "modernisaatiovallankumousta" ei voida määrätä ylhääl-

tä pakolla tai stalinmaisella hirmuvallalla. Jos modernisaatio on Venäjällä ylipäätään mahdollinen, siihen voidaan päästä vain yksilöiden innovaatioilla ja aloitteellisuudella.”³⁶

Medvedevin Venäjä on nyt hyvin samanlaisten ongelmien edessä kuin Venäjän johtajat 1800-luvulla. Venäjän yhteiskunta ei ole täysin vapaa, muttei täysin valvottukaan. Eriarvoisuus ja nationalismi aiheuttavat levottomuutta. Terrorismin vastainen sota on ollut kaikkea muuta kuin onnistunut. Samoin kuin Aleksanteri III:n Venäjällä salainen palvelu on kasvussa, ja vaikka presidentti Medvedev vaikuttaisi olevan siivoamassa Venäjän poliisivoimia, prosessissa on paljon enemmän esteitä kuin onnistumisen merkkejä. Eräitä taloudellisia etuja on kiistatta olemassa. Presidentti Medvedev ja pääministeri Putin ovat vakaasti sitä mieltä, että Venäjä kaipaava jonkinlaista uudistusta, ja tämä uudistus on nimetty modernisaatioksi. Venäjän historian modernisaatiodiskurssien valossa tarkastellen Venäjän voimakas on toistamassa eräitä menneisyyden virheitä: he tuputtavat modernisaatio-ohjelmaa ylhäältä käsin ja käyttävät huomattavasti enemmän keppiä kuin porkkanaa. Tällaista modernisaatiokäsitystä tarkasteltaessa päädytään väistämättä kysymään: Muuttuuko Venäjä koskaan? Paljon riippuu siitä, onko globalisaatiokehityksellä niin voimakas vaikutus, että Venäjälle vihdoinkin syntyy yksilöllistä tahtoa ja vastuuntuntoa sen myötä, että venäläiset vaativat yhteiskuntaa, joka toimii oikeusvaltion tavoin. Venäjän modernisaatio on enemmän kuin koskaan ennen kiinni tällaisesta asennemuutoksesta. Se on kiinni myös siitä, että tavalla tai toisella saadaan liikkeelle poliittinen tai yhteiskunnallinen voima, jolla on intressiä ja intoa modernisoiviin uudistuksiin. Sikäli kuin tällainen muutos saadaan aikaan, ei modernisaatio Venäjällä historian valossa tarkastellen ole mikään toivoton hanke. Se, että Venäjän hallitsijat näyttäisivät lopultakin tunnustavan, että riippuvuus energiaviennistä aiheuttaa pitkällä aikavälillä riskejä, viittaa siihen, että korkeimmalla johdolla on poliittista tahtoa modernisaatioon. 1990-luku tarjoaa lähimenneisyydestä mitä vakavimman muistutuksen siitä, ettei Lännen jäljitteleminen välttämättä ole paras tapa kuroa kiinni sen etumatkaa, vaan on olemassa kosolti esimerkkejä siitä, miten tuloksia voidaan saavuttaa sopeuttamalla läntisiä malleja paikallisiin olosuhteisiin.

Historiasta löytyy monia esimerkkejä erilaisista käännekohtista: kirkko ja valtio on erotettu toisistaan, maanomistajat ovat vaatineet vastapainoa kuninkaalle jne. Muuttuakseen Venäjän on koettava jokin tällainen käännekohta, silloin Venäjä voi saada itsenäisen ja vahvan oikeuslaitoksen, vapaat tiedotusvälineet ja kansanvaaleilla valitun hallituksen. Medvede-

³⁶ Nikolai Zlobin: “Russia, Stuck in the Mud of Backwardness”, *Moscow Times*, December 11, 2009.

vin modernisaatioaloitteet eivät toistaiseksi ole antaneet riittävästi osviittaa siitä, että hän aidosti aikoo tarttua näihin asioihin.

1.5. Instituutiot, korruptio ja oikeudellinen nihilismi

Luottamus on tärkeä asia kansalaisyhteiskuntaa ja demokratiaa rakennettaessa. Neuvostoajan käytäntö oli, että kommunisti puolue oli kaikki tietävä, eikä yksittäisellä mielipiteellä ollut silloin sijaa. Äänestämisen ja poliittinen tai institutionaalinen organisoituminen valtiosta ja puolueesta erillään oli ”ajan hukkaa”. Venäläisestä yhteiskunnasta puuttuu edelleen tärkein rakennusaine kansalaisyhteiskunnan ja valtion välillä – luotettavat instituutiot. Neuvostopoliittikka oli horisontaalista, jatkuva kamppailu eri eliittiryhmien, instituutioiden ja intressien välillä siitä kuka saa suurimman palan valtion vallasta, rikkauksista ja arvovallasta.³⁷ Autoritaarinen, totalitaarinen tai traditionaalinen monarkia nähdään yleisesti vallan vertikaalina. Putinin Venäjälläkin puhuttiin vallan vertikaalista. Tämä ei kuitenkaan vastannut todellista kuvaa Venäjästä. Se antoi kuvan vahvasta Venäjästä, jota hallitaan vahvalla kädellä. Monet kuitenkin vihjasivat Putinin presidenttikaudella, että pahin valta Venäjällä on pieni valta eikä välttämättä aina ylimmästä portaasta tulevat säännöt. Kremlin ja presidentin hallinto antaa viitekehysten minkä sisällä liikkua, mutta miten sen sisällä toimitaan ja miten sääntöjä pyritään muokkaamaan itselleen sopivaksi jää ”pienen” vallan käsiin. Alla olevista taulukoista huomaa, että vaikka jotain muutoksia on tapahtunut (1993–2007–2009), edelleen kansalaisten luottamustaso esimerkiksi tuomioistuimiin, poliisiin ja poliittisiin puolueisiin on alhainen. Luottamus tiedotusvälineisiin on myös edelleen alhainen. Armeija on menettänyt instituutiona luottamusta, kun taas luottamus kirkkoon on jopa hämmästyttävän suuri 2009 vaikka 1993 vertailukohtaa ei olekaan.

Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen valtiorakennusprosessissa vähemmälle huomiolle on jäänyt auktoriteetin rakennus. Venäjällä ollaan keskitytty ensin kaikin keinoin estämään ns. vanhan vallan paluu, sitten muodollistamaan demokraattinen viitekehys ja sitä on seurannut valtion toimet ns. palauttaa järjestys. Se, mikä rakennusprosessissa on jäänyt huomioimatta, on demokraattisen kehityksen kannalta keskeinen yhteiskunnallinen luottamus ja vastuullisuus. Säännöt, hyvät tai huonot, eivät toimi jos toteuttajia ei ole ja usko puuttuu. Sama koskee hyviä ideoita – ideat ovat yksi asia ja niiden toteuttaminen on toinen. Presidentti Medvedev on nostanut asian esille: ”Puhumme koko olemassaolomme modernisaatiosta.. Olemme yrit-

³⁷ Richard Rose, “Rethinking Civil Society: Postcommunism and the problem of trust”, *Journal of Democracy* Vol. 5, No. 3 July 1994, pp.18 - 30, p.21.

täneet montaa reseptiä, tehneet työtä erilaisten organisaatio- ja lakimallien kanssa, luoneet uusia lakeja ja keskustelleet niiden toimivuudesta. Mutta taaskin on sanottava, jos suoraan

Venäläisten usko instituutioihin 1993³⁸

Instituutio	Luotan%	En Luota%
Poliittiset puolueet	7	93
Supreme Soviet	20	80
Paikallishallinto	21	79
Ammattiyhdistykset	24	76
Poliisi/miliisi	27	73
Presidentti (Jeltsin)	33	67
Televisio	36	64
Turvallisuuspalvelu (vanha KGB)	38	62
Tuomioistuimet	40	60
Armeija	62	38

Venäläisten usko instituutioihin 2007-2009³⁹

Instituutio	Luotan%	Osaksi%	En luota%	En osaa sanoa %
Hallitus(2009)	42	35	17	
Duma(2009)	21	32	36	11
Alue johtajat(2009)	35	26	26	13
Yhtenäinen Venäjä – puolue(2009)	46	23	22	9
Armeija (2007)	26		22	
Tiedotusvälineet(2007)	13			22
Ortodoksi kirkko(2007)	41		6	
Turvallisuuspalvelu(2007)	15		16	
Prokuraattori(2007)	10		31	
Tuomioistuimet(2007)	10		34	
Poliisi/Miliisi (2007)	8		49	

³⁸ Ibid.

³⁹ http://bd.fom.ru/pdf/d52inst_vl.pdf, <http://bd.fom.ru/pdf/d49edros.pdf> (2009), http://bd.fom.ru/report/cat/power/pow_rei/d071901 (2007), presidentti instituutio Venäjällä on ehdottomasti se johon luotetaan eniten. Mielipidekyselyissä presidentin hallinto henkilöityy kuitenkin ennen 2008 Putiniin ja sen jälkeen niin Medvedeviin kuin Putiniin maan johtajana. Kannatus liikkuu 60-80% välillä riippuen kysymyksestä ja henkilöstä.

puhutaan, tähän mennessä emme ole saavuttaneet mitään merkittävää modernisaatiota (innovaatiota) normaalissa arkipäiväisessä elämässä. Emme luo pohjaa innovaatiotaloudelle, vaikka meillä on tasokasta tutkimusta ja hienoja ideoita. Valitettavasti modernisaatio(innovaatio) ajattelussa on vielä iso kuilu tutkimuksen/ideoiden ja niiden kaupallistamisen välillä, kuilu on niin ikään myös konseptin ja käytännön välillä.”⁴⁰ Medvedev puhui ohessa modernisaatiosta ja innovaatiosta, mutta samalla kosketti sitä tosiasiaa, että asioiden toteutuksessa Venäjällä on toivomisen varaa. Teoreettinen ja rationaalinen malli lähtee siitä, että ennalta määritellyt tavoitteet ja asioiden tila johtavat rationaaliseen toimintaan ja kehitys etenee askel askeleelta. Ranskalainen Venäjän asiantuntija ja tutkija Marie Mendras on kuitenkin toista mieltä: ”Retorisella tasolla presidentti Putin haki rationaalista toimintamallia valtansa vahvistamiseksi, mutta todellisuudessa hän turvautui epävarmuuden ilmapiiriin ylläpitämiseen ja erilaisiin ”lehmäkauppoihin” (bargaining)”⁴¹.

Niin Putin presidenttikaudellaan kuin presidentti Medvedev ovat usein puheissaan nimenneet byrokratian ja virkamiehet ryhmäksi, joka hidastaa Venäjän kehitystä ja eteenpäin menoa. Putin analysoi byrokratiaa 2003 seuraavasti: ” Venäläisellä byrokratialla on tänä päivänä vieläkin suuri valta. Vallan määrä ei kuitenkaan ole verrannainen vallan laatuun. Painotan, että tämän vallan lähde on valtion elinten turhissa toimissa. Samalla kun virkamiesten määrä on suuri, maassa on pulaa työntekijöistä. Kaikilla vallan tasoilla on pula moderneista, osaavista ja tehokkaista ammattilaisista. Tämä on se tausta miksi juuri hallinnon uudistus on niin keskeinen maallemme.”⁴² Putinille byrokratia oli yksi kokonaisuus, konsepti, joka voidaan asettaa Venäjän hitaan kehityksen ja ongelmien syntipukiksi. Ehkä asia onkin näin, mutta toisin ajatellen: ”Byrokratia on idea, konsepti, se ei ole yksi yhtenäinen kokonaisuus. Toimintatavat vaihtelevat eri valtion instituutioiden välillä suurestikin. Yhden *chinovnikin* (virkamiehen) toimintatapa voi erota paljonkin viereisen huoneen kollegan kanssa”⁴³. Tällöin ns. byrokratia-ongelman karsiminen on huomattavasti vaikeampaa. Presidentti Medvedev onkin lähestynyt asiaa hienovaraisemmin ja laajemmin. Hän on esimerkiksi sanonut: ”Lahjusten

⁴⁰ Puhe tapaamisissa johtavien hallintovirkamiesten ja tiedeyhteisön edustajien kanssa, presidentti Medvedev, 15 joulukuuta 2009, Venäjän tiedeakatemia.

⁴¹ Marie Mendras, ”Authority and Identity in Russia”, soc.kuleuven.be/iieb/ibl/docs_ibl/WP24-Mendras.pdf

⁴² Valtion tilaa käsittelevä puhe, Vladimir Putin, 2003

⁴³ Marie Mendras, ”Authority and Identity in Russia”, soc.kuleuven.be/iieb/ibl/docs_ibl/WP24-Mendras.pdf

ottaminen, varastelu, henkinen ja sielullinen laiskuus ja juoppous ovat sellaisia paheita, jotka loukkaavat perinteitämme. Niistä tulee vapautua mitä päättäväisimmin.”⁴⁴

Korruptio – keskeinen osa Venäjää

Presidentti Medvedevin mukaan nyky-Venäjän yksi keskeisistä vitsauksista on korruptio. Se on myös presidentin keskeisen tavoitteen, modernisaation, kannalta tärkeässä asemassa. Medvedev onkin sanonut korruptoituneiden virkamiesten johtavan Venäjää: ”Heillä on valta. Korruptio on järjestelmällistä ja sillä on pitkät historialliset juuret. Meidän olisi löydettävä keino puristaa korruptio pois yhteiskunnastamme. Taistelu ei tule olemaan helppo, mutta se on tärkeä. En usko, että tuloksia syntyy yhdessä tai kahdessa vuodessa, mutta realistinen tavoite on, että hyvään tulokseen päästään 15 vuodessa.”⁴⁵

Korruptio ongelmana yhteiskunnan, talouden ja politiikan modernisaatiossa ei ole uusi asia Venäjällä. Vladimir Putin juuri valittuna presidenttinä vuonna 2000 sanoi: ”Oikeudellinen nihilismi on kasvussa ja kansan luottamus valtiovaltaan ja oikeuteen on laskussa. Järjestyneen rikollisuuden ja korruption vastainen taistelu on oltava prioriteetti. Nämä rikoksen muodot tuhlaavat taloutemme voimavaroja, saattavat hallinnon huonoon valoon ja heikentävät Venäjän kansainvälistä asemaa.”⁴⁶ ”Oikeudellinen nihilismi” on termi, jota Putin käytti ja jota presidentti Medvedev on käyttänyt useammin kuin kerran. Miksi korruptio on niin vaikeata poistaa tai ainakin vähentää Venäjällä korkeimman johdon ponnisteluista ja panostuksesta huolimatta? Mitä on ”oikeudellinen nihilismi”, jota vastaan korruption vastainen taistelu on suunnattu?

PriceWaterHouse Coopersin tekemän vuotuisen raportin⁴⁷ mukaan jopa 71% kyselyyn osallistuneita liikeyrityksistä Venäjällä oli joutunut rikoksen kohteeksi. Vastanneista yrityksistä 64 % oli kokenut varojen väärinkäyttöä ja kavallusta ja 48 % yrityksistä oli kärsinyt lahjuksista ja korruptiosta. Transparency Internationalin vuoden 2009 Corruption Perception Indexin mukaan Venäjä on sijalla 146 kun maita on yhteensä 177. Venäjän sisäministeriön mukaan vuoden 2009 aikana lahjusten antaminen kohosi 250 % edelliseen vuoteen verrattuna ja moskovalaisen INDEM säätiön mukaan Venäjällä lahjuksia annetaan vuodessa 318 miljar-

⁴⁴ Dmitri Medvedev, ”Eteenpäin Venäjä”.

⁴⁵ David Hearst, ”Dmitry Medvedev announces “vision” to clean up Russian corruption”, Guardian, 15 September 2009.

⁴⁶ RFERL – Analysis: ”Can Medvedev Find A “systemic Solution” to Corruption?”, Robert Coalson, 23 May 2008.

⁴⁷ PriceWaterHouse Coopers: ”Economic crime downturn – the 5th Global Economic Survey on Russia 2009”.

din dollarin edestä. INDEMin lukujen luottavuus on tutkimusmetodien osalta kuitenkin hyvin kyseenalainen. Maailmanpankin raportissa Business Environment and Enterprise Survey vuodelta 2010 on esitetty luotettavampi arvio (lisää aiheesta osa I jakso 2.4.). Tilastot eivät saa Venäjää näyttämään houkuttelevalta maalta investoida tai tehdä liiketoimintaa. Samalla kuitenkin Venäjällä on suuri halu esittäytyä maana, jonka kanssa voi asioida, johon kannattaa investoida ja jossa valtiovalta on vihkiytynyt korruption vastaiseen taisteluun.

Puhetta on paljon, mutta toimet ovat ristiriitaisia. Presidentti Medvedev lähes ensitoikseen presidentiksi tultuaan allekirjoitti uuden korruption vastaisen lakipaketin, josta on syntynyt myös konkreettisia toimia. Korruption tutkinta ja tapausten määrä on kasvanut lakipaketin hyväksymisen myötä.⁴⁸ Samalla kuitenkin kansainvälisellä tasolla Venäjä esimerkiksi esti yhteisen YK:n korruption vastaisen yleissopimuksen syntymisen marraskuussa 2009. Sopimus olisi sallinut sitoutumattoman seurantamekanismin, joka olisi tarkkaillut jäsenmaiden sopimuksen noudattamista. Sopimukseen olisi sisällynyt myös kansalaisjärjestöjen aktiivinen osallistuminen ja tuloksiin pohjautuva julkinen keskustelu.⁴⁹ Yleissopimuksessa päästiin kompromissiin, mutta käytännössä kansalaisjärjestöt ja julkinen keskustelu ovat jokaisen maan omassa harkinnassa. Tarkastukset ovat joka viides vuosi ja vain jos kyseinen maa siihen suostuu. 125 maata olisi ollut valmis allekirjoittamaan yleissopimuksen ensimmäisen version. Jelena Panfilovan, Venäjän Transparency Internationalin johtaja, kysyikin kysymyksen, joka on monen mielessä, jotka haluavat uskoa Venäjän johdon puheisiin korruption vastaisesta taistelusta: ”Miksi kansalaisyhteiskunnan mukanaolo ja sen mahdollisuudet tarkkailla korruption levinneisyyttä ja korruptoituneita virkamiehiä Venäjällä koetaan uhaksi sen suverenisuudelle?”⁵⁰

Transparency Internationalin mukaan korruptio on: ”Vastuullisen aseman väärinkäyttöä oman edun tavoittelemiseksi. Korruptioon liittyy kolme tahoa, henkilö vastuullisessa asemassa, vastuun uskoneet ihmiset sekä lahjonta.”⁵¹ Venäjän korruption vastaisessa lainsäädännössä lahjat eivät kuulu vielä korruptiorikoksen piiriin. Tämän lisäksi venäläinen lainsäädäntö ei vielä pidä sisällään tuomioistuimia ja lainvalvonnan instituutioita. Näiden tietojen valossa

⁴⁸ Carol M. Welu and Yevgenya Muchnik, “Corruption: Russia’s Economic Stumbling Block – American and European anti-corruption laws could help solve a longtime problem in Russia”, *BusinessWeek*, 27 August 2009.

⁴⁹ Maria Selivanova, “Russia pretends to fight corruption”, *RIA Novosti – Opinion and analysis*, 18.11.2009.

⁵⁰ Maria Selivanova, “Russia pretends to fight corruption”, *RIA Novosti – Opinion and analysis*, 18.11.2009.

⁵¹ www.transparency.fi/Documents/tietoa_korruptiosta/mita_korruptio_on.

voidaankin kyseenalaistaa Venäjän valtion ylimmän johdon vilpittömyyttä korruption vastaisessa taistelussa.

Korruptio pohjautuu arkivenäläisessä ajattelussa selviytymiseen, toiminnalliseen kyseenalaistamiseen siitä onko valtion intressi sama kuin yksilön intressi ja täydellinen epäluotamuslause yhteiskunnalta valtiolle. Presidentti Medvedev ja pääministeri Putin ovat molemmat oikeassa, että leimasimen valta Venäjällä on liian suuri, korruptio on yksi pahimmista vitsauksista Venäjällä ja este laajemmalle kansainväliselle yhteistyölle. He ovat tehneet korruption vastaisesta taistelusta ”kurinpalautus-kampanjan”, jollaisia Venäjän kansa on nähnyt monia historiansa aikana. Suurimmaksi haasteeksi Venäjän johdolle nouseekin kysymys, miten saada tavallinen venäläinen uskomaan, että valtion etu on myös kansalaisen etu.

Korruption vastaisen taistelun vilpittömyys voidaan kyseenalaistaa tilastojen ja käytännön toimien kautta. On kuitenkin samalla kysyttävä mitä oikein on niin presidentti Medvedevin kuin nykyisen pääministeri Putinin ponnekkaasti ajamassa kampanjassa käsitteen ”oikeudellinen nihilismi” takana.

Oikeudellinen nihilismi

Presidentti Dmitri Medvedev otti käsitteen esille valtioneuvoston käsittelevässä puheessaan 2008: ”Huomaatan ettei ”oikeudellinen nihilismi” ole uusi käsite Venäjällä vaan jotakin jolla on syvät juuret venäläisessä menneisyydessä, 15 vuotta on liian lyhyt aika päästä eroon näin syvälle juurtuneesta traditiosta”. Vladimir Putin nosti myös oikeudellisen nihilismin esille ensimmäisen presidenttikautensa aikana.

Oikeudellinen nihilismi on käsite, joka on venäläinen alkuperältäänkin.⁵² Venäläisen määritelmän mukaan se on negatiivinen suhtautuminen oikeuteen, lakiin ja järjestykseen sekä epäusko lakiin sosiaalisena arvona. Professori N.I. Matuzovin mukaan erilaisia oikeudellisen nihilismin esiintymismuotoja ovat: tahallinen lain rikkominen, kansalaiset jättävät hyödyntämättä lain tuomia mahdollisia oikeuksia, julkaistaan voimassa olevan lain kanssa ristiriidassa olevia oikeudellisia käytäntöjä, avoin konfrontaatio järjestelmän edustajien kanssa, ihmisoi-keusrikkomukset ja teoreettiset, tieteelliset kirjoitukset ja keskustelut.

Professori V.A. Tumanov näkee ”oikeudellisen nihilismin” ilmenemisessä kaksi muotoa: aktiivisen ja passiivisen. Aktiivinen muoto ei näe lain hyödyllisyyttä, kokee sen hidasteena ja esteenä ja siksi toimii aktiivisesti lainvastaisesti. Hallinnossa ja virkamiesten keskuudessa

⁵² Ven. Правовой (или юридический) нигилизм, eng. Legal nihilism, ruot. Juridisk nihilism eller legal nihilism.

laittomat toimet muuttuvat lain yläpuolella olevaksi toiminnaksi. Pasiivisessa muodossa asenne on välinpitämätön, jossa ei arvosteta lain tarjoamia mahdollisuuksia.⁵³ Nämä määritelmät auttavat avaamaan Venäjällä korruption ja erityisesti oikeudellisen ajattelun kuvaa. Lakia ei kunnioiteta ja se nähdään enemmänkin pelivälineenä kuin järjestyksen tuojana. Laki koetaan myös dynaamisen toiminnan hidastajana eikä sen takaajana. Samalla näyttäisi siltä että lakien epäkunnioitus on verrattavissa esimerkiksi äänestykseen vaaleissa. Ne, jotka ovat sitä mieltä, että Venäjällä ei ole ketään äänestämisen arvoista, protestoivat vallassa istujia vastaan tai ovat menettäneet uskonsa valtiovaltaan, eivät äänestä. Samaa voisi sanoa niistä, jotka erityisesti eivät halua käyttää lakia omien oikeuksiensa takaajana, uskovat arkielämän sujuvan paremmin epävirallista tietä kuin virallista tietä ja eivät pidä valtiovaltaa luotettavana kansan parasta ajattelevana kokonaisuutena. ”Oikeudellinen nihilismi” on tapa ilmaista protestinsa olemassa olevaa järjestelmää ja vallanpitäjiä kohtaan. Tätäkö presidentti Medvedev ja pääministeri Putin ajavat takaa kun he puhuvat ”oikeudellisen nihilismin” ongelmasta Venäjällä?

Manabu Suhara artikkelissaan ”Corruption in Russia: A Historical Perspective” (2003) listaa historiallisia syitä siihen, miksi Venäjällä oikeudellinen nihilismi ja korruptio ovat niin syvään juurtuneita. Hänen mukaansa lakiin ei ole koskaan luotettu kansan parissa, koska laki on ollut hallitsijoiden tapa pyrkiä kontrolloimaan kansaa. Jo Kiovan Venäjän ajoista alkaen *kormlenie* -järjestelmä on opettanut kansan siihen, että maksamalla aluejohtajalle asiat hoituvat, ja jos jättää maksamatta, huonosti käy. Usean aluejohtajan toimeentulo oli riippuvainen siitä miten hänelle ”maksettiin”. Oikeuslaitosta käytettiin enemmän kurinpalautukseen kuin oikeudenmukaisuuden tuomiseen. Siksi Venäjällä oikeudenmukaisuusajattelu ja lainkuuliaisuus eivät kohtaa. Usein venäläisessä kontekstissa moraali-ajattelu meneekin lain yläpuolelle. Rikosoikeus on se alue, joka on kasvanut suhteettomaksi siviilioikeuteen verrattuna. Rikosoikeus on ollut juuri tapa kontrolloida. Neuvostoliitossa sama traditio jatkui. Laki ja oikeuslaitos olivat rangaistusta varten, ei ”oikeutta”. Esimerkiksi vuonna 1985 Neuvostoliitossa oli 15 siviilioikeudellista tuomaria korkeimmassa oikeudessa kun rikosoikeustuomareita oli 73.

Oikeudellinen nihilismi Neuvostoaikana oli lain käyttämistä vallan välineenä. Laki nähtiin kanavana jonka kautta voitiin tuoda esille omia näkemyksiä ja ajatuksia moraalista ja

⁵³ ”Правовой нигилизм: понятие и формы. Пути преодоления”, rudiplom.ru/lekcii/pravo/teoriapig/41.html.

oikeudenmukaisuudesta.⁵⁴ Oikeudellinen nihilismi- konseptista huolimatta James L. Gibson toteaa artikkelissaan: "Russian attitudes towards the rule of Law: An Analysis of Survey Data" ettei mielipidetutkimuksissa, joita tehtiin Venäjällä 1996, 1998 ja 2000 oikeusajattelusta, ollut isoa eroa vastaaviin tutkimuksiin esimerkiksi Unkarissa ja Ranskassa, mutta Yhdysvaltalaiseen oikeusajatteluun verrattuna ero oli jo isompi. Mielipidetutkimuksessa kysyttiin kansalaisten suhtautumista erilaisiin oikeudellisiin käsitteisiin sekä väitteisiin valtiovallan oikeuksista. Tässä suhteessa, kun tutkimus suhteutetaan mielipidetutkimuksiin venäläisten luotamuksesta oikeuslaitosta kohtaan, saadaan ristiriitainen kuva siitä, mikä on venäläinen oikeusajattelu. Näyttäisi siltä, että jälleen kerran periaatteet ja käytäntö eivät kohtaa venäläisessä todellisuudessa; laillisuus ja oikeudenmukaisuus ovat kaksi eri konseptia. Tässä suhteessa oikeudellinen nihilismi toimii juuri laillisuusperiaatteen kohdalla, mutta on käyttökelvoton konsepti kun mietitään venäläistä oikeudenmukaisuus-ajattelua. Gibsonin mukaan "Oikeudenmukaisuus symbolisoi kaikkea sitä minkä ihminen voi saavuttaa itsenäisesti, ilman valtion tai lain määrittelemiä puitteita"⁵⁵.

Epäluuloinen suhtautuminen lakia kohtaan Venäjällä on ollut aina suuri. Sen voi myös yhdistää yhteiskunnallisesti, ideologiset rajat ylimeneväksi kritiikiksi valtiovaltaa kohtaan. Venäjän historiassa oli kaksi eri ryhmää, jotka pohtivat erilaisia tulevaisuuden polkuja Venäjälle 1800-luvulla; slavofiilit ja *zapadnikit* eli länsimieliset. Molempien ryhmien edustajista löytyy niitä, jotka asettivat usein moraaliset periaatteet lain yläpuolelle. V. Tumanov listaa venäläisiä tunnettuja intelligentsijan nimiä, joiden kirjoituksissa moraaliset periaatteet menivät lainkuuliaisuuden yläpuolelle: A. Herzen, P. Lavrov, M. Bakunin, L. Tolstoi, F. Dostojevski ja N. Berdiaev. Myös Alexander Solzhenitsyn Tumanov laskee kuuluvan samaan kategoriaan.⁵⁶

Dostojevski kirjoitti 1864 lakireformista: "Liberaaleiksi itseään kutsuvien luokka käyttää uutta oikeusjärjestelmää hävittääkseen venäläisen sivilisaation sisältäpäin ja pyrkii saavuttamaan sen, mitä monet ulkomaalaiset ovat yrittäneet, mutta epäonnistuneet."⁵⁷ Tolstoin lä-

54 James L. Gibson citing P.H. Solomon in "Russian attitudes towards the rule of Law: An Analysis of Survey Data" in Denis James Galligan, and Marina Kurkchiyan, "Law and informal practices: the post-communist experience", p. 77, pp. 77-92, Oxford University Press, 2003.

⁵⁵ P.14

⁵⁶ V.A. Tumanov, "Pravovoe nigrilizm v istoriko-ideologicheskom rakust", *Gosudarstvo I Pravo*, 8, 1993.

⁵⁷ Gary Rosenshield, "Western law, Russian Justice: Dostoevsky, The Jury Trial and the Law", 2005, University of Wisconsin Press, p.181.

hestymistapa lakiin oli: ”Jokainen rikos on rangaistavaa ja jokainen tuomioistuimen langettama rangaistus on rikos.”⁵⁸

Mistä venäläisten filosofien, kirjailijoiden ja ajattelijoiden epäluuloinen suhtautuminen lakia ja oikeuslaitosta kohtaan sitten kumpuaa? Tähän kysymykseen ei ole yksinkertaista löytää vastausta. Yksi selitys voisi löytyä Venäjän Ortodoksisesta kirkosta ja sen opeista. Kirkolla on aina ollut, Neuvostoaikaa lukuun ottamatta, keskeinen rooli venäläisessä yhteiskunnassa, mutta se ei ole ollut erillään valtiovallasta.⁵⁹ Kirkko on kuitenkin ollut instituutio, johon ihmisellä Venäjällä on ollut luottamusta. Vuoden 2007 mielipidemittauksissakin kirkko pärjää hyvin. Tämän voidaan katsoa olevan osasyynä siihen miksi venäläinen poliittinen kulttuuri sekä lakikulttuuri ovat kehittyneet hyvin erisuuntaisesti länsieurooppalaiseen verrattuna.

Venäläisessä oikeusajattelussa on paljon myös eurooppalaista pohjaa erityisesti *Rechtsstaat* käsitteen kautta, jossa valtiolla on keskeinen rooli. *Rechtsstaat* on saksalaisperäinen käsite. Samaan aikaan, 1800-luvulla kehittyi myös anglosaksinen oikeudellinen ajattelu, missä oli keskeistä se, että jopa valtion korkeimmat johtajat ja lainvalvojat eivät pystyneet laillisin keinoin muuttamaan tai soveltamaan lain perusperiaatteita.⁶⁰ Pohjoisamerikkalaisessa oikeusajattelussa anglosaksisia traditioita kehitettiin vielä konstitutionalismin ja federalismin suuntaan. Näissä ajatus-malleissa pohja oli ns. ”Check and balance” -käsitteessä, jossa jopa yksittäinen henkilö voisi haastaa lainpohjan, ja vallalla olisi monta lähdettä. Nämä kaikki ovat länsimaisia hieman erivivahteisia oikeusvaltioperiaatteita. Venäjän kohdalla vastaavalaista kehitystä ei ollut vaan sen oli tuotava periaatteita ja käytäntöjä muualta, mikä herätti epäluuloa monissa sekä johti myös siihen, etteivät Venäjän lainoppineet olleet aina koulutettuja soveltamaan lakia ”laillisesti”.

Näistä historiallisista juurista, joissa laki nähdään valtiovallan välineenä ja samalla myös vieraana epävenäläisenä traditiona, rakentuu oikeudellinen nihilismi- käsite Venäjällä. Samalla oikeudellinen nihilismi paljastaa yhden suurimmista epäkohdista Venäjän valtion kehityksessä ja sen tulevaisuuden rakentamisessa – yhteiskunnallisen sopimuksen ja luottamuksen puutteen valtion ja kansalaisten välillä.

⁵⁸Michael Newcity, “Why Is There No Russian Atticus Finch? Or Even a Russian Rumploe?”, Texas Wesleyan Law Review, vol.12, pp.271 -302 p. 286, 2005.

⁵⁹ Ks. Newcity ja Nysten-Haarala.

⁶⁰ Soili Nysten-Haarala, “Russian Law in Transition”, Kikimora Publications, 2001, p. 14.

2. Venäjän talouden tulevaisuuden näkymiä⁶¹

2.1. Arvioita Venäjän lähivuosien taloudellisesta kehityksestä

Maaliskuussa 2010 julkaisemassa ennusteessaan Venäjän talouden kehityksestä vuosina 2010–2012 Suomen Pankin Siirtymätalouksien tutkimuslaitoksen BOFIT:n Venäjä-ryhmä kuvaa Venäjän talouden viimeisintä kehitystä seuraavasti (BOFIT 2010):

Viime vuosikymmenen nopeasti kasvanut Venäjän talous koki äkkipysähdyksen vuonna 2009. Öljyn ja monien muiden raaka-aineiden hintojen lasku, rahoituksen saannin vaikeutuminen ja yleinen epävarmuus johtivat kokonaistuotannon supistumiseen 8 %:lla. Erityisen voimakkaasti supistui pääomanmuodostus, sillä investoinnit vähenivät liki 20 % vuotta aiemmasta. Viennin määrä supistui noin 5 % ja tuonnin 30 % edellisvuotiseen verrattuna. Lisäksi varastojen sopeutuksella oli huomattava vaikutus kokonaistuotannon romahdukseen yritysten purkaessa aiempina vuosina paisuneita varastojaan. Yksityinen kulutus supistui hyvin voimakkaasti viime vuonna heikentyneen tulokehityksen, luotonannon supistumisen ja työttömyyden kasvun myötä. Lisäksi yleisen epävarmuuden lisääntyminen nosti kotitalouksien säästämisastetta. Työttömyyden kasvu kuitenkin jäi pelättyä pienemmäksi, eivätkä kotitalouksien reaalitytulot viime vuonna supistuneet, vaikka kasvu jäi edellisvuosiin verrattuna hyvin vaatimattomaksi.

BOFIT (2010) ennakoii Venäjän talouden toipuvan melko pian mm. siksi, että venäläiset kotitaloudet ovat keskimäärin varsin vähän velkaantuneita. Tämä tukee kulutuksen nopeaa elpymistä. Myös yritysten varastojen täydentämisen tarve lisää kasvua. Ennen kaikkea BOFIT ennakoii, että öljyn korkea hinta on kasvun keskeisenä moottorina. Investointien lisääntymisen BOFIT ennakoii kuitenkin olevan hyvin maltillista. Tutkimuslaitoksen mukaan investoinnit käynnistyisivät vasta vuosina 2011–2012.

BOFIT (2010) mukaan toipumisen merkit olivat jo vuoden 2009 lopussa näkyvissä Venäjän viennissä. Vielä alkuvuonna viennin supistuminen oli liki 15 %, mutta loppuvuonna erityisesti maakaasun, kivihiilen ja metallien vientimäärät alkoivat taas kasvaa. Erityisesti investointi- ja kestokulutustavaroiden tuonnit supistuivat vuonna 2009. BOFIT ennakoii tuonnin alkavan tänä vuonna kasvaa kulutuskysynnän piristymisen vauhdittamana. Tuontikysyntää tukee ruplan hienoinen vahvistuminen. Ruplan reaalkurssi on nyt liki samalla tasolla kuin

⁶¹ Pääosin Osmo Kuusen kirjoittama.

ennen alkuvuoden 2009 heikkenemistä. Tuonnin BOFIT ennakoi kasvavan selvästi vientiä voimakkaammin. Tämä muuttaisi ulkomaankaupan vaikutuksen kasvun negatiiviseksi vuosina 2010–2012.

Vuonna 2009 Venäjän liittovaltion budjetti muuttui alijäämäiseksi ensimmäistä kertaa kymmeneen vuoteen. Budjetin kokonaistulot olivat nimellisesti 25 % pienemmät kuin vuonna 2008, kun taas menot ylittivät vuoden 2008 tason 28 prosentilla. Budjettialijäämä oli 6 % BKT:stä. Valtaosa budjettivajeesta rahoitettiin öljy- ja kaasuverotuloista kerätystä reservirahastosta. BOFIT (2010) mukaan reservirahastoon jäi vuoden 2009 lopussa 1 830 mrd. ruplaa (42 mrd. euroa). Toisessa valtion puskurirahastossa – kansallisen hyvinvoinnin rahastossa – oli vuoden lopussa 2 800 mrd. ruplaa (64 mrd. euroa). Rahaston varoilla on tarkoitus kattaa eläkerahaston vajetta.

BOFIT (2010) ennakoi Venäjän vuotuiseksi BKT:n kasvuksi vuosina 2010–2012 noin 5 %. Ennuste perustuu näkemykseen hitaasti mutta jatkuvasti kohoavasta öljyn hinnasta. Ennusteen perusoletus on myös maailmankaupan paluu kasvu-uralle, mikä tukee näkemystä raaka-aineiden ja energian kulutuksen ja näin ollen Venäjän päävientituotteiden kysynnän kasvusta. Uusi rahoitusmarkkinoiden häiriö kuitenkin näkyisi välittömästi venäläisten yritysten rahoitusmahdollisuuksissa ja hidastaisi merkittävästi investointien käynnistymistä ja talouskasvua. BOFIT (2010):n mukaan kuitenkin myös positiiviset yllätykset ovat mahdollisia. Kaakkois-Aasian ja erityisesti Kiinan voimakas kasvu voi vetää raaka-aineiden kysynnän kasvuun ja hinnat ennustettuakin korkeammalle. Venäjällä monet kriisin takia jäihin pannut investointisuunnitelmat voidaan mahdollisesti käynnistää ennustettua nopeamminkin, jos luottamus tulevaisuudennäkymiin vahvistuu ja lainanantajien riskinottohalukkuus kasvaa.

BOFIT (2010):n lähivuosien arvioita voidaan vertailla ja täydentää Maailmanpankin maaliskuussa 2010 julkaisemalla katsauksella Venäjän talouteen (Russian Economic 2010). Lähivuosien bruttokansantuotteen kasvun osalta raportit päätyvät lähes samanlaisiin arvioihin. Maailmanpankin raportti arvioi Venäjän talouskasvuksi 5–5,5 % vuonna 2010. Vuoden 2011 osalta arvio on 3,5 %. Kuten BOFIT:n arviossa perusteena on ennen kaikkea kotimaisen kysynnän elpyminen.

Öljyn barrelihinnaiksi raportti arvioi noin 76 USD vuosina 2010 ja 2011. Keskeinen peruste tälle on OPEC-maiden pyrkimys pitää tarjontaa säätelemällä öljyn hinta 70–80 dollarin haarukassa. Paineita hintojen heilahteluille kuitenkin luo OPEC:n ulkopuolisten maiden pyrkimys lisätä tuotantoaan. Näitä maita ovat Venäjän ohella Brasilia, Kolumbia, Kaspianmeren rantavaltiot ja Yhdysvaltojen Meksikon-lahden tuotanto.

Työttömyyden kasvu vain parilla prosentilla vuonna 2009 liittyen tuotannon 8 % alenemiseen oli Maailmanpankin tekemän vertailun perusteella selvästi vähäisempää kuin olisi voinut odottaa muiden Itä-Euroopan ja Keski-Aasian maiden perusteella (Russian Economic 2010). Osittain myös tästä syystä Maailmanpankin katsaus arvioi, että lähivuosien talouskasvu tuskin olennaisesti parantaa työllisyyttä Venäjällä. Erityisen ongelmalliseksi on muodostumassa entisistä neuvostotasavalloista ja Venäjän eteläisistä osavaltioista tulevan siirtotyövoiman asema. Pääasiassa laittomasti viisumivapauden avulla Venäjälle siirtynyt työvoima on kärsinyt eniten talouslamasta. Kuitenkin heidän työpanoksensa näyttäisi olevan hyvin tarpeellinen väestöltään vähenevälle Venäjälle, kuten seuraavassa jaksossa todetaan. Siirtotyöläisten merkityksestä heidän kotimailleen kertoo, että vuonna 2008 Tadsekistanin BKT:sta noin 50 %, Moldovan noin 30 % ja Kirgisian noin 25 % muodostui Venäjällä toimivien siirtotyöläisten rahalahetyksistä.

2.2. Venäjän valtiojohdon toimia talouslaman hoidossa

Venäjän valtiojohto on ollut varsin hyvin talouslaman eri vaiheissa perillä siitä, miten Venäjän talous kehittyi. Myös sen lyhyen aikavälin elvytystoimet ovat olleet varsin onnistuneita. Putinin syyskuun lopussa 2009 esittämä arvio, jonka mukaan Venäjän kansantulo laskee vuonna 2009 noin 8 %, osoittautui oikeaksi (Putin 2009, 1). Venäjän suuret kulta- ja valuuttareservit ovat toimineet hyvin laman puskureina. Venäjän kulta- ja valuuttareservit laskivat maaliskuun 2009 alkuun noin 384 miljardiin dollariin, mutta kasvoivat jälleen ollen 25.9.2009 413 miljardia dollaria. Venäjän valtionvelan osuus BKT:sta on pysynyt erittäin matalana ollen syyskuussa 2009 vain noin 10 % BKT:sta. Ulkomaisen velan osuus oli vain 3,6 % BKT:sta. Tässä suhteessa Venäjän tilanne oli Putinin mukaan aivan toinen kuin vuonna 1998, jolloin Venäjä joutui turvautumaan lainoihin IMF:lta ja Maailmanpankilta (Putin 2009, 1). Kuten edellä todettiin, työttömyysaste on pysynyt BKT:n voimakkaasta laskusta huolimatta moniin muihin maihin verrattuna varsin hyvin hallinnassa.

Putin korosti puheenvuorossaan syksyllä 2009 sitä, että Venäjä on tehnyt joitakin makroekonomistisesti varsin perusteltuja elvytystoimia. Yksi sellainen oli perustyöeläkkeiden nosto 30 %:lla 1.12.2009. Vuoden 2010 aikana suunnitteilla on eläkkeiden nosto jopa 46 %. Valtio rahoittaa tätä biljoonalla ruplalla eli 30 miljardilla dollarilla. Koska eläkeläiset kuluttavat pääasiassa Venäjällä valmistettuja tuotteita, Putinin mukaan tämä elvyttää olennaisesti taloutta (Putin 2009, 2). Myös maailmanpankin raportin mukaan Venäjä on onnistunut laman hoidossa tässä suhteessa erityisen hyvin (Russian Economic 2010). Eläkkeiden ohella mini-

mipalkkojen korotuksella 2300 ruplasta 4330 ruplaan tammikuussa 2009 vältettiin köyhyyden lisääntymistä. Maailmanpankin arvion mukaan ilman elvytystoimia köyhien osuus olisi ollut vuoden 2009 lopussa 17,4 %. Toimillaan hallitus onnistui vähentämään köyhien osuuden 14 % vuoden 2009 lopussa. Osuudeksi vuonna 2010 maailmanpankin raportti ennakoii 12,5 %. Osuus olisi näin samaa tasoa kuin ennen talouskriisiä.

Kulutusta elvyttävä toiminta on kohdistunut myös asuinrakentamiseen. Suuria finanssitalouden ongelmia Venäjällä ovat olleet noin 10 % vuotuinen inflaatio (vuonna 2009 12 %) ja erittäin korkea noin 14-15 %:n korkotaso (Putin 2009,1). Lisäksi lainoja on myönnetty pääasiassa vain lyhytaikaisina. Harvoja pitkien kulutuslainojen myöntäjiä ovat olleet National Welfare Fund ja myös eläkesäästämistä edistävä kehityspankki Vnesheconombank. Lähinnä viimeksi mainitun pankin kautta valtio rahoittaa vuonna 2010 asumisen pitkäaikaisia luottoja 250 miljardilla ruplalla 10–11% korolla (Putin 2009,2).

Kolmas kulutusta tukeva hanke on ollut 50 000 ruplan tuki yli 10 vuotta vanhan auton vaihtamiselle Venäjällä valmistettuun autoon (Putin 2009,2).

Myös hyvinvointisectoriin eli koulutukseen ja terveydenhuoltoon ollaan puheenvuorojen perusteella tekemässä lisäpanostuksia tai ainakin modernisointiohjelmia. Vuonna 2008 käynnistettiin Medvedevin aloitteesta ohjelma Meidän Uusi Koulumme, jolla koululaitos pyritään modernisoimaan välineiltään ja opetustavoiltaan. Konkreettisena tavoitteena on mm. laajakaistayhteyksien saaminen kaikkiin kouluihin (Medvedev 2009,2). Vuosi 2010 on myös julistettu Opettajan vuodeksi, tarkoituksena erityisesti paneutua opettajan työn sisältöön. Siitä, että myös hyvinvointisectorilla on edistytty vielä talouskriisin olosuhteissakin, kertoo Venäjän väestön kehitys. Syntyvyys kasvoi tammi-syyskuussa 2009 vastaavaan aikaan 2008 verrattuna 3,7 % ja kuolleisuus väheni 4,2 %. Odotettavissa oleva elinikä on noussut Venäjällä 69 vuoteen ja väestön väheneminen on pysähtynyt (Putin 2009,2).

2.3. Venäjän valtiojohdon tulevaisuuslinjaukset ja Venäjän tulevaisuuden skenaariot

Venäjän lähivuosien taloudellinen kehitys riippuu keskeisesti energia- ja raaka-ainesektoreiden kehityksestä. Niiden kehitysnäkymiä pitkällä aikavälillä tarkastellaan jaksossa 6.5. Pitkällä aikavälillä Venäjän talouden kannalta on kuitenkin ratkaisevaa sen menestys muilla aloilla kuin energian ja raaka-aineiden tuotannossa. Myös Venäjän yhteiskunnallinen kehitys riippuu maan talouden rakenteiden uudistumisesta. Hyvä menestys energian ja raaka-aineiden viejänä ei automaattisesti johda yhteiskunnallisesti hyvään kehitykseen. Tästä löytyy paljon esimerkkejä varsinkin Afrikasta. Nigerian öljy on pikemminkin heikentänyt kuin pa-

rantanut maan väestön enemmistön asemaa. Venäjän menestyminen energia- ja raaka-ainesektorilla sekä Venäjän modernisoitumisen mahdollisuudet olivat ydinkysymyksiä Venäjä 2017 -raportin skenaarioissa. Venäjän tulevaisuuden mahdollisuudet pelkistettiin raportissa kolmeksi skenaarioksi, joita luonnehdittiin alla olevalla taulukolla.

Venäjä 2017 –raportin kolme skenaariota

Talouden kehitys Yhteiskunnallinen kehitys	Energian vientikyky +, monipuolistuminen ("Ylösousemus")	Energian vientikyky –, monipuolistuminen ("Modernismi")	Energian vientikyky ennallaan tai vähene- vä, ei monipuolistu- mista ("Luonnonva- rakiros/ Rappio")
Talouden suunnitelmalli- nen monipuolistaminen ja kehitys ylhäältä ohjatun demokratian kautta oike- usvaltioksi	1.ENERGIA- OSAAMISELLA GLOBAALIKSI VAIKUTTAJAKSI		
Keskiluokan ja verkosto- jen yhteiskunta, suvaitse- va oikeusvaltio		2. MONIPUOLIS- TUVA MOSAIKKI- VENÄJÄ	
Valtaeliitti turvaa valtan- sa. Ei oikeusvaltiota			3. VAHVOJEN VALLAN VENÄJÄ

Venäjän hyvä taloudellinen menestys energian ja raaka-aineiden tuottajana (taulukossa energianvientikyky + tai ennallaan) yhdistettiin kahteen skenaarioon. Skenaariossa ENERGIA-OSAAMISELLA GLOBAALIKSI VAIKUTTAJAKSI energia-alan korkeatasoinen osaaminen ja energiaa myymällä hankitut varat käytetään talouden monipuolistamiseen ja määrätietoisiiin yhteiskunnallisiin uudistuksiin. Helposti saatu raha kallistuvasta energiasta ja raaka-aineista voi kuitenkin johtaa myös valtaeliitin keskittymiseen etuoikeuksiensa säilyttämiseen. Talouden uudistamisen asemasta toiminta keskittyy vallan oikeuttamiseen nationalistista retoriikkaa käyttäen ja eliitin sisäisiin valtataisteluihin. Tämä synkkä vaihtoehto nimettiin VAHVOJEN VALLAN VENÄJÄ – skenaarioksi. Energian vientikyvyn heikkenemisen ja varsinkin energian maailmanmarkkinahinnan alenemisen ennakoitiin luovan paineita talouden uudistamiseen ja monipuolistamiseen ”alhaaltapäin” ja tukeutuen ulkomaisiin investointeihin eli skenaarion MONIPUOLISTUVA MOSAIKKI-VENÄJÄ mukaiselle kehitykselle. Vaihtoehtona on kuitenkin erityisen aggressiivisessa muodossa toteutettava VAHVOJEN

VALLAN VENÄJÄ, jos eliitti pyrkii niukentuvissakin olosuhteissa säilyttämään etuoikeutensa.

Tässä raportissa kolmen skenaarion joukkoa täydennetään neljännellä SOPIMUSTEN VENÄJÄLLÄ. Tämän skenaarion perusajatuksena on tarttua Venäjän kehityksen erittäin monitahoiseen ja vaikeaan ongelmaan, josta moralisoivaan sävyyn voidaan puhua korruptiona, mutta jolla on ollut Venäjän historian eri vaiheissa väestön selviytymisen kannalta erittäin suuri merkitys. Moralisoimaton tapa puhua samasta ilmiöstä on kutsua sitä Venäjän epäviralliseksi taloudeksi. Näin menettelevät Kosonen ja Parviainen tässä raportissa julkaistavassa artikkelissaan. Aivan ilmeistä kuitenkin on, että monista hyvistä ja erityisesti vaikeina aikoina selviämistä helpottavista piirteistään huolimatta ”epävirallinen talous” tai ”korruptio” on nyt tärkein este Venäjän modernisoitumiselle. Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnassa vierailut Venäjää hyvin tunteva suomalainen asiantuntija pelkisti ongelman vaikeuden seuraavasti:

Korruptio Venäjällä on niin laajamittaista, että se ei enää ole systeemiä jäytävä ongelma vaan se on itse systeemi. Siihen puuttuminen tulee olemaan äärimmäisen vaikeaa, ja se hydyttää reformipolitiikan parhaidenkin ajatusten toteuttamisen.

Kosonen ja Parviainen erittelevät erinomaisella tavalla niitä perussyitä, miksi korruption ongelman ratkaisu Venäjällä on äärimmäisen vaikeaa. He tiivistävät epävirallisen talouden suuren merkityksen venäläiselle liiketoimintaympäristölle seuraavasti (Kosonen ja Parviainen 2010):

Venäläiselle liiketoimintaympäristölle ovat leimallisia erilaiset epäviralliset ja harmaan talouden käytännöt kuten muun muassa vaihtokauppa, paternalistiset suhteet työnantajan ja työntekijöiden välillä sekä korruptio. On tärkeää huomata, että epävirallinen taloudellinen toiminta esiintyy Venäjällä eri muodossa kuin Suomessa. Länsimaissa epävirallinen talous koostuu kaikesta laittomasta ja laillisesta taloudellisesta toiminnasta, joka tapahtuu valtiovallan asettamien sääntöjen ja normien ulkopuolella. Venäjällä sen sijaan valtion hallinnon eri tahoilla on tärkeä merkitys epävirallisten käytäntöjen ylläpitäjänä sekä tietoisesti että tahattomasti.

”Epävirallisen talouden” tai ”korruption” luonteen ymmärtämisen kannalta on olennaista oivaltaa siihen sisältyvien käytäntöjen suuri merkitys kansalaisten arkisen selviytymisen kannalta Venäjän historian eri vaiheissa. Kososta ja Parviaista (2010) lainaten sosialismin aikana suunnitelmatalouden porsaanreiät ratkaistiin epävirallisesti, 1990-luvulla epävirallisten ver-

kosten avulla ylläpidettiin tuotantoa vaikeissa olosuhteissa, taloudellisen kasvun 2000-luvulla ne lähes hävisivät kokonaan, ja vuonna 2008 ne nostivat uudestaan päätään vastauksena globaaliin talouskriisiin.

Kosonen ja Parviainen (2010) ennakoivat, että epävirallisen talouden merkitys Venäjällä vuonna 2030 riippuu talouden yleisestä tilanteesta. Mikäli Venäjä ja venäläiset ovat taloudellisissa vaikeuksissa, epävirallinen talous kukoistaa. Jos taas taloudellinen tilanne on vakaa, sen merkitys on suppeampi, mutta heidän arvionsa mukaan edelleen olennainen.

Osan II luvussa 1 esiteltävässä SOPIMUSTEN VENÄJÄ skenaariossa toiminta kohdistuu erityisesti kahteen käytäntöön, jotka ovat ylläpitäneet ja viime aikoina jopa vahvistaneet ”korruptiota” tai ”epävirallista taloutta” Venäjällä.

Toinen korruptiota ruokkineista käytännöistä perustuu ristiriitaan todellisuudessa hyväksytyjen käytäntöjen ja muodollisesti voimassa olevan lainsäädännön välillä. Suomen historiassa tähän rinnastuva ristiriita oli alkoholin kieltolain ja kansalaisten laajasti hyväksymän laittoman alkoholin maahantuonnin välillä. Lainsäädännön tulee vastata yleisesti hyväksytyjä käytäntöjä tai tuloksena on lainkierto ja korruptio. Venäjällä ristiriita lainsäädännön ja hyväksytyjen käytäntöjen välillä on ollut liiketoiminnan tapauksessa niin selvä, että käytännössä lähes jokaisen yrityksen voidaan tavalla tai toisella tulkita rikkoneen lainsäädäntöä, ehkä joitakin erityisen tunnontarkasti olemassa olevaa lainsäädäntöä noudattavia ulkomaalaisten omistamia yrityksiä lukuun ottamatta. Tämä on luonut erinomaiset mahdollisuudet lahjuksiin tai muuhun mielivaltaiseen vallankäyttöön yrityksissä tarkastuksia tekeville viranomaisille. Erittäin havainnollistava tämän mekanismin toiminnan kannalta on seuraava Kososen ym. (2008, s.64) lainaus suomalaiselle yritykselle työtä tekevältä venäläiseltä:

Viimeksi, kun tarkastajat tulivat, he kysyivät heti: ”10 000 ruplaa firmalta vai 5000 ruplaa teiltä?”. Vastasin, että mieluummin minulta, koska muuten näytän suomalaisille, että en osaa hommiani. On todella vaikeaa todistaa ulkomaalaisille, että vaikka kuinka tekisi kaiken oikein, tarkastajat löytävät joka tapauksessa jotain ja kirjoittavat sakon.

Jotta tällainen mielivalta voitaisiin välttää, lait on tehtävä sellaisiksi, että niitä todella voidaan mielekkäästi noudattaa ja viranomaisten mahdollisuutta lakien mielivaltaiseen tulkintaan ratkaisevasti vähentää. Mielivaltaisia tulkintoja tekevien virkamiesten tulisi myös joutua oikeudelliseen vastuuseen teoistaan. Tämä lienee tärkeämpää kuin etsiä niitä, joille on annettu lahjuksia. Heitä lienee liian paljon.

Toinen keskeinen skenaarioon liitettävä toimintamalli on tiukka kiinnittäminen tehdyistä kirjallisista sopimuksista. Sopimusten kirjaimen on ratkaistava, ei sopimusosapuolten voiman tai suhteiden hallintoviranomaisiin tai oikeuslaitokseen. Legitiimisti toimivassa valtiossa lain noudattaminen voidaan tulkita yhteiskuntasopimukseksi valtion ja sen kansalaisten välillä. Vastaavassa asemassa kansalaisyhteiskunnassa ovat kansalaisten tai yritysten väliset sopimukset. Vinogradovaa (2006) lainaten Kosonen ja Parviainen toteavat, että yritysten välinen kaupankäynti on kärsinyt luottamuksen puutteesta koko postsosialistisen siirtymän ajan johtuen sopimuksia tukevien instituutioiden korruptiosta, hitaudesta ja resurssien puutteesta sekä yleisestä lainvoimaisuuden ja lainsäädännön ennalta arvattavuuden puutteesta.

Seuraavaksi tarkastellaan kuinka presidentti Medvedev ja pääministeri Putin ovat kannatoissaan korostaneet Venäjä 2017 -raportin skenaarioiden mukaista kehitystä ja kuinka he taloutta käsitelleissä puheenvuoroissaan ovat ottaneet kantaa uuden SOPIMUSTEN VENÄJÄ skenaarion suuntaiseen kehitykseen.

Sekä Medvedev että Putin korostavat puheenvuoroissaan voimakkaasti Venäjän talouden monipuolistamista osaamiseen perustuvalla tuotannolla. Mielipiteitä jakaa kysymys, onko vientituotannon monipuolistamiseksi välttämätöntä radikaalisti vähentää ulkomaisten investointien esteitä Venäjällä vai voiko talouden modernisointi tapahtua Liihdon (2008) taloudelliseksi nationalismiksi nimeämällä toimintamallilla. Taloudellinen nationalismi, jota tarkastellaan lähemmin jaksossa 2.4, lisääntyi voimakkaasti Putinin presidenttikauden viimeisinä vuosina. Jonkinlaista lievenemistä siinä on ollut havaittavissa vuodesta 2009 lähtien. Sellaiseksi voi tulkita presidentti Medvedevin esitykset valtioyhtiöiden purkamiseksi pitkällä tähtäimellä.

Jaksossa 2.4. taloudellisen nationalismin vaihtoehdoksi nostetaan taloustieteilijöiden ”catching-up” nimellä tuntema toimintaperiaate. Sen mukaan erot tuottavuudessa maiden välillä vähenevät, kun kehittymättömät maat jäljittelevät/omaksuvat kehittyneiden maiden toimintamalleja ja teknologioita. Erot supistuvat, koska jäljitteleminen on helpompaa kuin uuden kehittäminen. Mallin ongelmana on, että ulkomainen tuotanto voi hyödyntää maan edullisia luonnonvaroja ja halpaa työvoimaa ilman, että todellista osaamisen siirtoa tapahtuu. Näin on käynyt usein silloin, kun kansallinen eliitti hyötyy valtiovallan käyttäjänä tai lahjuksina halpatuotannosta. Tästä löytyy monia esimerkkejä Afrikan arvokkaita luonnonvaroja omaavista valtioista.

Taloudellinen nationalismi tapana rakentaa osaamisperusteinen talous rinnastuu Venäjä 2017 -raportin ensimmäiseen skenaarioon ja catching-up toiseen skenaarioon. Yleisesti ottaen voi päätellä, että Medvedev on enemmän talouden avaamisen ja Putin enemmän Venäjän

omiin voimiin luottamisen kannalla. Medvedevin lähtökohtana ovat enemmän yksilöt kuin Putinilla. Putin puhuu enemmän Venäjän menestyksestä. Medvedevin yksilökeskeinen näkökulma näkyy hänen vuonna 2008 nimeämässään viidessä arvossa, joiden pohjalta yhteiskuntaa ja taloutta tulisi uudistaa (Medvedev 2008):

1. Oikeudenmukaisuus, joka tarkoittaa poliittista tasa-arvoa, rehellisiä oikeusistuimia ja vastuullisia johtajia
2. Henkilökohtainen vapaus, joka tarkoittaa vapautta taloudelliseen toimintaan, sananvapautta, uskonnonvapautta sekä oikeutta valita asuinpaikkansa ja työtehtävänsä. Siihen (tai sen edellytyksiin) kuuluu myös Venäjän valtion vapaus.
3. Hyvinvointi ja ihmiselämän kunnioitus, mikä tarkoittaa kansallisuuksien välistä rauhaa, erilaisten kansallisuuksien muodosta yhteisyyttä ja pienten kansallisuuksien suojelua. Esimerkkinä mainitaan Etelä-Ossetian ja Abhasian itsenäisyys.
4. Perhearvot kuten vanhuksista ja lapsista huolehtiminen
5. Isänmaallisuus, johon kuuluu rehellinen ja kriittinen oman historian ja kaikkea muuta kuin ihanteellisen nykyhetken tarkastelu sekä usko Venäjän selviämiseen kaikenlaisissa olosuhteissa. Isänmaallisuutta on syvälinen rakkaus isänmaahan ja Venäjän suurenmoiseen kulttuuriin.

Vaikka arvoihin 2 ja 5 liittyy myös kansallinen ulottuvuus, teeseistä on tuskin tunnistettavissa aitoon kollektivismiin liittyvää vaatimusta, että yksilön on tarvittaessa uhrattava itsensä kansakunnan puolesta. Medvedev korostaa aloitteellisten ja innovatiivisten kansalaisten kasvatamista. Hän viittaa toistuvasti nuoriin Venäjän uudistamisen mahdollisuutena ja pitää koululaitoksen uudistamista tästä syystä erityisen tärkeänä. Medvedev korostaa erityisesti vapaata internetiä ja vapaita digitaalisia televisiokanavia (Medvedev 2008). Neljännen sukupolven matkapuhelinverkot on ulotettava kaikkialle maahan ja koko maa on yhdistettävä kommunikaatioverkkoon tehokkailla valokaapeleilla (Medvedev 2009,1). Uudet, innovatiiviset pienet yhtiöt ovat selkeästi Medvedevin suosiossa. Hän korostaa yrityspuistoja pienten ja keskisuurten yritysten tukijoina. Hänen haaveissaan on ollut ”Venäjän piilaakson” perustaminen Moskovassa toimivien yliopistojen läheisyyteen.

Innovaatiotutkijan näkökulmasta Medvedevin ajatukset high-tech -tuotannosta Venäjällä vaikuttavat osin hyvin utopistisilta. Medvedevin toivelistalla ovat olleet nanotekniikan ohella lääketieteellisyys, energia- ja tietotekniikka, avaruus- ja telekommunikaatiosektorin kehittäminen ja energiatehokkuuden radikaali parantaminen (Medvedev 2009,1).

Haasteet ovat todella suuria niillä aloilla, joilla Venäjällä ei ole vahvoja perinteitä kuten nanotekniikassa ja lääkemarkkinoilla. Nanotekniikan valtionyhtiötä Rusnanoa tarkastelen esimerkkinä high-techin haasteista Venäjällä omassa jaksossaan. Teknologisesti erittäin vaativan lääketieteellisuuden osalta Venäjän menestymisen mahdollisuudet tuntuvat ilman ulkomaisten toimijoiden vahvaa mukaantuloa lähinnä toiveajattelulta. Suomessa Sitra sai karvaasti kokea 2000-luvun aikana menestymisen vaikeuden tällä toimialalla. Jos kuitenkin alan venäläistaustaisten tutkijoiden houkuttelu takaisin Venäjälle onnistuu, mahdollisuuksia saattaisi kuitenkin olla.

Vuonna 2004 selvästi suurin ulkomaalaistaustaisten tutkijoiden ryhmä Saksassa olivat venäläiset. Heitä oli noin 2200 eli kaksi kertaa enemmän kuin yhdysvaltalaisen taustan omaavia (Finken 2006).⁶² 1990-luvulla venäläisiä tutkijoita siirtyi pysyvästi asumaan ulkomaille, 1–2 tuhatta vuodessa. Vuonna 2002 pysyvästi muuttaneiden määrä oli enää 600. Vuonna 2002 vajaa puolet heistä asettui Eurooppaan: Saksa (19 %), Ranska (6,5 %), Englanti (4,6 %) ja Ruotsi (3,2 %) ja muu Eurooppa 9,1 %. Siirtyneistä valtaosa oli luonnontieteilijöitä 67 % ja tohtorin tutkinnon suorittaneita 70 %. Siirtyneet olivat varsinkin fyysikkoja ja biologeja. Samana vuonna ulkomailla opiskelevien venäläisten määrä oli noin 26 000. Venäjän kannalta ongelmallista oli, että ainakin vielä 2000-luvun alkuvuosina halukkuus palata opiskelun jälkeen Venäjälle oli vähäistä. Vain 18–25% ilmoitti haluavansa palata (Nekipelova ym. 2004).⁶³

Energian käytön tehostaminen on epäilemättä Venäjän perushaasteita. Tässä suhteessa Medvedevin esittämä ajatus siitä, että mittareiden avulla kansalaiset maksavat vain siitä, minkä kuluttavat, on tärkeä. Suoraviivaisemmat toimenpiteet mm. talojen eristeiden lisäämiseksi saattaisivat olla taloudellisesti kuitenkin edullisempia (Medvedev 2009,1).

Putinin vuoden 2009 puheenvuoroissa korostui erityisesti Venäjän suuryritysten kehittäminen. Myöhemmin tarkasteltavan taloudellisen nationalismien hengessä Putin jaottelee yritykset systemaattisesti tärkeisiin ja vähemmän tärkeisiin yrityksiin. Putin toteaa (2009,2): ”Meidän tulee puhdistaa taloutemme toivottoman vanhanaikaisista ja tuhlailevista tuotantolaitoksista ja tunnistaa taloutemme reaalisektorin todella kilpailukykyinen ydin. Meillä on jo se ydin Infrastruktuurialan monopolien ja suurten valtio-omisteisten yhtiöiden tulee ottaa

⁶² Finken, Holger (2006) Russian-German Cooperation in Academic Mobility, www.palmenia.helsinki.fi/congress/eurus2006.

⁶³ Nekipelova, Elena, Lyudmila Ledeneva (2004) Contemporary Forms of Highly Skilled Migration of Russians: Labor Migration of Scientists and Mobility of Students, Center for Science Research and Statistics, Russian Academy of Sciences.

käyttöön ohjelmia, joilla ne yltyvät kansainväliselle tasolle tehokkuudessa ja läpinäkyvyydessä, joka estää korruptiota”.

Putinin panostusten toivelistalla ensimmäisenä ovat em. systeemin kannalta tärkeät yhtiöt ja niiden modernisointi. Toiseksi hän nimeää high-tech viennin stimuloinnin, kolmanneksi asuntojen rakentamisen ja neljänneksi kotimaisen autoteollisuuden. Venäjän hallitus tukee vanhan tuotannon uusimista antamalla tuntuvia tukia yritysten viennille. High-tech teollisuuden 400 miljardin ruplan (10 miljardia \$) tuesta vuonna 2009 valtaosa menee suurten valtion-yhtiöiden hallitsemille aloille. Siviiliavaruusteknologiaan on sijoitettu 100 miljardia ruplaa, ydinvoimateollisuuteen 96 miljardia ruplaa ja lentokoneteollisuuteen 22 miljardia ruplaa. Omaa luokkaansa ”avustuksena” ovat tilaukset puolustusteollisuudelta. Tilausten määräksi vuonna 2010 on sovittu 1175 miljardia ruplaa, missä on kasvua edellisestä vuodesta 8,4 %. Vuonna 2010 infrastruktuuri-investoinneista teiden rakentamiseen sijoitetaan liittovaltion rahaa 324 miljardia ruplaa. Vuoden 2010 alussa otetaan uusien kaasuputkien ohella käyttöön Itä-Siperian ja Aasian välinen öljyputki (Putin 2009,1).

Jaksossa 2.4. tarkasteltavat Etelä-Korean cheabolit osoittavat, että suuresta monialayrityksestä voi kehittyä Samsungin kaltainen maailman innovatiivisimpiin luettavissa oleva yritys. Kysymys on lopultakin siitä, löytyykö modernisoitumispuheiden takaa todellista tahtotilaa. Medvedevin osalta sellainen näyttäisi olevan, mutta Putinin tapauksessa vahvat epäilykset kohdistuvat varsinkin hänen ”vallan vertikaalinsa” byrokraattisiin tukijoukkoihin ja vanhentuneisiin autoritaariisiin toimintamalleihin luutuneisiin valtiollisten yritysten johtohenkilöihin. Putinin tukijoukoissa lienee paljon niitä, jotka hyötyvät Venäjän nykyisestä laajasta ”epävirallisesta taloudesta” ja sen tuottamista ”sivuansioista”. Innovaatioiden kehittymisen kannalta ongelmallista on myös armeijan vahva rooli yrityksissä.

On hyväksyttävä se, että yritysten ja instituutioiden toimintatapojen uudistaminen voi olla tuskallisen hidasta ja että joskus on tarkoituksenmukaisempaa perustaa uusi instituutio tai yritys sen sijaan että yrittää uudistaa vanhaa. Etelä-Korean kokemukset 1960-luvulta kuitenkin osoittavat, että myös korruptoituneista yrityksistä voi vähitellen kehittyä taloutta uudistava voima. Tässä mielessä presidentti Medvedevin helmikuussa 2010 käynnistämään vuoropuheluun suurten venäläisten yhtiöiden kanssa innovatiivisten hankkeiden käynnistämiseksi ei kannata suhtautua kyynisesti.

Entäpä Medvedevin ja Putinin SOPIMUSTEN VENÄJÄ skenaariota sivuavat puheenvuorot? Medvedevin puheenvuoroissa pääpaino korruption vastaisessa toiminnassa on ollut Venäjän tuomioistuinlaitoksen ja lainsäädännön kehittämisessä. Hänen puheenvuoronsa teemasta ovat kuitenkin varsin periaatteellisia. Hänen mukaansa lakeja, jotka säätelevät tullivir-

kailijoiden toimintaa, sisäministeriön henkilökuntaa, syyttäjälaitosta, liittovaltion turvallisuuspalvelua (FSS), maistraatteja ja tuomioistuinten henkilökuntaa ollaan muuttamassa (Medvedev 2008).

Putin on ollut konkreettisempi. Venäjän hallitus on käynnistänyt toimia, jotka osoittavat, että jotain todella konkreettista ollaan tekemässä korruptioon liittyen talussektorilla. Nykyisin 78 %:lle Venäjällä myydyistä hyödykkeistä vaaditaan pakollinen sertifiointi. EU:ssa pakollinen sertifiointi vaaditaan vain 15 %:lta tuotteista. Kyseessä on Venäjällä ollut varsin ilmeisesti yksi tapa perusteettomasti rahastaa yrityksiltä. Venäjällä on ollut erityisiä hyvissä suhteissa viranomaisiin olevia yrityksiä, jotka ovat maksua vastaan järjestäneet sertifikaatteja. Venäjä on vuoden 2009 lopulla supistanut listan 50 %:iin ja tarkoituksena on jatkaa sen radikaalia supistamista. Samalla on kielletty sertifikaatteja välittävien yritysten toiminta (Putin 2009,1).

Sertifiointiin liittyvä päätös on konkreettinen ja vaikuttavakin, jos virkamiehistö todella alkaa panna sitä toimeen. Toinen Putinin (2009,1) ehdottama keino on sen sijaan hyvin kyseenalainen. Hänen mukaansa tietotekniikan avulla pyritään luomaan kansalaisten tiedot sisältävä rekisteri. Tästä rekisteristä voitaisiin esimerkiksi terveydenhoidossa ottaa tarvittavat tiedot ilman, että pitää aina täyttää uusi lomake. Siitä, että kyseessä ei ole aivan helposti läpivietävissä oleva hanke, kertoo se että vastaava hanke etenee hyvin takkuillen Suomessa. Yksi keskeinen ongelma Suomessa on ollut yksityisyyden suojan varmistaminen, mikä ei liene aivan vähäinen ongelma Venäjälläkään.

Muissa yhteyksissä Putinin korostama läpinäkyvyys sen sijaan vaikuttaa hyvin tärkeältä ”epävirallisen talouden” kitkemisen kannalta. Läpinäkyvyyden parantaminen on tunnistettu käytännössä tärkeäksi mm. metsäsektorilla. Kun korjattu puu kirjataan automaattisesti korjuukoneen muistiin jo hakkuuvaiheessa, on hyvin vaikea muodostaa ”puun sivuvirtoja”, jotka päätyvät suuressa organisaatiossa siinä toimivien byrokraattien omaisuudeksi.

2.4. Venäjän talouden modernisoitumisen kaksi mahdollista mallia

Talouskehityksestä ja modernisoitumisen malleista

Modernisoitumisen ja yhteiskunnallisten uudistusten haaste koskee Venäjän ohella valtaosaa maailman muistakin maista. OECD:ssä julkaistiin vuonna 2009 tutkimus, jossa toiveikkaasti ennakoitiin maailman yleistä modernisoitumista vuoteen 2050 mennessä (OECD working

paper ECO/WKP (2009)4⁶⁴). Tehty mallilaskelma kuvaa kehitystä, missä parhaat taloudelliset käytännöt leviävät kaikkialle maailmaan ja maiden väliset erot tuottavuudessa ratkaisevasti supistuvat. OECD:ssä tehdyn skenaarion laskentamenetelmät ja keskeiset oletukset olivat seuraavat:

- Eri maiden talouksien BKT:n kasvu laskettiin Cobb-Douglas –tuotantofunktiolla, jonka komponentteina olivat kokonaistuottavuus (total factor production), inhimillinen ja fyysinen pääoma sekä työvoiman määrä
- Tarkastelu perustui kahteen perusvuoteen 1995 ja 2005
- Laskettiin vuoteen 2005 maittain estimaatit työn tuottavuuden (BKT/työvoima) ja pääomakannan kehitykselle. Pääoman määrä laskettiin investointikertyminä.
- Vuosien 2006–2008 kehitys investoinneissa ja työllisyydessä otettiin OECD:n tekemistä maakohtaisista talouskatsauksista
- Vuosille 2009–2050 tehtiin skenaariot neljälle kasvua määräävälle tekijälle: kokonaistuottavuudelle (total factor productivity), inhimillisen pääoman määrälle, fyysisen pääoman määrälle ja työvoiman määrälle.
- Kokonaistuottavuuden oletettiin kehittyvän ”catching up” -oletuksen mukaisesti siten, että jäljessä olevat maat vähitellen saavuttavat tuottavuudessa kärkiryhmään kuuluvat. Perusteluna käytettiin sitä, että jäljessä tulevat vähitellen omaksuvat kärjessä kulkevien tehokkaammat tekniikat ja toimintatavat. Kärkimaat joutuvat jatkuvasti panostamaan jäljessä tulevia enemmän säilyttääkseen etumatkansa. Tämä ”perässä hiihtämisen” edullisuuden oletus on tulosten realistisuuden kannalta ratkaiseva.
- Inhimillisen pääoman tulkittiin kehittyvän koulutuksen tuloksena niin, että ensimmäisten kouluvuosien tulkittiin olevan tuottavampia kuin myöhempien (ts. korkea-kouluopiskelun). Myös koulutuksen osalta tehtiin catching up -oletus eli maakohtaiset koulutusvuodet lähestyvät mallilaskelmassa vähitellen toisiaan.
- Fyysisen pääoman osalta oletettiin että Yhdysvaltojen pääoma/tuotanto – suhde vakiintuu nykyiselle tasolle. Myös pääomakannan suhteen tehtiin catching up -oletus lähtien pääoman vapaasta liikkumisesta maapallolla. Muiden maiden pääoma-asteen tulkittiin vähitellen lähestyvän Yhdysvaltojen tasoa kuitenkin niin, että tämä taso saavutetaan vasta vuonna 2080 eli tarkasteluajanjakson 2009–2050 ulkopuolella.
- Työvoiman määrän ennakkoinnissa seurattiin YK:n arviota väestökehityksestä vuoteen 2050. Työhön osallistumisen oletettiin kehittyvän niin, että työurat pitenevät kehittyneimmissä maissa eliniän kasvun suhteessa eli eläkevaiheen pituus suhteessa työ-säolovaiheeseen säilyy samana. Kehittymättömien maiden ennakoitaan lähestyvän työhön osallistumisasteeltaan vähitellen kehittyneintä viidennestä maista. Yleiseksi työttömyysasteeksi oletettiin 5 %.

Laskelman mukaan maailman BKT olisi vuonna 2050 noin 3,5 kertaa nykyisen suuruinen. Talouskasvun hedelmät kohdistuisivat erityisesti maailman kehittymättöimpiin maihin. Laskelman mukaisesti maailman maiden ja maaryhmien BKT:n kasvu kehittyisi seuraavalla sivulla olevan taulukon esittämällä tavalla. Venäjä siirtyisi taloudellisesti yhä enemmän maailmantalouden marginaaliin erityisesti vähenevän väestönsä vuoksi. Sen talouden kasvu jäisi

⁶⁴ Romain Duval ja Christine de la Maisonneuve (2009) Long-run GDP growth framework and scenarios for the world economy, February 2009.

vuoden 2025 jälkeisellä kaudella selvästi jälkeen maailman keskimääräisestä kasvusta. Voimakasta kasvua pitkällä tähtäimellä tapahtuisi erityisesti väestöltään nopeasti lisääntyvissä Intiassa ja Afrikan maissa ("rest of the world"). Sen sijaan Kiinan kasvu hiipuisi selkeästi viime vuosina koetusta työikäisen väestön kasvun pysähtyessä.

BKT:lla mitattuna maailman keskusvaltioita olisivat vuonna 2050 Kiina, Intia ja Yhdysvallat ja niistä ostovoimaisessa BKT:ssa parikymmentä prosenttia jäljessä EU. Brasilia ja Japani olisivat näitä selvästi jäljessä seuraaviksi suurimpina talouksina. Venäjän BKT olisi vuonna 2050 vain reilu kymmenesosa Intian BKT:sta. Intian talous kasvaisi tehdyillä oletuksilla jopa noin 15-kertaiseksi ja Kiinan 7-kertaiseksi. EU:n ja Venäjän taloudet olisivat vuonna 2050 nykyiseen verrattuna noin kaksinkertaisia BKT:n kuvaamalla taloudellisella aktiiviteetilla mitaten. Yhdysvaltojen BKT olisi noin 2,5-kertainen.

Taloukasvu maailman eri alueilla 2000–2050 (Lähde: OECD ECO/WKP (2009))

Table 2. Baseline economic scenario: main features¹
(Average annual growth rates, PPPs US\$)

	GDP per worker			GDP per capita			GDP		
	2000-2006	2006-2025	2025-2050	2000-2006	2006-2025	2025-2050	2000-2006	2006-2025	2025-2050
United States	1.7	1.7	1.6	1.6	1.6	1.6	2.6	2.4	2.2
Canada	0.7	2.0	1.7	1.6	1.9	1.6	2.6	2.7	2.1
Japan	1.7	1.9	1.9	1.5	1.7	1.5	1.6	1.5	0.8
China	8.6	6.4	3.7	9.0	6.1	3.3	9.7	6.6	3.2
India	5.0	5.2	4.6	5.6	6.3	5.1	7.3	7.6	5.6
Brazil	0.0	2.5	3.3	1.5	3.0	3.5	2.9	4.0	3.9
Russian Federation	5.4	3.8	2.5	6.7	4.0	2.5	6.2	3.4	1.8
Australia-New Zealand	0.9	2.0	1.7	1.9	2.0	1.6	3.1	2.9	2.1
EU27 + EFTA	1.1	2.1	1.8	1.7	2.3	1.8	2.1	2.4	1.7
OPEC + Other oil producers	1.9	2.3	3.7	2.9	3.0	4.2	4.8	4.4	5.0
Rest of the World	2.1	3.1	3.5	2.8	3.3	3.7	4.5	4.9	4.7
Total World	2.0	2.5	2.8	2.5	2.8	2.9	3.7	3.8	3.4
Total World in constant 2005 MERs US\$		1.9	2.3		2.2	2.4		3.2	3.0

Sekä teknologian/osaamisen leviämiseen liittyvien varsin kyseenalaisten oletusten että niukentuvien luonnonvarojen/ ilmastonmuutoksen haasteen vuoksi on hyvin vaikea uskoa OECD:n raportin luonnostelevaan kehitykseen. Viimeisten vuosikymmenien toteutuneesta taloudellisesta kehityksestä ei juuri löydy perusteita maailman maiden välisiä tuottavuuseroja radikaalisti kaikkialla maailmassa tasoittavalle "catching up" -kehitykselle. Päinvastoin voi olettaa, että kehittyneet maat alkavat yhä mustasukkaisemmin suojella elintasonsa perustana olevaa teknologista osaamistaan ja ehkä myös kehitysmaissa omistamiaan luonnonvaroja.

Realistiselta vaikuttaisi olettaa, että vain osa kehitysmaista – ennen kaikkea Kiina ja Brasilia sekä jotkut muut Kaakkois-Aasian ja Etelä-Amerikan maat – jatkaa tai siirtyy nopean kasvun uralle. Ainakin lähivuosikymmeninä voi olettaa suuren osan kehitysmaista pystyvän

vain vaivoin pitämään kasvunsa väestönkasvua vastaavana. Toisin kuin OECD:ssä tehdyssä laskelmassa erityisen nopea väestönkasvu liittyy suureen riskiin kuulua myös tulevaisuudessa kituuttaviin talouksiin. Esimerkiksi Intiassa nopeimmin väestöltään kasvaneet osavaltiot (mm. väestöltään suurin Uttar Pradesh ja Bihar) ovat 2000-luvulla kehittyneet huomattavasti hitaimman väestökasvun alueet (mm. Kerala, Tamil Nadu ja Karnataka). Kehitys on ollut huomattavasti nopeaa sekä henkeä kohti lasketulla BKT:n kasvulla että inhimillisen kehityksen indeksillä mitaten (Arora 2007).⁶⁵

Varsin realistiselta tällä hetkellä näyttäisi, että maailman taloudellisen vallan keskuksia olisivat vuonna 2050 Yhdysvallat ja Kiina. Seuraavan tason todennäköisiä vaikuttajia olisivat EU, Japani ja Brasilia ja ehkä Intia. Keskenään liittoutumalla ja osaamistaan suojelemalla myös ikääntyvät EU ja Japani voisivat kuitenkin muodostaa Yhdysvaltojen ja Kiinan tasoisien vaikuttajien. Venäjän kyvystä uudistaa talouttaan riippuu, kuuluuko se vaikutusvallaltaan myös toiseen ryhmään. Venäjän säilyminen suurvaltojen joukossa on kuitenkin todella suuri haaste, koska se oli vuonna 2009 ostovoimapariteetilla korjatussa BKT:ssä vain Ranskan kokoinen talous (CIA World Factbook 2010). Muitakin tarjokkaita 2. tason suurvalloiksi saattaa ilmaantua esim. Etelä-Afrikka Afrikan johtavana valtiona.

Vaikka ei ole syytä uskoa OECD:n laskelman kaltaiseen catching up –kehitykseen, sen mahdollisuus on joka tapauksessa kiinnostava myös Venäjän taloudellisen kehityksen kannalta. Pekka Sutela on pohtinut perässähiittäjän etujen merkitystä Venäjän kannalta seuraavasti (Sutela 2009):

Eturintamassa ponnistelemisen hankaluus selittää sen, miksi esimerkiksi Euroopan unionin alueen odotetaan tulevina vuosina kasvavan keskimäärin prosenttiyksikön tai kaksi vuodessa. Toki sille on muitakin syitä: Talouden tehokkuus ja siitä seuraava korkea elintaso näyttää merkitsevän, että halutaan vain vähän lapsia. Väestön ikääntyminen ja monessa maassa voimakas supistuminen painavat omalta osaltaan kasvumahdollisuuksia pienemmiksi.

Toinen talouksien joukko ovat tehottomat. Ne toimivat huonosti, valmistavat vanhanaikaisia tuotteita käyttäen takapajuisia teknologioita ja keinoja toimintatapoja. Korruptio ja varastaminen ovat pikemmin sääntö kuin poikkeus. Siksi niissä

⁶⁵Arora, Rashmi Umesh (2007) Uttar Pradesh - lagging state of India: Economic development and role of banks, University of Auckland.

on alhainen elintaso, joka jaetaan epätasaisesti. Mutta näillä talouksilla on mahdollisuus käyttää hyväkseen perässähihtäjän etua. Ne voivat omaksua muista, paremmin toimivista talouksista parempia tuotteita, teknologioita ja toimintatapoja, jotka on jo keksitty, kokeiltu, hyviksi havaittu ja käytäntöön otettu. Näin tekemällä ne voivat kasvaa nopeasti imitaation, muiden antaman esimerkin hyödyntämisen varassa.

Venäjä on myös käyttänyt nopean kasvun vaiheissaan perässähihtäjän etua hyväkseen. Se oli sata vuotta sitten takapajula, jonka teollisuus kuitenkin kasvoi nopeasti – ulkomaisen teknologian, tietotaidon ja omistuksenkin varassa. Ensimmäiset viisivuotissuunnitelmat perustuivat osaltaan teknologian tuontiin. Ensimmäisten uudenaikaisten neuvostotraktoreiden kyljessä luki Fordson. Koko tehdas oli ostettu Yhdysvalloista. Toisen maailmansodan jälkeen itäisestä Euroopasta tuotiin – voisi sanoa ryöstettiin – Neuvostoliittoon mittava määrä koneita ja laitteita. Mukana oli kokonaisia tehtaitakin. Atomipommiohjelmakin hyötyi suuresti teknologian tuonnista, nyt vakoilun keinoin.

Kun venäläiset ja muut luopuivat toivottomaksi umpikujaksi katsomastaan neuvostososialismista ja ryhtyivät kapitalismin pystyttämiseen, ei heidän tarvinnut keksiä osakeyhtiömuotoa, pankkeja, vakuutuslaitoksia, kahviloita tai kännyköitä. Ne oli keksitty jo ja saatettiin osittain omaksua aivan ilmaiseksi, osana ihmiskunnan yhteistä tietotaitoa. Osittain ne olivat ostettavissa, ja tämän maailman Nokiat, McDonaldsit ja muut olivat valmiita myymään ne kohtuullista korvausta vastaan.

Mallit ja Venäjä

Yksi Venäjän uudistumisen mahdollisuus on ”Pienten uudistavien purojen skenaario”. Modernisoituminen etenisi tässä skenaariossa ilman valtiojohdon aktiivista myötävaikutusta catching up -prosesseilla. Pekka Sutela (2010) on luonnehtinut tällaisen kehityksen mahdollisuutta seuraavasti:

Venäjällä on tapahtunut syvä ja voimakas rakennemuutos kahden vuosikymmenen aikana. Ennen kaikkea se on merkinnyt kaikkien niiden palveluiden markkinoille ilmaantumista, joita Neuvostoliitossa ei ollut lainkaan tai ei juuri lainkaan. Joka kerta kun venäläinen – ei ainoastaan moskovalainen tai pietarilainen, vaan venä-

läinen suurimmassa osassa maata – käy kahvilassa tai valintamyymälässä, hän hyötyy rakennemuutoksesta, joka perustuu imitaatioon. Imitaatiosta on kyse myös silloin, kun kansainvälinen autontuottaja perustaa kokoonpanotehtaan Pietarin ympäristöön ja alkaa etsiä alihankkijoita, joihin voisi luottaa. Eihän Neuvostoliitossa oikein ollut koko alihankintaketjuakaan, siis sellaista toimintatapaa.

Palveluihin painottuvan rakennemuutoksen keskeisyys selittää, miksi useimmat menestyneet ulkomaiset investoinnit Venäjälle, myös monet suomalaiset menestystarinat, ovat uineet juuri rakennemuutoksen aallonharjalla. Suurin menestystarina kaikista, tusinan miljardin arvoinen liiketoiminta, tuntee nimen Baltika. Kyse on oluesta. Neuvostoliitossa kyllä myytiin pieniä määriä ruskeaa miedosti alkoholipitoista juomaa, jota kutsuttiin olueksi, mutta se oli kaukana oikeasta oluesta. Suomalainen Hartwall aloitti vuosia sitten oluen panemisen Venäjällä ostamalla pietarilaisen panimon. Alkuaajan vaikeudet olivat sen kaltaisia mitä entisessä Neuvostoliitossa voi olettaakin. Mistä saa korkealaatuista ohraa ja varsinkin humalaa? Kuka tekisi pullot ja etiketit? Neuvostopanimo oli tehnyt ne itse, mutta Hartwall oli tottunut alihankkijoiden käyttämiseen. Miten tuote saadaan kuluttajille, kun tukkukauppoja ei ole ja tiet ovat huonoja, niin kuin paikalliset kuorma-autotkin? Mutta vaikeudet voitettiin, ja Baltika on nyt selvä markkinajohtaja koko entisen Neuvostoliiton alueella. Liiketoiminnan omistus on siirtynyt ulkomaille ja vaihtunut pariin kertaan, mutta silti kyse on alkuperältään ja keskeisiltä toimijoiltaan suomalaisten menestystarinasta.

Sama pätee TeliaSoneraan, jonka hallinnassa on yksi Venäjän kolmesta suuresta teleoperaattorista. Jälleen kyse on ulkomaisen teknologian ja toimintatapojen tuomisesta. Suuret osat Neuvostoliittoa olivat lankapuhelinten ulottumattomissa. Nyt lähes kaikki asutuskeskukset ovat kännyköiden saavutettavissa. Tehokkuushyöty verrattuna siihen, että olisi yritetty rakentaa aidosti valtakunnan laajuinen lankapuhelinverkko, on tavaton. Niin ovat tulevat mahdollisuudetkin: Venäjä ei suinkaan ole lähelläkään liikkuvan kommunikaation eturintamaa. Tämän tietävät myös venäläiset yhteistyökumppanit ja kilpailijatkin.

”Pienten uudistavien (catching up) purojen skenaario” yhdistyy luontevasti Venäjä 2017 -raportin Monipuolistuva mosaiikki -skenaarioon. Se sopii myös hyvin yhteisen Sopimusten Venäjä –skenaarion kanssa. Venäjän talous uudistuisi alhaaltapäin erityisesti uuteen keski- luokkaan, palveluihin ja tieto- ja viestintätekniikkaan tukeutuen. Vapautuva tiedonvälitys

sekä ulkomaalaisten monipuolinen osallistuminen Venäjän talouden ja yhteiskunnan kehittämiseen johtaisivat hyvien käytäntöjen yleistymiseen. Vähitellen yhä avoimemmaksi ja suvaitsevaisemmaksi ja luovemmaksi kehittyvässä ilmapiiirissä venäläiset siirtyisivät asteittain lainatuista toimintatavoista paremmin Venäjälle sopiviin toimintatapoihin. Vähitellen kehittyisi myös sellaisia innovatiivisia ratkaisuja, jotka soveltuvat levitettäväksi Venäjän rajojen ulkopuolelle.

Erityisesti Putinin presidenttikauden lopulla voimistui kuitenkin Kari Liuhdon (2008)⁶⁶ taloudelliseksi nationalismiksi nimeämä kehitys. Se rajasi pienet (ja varsinkin suuremmat) taloutta uudistavat vapaat purot (joet) yhä ahtaammalle.

Liuhto tunnistaa taloudellisen nationalismin lähtökohdaksi Putinin vuonna 1997 puolustaman väitöskirjan. Siinä hän esitti, että Venäjällä on mahdollisuus päästä alennustilastaan ja kehittyä nopeasti takaisin suurvallaksi raaka-aineidensa avulla, jos valtio säätelee tiukemmin niiden käyttöä markkinamekanismien hyödyntämisen ohella (Jack 2004)⁶⁷. Putin nosti tämän teeman esiin myös presidenttikautensa viimeisessä vuotuisessa katsauksessa Venäjän liittoneuvostolle (Putin 2007, Liuhto 2008):⁶⁸

Toinen kysymys, jota tulevaisuuden sukupolvilla on oikeus kysyä meiltä koskee maamme luonnonvaroja. Olemmeko maksimaalisella tavalla hyötyneet maamme luonnonresursseista? Tämä ei koske vain öljyä, kaasua ja mineraaleja vaan myös metsiä ja vesiresursseja.

Luonnonvaroista hyötymisen ohella keskeinen toinen peruste rajoittaa ulkomaalaisten taloudellista toimintaa Venäjällä on ollut kansallinen turvallisuus. Taloudellinen nationalismi on edennyt viime vuosina erityisesti kahdella tavalla: ulkomaalaisten omistamista rajoittavalla lainsäädännöllä ja siten, että on perustettu talouden strategisesti tärkeille sektoreille markkinoita hallitsevia valtionyhtiöitä.

Juuri ennen luopumistaan presidentin tehtävistä keväällä 2008 Putin allekirjoitti lain, jolla rajoitettiin ulkomaalaisten omistamista talouden strategisilla sektoreilla. Strategisesti tärkeiksi sektoreiksi määriteltiin laissa seuraavat (Reuters 2008, Liuhto 2008)⁶⁹:

⁶⁶ Liuhto, Kari (2008) Genesis of Economic Nationalism in Russia, Electronic Publications of Pan-European Institute 3/2008, <http://www.tse.fi/pei>

⁶⁷ Jack A. (2004) Inside Putin's Russia: Can There Be Reform Without Democracy? Oxford University Press, New York.

⁶⁸ Putin V. (2007) Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation, www.kremlin.ru.

⁶⁹ Reuters (2008) Russia's Putin signs foreign investment law, May 5.

- Ydinvoimalaitokset ja ydinmateriaalit
- Salakirjoitukseen liittyvät toiminnot
- Ase- ja sotilasteknologia
- Ilmailutekniikka
- Viestintäpalvelut, jos ulkomainen yhtiö saa hallitsevan aseman
- Metallit ja metalliseokset, jotka ovat armeijalle tärkeitä
- Mineraalien kaivuu kansallisesti tärkeistä esiintymistä
- Veden biologisten resurssien pyydystäminen
- Laaja-alainen julkaisu ja painotoiminta
- Televisio- ja radiotoiminta.

Lain mukaan ulkomaalaiset yhtiöt eivät saa hallita strategisesti tärkeitä yrityksiä eli ulkomaalaiset yritykset voivat omistaa vain alle 50 % tällaisista yhtiöistä. Jos ulkomainen omistus nousee 50 % tai sen yli, ulkomainen yhtiö tarvitsee tähän luvan pääministerin johtamalta komissiolta. Ulkomainen valtionyhtiö tarvitsee tällaisen luvan, jos sen omistus ylittää 25 %. Ehdot ovat tiukempia strategisesti tärkeissä maaperän resursseja omistavissa yrityksissä. Enimmäisomistusosuudet ovat yksityisillä yrityksillä 10 % ja valtionyhtiöillä 5 %. Venäjän aluevesillä toimivissa tällaisissa yrityksissä sallitaan kuitenkin 50 %:n omistusosuus, jos partnerina toimii Venäjän valtion omistama yksikkö.

Ongelmana laissa on, että lähes mikä tahansa toiminta voidaan tulkita Venäjän kansallisen turvallisuuden kannalta tärkeäksi. Sellaiseksi on määritelty mm. radio- ja televisio-toiminta. Myöskään ei ole määritelty yksiselitteisesti mitkä metallit tulkitaan tärkeiksi armeijalle. Tämä lisää riskiä hallinnollisiin väärinkäytöksiin. On vain harvoja toimialoja, joilla työskentelevät ulkomaalaisten omistamat yritykset voivat olla varmoja siitä, ettei heidän toimintaansa tulkita kansallisen turvallisuuden kannalta olennaiseksi.

Toinen keskeinen taloudellisen nationalismien muoto Lihudon (2008) mukaan on ollut valtionyhtiöt. Vuonna 2009 Venäjällä toimi kahdeksan merkittävää valtionyhtiötä (Rianovosti 2009)⁷⁰. Ne olivat

- Kansallinen kehityspankki Vnesheconombank (VEB).
- Erityisesti puolustuksen kannalta keskeisen korkean teknologian teollisen tuotannon konserni Rostekhnologii.
- Nanotekniikkayhtiö Rosnano.
- Vakuutusyhtiö ASV.
- Asumisen ja asumiseen liittyvien palvelujen uudistamisrahasto.
- Rosatom, jonka puitteisiin on koottu ydinvoiman rauhanomaiset ja sotilaalliset sovellukset.
- Olimpstroi, joka vastaa Sochin vuoden 2014 talviolympialaisiin liittyvästä rakentamisesta.

⁷⁰ Rianovosti (2009) Medvedev orders look at activity of Russian state-run businesses, 07/08/2009

- Vuonna 2009 perustettu Avtodor, joka vastaa maan pääteiden kehittämisestä.

Lentokoneiden valmistusta ja laivanrakennuksen edistämistä varten on myös perustettu Putinin presidenttikaudella United Aircraft Manufacturing Corporation (UAC) ja United Shipbuilding Corporation (USC). United Shipbuilding Corporation (USC) on holding-yhtiö, jonka pääkonttori on Pietarissa. Vuonna 2009 toimintansa aloittaneeseen yhtiöön on koottu valtion omistama laivojen tuotanto sekä valtion omistukset yksityisissä yhtiöissä. United Aircraft Corporation (UAC) on noin 90%:sti Venäjän liittovaltion omistama osakeyhtiö, joka toimii aktiivisesti lentokonetuotannon edistämiseksi Venäjällä, lentokoneita valmistavia yhtiöitä omistamalla ja niiden toimintaa edistämällä. Yhtiö ilmoittaa kotisivuillaan tavoitteekseen ylläpitää ja edistää Venäjän lentokoneteollisuuden tieteellistä ja tuotannollista potentiaalia sekä vahvistaa maan turvallisuus ja puolustuspotentiaalia.

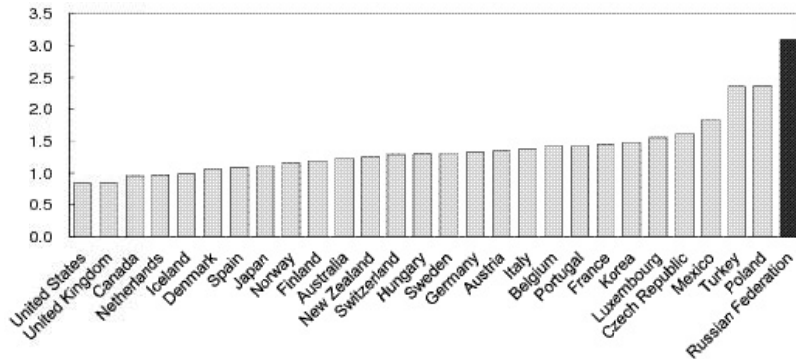
Vuonna 2007 ehdotettiin myös Venäjän kalastusta kehittävän valtionyhtiön Rosrybflot perustamista. Yhtiö on perustettu vuonna 2009 osakeyhtiönä «Natsrybflot». Yhtiön toimitusjohtajan mukaan se tulisi omistamaan 27 Venäjän liittovaltion takauksella rakennettavaa alusta ja sen tehtävänä olisi kehittää Venäjän kalasatamia ja kalastuskalustoa kilpailukykyisiksi. Lupaavimmaksi kalastusalueeksi yhtiön toimitusjohtaja nimesi eteläisen Tyynen valtameren. (www.fishnews.ru 2009).

Monissa maissa valtion omistukset on koottu erityisiin holding-yhtiöihin, eikä tätä voi pitää erityisesti taloudellisena nationalismina. Erityispiirre venäläisissä valtionyhtiöissä Ros-teknologii, Rosatom ja United Aircraft Manufacturing -yhtiössä on kuitenkin niiden tiivis liittäminen puolustusteollisuuteen ja armeijaan.

OECD:ssä on yritystoiminnan valtiollisen säätelyn voimakkuutta mitattu PMR indikaattorilla. Se perustuu kolmeen osatekijään. Ne ovat valtiollinen kontrolli, esteet yrittäjyydelle ja esteet kansainväliselle kaupalle ja investoinneille. Venäjän taloudellista nationalismia heijastelee arvio, jonka mukaan tuotemarkkinoiden säätely oli Venäjällä vuonna 2008 selvästi voimakkaampaa kuin OECD-maissa ja useimmissa Euroopan entisissä sosialistimaissa (ECO/WKP(2009)83)⁷¹.

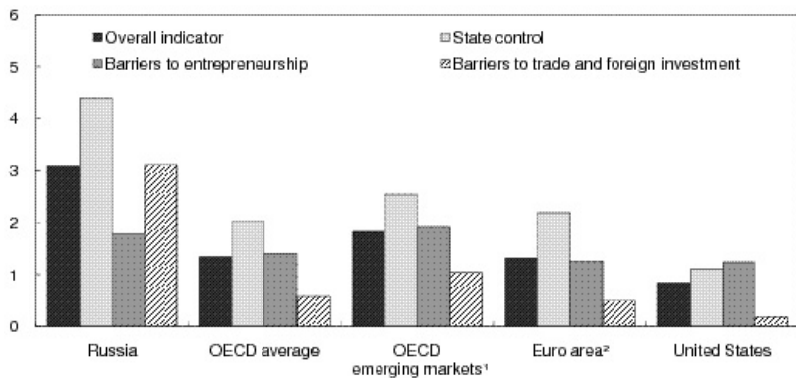
⁷¹ Paul Conway, Tatiana Lysenko and Geoff Barnard (2009) Product market regulation in Russia, OECD working papers no. 742.

Tuotemarkkinoiden säätely Venäjällä ja vertailumaissa 2008. Lähde: OECD ECO/WKP (2009)83.

Indeksin osatekijöitä tarkastellen havaitaan, että tuloksen selittävät erityisesti valtion kontrolli ja esteet kaupalle ja ulkomaisille investoinneille.

Säätelyn voimakkuus PMR indikaattorin eri osatekijöissä Venäjällä ja vertailumaissa 2008
Lähde: OECD ECO/WKP(2009)83.

Rahoitus- ja vakuutuspalvelujen kehittämisen ohella valtionyhtiöiden perustamisen selkeä tavoite Venäjällä on ollut eri tuotannonalojen modernisointi ja venäläisen high-tech tuotannon lisääminen.

Monet ulkomaalaiset arvioijat ja erityisesti OECD Venäjä-katsauksissaan eivät ole kuitenkaan pitäneet säätelystä tai taloudellista nationalismia käypänä tapana edistää Venäjän talouden modernisoitumisessa. Kuten jo Venäjä 2017 -raportissa todettiin, OECD:n Venäjä-raporttien eräänlaisena ideologisena virityksenä ovat jo pitkään olleet suositukset Venäjän

talouden säätelyn purkamisesta ja erityisen hyvien edellytysten tarjoamisesta ulkomaisille investoinneille. Tätä yksinkertaiseen catching up -ajatteluun perustuvaa mallia ei voi kuitenkaan pitää itsestään selvästi parhaana tapana modernisoida Venäjää.

Venäjä 2017–raportin ensimmäisessä skenaariossa oletettiin, että Venäjän talous voisi monipuolistua ja modernisoitua siten, että suuret energiaa ja raaka-aineita käyttävät yritykset uudistavat toimintansa muuttamalla olennaisesti yrityskulttuurejaan ja käynnistämällä osaaamiseen perustuvia new venture –hankkeita. Tämä malli ei ole mitenkään ennen kokematon. Tätä mallia voisi kutsua Japanin (keiretsu -yritykset), Etelä-Korean (chaebol -yritykset) ja puunjalostusteollisuuden new venture -hankkeiden osalta myös Suomen modernisoitumisen tieksi.

Mitä Venäjä voi oppia Etelä-Korean cheabol -yritysten historiasta?

Jos Suomea saattoi pitää innovaatiotalouden mallimaana vuoden 2000 vaiheilla, tämä asema kuuluu nyt varsin hyvillä perusteilla Etelä-Korealle. Etelä-Korean kehittyminen toisen maailmansodan jälkeen varsin takaperoisesta maatalousmaasta maailman teollisten innovaatioiden hyödyntämisen kärkeksi Yhdysvaltojen rinnalle on ollut maailman lähihistorian kiintoisimpia kehityskulkuja. Englanninkielisestä Wikipediasta löytyy kuvaus siitä, mikä osuus tässä kehityksessä oli Korean taloutta hallinneilla ”yrityisperheillä” cheboleilla (Wikipedia – cheabol).

Japanilaisten ylivalta Koreassa päättyi vuonna 1945. Hyvin harvat korealaiset olivat omistaneet tai johtaneet suurehkoja yrityksiä japanilaisten ylivallan aikana. Korean vapauduttua muutamat korealaiset liikemiehet saivat haltuunsa muutamien japanilaisten yritysten omaisuuden. Näistä omistuksista kasvoivat vähitellen 1990-luvun cheabolit.

Liikemiehet toimivat läheisessä yhteistyössä Syngman Rhee:n Korean ensimmäisen tasavallan kanssa 1948 -1960. Kuten Venäjällä varsinkin 1990-luvulla yritysten antamat lahjukset ja niillä valtiolta saadut erityisedut olivat yleisiä. Sotilaat ottivat vallan Etelä-Koreassa vuonna 1961. Tätä vaihetta voi rinnastaa Putinin valtaannousuun vuonna 2001. Uusi hallinto otti tavoitteekseen korruption kitkemisen. Muutamia johtavia teollisuusmiehiä vangittiin. Uusi hallinto kuitenkin ymmärsi pian, että se tarvitsee yrityksiä tuekseen voidakseen toteuttaa kunnianhimoiset talouden modernisointiin liittyvät tavoitteensa. Maksamalla korvauksia monet yritysjohtajat vapautuivat syytteistä. Näin mahdollistui myös yhteistyö hallituksen ja yritysjohtajien kesken talouden modernisoimiseksi.

Hallituksen ja yritysten välinen yhteistyö oli ratkaiseva 1960-luvulla käynnistyneelle kehitykselle. Korean tuotanto laajeni kevyestä teollisuudesta raskaaseen teollisuuteen. Hallitus valitsi yhtiöt toteuttamaan kansallisia tavoitteita, ja cheabol -yhtiöt toteuttivat niitä valtion hankkimilla ja takaamalla ulkomaisilla luotoilla. Toimintamallin ongelmana tosin oli pääomien kasautuminen entistä enemmän pienen joukon cheabol -yhtiöitä haltuun.

Vaikka chaebol -yhtiöiden suureen vaikutusvaltaan on liittynyt myös ongelmia, ratkaisevaa toimintamallin menestyksen kannalta on ollut yritysten innovatiivisuus ja valmius uusiin haasteisiin. Sen sijaan, että tuotannosta olisivat vastanneet johtavat ulkomaiset yritykset, kaikki mahdollinen oppi pyrittiin omaksumaankin ulkomailta. Monialayritykset etenivät tekstiilien tuottajista 1970- ja 1980-luvuilla raskaaseen teollisuuteen, puolustusteollisuuteen ja kemian teollisuuteen. 1990-luvulla ne etenivät elektroniikkaan ja high-tech -tuotantoon.

Vihdoin 1980-luvun lopussa cheabol -yritykset olivat tulleet siihen vaiheeseen, että ne eivät enää tarvinneet valtion tukea. Ongelmaksi alkoi tulla pikemminkin cheaboleiden yhä kovemmaksi käynyt keskinäinen kilpailu. Erityisesti kilpailuun liittyneen ylikapasiteetin vuoksi vuosien 1997–1999 Aasian talouskriisi kaatoi 11 Etelä-Korean 30:stä cheabolista.

Likaistakaan peliä ei ole puuttunut. Viimeksi vuonna 2008 Samsung-yhtiön toimitusjohtaja joutui eroamaan veroepäselvyyksien ja syntyneen luottamuspuolan vuoksi. Joka tapauksessa cheabol -taustainen Samsung -yritys tunnustetaan nyt yhdeksi maailman teollisten innovaatioiden kärkiyritykseksi.

Mitä cheaboleiden historiasta voisi ottaa oppia Venäjän suuntaan? Kuten Venäjä 2017 – raportin ensimmäisessä skenaariossa korostettiin, ratkaisevia ovat innovaatioihin kykenevät työntekijät ja innovaatioita suosivat yrityskulttuurit. Cheaboleiden tapauksessa tätä edistävä ratkaisu oli uusien tuotteiden ohella rönsyily, eteneminen kiintoisille uusille aloille, jotka ovat saattaneet olla vain varsin vähän yhteydessä aikaisempiin toimintoihin.

Peruskysymys menestyksen kannalta näyttäisi olevan, miten venäläiset suuret yhtiöt – myös valtionyhtiöt – voisivat kehittyä militaristisesta komentokulttuurista viimeisimmästä kehityksestä maailmalla innostaviksi ja uusiin mahdollisuuksiin ennakkoluulottomasti tarttuviksi? Innovaatiokirjallisuuden klassikko liittyen siihen, kuinka suuri yritys voi luoda innovaatioita new venture -hankkeilla, on kirja Inside corporation innovation (Burgelman and Sayles 1986).⁷²

⁷² Burgelman, R.A. and L.R.Sayles (1986) Inside Corporation Innovation, The Free Press, New York.

Korean cheabol -yhtiöiden kehitysmalli on erilainen kuin Kiinan modernisoitumisen malli, jota Kaartemo ja Liuhto (2010) tarjoavat tässä raportissa realistiseksi vaihtoehdoksi Venäjän modernisoitumiselle.

Kaartemon ja Liuhton (2010) mielestä samat toimenpidesuositukset, joita annettiin Kiinan erityistalousalueille 1980-luvulla (Wong 1987), vaikuttaisivat olevan päteviä Venäjän teknologia-innovatiivisille erityistalousalueille vuonna 2010:

- Hallinnollisen tehokkuuden parantaminen, byrokratian välttäminen.
- Tehokkaamman oikeusjärjestelmän laatiminen, jotta ulkomaisten sijoittajien etuja voidaan suojella.
- Suuremman ulkomaisten yritysten tuotannon määrän salliminen kotimaisille markkinoille, mikä toimisi lisäkannustimena ulkomaisille sijoittajille.

Kiinan talouskasvu ja sen modernisoituminen on perustunut olennaisesti ulkomaisiin investointeihin matalan osaamistason tuotantoon. Investoijista tosin suuri osa on ollut kiinalaistaustaisia henkilöitä/yrityksiä erityisesti Hong Kongista ja Taiwanista. Kiina näyttää todella vähitellen hyötyvän ulkomaisista investoinneista myös niin, että sen oma korkean osaamistason tuotanto kehittyy.

Kuten Pekka Sutela (2010)⁷³ toteaa, Kiinan ja Venäjän psykologiset lähtökohdat modernisoitumiselle ovat hyvin erilaiset. Kiinan merkittävät saavutukset teknologian kehittäjänä ovat kaukana historiassa. Venäjä sen sijaan oli vielä äsken supervalta, joka on ollut voittamassa kehittyneellä aseteknologiallaan (mm. tehokkailla panssarivaunuillaan) toista maailmansotaa ja joka on ensimmäisenä onnistunut lähettämään ihmisen avaruuteen. Tällaisella historialla ei ole helppoa keskittyä vain imitaatioon ja osaamistasoltaan vaatimattomaan tuotantoon. Sutelaa (2010) lainaten:

Kun Neuvostoliitto oli supervalta, pitää Venäjänkin olla ainakin suurvalta, mie-luiten maailmanlaajuisesti, mutta elleivät rahkeet riitä, vähintään alueellisesti. Tämän psykologian valossa on helppo ymmärtää, mikseivät valtaa pitävät voi-hyväksyä puheissa sitä, mitä käytännössä harjoitetaan. Heidän mielestään nimittäin Venäjän tulevan taloudellisen kasvun pitäisi perustua innovaatioihin, ei missään nimessä imitaatioihin.

Viitaten Etelä-Korean kokemuksiin on mielestäni selvä virhe samaistaa korruptio ja Venäjän suurten nykyisten yritysten kautta toimiminen. Oma näkemykseni on, että Venäjän kehityk-

⁷³ Sutela, Pekka (2010) Suomalaisten menestystarinat, kirjassa Suuriruhtinaskunnasta Itämeren kaasuputkeen – mikä on muuttunut Suomen ja Venäjän suhteissa, Helsingin yliopiston vapaan sivistystyön toimikunta.

sessä päästäisiin parhaisiin tuloksiin, jos samaan aikaan pyritään etenemään sekä SOPIMUSTEN VENÄJÄN että kahden tässä jaksossa esitetyn skenaariovaihtoehdon mukaisesti ehkä painottaen enemmän suurten yritysten sisäistä uudistamista ja niiden alihankinta-verkoston rakentamista kuin ulkomaisen tuotannon imitointia. Kaikin tavoin olisi kuitenkin lisättävä pyrkimyksiä omaksua tietoa ja hyviä käytäntöjä ulkomailta. Tässä suhtautumisen selvä muuttaminen englannin kielen käyttöön on yksi ratkaiseva tekijä (ks. jakso 6.4.)

Vuonna 2009 presidentti Medvedev esitti periaatteellisen kannan, että valtionyhtiöistä tulisi Venäjällä vähitellen luopua. Hänen mukaansa valtionyhtiö ei ole lainkaan toimiva yritysmuoto pitkällä tähtäimellä. Medvedevin mielestä valtion yhtiöt on joko täysin yksityistettävä, yksityistettävä valtion tarkkailemiksi osakeyhtiöiksi tai tärkeitä yhteiskunnallisia tehtäviä hoitaessaan siirrettävä osaksi julkista hallintoa (Rianovosti 12.11.2009). Lopultakaan modernisoitumisen kannalta ongelma ei ole valtioyhtiömuoto, vaan se kuinka yritystä johdetaan. Mm. kiinalaisten valtionyhtiöiden menestyksen maailmalla todistaa, että omistamisen muoto ei lopultakaan ole ratkaiseva.

2.5. Venäjän talouden modernisoitumisen kolme estettä

Kolme tekijää estää olennaisesti Venäjän talouden monipuolistumista ja uudistumista molemmilla edellisessä jaksossa luonnehdituilla tavoilla (catching up sekä diversifioituvat ja uudistuvat suuryritykset). Niistä tärkein on jo edelläkin laajasti käsitelty korruptio. Kaksi muuta ovat väestökehitys ja ristiriitainen suhtautuminen englanninkieleen.

Korruption ja muiden taloudessa vaikuttavien tekijöiden suhteellista tärkeyttä Venäjän kannalta voi arvioida Maailmanpankin toimeksiannolla tehdyillä tutkimuksilla. Vuosina 2008 ja 2009 tehty Maailmanpankin Business Environment and Enterprise Survey ja sen vertailu vastaavaan survey-tutkimukseen vuonna 2005 tarjoaa tietoa liiketoimintaympäristön kehityksestä Venäjällä (Russian Economic 2010). Venäjällä tutkimuksen otokseen kuului yli 1000 kaikilla päätoimialoilla työskentelevää yritystä. Venäjää liiketoimintaympäristönä voidaan vertailukelpoisilla otostutkimuksilla rinnastaa muiden Itä- ja Keski-Euroopan maiden ja Turkin liiketoimintaympäristöihin. Seuraavassa taulussa on esitetty, miten Venäjä sijoittuu yritysten tunnistamissa ongelmissa.

Yritysten kokemat ongelmat Venäjällä verrattuna muiden Itä- ja Keski-Euroopan maiden ja Turkin ongelmiin 2005 ja 2008/2009.

Yritysten kokemat ongelmat	Venäjän sijaluku vuonna 2005	Venäjän sijaluku vuoden 2008 lopussa/2009 alussa
Verotus	2	2
Korruptio	3	3
Työntekijöiden taidot ja koulutus	4	1
Sähkön saanti	13	4
Rahoitus	6	8
Rikollisuus, varkaudet ja järjestyshäiriöt	8	6
Verohallinto	1	10
Telekommunikaatio	14	7
Oikeuslaitos	7	12
Maan hankinta	10	5
Yritysten tarvitsemat lisenssit ja luvat	5	11
Kuljetukset	12	9
Työvoimaan liittyvä säätely	11	14
Tullit ja kaupan säätely	9	13

Kyselyn perusteella niiden yritysten osuus, jotka ilmoittivat maksaneensa lahjuksia, peräti puoliintui 62 prosentista 31 prosenttiin. Myös usein lahjuksia maksaneiden osuus on alentunut 44 prosentista 22 prosenttiin. Lupaavaa on myös se, että oikeuslaitoksen käyttö on lisääntynyt yrityksissä 27 prosentista 45 prosenttiin ja että vain 3 prosenttia yrityksistä ilmoittaa maksaneensa ylimääräisiä maksuja oikeudenistumille.

Korruption osuus on kuitenkin Venäjällä edelleen kolmanneksi suurin tarkastelluista maista. Huolestuttavaa on, että lahjusten osuus niitä maksaneiden yritysten liikevaihdosta on lähes kolminkertaistunut 1,7 prosentista 4,5 prosenttiin. Myös valtiollisista kontakteista maksaneiden maksuosuus liikevaihdosta oli noussut 2,2 prosentista 4,1 prosenttiin. Yritysten päällikkötason toimihenkilöiden työajasta 2008/2009 kului 23 prosenttia asiointiin viranomaisten kanssa, kun osuus aiemmin oli 16 prosenttia. Maailmanpankin raportti tulkitsee näitä tuloksia siten, että harvemmat maksavat suurempia maksuja mahdollisesti korkeamman

tason virkailijoille. Voisi kuitenkin ajatella, että myös kyselyiden tekohetkellä laman keskellä olisi vaikutusta tulokseen. Pienemmästä liikevaihdosta sama maksu merkitsee korkeampaa osuutta. Ehkä taantuma on myös ollut selityksenä lisääntyneelle ajankäytölle viranomaisten kanssa.

Joka tapauksessa yritykset ovat tunnistaneet uusia haasteita vuoden 2005 jälkeen. Osaavan työvoiman puute on tunnistettu yhä tärkeämmäksi ongelmaksi Venäjällä. Vuonna 2005 yrityksistä 40 prosenttia oli sitä mieltä, että osaava työvoima ei ole niille ongelma. Vuonna 2008–2009 tällaisten yritysten osuus oli enää 12 prosenttia. Sähkön saannin tunnisti vuonna 2008–2009 ongelmaksi 69 prosenttia yrityksistä kun osuus vuonna 2005 oli vain 28 prosenttia. Myös telekommunikaatio koettiin huomattavasti useammin ongelmaksi. Vuonna 2008–2009 ongelmalliseksi kokevia oli 64 prosenttia kun luku vuonna 2005 oli 28 prosenttia.

Osaamisongelma liittyy olennaisesti Venäjän uudistumisen toiseen keskeiseen haasteeseen eli väestökehitykseen. Venäjän huolestuttavaa väestökehitystä tarkasteltiin laajahkosti jo Venäjä 2017 raportissa eikä seuraavassa puututa sen moniin puoliin kuten Venäjällä 1990-luvulla alentuneeseen elinikäodotteeseen. YK:ssa tehdyn syntyvyyteen ja kuolleisuuteen perustuvan peruslaskelman mukaan Venäjän väkiluku vähenee nykyisestä noin 142 miljoonasta 135 miljoonaan vuoteen 2020 ja edelleen 120 miljoonaan vuonna 2030 (Russian Economic 2010).

Väestön vähenemistä on toistaiseksi ratkaisevasti hidastanut maahanmuutto entisistä neuvostotasavalloista. Siitä valtaosa on ollut laitonta perustuen viisumivapauteen entisten neuvostotasavaltojen ja Venäjän välillä. Vuonna 2008 maahanmuutto jopa kokonaan korvasi väestön luonnollisen vähenemisen. Lama käänsi maahanmuuton laskuun, mutta lähivuosinakin on ennakoitu maahanmuuton korvaavan noin puolet väestön luonnollisesta vähenemisestä (Russian Economic 2010).

Siirtolaisuuteen liittyy kuitenkin Venäjällä merkittäviä ristiriitoja, joiden ratkaisut voivat olennaisesti vaikuttaa Venäjän tulevaisuuteen. Näitä ristiriitoja pyrittiin valottamaan maailmanpankin maaliskuussa 2009 tekemällä kyselytutkimuksella, joka kohdistui erityisesti tadskenistanilaisiin maahanmuuttajiin. Heidän osuutensa kaikista Venäjälle muuttaneista on ollut 10 prosentin suuruusluokkaa (Russian Economic 2010). Tutkimuksessa tunnistettiin kuusi olennaista trendiä:

1. Maahanmuuttajat olivat lamasta ensimmäisinä kärsineitä. Heitä irtisanottiin, heidän palkkojaan laskettiin, tehtyjä sopimuksia rikottiin ja työolosuhteita heikennettiin. Tiedon puutteen ohella työpaikoista ja työntekijän oikeuksista Venäjällä vaadittavat työluvat vaikeuttivat heidän asemaansa. Erityisesti miehet joutuivat vaikeuksiin, naiset säilyttivät paremmin työnsä.

2. Helmi–maaliskuussa 2009 kotiin palanneissa oli erityisen paljon nuoria ensi kertaa Venäjälle hakeutuneita ja ammattitaidottomia.
3. Asenteet tiukkenivat laman aikana maahanmuuttajia kohtaan vaikuttaen niin oikeuslaitoksen, maahanmuuttoviranomaisten ja työnantajien suhtautumiseen. Tämä on lisännyt sekä laillisia että laittomia maahanmuuttajilta vaadittavia maksuja.
4. Vuonna 2007 maahanmuuttoa helpotettiin, mutta laman yhteydessä otettiin jälleen käyttöön muuttoa sääteleviä kiintiöitä.
5. Yli puolet tadskenistanilaisista maahanmuuttajista oli valmis hyväksymään matalammat palkat voidakseen pysyä Venäjällä tai palata sinne. Työvoimaa näyttää siirtyneen rakennusosalta vähemmän säädellyille ja vähemmän ammattitaitoa vaativille aloille kuten liikenteeseen ja maatalouteen.
6. Jääminen kotimaahan ei ole takaisin muuttaneille houkutteleva vaihtoehto. Vain 10 % Venäjältä palanneista ilmoitti, että he eivät halua palata Venäjälle.

Pommi-iskut Moskovan metroon maaliskuussa 2010 ovat ilmeisesti entisestään lisänneet epäluuloa muslimitauustaisia muuttajia kohtaan. Vaikka asenteet etelästä tullesiin muuttajiin ovat tiukentuneet, heillä on edelleen varsin hyvät mahdollisuudet työllistyä Venäjällä huonosti palkatuissa ja vähän ammattitaitoa vaativissa töissä, joita venäläiset eivät ole valmiit tekemään tarjotulla alhaisella palkalla. Vuonna 2008 joka neljäs rakennusyhtiö katsoi, että työvoiman saanti vaikeutti niiden toimintaa (Russian Economic 2010).

Ristiriita virallisen rajoittavan maahanmuuttopolitiikan ja laajan laittoman maahanmuuton välillä on yksi olennainen korruptiota Venäjällä lisäävä tekijä. Tämän ongelman ratkaiseminen voidaan liittää yhdeksi osaksi SOPIMUSTEN VENÄJÄ -skenaariota. Myös maailmanpankin raportti toteaa keskeiseksi haasteeksi siirtolaispolitiikalle säädösten kehittämisen niin, että laittoman ja laillisen siirtolaisuuden kuilu saadaan ratkaisevasti supistumaan.

Kolmanneksi erityisesti innovaatioiden leviämistä ja kansainvälisistä kokemuksista hyötymistä rajoittavaksi tekijäksi voidaan nostaa ristiriitainen suhtautuminen englanninkieleen. Toisin kuin kiinalaisten ja varsinkin eteläkorealaisten erityisesti iäkkäämpien venäläisten on ollut vaikea hyväksyä englanninkieltä ”esperantoksi”, jonka hallitseminen on välttämätöntä menestyksekkään kansainvälisen taloudellisen vuorovaikutuksen kannalta.

Suorien henkilökontaktien ohella tärkeä väylä tärkeisiin teknologiayhteisöihin liittymiseen ja sitä kautta osaamisen hankintaan ja innovaatioiden kehittämiseen on uusi tieto- ja viestintätekniikka ja erityisesti Internet. Kansainvälisen internet-vuorovaikutuksen ylivoimaisesti tärkein kieli on englanti. Monin tavoin virheellisesti tai ”persoonallisesti” käytettyä englantia voi luonnehtia jopa eräänlaiseksi nykyajan esperantoksi, jota mikään maa ei voi julistaa omistavansa. Putin ja Medvedev eivät syksyn 2009 keskeisissä puheenvuoroissaan sanallaakaan viittaa englannin kielen merkitykseen. Aivan toisin englannin kieleen suhtaudutaan esimerkiksi Etelä-Koreassa ja Singaporessa.

Singapore on jo vuosikymmeniä sitten läpiajanut englanninkielen kansalaistensa arkeen ja kaikkien osaamisen valikoimaan. Tehokkaimmin tämä on tehty ottamalla lastentarhojen kieleksi englanti. Kun eduskunnan tulevaisuusvaliokunta vieraili Soulessa syksyllä 2007 toistuva keskustelun aihe oli Etelä-Korean nimenomaan englannin opiskelun vuoksi nuorille rasakas koululaitos. Maan lähes uskomaton menestys korkean teknologian tuotteissa perustuu epäilemättä osaksi englannin kielen hyväksyntään ”tieteen, teknologian ja internetin kieleksi”.

Suhtautuminen englannin kieleen näyttäisi olevan Venäjällä paljolti sukupolvikysymys. Vanhemmat sukupolvet totutettiin Neuvostoliitossa siihen, että venäjä riittää kansainväliseen vuorovaikutukseen ja englannin kielen taidon hankkimista saatettiin pitää jopa epäilyttävänä. Nuoren polvelle englannin kieli välittyy ulkomailla opiskeltaessa ja internetin välityksellä. Monet venäläiset nuoret ovat ahkeria englanninkielisen internetin käyttäjiä ja muutenkin alkavat hallita tätä nykyajan esperantoa. 2000-luvun alkuvuosina ulkomailla opiskelevien venäläisten määrä oli useita kymmeniä tuhansia. Yhdysvaltojen yliopistoissa opiskeli vuonna 2009 noin 5000 venäläistä (www.america.gov). Saksassa opiskeli venäläisiä vuonna 2005 noin 10 000 (Finken 2006).

Toki Venäjällä on edelleen paljon nuoria, jotka eivät pidä englannin oppimista välttämättömänä. Joidenkin tutkimusten mukaan vaikuttaa jopa siltä, että alle 25 -vuotiaat ovat enemmän ”venäläishenkisiä” kuin 25–35 -vuotiaat. Presidentti Medvedevkin on ollut osaltaan edistämässä venäjänkielisten itseriittoisuutta. Medvedev iloitsi vastikään puheenvuorossaan siitä, että kyriiliset kirjaimet on vihdoinkin hyväksytty domein – nimiksi Internetissä (Medvedev 2009, 2) Hän myös korostaa venäjänkielen opetusta, jonka hallitseminen on maan sisäisen kommunikaation ja yhtenäisyyden perusta (Medvedev 2009,1)

Korkean teknologian alalla on lähes mahdotonta menestyä, jos ei hallitse englannin kieltä. Mm. Rusnano on joutunut kansainvälisissä kontakteissaan tunnustamaan tämän. Laajasti eri puolilta maailmaa nanonalan eksperttejä kokoava Rusnanotech -foorumi toteutetaan englanniksi.

Eräänlaisena heikkona signaalina siitä, millä aloilla venäläiset saattaisivat saavuttaa tulevaisuudessa vientimenestyksenä näkyvän osaamistason, voi pitää venäläisten kiinnostusta hankkia englanninkielistä aineistoa Internetistä eri teemoista.

Google trend -palvelu (www.google.com/trends) tarkastelee erilaisten hakusanojen suhteellista käyttöä kaupungeittain, maittain ja hakijoiden kieliryhmittäin Google-hauissa. Perusteena suhteelliselle yleisyydelle on sanaan tai sanaryhmään liittyvien hakujen osuus kaikista hauista ko. alueella tai kieliryhmässä. Venäjä 2017 -raportissa tarkasteltiin venäläisten ja ve-

näjän kielisten alueiden aktiivisuutta joissakin kulttuurin, tuotannon ja teknologian kannalta tärkeissä sanoissa. Koska hakusanat ovat englanninkielisiä, suhteelliset osuudet luonnollisesti suosivat englantia äidinkielenään käyttäviä. Tämä kuitenkin koskee vähemmän tuotannon ja teknologian erityiskäsitteitä.

Venäjä 2017 raportissa tarkasteltiin englanninkielisiä käsitteitä tai käsitepareja, joiden käytössä venäläiset olivat erityisen aktiivisia. Sanat tunnistettiin kokeilemalla noin 100:aa lähinnä tuotantoon tai erilaisiin teknologioihin liittyvää sanaa tai sanaparia, joiden voi olettaa kiinnostavan venäläisiä. Seuraavassa taulukossa on vertailtu tunnistettujen sanojen käyttöaktiivisuutta Venäjällä 2006 ja 2009. Yhteisen osaamispuolelta tunnistamista varten näiden sanojen käyttöä on vertailtu myös niiden käyttöön Suomessa. Listaan on lisätty joitakin uusia sanoja erityisesti tämän yhteisten osaamisalueiden tunnistamiseksi.

Venäjän ja Suomen hakupalvelu Googlen mukaiset tiedonhaun trendit

	Venäjänkielisten alueiden sijoitus Google – hauissa (sijat 1-10)		Venäjän sijoitus käyttäjämäärä Google hauissa (sijat 1-10)		Suomenkielisten alueiden sijoitus	Suomen sijoitus käyttäjämäärä
	2006	2009	2006	2009	2009	2009
Russian culture	1	1	1	1	3	8
Russian literature	1	2	2	2	-	-
Gas production	1	4	-	-	-	-
Nuclear research	1	4	-	9	-	-
Fullerene	2	4	3	6	8	-
Metallurgy	2	5	9	-	-	-
Oil production	2	4	-	-	-	-
Robotics	4	7	3	10	-	-
Nanotube	4	7	8	10	-	-
Nuclear fuel	-	4	8	10	-	-
Satellite	-	5	-	10	-	-
Nanotechnology		6		-	-	-
Photonics		9		-	-	-
ePhone		5		7		
Forest industry		4		-	1	2
Pulp		-		-	4	8
Timber		-		-	2	-
Paper industry		-		-	4	10

Vertaamalla tilannetta kolme vuotta aikaisemmin havaitaan, että Venäjän ja venäjän kielialueen sijoitukset ovat kautta linjan jonkin verran heikentyneet vuoden 2009 lopussa verrattuna tilanteeseen kolme vuotta aikaisemmin. Eräänlainen heikko signaali siitä, että Venäjän nuori polvi ainakin hyvin seuraa englantilaisen kielialueen virtauksia on ePhone sanan yleinen käyttö internetissä Venäjällä.

Selitys Venäjän asemien menetykselle on erityisesti Aasian maiden aseman vahvistuminen englanninkielisten käsitteiden käyttäjänä. Silmiinpistäviä ovat varsinkin korealaisten korkeat sijoitukset nanotekniikan termien käytössä. Sanan ”nanotechnology” väestöön suhteutetussa käytössä korean kieli oli maailman kärjessä. Nanotekniikan suuren tulevaisuuden lupauksen nanoputken eli ”nanotube” -käsitteen käytössä korealaiset ottivat ”kolmoisvoiton”. Maista Etelä-Korea ja kielialueista korea olivat ensimmäisiä. Lisäksi kaupunkialueista Etelä-Korean Taejon ja Seoul olivat kaupunkiseuduista käsitettä eniten käyttäneitä. Samanlaisen kolmoisvoiton eteläkorealaiset saivat toisessa nanotekniikan tärkeässä käsitteessä ”fullerene”. Venäjän vahvaksi alueeksi Rusnanon haastatteluissa mainitussa fotonikassa sana ”photonics” tuotti 9. sijan venäjän kielialueelle. Kärjessä oli kuitenkin jälleen Etelä-Korea sekä maana että kielenä. Sana ”laser” ei tuottanut sijoituksia Venäjälle tai venäjän kielialueelle.

Venäläiset olivat kuitenkin suomalaisia edellä nanotekniikan kansainvälistä harrastusta kuvaavissa käsitteissä. Suomalaiset mahtuivat kymmenen listoilta ainoastaan fullerene -käsitteellä.

Suomen ja Venäjän teknologiyhteistyön kannalta metsäsektori on yksi tulevaisuuden mahdollisuus. Vertailutaulukon metsään liittyvät käsitteet kuvaavat hyvin Suomen ja Venäjän metsäsektoreiden kansainvälistymisen astetta. Suomi asettuu kaikissa neljässä metsäsektoriin liittyvässä käsitteessä maailman kärkipäähän. Venäjän ainoa sijoitus liittyy käsitteeseen ”forest industry”. Tämä kertonee ainakin siitä, että metsään liittyvät asiat koetaan Venäjällä pääasiallisesti paikallisiksi eli venäjän kielellä hoidettaviksi.

Ei ole yllättävää, että venäjänkieliset alueet kommunikoivat edelleen keskeisillä viestisektoreillaan (kaasu, öljy, ydinvoima) aktiivisesti englanniksi. Se, että venäläiset käyttävät Internetissä maailmassa suhteellisesti eniten hakusanoja ”Russian culture” ja ”Russian literature” viittaa siihen, että venäläiset ovat edelleen valmiita keskustelemaan kulttuuristaan myös englanniksi. Kiintoisa on myös suomen kielialueen sijoittuminen kolmannelle sijalle heti Venäjän jälkeen sanoissa Russian culture. Tämä on tärkeä signaali suomalaisten kiinnostuksesta Venäjään.

Talouden monipuolistumisen kannalta kiintoisaa on, että venäläiset hakevat aktiivisesti tietoa englanniksi metallien valmistuksesta (metallurgy), robotiikasta ja satelliiteista. Satelliiti-

tit muodostavat kiintoisan poikkeuksen yleisestä kehityksestä siten, että Venäjä on toisin kuin vuonna 2006 päässyt 2009 kärkisijoille käsitteen ”satellite” käyttäjänä. Venäjää pidetään varsin kehittyneenä lentokoneiden ja varsinkin helikoptereiden valmistajana. Venäjä ei kuitenkaan vuonna 2009 kuten vuonna 2006 maana tai kielialueena mahtunut kymmenen eniten sanaa ”helicopter” käyttäneiden joukkoon. Tämä tosin selittyy ”helicopter” -sanan laajalla muuhun kuin tuotantoon liittyvällä käytöllä.

2.6. Rusnano ja lentokonetuotanto venäläisen high-tech-tuotannon mahdollisuuksina

Venäläinen high-tech-tuotanto on ollut tasapainoilua oman teknologisen ja tuotannollisen perinteen ja maan ulkopuolelta hankitun osaamisen ja vaikutteiden kesken. Tehtyjä valintoja havainnollistavat kaksi venäläisen high-tech-tuotannon kehittämisen painopistettä: nanotekniikka ja lentokoneiden valmistus.

Rusnano

Venäjän talouden monipuolistamisen yhdeksi kärkialaksi on valittu nanotekniikka. Tätä tarkoitusta varten perustettiin syksyllä 2007 valtionyhtiö Rusnano, joka on suunniteltu yksityistettäväksi vuoden 2010 loppuun mennessä (www.russiaprofile.org).

Rusnanon vuoteen 2020 ulottuvan yritysstrategian⁷⁴ perusteella se voidaan rinnastaa Suomessa Tekesiin ja Sitraan sekä joiltain osin myös VTT:hen. Yritysstrategiassa korostetaan erityisesti Venäjän talouden monipuolistamista. Tämä tehtävä on yritysstrategian mukaan yhteinen mm. valtionyhtiö Vnesheconombankin ja ”Special Economic Zones” -yhtiön kanssa. Rusnanon erityistavoitteina mainitaan tuotannon kilpailukyvyn ohella kansallinen turvallisuus ja yhteiskunnallisen kehityksen tukeminen.

Rusnanon yritysstrategia nimeää yrityksen missioksi edistää julkisen vallan tavoitteita nostamalla Venäjän maailman johtavien valtioiden joukkoon nanotekniikassa. Mission saavuttamiseksi Rusnano pyrkii seuraaviin tavoitteisiin:

1. Rusnanolla on johtava asema nanotekniikan tuotteiden maailmanmarkkinoilla.
2. Venäjä hyväksytään nanotekniikan kehittäjien kansainväliseen yhteisöön, jossa käydään keskustelua nanotekniikkaan perustuvan liiketoiminnan haasteista.
3. Rusnano toimii olennaisena tiedon tuottajana em. yhteisölle.

⁷⁴ Business Strategy of State Corporation ”Russian Corporation of Nanotechnologies” until the year 2020, Moskova 2008.

Tavoitteeseen pääsemiseksi Rusnano pyrkii kaupallistamaan nanotekniikan tuotteita ja koordinoimaan innovaatiotoimintaa nanotuotannossa korostaen strategiaohjelmassaan viittä periaatetta: Venäjän valtion tavoitteleman high tech tuotannon kehittämistä, kaupallisuutta, julkisuutta ja avoimuutta, asiantuntemusta sekä itsenäistä toimintaa Rusnanon toimintaa määrittelevien lakien puitteissa.

Kuten Tekes Rusnano pyrkii strategiaohjelmansa mukaan verkottamaan nanoalan tutkimuslaitoksia ja yrityksiä Venäjällä ja Venäjän ulkopuolella. Tutkimuslaitoksista mainitaan yritysstrategiassa Kurchatovin instituutti ja Venäjän Tiedeakatemia. Erityisen lupaaviksi aloiksi nanotekniikan sovelluksille Venäjällä yritysstrategia nimeää lentokoneiden rakentamisen, avaruus- ja rakettklusterin, ydinvoiman ja energiateollisuuden. Tavoista, joilla näillä aloilla toimivat suuret yritykset sitoutetaan mukaan Rusnanon toimintaan, ei ole kuitenkaan mainintoja strategiaohjelmassa. Tekesin teknologiaohjelmien tavoin Rusnano pyrkii ennalakoimaan nanotekniikan kehitysnäkymiä yhdessä alan toimijoiden kanssa. Se pyrkii myös kehittämään alan koulutusta. Sen toimialaan kuuluu myös infrastruktuuriohjelmat nanotekniikan edistämiseksi kuten tiedekeskusten ja yrityspuistojen perustaminen.

Erikseen mainitussa ”The XXI century laboratory” -hankkeessa näyttäisi olevan samoja piirteitä kuin Venäjä 2017 –raportin ensimmäiseen skenaarioon visioituissa viljeillä tulevaisuuden mahdollisuuksia kehittävässä innovaatiokeskuksessa. Bisnesstrategia ei kuitenkaan korosta Energiaosaamisella globaaliksi vaikuttajaksi -skenaarion innovaatiokeskusten kannalta keskeistä läheistä vuorovaikutuksessa Venäjän talouden avainyritysten kanssa.

Rusnano pyrkii Sitran aiemmassa toiminnassa keskeiseen yritysten varhaisen kehitysvaiheen riskien vähentämiseen. Rusnano ottaa yritysstrategiansa mukaan rahoittaakseen hankkeita, joille niiden lupaavuudesta huolimatta ei suurten riskien vuoksi löydy yksityisiä rahoittajia. Se pyrkii kuitenkin löytämään rahoittamilleen hankkeille yksityistä rahoitusta sekä Venäjältä että Venäjän ulkopuolelta. Kuten Sitran yritysten siemenrahoituksessa Rusnano pyrkii vetäytymään sijoituksistaan, jos yksityinen pääoma on valmis ottamaan riskin yrityksen rahoittamisesta. Työntekijöidensä kannustamiseksi Rusnanolla on optio-ohjelma.

Rusnanon perustama ”Center of certification, arbitration measurements and special tests of nanoindustry products” rinnastuu Suomessa lähinnä VTT:n toimintaan. Rusnano myös kehittää teknisiä säädöksiä nanotuotteiden ja teknologioiden turvallisuuden takaamiseksi ja osallistuu nanotekniikan edistämisen kannalta suotuisan lainsäädännön kehittämiseen mm. liittyen patenttisuojan ja muiden aineettomien omistusoikeuksien määrittelyyn.

Yhteenvedona voi todeta, että Rusnаноon keskitettiin hyvin monipuolisesti nanotekniikan kehittämiseen liittyvää toimintaa. Suomen ja muun maailman kokemusten perusteella

yhteydet alan päteviin kaupallisiin toimijoihin sekä Venäjällä että Venäjän ulkopuolella ovat kuitenkin ratkaisevan tärkeitä. Strategiapaperissa nämä yhteydet sivuutetaan muutamalla ylimalkaisella lauseella.

Rusnanon yritysstrategia on tehty ennen kuin presidentti Medvedev teki esityksen yrityksen yksityistämisestä vuoden 2009 lopulla. On kyseenalaista, kuinka yhtiö voi hoitaa sen yritysstrategiassa määriteltyjä julkisia edistämistehtäviä yksityisenä yrityksenä. Esimerkiksi Suomessa ei kukaan tietävästi ole ehdottanut Rusnanon kaltaisia tehtäviä hoitavien Tekesin ja Sitran yksityistämistä. Vaikka julkinen omistusmuoto on ehkä houkuttellut vastuuttomaan varojen käyttöön, ei yksityinenkään omistusmuoto takaa parempaa menestystä ainakaan alan pitkäjänteisessä kehittämisessä. Jos Putinin presidenttikaudella tehty päätös valtionyhtiön perustamisesta voidaan tulkita ideologiseksi ratkaisuksi, ei Rusnanon yksityistäminen nopealla aikataululla ole sitä yhtään vähemmän.

Peruste yksityistämiselle löytyi Rusnanon epärealistisiksi osoittautuneista tavoitteista. Pohjapäämakseen Rusnано sai Venäjän valtiolta 130 miljardin ruplan (noin 4 miljardin dollarin) sijoituksen. Tätä summaa vielä myöhemmin korotettiin. Vuosittain Rusnано ennakoi yritysstrategiassaan investoivansa niin, että investoinnit kasvavat asteittain vuoden 2008 20,5 miljardista ruplasta vuoden 2015 41,5 miljardiin ruplaan. Investoinneista runsaat puolet menisi yrityshankkeisiin. Marraskuun 2007 ja heinäkuun 2009 välillä Rusnано käytti kuitenkin vain 10 miljardia ruplaa (342 miljoonaa dollaria) nanotekniikkaprojektien ja nanotekniikka-teollisuuden käynnistämiseen. Puolet käytetystä rahasta meni yrityksen juokseviin kuluihin. Arviointiraportin mukaan 1200:sta yritykselle tehdystä ehdotuksesta yhtiön johtokunta oli hyväksynyt 36 mutta vasta 8 oli toistaiseksi rahoitettu (www.russiaprofile.org).

Ymmärtäen suuret vaikeudet käynnistää kaupallisesti mielekästä nanotekniikan tuotantoa maassa, jonka perinteet alalla ovat hyvin ohuet, tulos ei kuitenkaan ole kovinkaan yllättävä. Näin vaikka työtä olisi tehty parhaalla mahdollisella olosuhteiden sallimalla tavalla. Olipa yhtiömuoto mikä tahansa, ratkaisevana voi pitää yritysjohton ja työntekijöiden kannusteita tarkoituksenmukaiseen toimintaan (vrt. Burgelman ja Sayles 1987). Kärsivällisyyttä tulosten saavuttamisen suhteen joka tapauksessa tarvitaan yritysmuodosta riippumatta.

Puolentoista vuoden toiminnan tuloksella on hyvin kyseenalaista arvioida Rusnanon kaltaisen jo alunperinkin hyvin vaikeissa olosuhteissa käynnistyneen hankkeen onnistumista. Rusnanon toimitusjohtaja Anatoly Chubais kuitenkin jatkoi toiveikkaiden lausuntojen antamista maaliskuussa 2010. Hänen mukaansa Venäjällä on enemmän kuin 100 neuvostoaajalta periytyvää korkean teknologian yritystä, jotka ovat pääsemässä kansainvälisen osaamisen

tasolle. Lisäksi maassa on kymmeniä liikevaihdoltaan alle 100 miljoonan dollarin kansainvälisellä tasolla olevia yrityksiä.

Rusnanon kansainvälisesti näkyvimmän toimintamuodon eli vuosien 2008 ja 2009 Rusnanotech -foorumien sekä Osmo Kuusen ja Hanna Smithin vierailun pohjalta Rusnanossa kesäkuussa 2009 voidaan jossain määrin arvioida Chubaisin lausunnon uskottavuutta.

Rusnanossa 16.6.2009 tehtyjen haastattelujen mukaan Rusnanon ensimmäinen toimintavuoden noin 1000 rahoitushakemuksesta noin 50 oli Venäjän ulkopuolelta, mikä osoittaa tarjolla olevasta aika huomattavasta rahoituksesta huolimatta vain varsin lievää kiinnostusta. Sekä Rusnanotech -seminaarien että Rusnanossa tehtyjen haastattelujen pohjalta venäläisen nanotekniikan erityisiä vahvuusaloja näyttäisivät aikaisemman perehtyneisyyden pohjalta olevan fotonikka ja laser-tekniikka. Osaamista näille aloille on muodostunut erityisesti osana sotilaallisia sovelluksia. Toinen vahva ala saattaisi olla satelliittitekniikka. Myös nanokatalyytit, sensorit ja litium-patterit mainittiin haastattelussa lupaaviksi sovellusaloiksi.

Varsin realistisena voi pitää sitä haastatteluissa esiin tuotua näkemystä, että nanotuotannon tavoitteena eivät ainakaan alkuvaiheessa ole niinkään kokonaiset kulutus- tms. tuotteet vaan pikemminkin moniin tuotteisiin soveltuvat komponentit. Niidenkin kehittelyyn on kuitenkin tärkeää sitouttaa asiantuntevia asiakkaita eli komponenttien mahdollisia käyttäjiä. Haastatteluissa ei selvinnyt, onko tällaista sitoutusta tehty.

Haastattelussa Rusnanossa mainittiin erityisesti LOMO -linssien tuotanto Pietarissa, jonka edustaman osaamisen pohjalta olisi ehkä kehitettävissä fotochip -sovelluksia. Muita sovellusmahdollisuuksia fotonikalle ja laserille voisivat olla erittäin tarkat leikkausvälineet. Nanofotonikka ja laser-sovellukset olivat myös vahvasti esillä vuoden 2008 Rusnanotech forumissa. Paralleeli-istunnoissa suurin luentosali oli varattu laserin ja fotonikan sovelluksille.

Kaksi lentokonetta – kaksi tuotantofilosofiaa

Venäjän lentokoneiteollisuuden menestystuotteita ovat olleet helikopterit. Kärkituote on ollut MI-8/17 helikopteri, jota on valmistettu 1960-luvun lopulta lähtien yli 12 000 kappaletta sekä sotilas- että siviilikäyttöön. Helikopteria on myyty noin 50 maahan. Uutta sukupolvea tuotannossa edustaa MI-35. Saudi-Arabia osti vuoden 2007 lopussa 150 vanhempaa ja tätä mallia olevaa helikopteria hintaan 2,2 miljardia dollaria. Intia teki kaupan 80 helikopterista vuoden 2008 lopulla. (www.wikipedia.org: Mil Mi-17). Kehitteillä on lisäksi uuden sukupolven helikopteri IBKV-17, jonka on arvioitu tulevan myyntiin 2015.

Muiden lentokoneiden kuin helikopterien tuotannossa Venäjän menestys on ollut varsin vaatimatonta, vaikka Venäjällä on pitkät perinteet myös muiden koneiden valmistuksessa. Kaksi erilaisella tuotantofilosofialla valmistettua konetta näyttäisi kuitenkin nyt menestyvän kohtalaisen hyvin.

Toinen ulkomuodoltaan varsin perinteisen näköinen on Sukhoi Superjet 100.

Venäläinen Sukhoi -yhtiö alkoi elokuussa 2007 yhteistyössä italialaisen Alenia yhtiön kanssa markkinoida Superjet 100 konetta. Kone oli kehitetty yhteistyössä näiden yhtiöiden sekä venäläisten Beriev ja Yakovlev -yhtiöiden kanssa. Tämä 75–95 matkustajan kone on kehitetty täyttämään vaatimuksia paitsi Venäjän ja Itä-Euroopan markkinoilla myös läntisillä markkinoilla. Huomiota on kiinnitetty erityisesti läntisten standardien kuten melustandardei-

den saavuttamiseen. Boeing yhtiötä käytetään neuvonantajana koneen markkinoinnissa. Riskien jakamiseksi on tehty yhteistyösopimuksia 9 läntisen lentoyhtiön kanssa.

Sukhoi Superjet 100 konetta voisi pitää esimerkkinä siitä, millaisiin tuotteisiin venäläinen lentokoneteollisuus voi päästä hakeutumalla yhteistyöhön läntisten valmistajien kanssa. Ulkonäöltään ja perusominaisuuksiltaan kone vaikuttaa varsin tavanomaiselta ja sen menestys riippunee siitä, missä määrin siinä on osattu ottaa huomioon läntisen Venäjää kehittyneemmän teknologian saavutuksia. Sen valmistamista voi rinnastaa valtionyhtiö Rostekhnologiin tekemään yhteistyösopimukseen Pirelli-yhtiön kanssa. Sen perusteella yhtiöt alkavat tuottaa autonrenkaita yhteisyrityksessä Samaran alueella vuonna 2011.

Tietyllä tavalla kiinnostavampi on kuitenkin toinen uusi lentokone: heikkokuntoisia lentokenttiä sietävä Antonov An-48.

Tuotekuvausten perusteella kone vaikuttaa eräänlaiselta “neuvostoliittolaisen tankkiperinteen” jatkajalta. Kuten neuvostotankit, jotka kestivät Natsi-Saksan tankkeja paremmin venäläistä luontoa pakkasineen ja pölyineen, tämä kone on rakennettu nimenomaan selviämään hankalissa olosuhteissa ja laskeutumaan jopa 1500 metrin korkeudessa oleville lentokentille. Koneesta poistuminen ei vaadi lentokentältä erityislaitteita. Eli se soveltuu erityisen hyvin Venäjän sisäiseen lentoliikenteeseen.

Kone on syntynyt ukrainalais-venäläisen yhteistyön tuloksena. Se on ensimmäinen tällaisella yhteistyöllä valmistukseen päätnyt kone 20 vuoteen. Kone on kuitenkin kehitetty hyvin nopeasti eli vain kuudessa vuodessa ilman Venäjän liittovaltion tukea noin 400 miljoonan dollarin panostuksella.. Sen valmistuksessa on erityisesti tavoiteltu keveyttä ja energiate-

hokkuutta mm. uudenslaisin komposiittimateriaaliratkaisuin. Koneessa on myös korkeatasoista elektroniikkaa vaativissa olosuhteissa selviämiseksi. Valmistuksessa on tähdätty pieniin kustannuksiin. Koneen muoto poikkeaa tämän kokoluokan läntisistä koneista. Yleensä nykyisin vain pienet koneet on rakennettu niin, että siivet lähtevät koneen rungon yläosasta. Antonov An-148 koneeseen mahtuu kuitenkin 70–90 matkustajaa.

Joulukuussa 2009 kone teki ensimmäisen kaupallisen lentonsa Pietarista Moskovaan. Konetta ei ole vielä myyty läntisille markkinoille. Merkittävimpiä kauppvoja Venäjän ja Ukrainan ulkopuolelle on tehty Iraniin. Kiintoisa kysymys joka tapauksessa on, pystyykö venäläis-ukrainalainen lentokoneteollisuus aidosti haastamaan maailman nykyiset suuret valmistajat vai onko Sukhoi -yrityksen valitsema tiiviin yhteistyön reitti läntisten lentoyhtiöiden kanssa ainoa mahdollisuus kansainväliseen menestykseen?

2.7 Venäjä energian ja raaka-aineiden tuottajana tulevaisuudessa

Venäjän talouden nykyisen ja hyvin todennäköisesti myös vuoden 2030 selkärangan muodostavat energiassektori ja raaka-aineiden tuotanto. Näin vaikuttaisi olevan, vaikka energian ja kaivannaisten tuotanto ja jakelu ovat vuoden 2000 jälkeen työllistäneet alle 5 % Venäjän työvoimasta. Se on ollut alle kolmannes Venäjällä tehdasteollisuuteen työllistyneistä. Energiassektori on tuonut noin 60 prosenttia Venäjän vientituloista ja on arvioitu, että liittovaltion budjettituloista noin 40 prosenttia on lähtöisin öljyteollisuudesta.

Venäjän energia- ja raaka-ainessektorit voidaan karkeasti jakaa neljään pääsektoriin: öljyntuotantoon, kaasuntuotantoon, sähköntuotantoon ja erilaisten maaperän mineraalien hyödyntämiseen. Todennäköinen lähivuosikymmenien kehitys Venäjällä näillä sektoreilla näyttäisi nyt siltä, että Venäjän öljyntuotanto vähitellen hiipuu eikä kaasu muodosta niin merkittävää tulolähdettä kuin vielä Venäjä 2017 raportissa ennakoitiin. Ilmastomuutoksen kannalta kestäväällä tavalla tuotetun sähkön tarve maailmalla ja Venäjällä kasvaa jatkuvasti. Tällä hetkellä Venäjällä on pulaa sähköstä, vaikka maa viekin edelleen sähköä erityisesti Kiinaan ja Suomeen. Eli tältä kannalta Suomen kevään 2010 energiaratkaisut vaikuttavat hyvin perustelluilta. Pidemmällä aikavälillä Venäjän onnistuminen sähköntuottajana näyttäisi riippuvan erityisesti sen hyvin kunnianhimoisen ydinvoiman rakennusohjelman toteutumisesta. Erilaiset kaivannaistuotteet näyttäisivät muodostavan tulevaisuudessa selvästi merkittävämmän mahdollisuuden Venäjälle kuin mitä Venäjä 2017 raportissa tunnistettiin.

On vaikea ennakoida kuinka nopeasti Venäjän vuonna 2009 jopa Saudi-Arabiaa suurempi raakaöljyn tuotanto kääntyy merkittävään laskuun. Tällä hetkellä kaksi kehityskulkua

näyttäisi kyseenalaistavan kaasun merkitystä Venäjän keskeisenä vientituotteena. Uuden poraustekniikan ansiosta on opittu hyödyntämään taloudellisesti saviliuskeen ”kaasutaskuja”. Tätä englanniksi ”shale gas” -nimellä kulkevaa kaasua voidaan toimittaa nesteytettynä Euroopan markkinoille mm. Yhdysvalloista. Sitä on myös erityisen runsaasti Puolan maaperässä. Toinen kaasun merkitystä vähentävä kehityskulku on litium-akkujen nopea kehitys. Erityisesti tällä perusteella voi ennakoida, että sähkö on tulevaisuuden autojen keskeisin energialähde. Kaasautojen merkityksen voi ennakoida jäävän varsin vähäiseksi myös ilmastovaikutusten vuoksi. Kiinassa tosin kaasulla on ennakoitu tuotettavan paikallisesti sähköä myös autojen ”sähkötankkausta” varten.

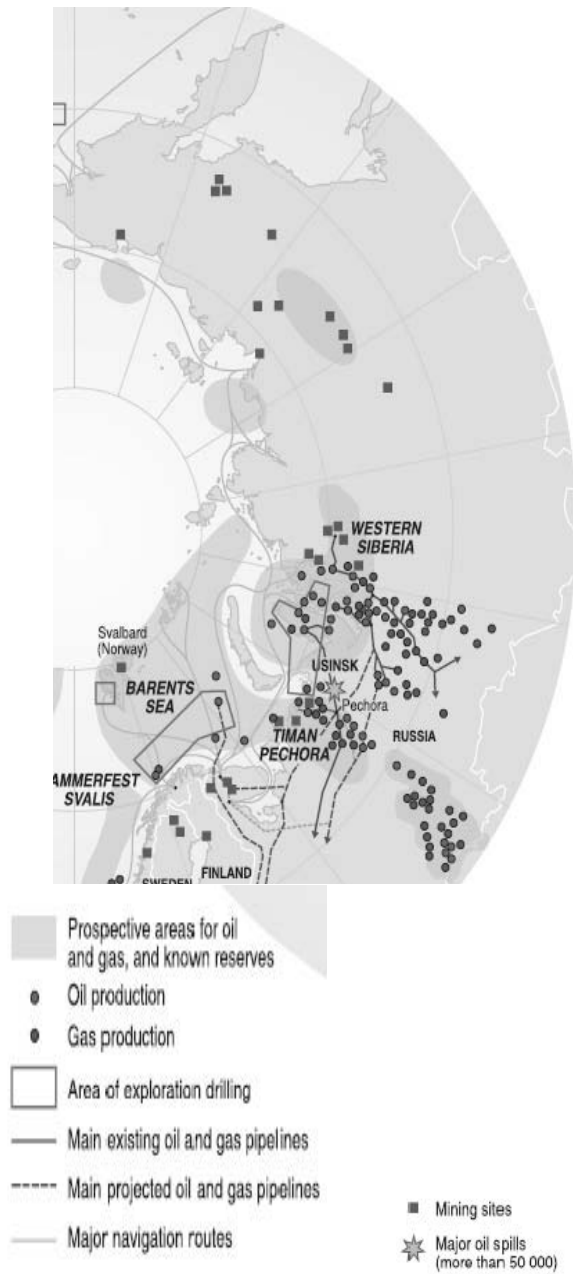
Merkittävin osa Venäjän luonnonvaroista sijaitsee sen pohjoisilla alueilla. Öljy- ja kaasuputkien ohella luonnonvarojen hyödyntämisen kannalta hyvin olennaisen mahdollisuuden tarjoaa ilmastonmuutoksen vuoksi yhä pidemmän ajan auki oleva Koillisväylä. Sen voi ennakoida olevan erityisen olennainen Venäjän mineraalivarojen hyödyntämisen kannalta.

Koillisväylän läntisen pään eli Kuolan niemimaan ja Murmanskin alueen merkitys näyttäisi olevan kasvussa, mihin Yrjö Myllylä viittaa tähän raporttiin sisältyvässä artikkelissaan. Merkitys perustuisi sekä Murmanskin logistiseen asemaan että sen merkitykseen lähi-alueiden luonnonvarojen hyödyntämisen kannalta. Kuolan niemimaa on hyödynnettäviltä mineraaleiltaan poikkeuksellisen rikasta aluetta. Yksi asiantuntija on verrannut sen tarjoamia monipuolisia mahdollisuuksia jopa Etelä-Afrikkaan (Myllylä 2010 1, Roberts 2003).

Venäjän pohjoisten alueiden luonnonvarojen hyödyntäminen on Venäjän tulevaisuuden suuri haaste. Suomelle osallistuminen pohjoisten mineraalivarojen hyödyntämiseen sekä Kuolan alueella että varsinkin aiemmin lähes saavuttamattomilla alueilla Koillisväylän varrella tarjoaa suuren mahdollisuuden. Erityisesti arktisen teknologian kehittämisessä sekä laivoina että muina tarpeellisina kulkuvälineinä ja laitteina Koillisväylä näyttäisi tarjoavan todella lupaavan mahdollisuuden.

Nopea talouskasvu Kiinassa ja Koreassa lisännee Koillisväylän äärellä olevien metallien ja muiden kaivannaisten kysyntää. On vaikea sanoa mihin kaivannaisiin kysyntä vuoden 2030 vaiheilla kohdistuu. Tästä syystä Venäjän tulevaisuuden ennakointi tältä osin pelkistetään tässä vain lyhyesti kahteen haasteeseen Venäjän taloudelle: kaivannaissektorin investointien käynnistämiseen ja Koillisväylän tarjoamiin mahdollisuuksiin.

Pohjois- Venäjän luonnonvarat (Myllylä 2010, 2).

Venäjän energia- ja raaka-ainesektorin kehitysmahdollisuudet muodostavat puitteet edellä tarkastelluille Venäjän talouden modernisoitumisen mahdollisuuksille. Työnjako presidentti Medvedevin ja pääministeri Putinin välillä näyttäisi olevan, että Medvedev kantaa erityistä huolta Venäjän modernisoitumisesta, innovaatioyhteiskunnasta ja talouden yksityistämisestä. Putin näyttää keskittäneen päähuomionsa siihen, kuinka saada energia- ja raaka-ainesektorilla toimivat yritykset tekemään investointeja. Investointeja tarvitaan niin liikenneinfrastruktuuriin, parannuksiin nykyisessä tuotantokapasiteetissa kuin uusinvestointeihin.

Seuraavassa tarkastellaan lyhyesti Venäjän tulevia näkymiä energian tuotannon eri aloilla.

Öljy

Vuonna 2008 Venäjän öljyntuotanto laski ensimmäisen kerran noin kymmeneen vuoteen. Tämä voimisti näkemystä, että Venäjän öljyntuotanto oli saavuttanut korkeimman tasonsa. Odotuksien perusteena oli uusien öljykenttien avaamisen vähäisyys ja sen ohella öljyn matalahko hinta.

Venäjän öljyn tuotanto kuitenkin nousi jälleen vuonna 2009 noin 1,5 % vuoden 2008 tasosta. Venäjän energiaministeriön tilastojen mukaan Venäjä tuotti vuonna 2009 noin 10 miljoonaa barreliä öljyä päivässä. Tällä tuotannolla se oli viime vuonna maailman eniten öljyä tuottanut valtio. Se tuotti enemmän öljyä kuin perinteisesti eniten öljyä tuottanut Saudi-Arabia, joka OPEC:n päätösten mukaisesti supisti tuotantoaan.

Paitsi tuotetun öljyn määrä Venäjän talouden kannalta keskeisen tärkeä on ollut öljyn barrelihinnan nousu noin 70dollarin tasolle vuoden 2009 lopulla. Talouden yleisestä elpymisestä maailmalla ja erityisesti Yhdysvalloissa kertoo, että öljyn barrelihinta nousi huhtikuun 2010 alussa jopa yli 80 dollarin. Venäjä 2017 -raportissa ennakoitiin, että Venäjä voi jatkaa ilman merkittäviä taloudellisia uudelleenarviointeja niin kauan kuin se pystyy tuottamaan öljyä suunnilleen samoja määriä kuin keskimäärin vuoden 2000 jälkeen ja öljyn hinta pysyy vähintään noin 60 dollarin tasolla barrelilta. Jos öljyn hinta jatkaa nousuaan, Venäjän talouden akuuttia rahoituskriisiä ei ole odotettavissa, vaikka tuotetut määrät tuntuvastikin alenisivat.

Venäjä ei ole OPEC:n jäsen, joka tuottaa noin 40 % maailman öljystä ja joka pyrkii tarjontaa säätelemällä vaikuttamaan öljyn hintatasoon. Presidentti Medvedevin syyskuussa 2009 esittämän lausunnon mukaan Venäjä ei myöskään hae OPEC:n jäsenyyttä ja tavoittelee öljyn yli 70\$ barrelihintaa. Puheessaan maataloustuottajille hän totesi: ”Venäjällä ei ole mitään

intressiä jatkuvasti nousevaan öljyn hintaan. Jatkuvasti kohoava öljyn hinta merkitsisi, että emme koskaan muuttaisi taloutemme rakenteita” (Reutersin uutisen perustella Lazzaro 2009).

Venäjä on kuitenkin lisäämässä öljyn vientiään varsinkin Kiinaan. Kiinaan johtava öljyputki on valmistumassa vuoden 2010 lopulla. Putken kautta on suunniteltu pumpattavan päivässä noin 1,6 miljoonaa barreliä eli noin 16 % Venäjän nykyisestä tuotannosta. Se vastaa runsasta kolmannesta Venäjän putkia pitkin vientiin pumpaamasta öljystä vuonna 2009 (<http://en.rian.ru>).

Kaasu

Kuten edellä jo todettiin, perinteisellä tavalla tuotettu kaasu on saanut kovan haastajan aiemmin epätaloudellisina pidetyistä kaasuesiintymistä.

Erittäin hyvänä eristeenä toimivaan saviliuskeeseen on varastoitunut pienehköihin kaasutaskuihin suuria määriä kaasua. Ongelmana on ollut taloudellisella tavalla hyödyntää näitä taskuja (”shale gas”). Yhdysvaltalainen Schlumberger yhtiö on kehittänyt uuden poraustekniikan, jolla kaasutaskuja voidaan tavoittaa aikaisempaa olennaisesti edullisemmin. Tätä vaakasuoraa poraustekniikkaa on havainnollistettu oheisella kuvalla. Varsinkin jos kaasutaskut ovat maan pintaan nähden kohtisuoraa tyyppiä, tällä poraustekniikalla tavoitetaan ratkaisevasti enemmän kaasua.

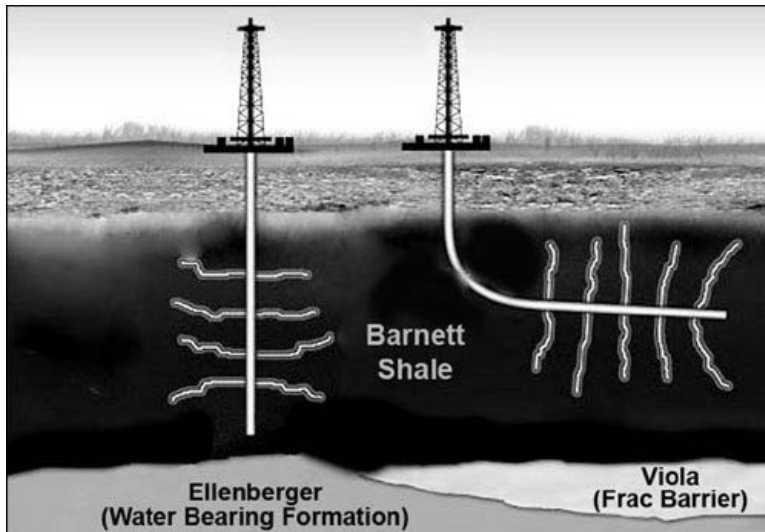
Vaakasuoran porauksen etuna on myös se, että porausta voidaan tehdä myös asutuilla alueilla eli talojen, teiden ja muiden rakennelmien alla. Sillä voidaan tavoittaa kaasua myös mm. jo peitetyiltä kaatopaikoilta. Kaasun ohella vaakasuoralla porauksella voidaan tavoittaa myös mm. vaikeasti tavoitettavia vesivaroja.

Toinen huomattavasti kyseenalaisempi uusi tekniikka shale -kaasun tavoittamiseksi on ns. hydraulinen erottelutekniikka. Tässä tekniikassa vettä, hiekkaa ja kemikaaleja pumpataan kovalla paineella shale-kaasu alueelle. Tähän menetelmään liittyy suuri riski mm. juomaveden pilaantumisesta. Myös maanpäällisiä porauspisteitä tarvitaan paljon.

Erityisesti Puolalla on Euroopassa merkittäviä shale -kaasuvaroja. Konsulttiyhtiö Advanced Resources Internationalin mukaan Puolan hyödynnettävissä olevat varat ovat 3 biljoonaa kuutiometriä. Tällä määrällä voitaisiin tyydyttää sen kotimainen kysyntä yli 200 vuodeksi (BBC news 8.4.2010). Puola saa nyt enemmän kuin 70 % kaasustaan Venäjältä, mikä koetaan Puolassa todella pahaksi riippuvuudeksi. Puolassa etsitäänkin nyt innolla mahdollisuuksia hyödyntää kaasuvaroja. Puolan päägeologin helmikuussa 2010 esittämän lausunnon mukaan shale -kaasuesiintymiä voitaisiin kuitenkin hyödyntää merkittävästi vasta 10–15

vuoden kuluttua. Osaa kaasuesiintymistä pystyttäneen kuitenkin hyödyntämään jo aikaisemmin (www.naturalgasforeurope.com 26.3.2010).

Kaasutaskujen tavoittaminen kohtisuoralla ja vaakasuoralla poraustekniikalla

Venäjän kaasumarkkinoita hallitsee Gazprom yhtiö, jolla on yksinoikeus kaasun vientiin Venäjältä. Sen tärkein haastaja Euroopan markkinoilla on nyt Yhdysvalloista ja muualta maailmasta Eurooppaan nesteytettynä laivoilla tuotu edullinen kaasu. Talouslaman ohella edullista tarjontaa on lisännyt shale -kaasu, jonka osuus Yhdysvalloissa tuotetusta kaasusta on nyt 15–20 %. Gazprom on perinteisesti sitonut kaasun vientihinnan öljyn hintakehitykseen. Nyt yhtiö on kuitenkin joutunut tunnustamaan nesteytetyn kaasun haasteen. Se hyväksyi maaliskuun 2010 alussa öljyn hintaan perustuvien pitkäaikaisten sopimusten rinnalle kaasun kaupan spot-markkinoilla. Tätä kautta myydyin kaasun enimmäismääräksi Euroopan markkinoilla yhtiö on asettanut 15 % toimituksista.

Shale -kaasun avulla Yhdysvallat ohitti vuonna 2009 Venäjän maailman suurimpana kaasuntuottajana. Venäjän luonnonvaraministeri Yuri Trutnev myönsi huhtikuussa 2010 shale -kaasun olevan ongelma Gazpromille (www.reuters.com 19.4.2010) Haasteesta huolimatta Gazpromin toimitusjohtaja ennakoi yrityksen tuottavan kaasua 566 miljardia kuutiota vuonna 2013, kun luku oli 461 miljardia kuutiota vuonna 2009 ja sen ennakoidaan olevan 529 miljardia kuutiota vuonna 2010. Huippuvuonna 2008 tuotanto oli 551 miljardia kuutiota (www.reuters.com 14.4.2010).

Kaasuun liittyvä keskeinen ongelma Venäjällä on edelleen valtava hintaero kaasun vientihinnan ja kotimarkkinahinnan välillä. Ero on jonkin verran pienentynyt 2000-luvun alkuvuosista. Vuonna 2009 Gazprom laskutti ulkomaisia asiakkaitaan keskimäärin 249 dollarin yksikkö hinnalla Venäjän tilastolaitoksen mukaan. Venäjän kotimarkkinoilla yksikköhinta oli vuoden 2009 lopussa 92 dollaria saman lähteen mukaan. Tosin hinnassa on kuitenkin suuria vaihteluita ja jotkut lähteet ovat esittäneet yli viisinkertaista eroa kotimaisen ja ulkomaille toimitettavan kaasun hinnan välillä. Joka tapauksessa ero ulkomaille toimitettavan kaasun ja kotimaahan toimitettavan on viime vuosina supistunut. Vuonna 2005 vastaavat luvut olivat nimittäin 400 ja 45. Gazpromin esittämä tavoite, että vuoteen 2014 mennessä hinnat tasattaisiin niin, että ne kuljetuskustannukset huomioon ottaen ovat samat Venäjällä ja vientimarkkinoilla, on edelleen hyvin haastava. Vaikka shale-kaasun tarjonta alentaisi kaasun hintaa olennaisesti Euroopan markkinoilla, Venäjällä ja Gazpromilla on erittäin vahva kiihoke tehostaa kaasun käyttöä Venäjällä niin, että kaasua jää olennaisesti enemmän vientiin.

Ydinvoima ja sähkömarkkinat

Maailmanpankin yrityskyselyn mukaan sähkön saanti muodosti vuoden 2008 lopulla selvästi suuremman ongelman venäläisille yrityksille kuin kahta vuotta aikaisemmin (Russian Economic 2010). Vaikka Venäjän markkinoilla oli selvää pulaa sähköstä, sähkön vienti kahden keskeiseen vientimaahan Suomeen ja Kiinaan väheni vuonna 2009 vain 1,7 prosenttia edelliseen vuoteen ollen 14,2 miljardia kWh. Vienti entisiin sosialistimaihin sen sijaan väheni rajusti eli 80 prosenttia ollen enää 0,8 miljardia kWh. Saadut tulot vähenivät kolmanneksella, mikä tarkoitti kWh hinnan alenemista noin 20 prosenttia verrattuna vuoteen 2008. (www.russia-power.org 8.2.2010).

Venäjä käynnisti vuonna 2006 kunnianhimoisen ohjelman ydinvoiman rakentamiseksi. Tavoitteeksi asetettiin 26 ydinvoimalan rakentaminen. Talouslamasta huolimatta ydinvoiman rakentamisohjelma on pysynyt varsin hyvin aikataulussa. Ensimmäinen ohjelman puitteissa rakennettu 1000 MW ydinvoimala käynnistettiin virallisesti maaliskuussa 2010. Kahden muun uuden ydinvoimalan yhteisteholtaan noin 1800 MW rakentaminen on ilmeisesti myös edennyt suunnilleen aikataulussa. Näistä toinen on ns. nopea reaktori. Niiden on suunniteltu valmistuvan 2011–2013. Neljäs rakenteilla oleva 1200MW ydinvoimala on hieman aikataulustaan myöhässä. Alun perin suunnitellun vuoden 2012 asemasta se näyttäisi valmistuvan 2013–2015. Rakenteilla on lisäksi kaksi muuta ydinvoimalaa ja siirtymistä suunnitteluvaiheesta rakentamiseen odottaa 10 ydinvoimalaa. Näiden vuoteen 2018 mennessä valmistuviksi

suunniteltujen ydinvoimaloiden yhteen laskettu teho on 14 200 MW (www.rosatom.ru 22.3.2010).

Sähkövajeen korjaamiseksi investoinnit muuhun sähkön tuotantoon kuin vasta vähitellen käyttöön otettavaan ydinvoimaan ovat Venäjälle erittäin tärkeitä. Myös ulkomailta tulleet investoinnit alalle ovat hyvin olennaisia. Niiden onnistumista voi pitää jopa eräänlaisena Venäjän luotettavuuden koetinkivenä. Jos Venäjä rikkoo tällä sektorilla ulkomaisille yhtiöille antamia lupauksia, se tuskin voi odottaa jatkossa juuri kenenkään ulkomaalaisen tekevän maahan pitkäjänteisiä investointeja.

Suomen ja Venäjän taloussuhteiden kannalta lupauksissa pysyminen on todella tärkeää, koska Fortum osti keväällä 2008 enemmistön Länsi-Siperian alueellisesta sähkövoimalaitoksesta TGC-10:stä noin 2,5 miljardilla eurolla. Fortumin Venäjän-riskit nousevat 4–5 miljardiin euroon, kun mukaan lasketaan Siperian laitosten vaatimat investoinnit sekä 25 prosentin siivu Luoteis-Venäjällä toimivasta TGC-1 voimalaitoksesta. Laitoksen suurin omistaja on kaasujätti Gazprom.

Pelkästään Fortumin vuoksi on Suomen kannalta erittäin tärkeää, että Venäjällä kehitys etenee Sopimusten Venäjä skenaarion suuntaisesti. Lupaava tältä kannalta oli pääministeri Putinin puheenvuoro maaliskuun 2010 alussa sähköteollisuuden kokouksessa. Kokous pidettiin Siperiassa Sayano-Shushenskaya vesivoimalassa Khakasiassa. Tässä voimalassa kuoli 75 työntekijää onnettomuudessa elokuussa 2009. Putin ylisti puheessaan Fortumia, E.Onia ja italialaista Enel -yhtiötä siitä, että ne ovat pitäneet kiinni lupaamistaan investoinneista Venäjällä.

Kiitettävää ensin voimalaitoksen uudistamissuunnitelmaa, valtionyhtiötä ja ulkomaisia yhtiötä, Putin kohdisti kovaa kritiikkiä energiasektorilla toimiviin venäläisiin oligarkeihin. Kritiikki kohdistui erityisesti siihen, että oligarkit eivät olleet pitäneet saamansa valtionavun vastineeksi antamia lupauksia. Putin nimesi kaksitoista yhtiötä, jotka olivat pettäneet lupauksensa: Vladimir Potaninin Norilsk Nickelin hallitseman OGK-3:n ja Mikhail Prokhorovin Onexim-yhtiön hallitseman TGC-4:n. Potanin osti OGK-3:n noin 2,7 miljardilla dollarilla saaden samalla samansuuruisen avustuksen eli valtavan omaisuuden ilmaiseksi. Lahjoitus tapahtui kuitenkin siten, että vastineeksi tuli tehdä investointeja. Sen sijaan että Potan olisi tehnyt investointeja sähkön myynnillä saamistaan noin 15 miljardilla dollarilla, hän Putinin mukaan käytti noin 2,2 miljardia dollaria spekulatiivisiin sijoituksiin. Putinin sanoma näyttääsi olevan, että mitä muuta tahansa Venäjän taloudessa tapahtuu, energiasektorilla tehdyistä lupauksista on pidettävä kiinni (www.rbth.ru).

Fortumissa selvästi uskotaan sopimuksissa pysymiseen. Tästä kertoo se, että Fortum aikoo käyttää Uralin takaisen energiyhtiönsä kapasiteetin nostamiseen vielä 1,8 miljardia euroa (www.talouselama.fi 9.3.2010). Lisäksi Fortumin venäläinen tytäryhtiö OAO Fortum ja Tšeljabinskin aluehallinto ovat sopineet mittavan energiatehokkuusyhteistyön käynnistämisestä (www.fortum.fi 29.1.2010). Venäjän energiaministeri Sergei Šmatkon Helsingin vierailun yhteydessä 28.1.2010 allekirjoitetun aiesopimuksen mukaan osapuolet toteuttavat Tšeljabinskissa vuosina 2010–2012 energiatehokkuustoimenpiteitä, joilla pyritään vähentämään energian tuotannon ja käytön ympäristövaikutuksia ja edistämään voimavarojen tehokasta käyttöä.

Ohjelman mittavin toimenpide on Tšeljabinskin kaukolämpöjärjestelmän automaatio- ja perusparannusprojekti, jonka tuloksena energian hävikki alueella laskee yli 30 prosenttia ja polttoaineen käyttö sekä päästöt vähenevät merkittävästi. Hanke on mittaluokassaan ainutlaatuinen Venäjällä ja se rahoitetaan osin korottamalla aluehallinnon säätelemiä kaukolämpötariffeja. Parannusten myötä kuluttajille voidaan taata keskeytymätön ja edullisempi kaukolämmön toimitus.

Fortum aikoo toteuttaa myös useita lämmön ja sähkön tuotantoa tehostavia teknisiä parannuksia Tšeljabinskin alueella sijaitseissa voimalaitoksissaan. Yhtiö on myös käynnistänyt kestävä kehityksen ohjelman, joka tähtää ympäristövaikutusten vähentämiseen niin voimalaitosten kuin koko Tšeljabinskin alueella.

Luvun 2 kirjallisuus

Arora, Rashmi Umesh (2007) *Uttar Pradesh - lagging state of India: Economic development and role of banks*, University of Auckland.

BOFIT (2010). Venäjä-ennuste 2010-2012, BOFIT Venäjä-ryhmä, Suomen Pankki 25.3.2010.

Burgelman, R.A. and L.R.Sayles (1986) *Inside Corporation Innovation*, The Free Press, New York.

Duval, Roman ja Christine de la Maisonneuve (2009) *Long-run GDP growth framework and scenarios for the world economy*, OECD working paper ECO/WKP (2009)4, February 2009.

Finken, Holger (2006) Russian-German Cooperation in Academic Mobility, www.palmenia.helsinki.fi/congress/eurus2006.

Jack A. (2004) *Inside Putin's Russia: Can There Be Reform Without Democracy?* Oxford University Press, New York.

Kaartemo, Valtteri ja Kari Liuhto (2010) Teknologia-innovatiiviset erityistalousalueet ja Venäjän modernisaatio: opetuksia Kiinasta (tässä raportissa).

Kosonen, Riitta, Heliste Piia, Karhunen Päivi, Mattila Marja ja Kerola Eeva (2008). *Gringoja, tsuhnia, isoneniä ja poroja? Suomalaisyriytysten kokemuksia kasvutalouksissa*, Helsingin kauppakorkeakoulu.

Kosonen, Riitta ja Parviainen Sinikka (2010). Viralliset ja epäviralliset käytännöt lyövät kättä venäläisessä liike-elämässä 2030 (tässä raportissa).

Liuhto, Kari (2008). *Genesis of Economic Nationalism in Russia*, Electronic Publications of Pan-European Institute 3/2008.

Medvedev, Dmitri (2008). Puhe Venäjän Liittoneuvostolle (Federal Assembly) 5.11.2008.

Medvedev, Dmitri (2009,1). Puhe Venäjän Liittoneuvostolle (Federal Assembly) 12.11.2009.

Medvedev, Dmitri (2009,2) Puheenvuoro Venäjän talouden modernisoinnin ja teknologisen kehityksen komissiossa 25.11.2009.

Myllylä, Yrjö (2010, 1). Murmanskin alueen merkityksen kasvu energiataloudessa ja logistiikassa luo mahdollisuuksia myös Suomen yrityksille (tässä raportissa).

Myllylä, Yrjö (2010, 2). *Suomi arktisen ja Itämeren kasvualueiden polttopisteessä*. Loppuraportin luonnosversio 5.5.2010. Työ- ja elinkeinoministeriö, Alueiden kehittämisen yksikkö.

Nekipelova, Elena, Lyudmila Ledeneva (2004) *Contemporary Forms of Highly Skilled Migration of Russians: Labor Migration of Scientists and Mobility of Students*, Center for Science Research and Statistics, Russian Academy of Sciences.

Putin V. (2007) Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation, www.kremlin.ru.

Putin, Vladimir (2009, 1) Puhe VTB Capital Investment Forumissa 29.9.2009.

Putin, Vladimir (2009, 2) Puhe Yhtenäinen Venäjä –puolueen 11. kongressissa 21.11.2009.

Reuters (2008) Russia's Putin signs foreign investment law, May 5.

Rianovosti (2009) Medvedev orders look at activity of Russian state-run businesses, 07/08/2009.

Roberts, Jeffery (2003). Russia and Pomor Region – a new South Africa? *The Bulletin of the Russo-British Chamber of Commerce*. September 2003, Issue 7, 25-27.

Rusnano (2008) *Business Strategy of State Corporation "Russian Corporation of nanotechnologies" until the year 2020*, Moskova 2008.

Russian Economic Report (2010), The World Bank in Russia March 2010, www.worldbank.org.ru.

Sutela, Pekka (2010). Suomalaisten menestystarinat, Helsingin yliopiston Vapaan sivistystyön toimikunnan Studia Generalia 2009 -sarjan julkaisussa *Suuriruhtinaskunnasta Itämeren kaasuputkeen. Mikä on muuttunut Suomen ja Venäjän suhteissa?*

Osa II: Uusi sopimisen Venäjä skenaario ja naapuruus⁷⁵

1. Skenaario 4: sopimusten Venäjä

1.1 Sopimus pohjaisen mallin ja sopimisen lähtökohtia

Modernisaatiota koskevassa I pääluvussa on pohjustettu, että Venäjä voisi kehittyä kohti sopimus pohjaista yhteiskuntaa. Samaan suuntaan voidaan ajatella Riitta Kososen ja Sirkka Parviaisen artikkelin Venäjän epävirallisista liiketavoista antavan viitteitä. Osuvin viite on kuitenkin saatavissa Venäjältä, tänä vuonna uudistetusta sotilasdoktriinista. Sen ajatuskuvion mukaan modernisaation varaan rakentuva Venäjä nousee vahvana uusimpien linjausten jälkeen pelkistään seuraavasti. Ensimmäin modernisoidaan talous, joka tukee sotilas- ja ulkopoliittikkaa ja sitä kautta maan kansainvälisen aseman lujittamista. Tästä seuraa valtiona vahvistuneen Venäjän vähittäinen yhteiskunnallinen modernisointi. Tavoite on selvä, mutta käsitykset siihen pääseminen keinoista eivät.

Sopimusten varaan rakentuva Venäjä saa läntisestä maailmasta vertailukohteen lähinnä Yhdysvalloista. Toisin kuin Euroopassa ja erityisesti Pohjoismaissa, valtio on Yhdysvaltain tapaan Venäjällä vahva perinteisillä järjestyksen ja turvallisuuden aloilla, mutta ei ihmisen elämän "pehmeän puolen" aloilla eikä hyvinvoinnin jakajana. Valtio on Venäjällä vahva toimeenpanokoneisto. Sopimusmallissa erityisesti oikeuslaitoksen merkitys sopimusten tulkitsijana kasvaa. Valtio ei ole voimakas lainsäätäjä eikä se todennäköisesti ole sitä jatkossakaan. Sopimusmallissa oikeuden jakajana valtio voi saada kiistattoman aseman.

Ennen sopimusten Venäjä-skenaarion kuvausta on syytä avata hieman sitä, mitä sopiminen tarkoittaa, minkä tyyppisiä ja minkä tasoisia sopimuksia läntisissä sopimisen yhteiskuntamalleissa on solmittu. Sopimista ei voi käytännössä rajoittaa vain talouteen, eikä siinä varsinkaan vain yritystalouteen.

Eräs tärkeimpiä sopimusajattelun lähtökohtia on ihmisten ja valtion välinen sopimus suhde. Tämä kirjoittamaton perussopimus alkaa siitä, että ihmiset kansalaisina suostuvat 1)

⁷⁵ Pääosin Paula Tiuhosen kirjoittama. 1.2. Skenaariokuvauksen kirjoittajat: Kuusi, Smith ja Tiuhonen.

puolustamaan maataan, 2) noudattamaan lakeja ja 3) maksamaan veroja. Valtio takaa rauhan ja ihmisten hyvinvoinnin edellytykset.

Yhteiskuntasopimus, laaja tai suppea, on järjestäytyneessä ja hyvin toimivassa yhteiskunnassa ollut vakauden ja vaurauden lähtökohta. Pohjoismaissa yhteiskuntasopimusta on tulkittu laajasti viimeisten 60 vuoden aikana. Konsensus-ajatteluun on sisältynyt valtion, työnantajien ja työntekijöiden väliset laajat kolmikantasopimukset, joissa on sovittu palkkojen ja työehtojen lisäksi monista sosiaalipolitiikan pitkän aikavälin yhteiskuntapoliittisista asioista. Valtiokeskeisessä mallissa lait, määräykset ja valtion tekemät sopimukset ovat hallitsevia kun taas sopimuskeskeisessä mallissa ihmisten eri tasoilla ja tahoilla keskenään tekemät sopimukset toimivat paljolti niiden sijasta. Yhdysvalloissa, joissa valtion ei haluta olevan laaja, vakuutus- ja sopimukset korvaavat huolehtivan valtion. Ne suojaavat paitsi vahingon ja tapaturman myös sairauden, vanhuuden ja työkyvyttömyyden varalta. Tässä mallissa kansalaisyhteiskunta on pitkälle kehittynyt.

Sopimusyhteiskunnan eräs kivijalka on sukupolvien välinen sopimus. Työssäkäyvä aktiivi-ikäinen sukupolvi huolehtii lapsista ja vanhuksista. Nuoret ovat tietoisia siitä, että tämä tehtävä siirtyy aikanaan myös heille. Venäjällä erityisesti perheen ja suvun sisällä omistaan huolehtimisen perinne on vahva. Väestön ikääntyminen aiheuttaa kuitenkin jo nyt kovat vaatimukset tälle sopimukselle.

Sopimusten Venäjä talouden ja yritysten tasolla tarkoittaa sitä, että talouselämän toimijat sopivat siitä, mitä tehdään, miten tehdään ja miten kiistakysymykset ratkotaan. Tietysti on ensin ratkaistava kenen kanssa sovitaan ja ketkä ovat sopimuksen piirissä. Sopimusten legitimeetti on iso ja monimutkainen ongelma. Oikeuslaitos voi vahvistaa sitovuutta, mutta demokratiassa ja sen mukaisessa vallanjaossa oikeuslaitoksen keinot rajoittuvat tosiasiasa tapauskohtaiseen jälkikäteiseen vaikuttamiseen.

Hajonneen Neuvostoliiton 1990-luvun sekava yhteiskunnallinen tilanne johti siihen, että tehtiin kiireessä ja heikolla legitimaatiolla paljon sopimuksia kotimaisten ja ulkomaisten toimijoiden kanssa. Tehtaat, jopa kokonaiset tuotannonalat, talot ja maat vaihtoivat omistajaa. 1990-lukua voi kutsua pikaisten ja usein suullisten "diilien" ajaksi – erotuksena tarkkaan harkituista ja valmistelluista kirjallisista pitävistä "kontrahdeista". Sopimusten määrää ajatellen, mutta unohtaen niiden oikeutuksen ja sitovuuden ainakin pitkällä aikavälillä, oli suorastaan kyse sopimisen kulta-ajasta. 2000-luvulla siirryttiin lakien aikakauteen ja 2010-luvulla näyttää edelleen olevan hallitsevana usko lakien voimaan monessa sellaisessakin ongelmassa, joka olisi paremmin hoidettavissa sopimuksella tai esimerkiksi hyvällä hallintokäytännöllä. 1990-Luvun sopimusten oikeutusta ei ole vielä ratkaistu, mikä vaikeuttaa venäläisen sopi-

muskulttuurin kehitystä. Runsaan lainsäädännön ongelmaksi on puolestaan muodostunut se, että kaikkia vanhoja lakeja ei ole kumottu kun on säädetty paljon uusia. Voimassa oleva laki on yksinkertaistaen epäselvä, mikä antaa sen soveltajille laajat mahdollisuudet.

Suuri periaatteellinen ongelma on sopimusmallin suhde demokratiaan. Voiko sopimusten moderni Venäjä ylipäätään toimia ilman demokratiaa? Vertailukohteita voidaan hakea muista kehittyvistä suurvalloista kuten Kiinasta ja Intiasta. Ne kuuluvat molemmat nopean talouskasvun maihin. Intia on perustamisestaan asti ollut valtiomuodoltaan demokratia. Kiina on valinnut oman mallinsa. Venäjällä ja Kiinalla on paljon eroja, mutta tässä yhteydessä olennaista on ero johtajuudessa: Kiinaa johtaa kommunistinen puolue ja Venäjää byrokratia. Pienistä maista vertailukohdan saa Singaporesta ja Koreasta. Molemmat ovat kokeneet nopean taloudellisen nousun, mutta eroavat demokratiassa.

1900-luvulla valtiollinen demokratia on vakiintunut universaaliksi ihmisoikeudeksi, josta liberalistisen demokratiamallin omaksuneiden on mahdotonta tinkiä. Siihen kuuluu kiinteästi kansalaisyhteiskunta, jonka rakentuminen on aina ja kaikkialla hidas prosessi. Tietynasteinen oikeusjärjestys on demokratiaa helpommin saavutettavissa. Kuitenkin niin, että sopimusyhteiskuntaa, jossa ei ole tehty selväksi sellaista yksityisoikeuden perusasiaa kuin "omistus", ei kuitenkaan voida ajatella. Ylipäätään Venäjän siirtymistä sopimus pohjaiseen malliin rasittavat pahasti 1) siviilioikeuden tradition puute sekä 2) heikosti kehittynyt kansalaisyhteiskunta byrokration vastavoimana.

Sopimusperusteinen malli tuo mukanaan myös käytännön ongelmia. Eräs näistä on "juristeria", mikä tarkoittaa juristien vallan kasvua sopimusten tulkitsijoina. Sopimusten lisääntyessä kiihtyy tarve saada yhä tarkempia ja samalla yhä monimutkaisempia sopimuksia, joita juristit kehittelevät. Siirtyminen Venäjällä vahvasta eksekutiivin johtamasta valtiosta sopimusyhteiskuntaan tarkoittaa sitä, että valtion sääntelybyrokration valta vähenee, mutta sopimusbyrokration valta lisääntyy. Amerikan markkinoille pyrkineet suomalaiset ja eurooppalaiset yritykset ovat nähneet käytännössä kahden mantereen "sopimuskulttuurien" erot ja myös näiden nurjat puolet. Monet yritykset ovat kokeneet karvaita tappioita Yhdysvaltain markkinoilla pitkälle kehittyneen sopimusmallin jyrätessä.

Sopimusten ala ulottuu eri elämäntilanteille. Kapean valtion sopimusmalliin kuuluu, että valtion roolina on luoda vain yleiset puitteet. Tällöin esimerkiksi koulutus järjestetään niin, että kansalaiset voivat ostaa itselleen parhaiten sopivan koulutuksen, jos valtion koulutusta ei ole tarjolla tai se ei ole sitä mitä halutaan. Yhdysvalloissa on yleistä, että perheet jopa "sopivat" valtion kanssa oppivelvollisuuden täyttämistä järjestämällä lapsilleen opetuksen itse eli kotiopetuksena. Tällaisessa sopimusmallissa on ollut vierasta ajatus laajasta kollektiivisesta

vastuusta toisista kansalaisista. Perhe, kirkko ja erilaiset vapaaehtoisjärjestöt mielletään huolenpitäjiksi. Valtion turva korvataan yksityisillä vakuutuksilla. Tästä syystä suosittu uuden presidentin itse tiukasti johtamalle yleiselle terveydenhoitoudistukselle on ollut niin vaikea saada enemmistöä.

Vaurautta ja menestystä yhdysvaltalainen malli on tuonut runsaasti. Kansalaisten tulo-, varallisuus- ja hyvinvointierojen tasaajana tämä malli ei toimi. Se ei ole myöskään sen tavoite. Osa kansalaisista on jäänyt sopimusten ulkopuolelle tai he eivät ole hyötyneet sopimuksista.

Painottuipa valtion ja kansalaisten suhteessa omien ja läheisten etujen pohjalta tapahtuva sopiminen tai yhteisvastuu, kaikissa yhteiskuntamalleissa on olennaista pitää huolta siitä, että yhteiskunta pysyy koossa. Kysymys on siitä, mihin ihmiset perimmältään nojaavat oman toimintansa, mihin yhteiset pelisäännöt perustuvat ja miksi niitä noudatetaan. Pelkistäen voidaan erottaa seuraavat ihmistä ohjaavat ja sitovat voimat: 1) pelko, 2) oma intressi, joka ilmenee usein rahana, 3) kunnia ja 4) yleinen ja yhteinen etu. Olennaista on, miten venäläiset näiden suhteen kehittyvät hahmotellussa sopimusten Venäjässä. Kysymys on oman kestävästä identiteetistä rakentamisesta.

Sopiminen on kulttuurisidonnainen asia. Venäläiset ovat historiansa aikana kokeneet, että valtiovalan edustajilta ylhäältä ei yleisesti ottaen voi odottaa paljon hyvää ainakaan elämän arkeen. Tärkeää on sen sijaan ollut luottaa toiseen venäläiseen, läheiseen tai ystävään. Ystävyyttä voidaan vahvistaa muun muassa vaihtamalla oikeudenmukaisessa suhteessa lahjoja. Näin voidaan menetellä myös liikennettä valvovan poliisin kanssa, jos hänet tulkitaan yksilöksi eikä valtion edustajaksi. Tästä syystä korruptio ei ole Venäjällä yksikertainen asia. Se on "joka miehen asioiden sujuvuussopimus".

Sopimusten Venäjän keskeinen ajatus on, että pitävät sopimukset ovat vapaaehtoisia, eivät käskyihin perustuvia. Kun sopimus on vapaaehtoisesti tehty, siitä myös edellytetään pidettävän kiinni riippumatta sopimuksen tehneiden voimasuhteista. Vaikka sopimuksen toisena osapuolena on valtio, senkin oletetaan pitävän kiinni sopimuksesta myös tilanteessa, missä sopimuksen kiistäminen olisi valtiolle edullista. Tämä tarkoittaa, että valtion tai sen edustajan ei tule luvata sellaista, mistä se ei voi pitää kiinni. Tässä kohden sopimusmalli kohottaa Venäjällä lähes ylitsepääsemättömän esteen. Hallitsija koneistoihin, tsaarin ja kommunistisen puolueen keskuskomitean ajoista nykypäivään, on ollut täysin ylivoimainen vallankäyttäjä. Puolueen valta on kulminoitunut vahvaan eksekutiiviin. Kansalaisten perus- ja kansalaisoikeudet ja erityisesti näkemys siitä, että kansalainen voi voittaa valtion oikeudessa, on

ylipäättään täysin uusi ilmiö. Tosiasiassa Suomessakin vasta EU-tuomioistuimen kautta kansalainen on joissain arjen asioissa saattanut saada vihdoinkin valtiosta voiton.

Sopimusten Venäjän perusajatus edellä esitetyistä esteistä huolimatta on kuitenkin se, että toimivaa ja korruptiosta vapaata yhteiskuntaa voidaan lähteä rakentamaan alhaalta päin. Tällöin vahvistetaan menettelyjä ja instituutioita, jotka tukevat kansalaisten keskenään tekemiä sopimuksia sekä kansalaisten ja instituutioiden välisten sopimusten pitävyyttä.

Kansalaisten vaikutusvalta voi aivan kuten muuallakin kasvaa huomattavasti myös Venäjällä 1) kuluttajina ja 2) veronmaksajina. Venäläiset kuluttajina ovat jo tottuneet vaatimaan paitsi tavaraa ja palvelua myös laatua. Sama vaatimustason nosto on mahdollista venäläisille veronmaksajina. Erityisesti tilanteessa, jossa öljytulot ehtyvät, kansalaiset olettavat monien yhteiskunnan palvelujen jatkuvan verovaroin. Varsinkin vaurastunut hyvän koulutuksen saanut keskiluokka on todennäköisesti valmis maksamaan veroja, muttei ehdoita. Ns. verosopimuksen toiselle osapuolelle eli valtiolle asetetaan aiempaa kovempia laatuvaatimuksia. Maksetuille verovaraille on saatava vastinetta ja niitä ei saa hukata. Parhaimmillaan nouseva keskiluokka vielä vaatii, että yhteiskuntasopimuksessa verovarojen on riitettävä kaikkein heikoimmista huolehtimiseen. Tämä nousevan keskiluokan sopimusasetelma sisältää mahdollisuuden niin byrokration kuin korruption vähentämiseen.

Sopimusten Venäjässä on luonnollisesti olennaista kansainvälisen tason sopiminen, missä myös on yhteisvastuun ja oman, tässä tapauksessa valtiollisen, edun elementit. Miten Venäjä osallistuu EU:n, YK:n, WTO:n, OECD:n, IMF:n taikka muiden kansainvälisten toimijoiden sopimuksiin tai ohjelmiin ja keiden kanssa se niissä liittoutuu? Kansainvälisellä tasolla on erotettavissa vanhat kansainvälisen oikeuden traditioon ja uudet väljään sopimuskulttuuriin nojaavat toimijat. Viimeksi mainituista tärkeiksi ovat 1990-luvulla nousseet YK:n ns. huippukokoukset lasten oikeuksista tietoyhteiskuntaan. Näissä konferensseissa on tarkoitus tehdä isoja kansainvälisiä sopimuksia YK:n varsinaisen päätöksentekomenettelyn ja pysyvien päätöksentekofoorumeiden sijasta. Viime vuosina ns. G-kokoukset eri kokoonpanoissaan ovat nousseet sopimusperusteisen vallan tehokkaiksi käyttäjiksi.

Kansainvälisessä toiminnassa on yleistynyt se, että samanmieliset valtiot tai muut toimijat kokoontuvat sopimaan keskenään asioista. Valikoivaa samanmielisten sopimista harjoitetaan myös vakiintuneiden organisaatioiden sisällä. Näin menetellään YK:ssa, mutta myös EU:ssa. Nämä kokoukset eivät ole julkisia, niiden edustajia ei valita eikä niiden vastuusuhdetta voi määritellä. Epävirallisia valtionpäämiesten kokouksia luonnehditaan samoin ajattelevien valtioiden klubeiksi ja niiden harjoittamaa valtaa diplomatiaksi ilman diplomaatteja.

Venäjä ei alun alkaen ole kuulunut vaikutusvaltaisimpaan epäviralliseen samalla tavalla ajattelevien valtioiden G7:ään tai sen edeltäjään G5:een, sillä ne syntyivät kylmän sodan kaudella poliittisten demokratioiden yhteenliittymiksi. Yhdysvaltain, Britannian, Länsi-Saksan ja Ranskan valtiovarainministerit tapasivat 1973 Valkoisessa talossa kutsuen tähän ns. kirjasto-ryhmään myös Japanin. Vuonna 1975 se muuttui valtionpäämiesten vuosittain kokoontuvaksi ryhmäksi. Mukaan tulivat 1975 Italia ja 1976 Kanada, jolloin ryhmä sai nimen G7. Vuonna 1977 EEC sai siellä oman paikan. Venäjää alettiin kutsua 1990-luvun alussa kokouksiin, jolloin foorumin nimi muuttui G8:ksi. Venäjä liittyi siihen virallisesti 1998. Vuonna 2005 Intiasta, Kiinasta, Etelä-Afrikasta, Meksikosta ja Brasiliasta tuli tarkkailijamaita ja nimeksi alkoi muotoutua G8+5. Aiemmin oli jo perustettu puolueettomien ja kehitysmaiden G77, kuin myös sittemmin G21 sekä G20, G22 ja G20+, mutta kaikki nämä ovat jääneet marginaalisiksi. G20 on vahvistanut tosin asemaansa vuonna 2009 globaalin finanssikriisin käsittelyn yhteydessä.

Uusin sopimusvallan foorumi on Yhdysvaltojen ja Kiinan muodostama G2. Pitkään ja perusteellisesti valmistellussa YK:n Kööpenhaminan ilmastokokouksessa 2009 johtajuus, suurvalta-asema ja liittoutuminen nousivat loppumetreillä ratkaisun avaimiksi. EU oli asettanut korkeat tavoitteet ja halusi johtaa neuvotteluja, mutta USA ei tullut mukaan; Venäjä energiavaroineen vahvana valtana etsi omaa paikkaansa, ja Kiina osoitti nousevan suurvalta-asemansa kokoontumalla neuvotteluihin joidenkin kehittyvien maiden kanssa ohi USA:n. Lopulta USA ja Kiina alkoivat löytää yhteisiä tekijöitä. Tulevaisuudessa USA ja Kiina saattavat sopia kahdestaan asioista, jotka koskettavat koko ihmiskuntaa. Venäjä, mutta myös koko Eurooppa Suomi mukaan lukien, on G2:n ulkopuolella.

Suomalaiselle Venäjän naapurina kansainvälisessä sopimuspolitiikassa turvallisuus on ylitse muiden. Ydinaseiden leviäminen ja niiden väärin käsiin joutumisen estäminen ovat tunnettuja suurvaltojen yhteisiä sopimuskohteita. Venäjän tänä vuonna julkistetussa sotilas-doktriinissa Kollektiivisen turvallisuussopimuksen järjestö(CSTO), jossa ovat mukana Venäjä, Valko-Venäjä, Armenia, Kazakstan, Kirgisia, Tadzikistan ja Uzbekistan, saa aiempaa tärkeämmän aseman. Alkujaan sopimus on vuodelta 1992. Vuonna 2009 siihen lisättiin maininta nopean toiminnan joukoista. Uuden sotilasdoktriinin avulla Venäjä ilmoittaa, että sillä on CSTO:n kautta oma sotilasliitto, jolla on Naton artiklaa 5 vastaava kollektiivisen puolustuksen velvoite. Venäjä on myös ilmoittanut olevansa valmis puolustamaan omia intressejään ja kansalaistensa turvallisuutta rajojensa ulkopuolella tarvittaessa myös asevoimin. Neuvostoliitosta itsenäistyneissä valtioissa asuu miljoonia Venäjän kansalaisia. Venäläiset muistuttavat kriitikoita, että linjaus on sama kuin mihin Yhdysvallat on sitoutunut. Yhdysvallat on käytän-

nössä toteuttanut sitä hyökätessään useisiin muihin maihin "terrorismin vastaisen sodan" nimissä. Näin on menetellyt myös Ranska puolustaessa asevoimin kansalaistensa turvallisuutta entisissä siirtomaissaan. Venäjä katsoo muun maailman tarvitsevan sen panosta globaaleissa operaatioissa ja terrorisminvastaisessa taistelussa (aiheesta Idäntutkimus 1/2010).

Valtiojohto ei missään maassa ole julkistanut kaikkein tärkeimpiä sopimuksiaan. Diplomatian historia on salaisten sopimusten historiaa. Sopimisessa on kysymys luottamuksesta. Kylmän sodan aikainen "kauhun tasapaino" on eräänlainen sopimus myös. Taistelussa terrorismia vastaan on nähtävissä syntyvän suurvaltojen kesken samantyyppinen "hiljaisen hyväksynnän" sopimus kuin taistelussa ydinsotaa vastaan.

Sopimusten Venäjä joutuu siis paitsi valitsemaan mihin organisaatioihin, instituutioihin ja verkostoihin se menee mukaan sopimaan myös ratkaisemaan nimenomaan sopimalla ketkä ovat sen kanssa milläkin tasolla, alueella, alalla, asiassa tai aikavälillä "samanmielisiä" sopimuskumppaneita. Sopimisessa ovat mukana myös sellaiset edellä korostetut elementit kuin oma etu ja yhteisvastuu, erilaiset pelot sekä kunniallisen käyttäytymisen vaatimukset. Tämä kaikki edellyttää vahvaa ja selkeää identiteetin rakentamista.

Venäjän geopolitiittinen asema sopijana suhteessa muihin, erityisesti suurvaltoihin, on poikkeuksellinen. Venäjä on väestöltään nopeasti kutistuva 140 miljoonan (2 % maapallon väestöstä) asukkaan valtio, jonka taloudellinen merkitys on suhteellisen pieni. Mittaamattomat luonnonvaratkaan eivät riitä tekemään siitä tulevaisuuden suurvaltaa. Mutta koska sen maa-ala on niin valtava että sen naapureina on monta miljardin asukkaan valtaa, rauhaa ja rauhatonta, kehittyvää ja taantuvaa (Transatlantia, Kiina, Intia ja Lähi-itä/islamilaan maailma) sen valta-asema sopimuskumppanina tulee olemaan kiistämätön.

Jos Venäjä siirtyy kohti sopimussyhteiskuntaa, se joutuu käymään kilpajuoksua vanhojen ja uusien sopimusvaateiden kanssa. Edellä mainittiin väestön ikääntymisen aiheuttavan ongelmia ikäpolvisopimukselle. Samalla tavoin on nähtävissä kaikkialla läntisissä maissa vakavia puutteita nykyisessä liberalistisessa demokratiassa, joka kattaa vain politiikan. Ottaen huomioon talouden saaman ylivallan on ongelmallista, että sen suhteesta demokratiaan ei ole edes länsimaissa avattu kunnolla keskustelua. Toisaalta kansalaisten luottamus poliittiseen demokratiaan ja toisaalta politiikan todellinen valta ovat aivan liian heikkoja ratkaisua vaativiin tulevaisuuden yhteiseen ongelmiin nähden. Tulonjako ja ilmastonmuutos ovat esimerkkejä näistä. Ilmastonmuutos saattaa myös viedä pohjaa aiemmilta taloudellisen kasvun ja hyvinvoinnin takaavilta sopimuksilta. Voidaan jopa perustellusti väittää, että suurin sopimus on edessä kun ihmisen on sovittava yhteisestä tulevaisuudesta luonnon kanssa. Tämän sopimuksen valmistelua ei Venäjällä ole oikeastaan edes aloitettu.

1.2. Skenaario 4: Sopimusten Venäjä⁷⁶

Raportin tiivistelmässä on rinnastettu Sopimusten Venäjä -skenaariota kolmeen Venäjä 2017 –raportissa esitettyyn skenaarioon. Vuoden 2030 ”muistelijan” kertoma Sopimusten Venäjä ei ole ennuste. Se on yksi Venäjän kehityksen mahdollisuus. Se muodostaa Venäjän tulevaisuuksien kartan (futures map) yhdessä tiivistelmässä lyhyesti luonnehdittujen muiden mahdollisuuksien kanssa. Kartta on onnistunut, jos sen avulla voidaan tehdä parempia tulevaisuuteen vaikuttavia päätöksiä.

Skenaariotarina

Vuonna 2008 alkanut talouslama osoitti Venäjän talouden läheisen riippuvuuden maailmantaloudesta. Venäjä tosin selvisi hyvin lamasta ottaen huomioon tuotannon noin 10 %:n pudotuksen vuonna 2009. Venäjän johto kuitenkin vakuuttui siitä, ettei rakenteellisia uudistuksia voinut enää viivyttää. Venäjän suurvalta-asema oli uhattuna ilman yhteiskunnan uudenaikaistumista ja tuotannon monipuolistumista. Erityisesti Georgian sodan jälkeen huomattava osa venäläisistä alkoi olla sitä mieltä, että Venäjä ei vuonna 2030 voi nykyisin toimintatavoin olla suurvalta. Hupeneviin öljyvaroihin, rappeutuvaan infrastruktuuriin ja vanhentuneisiin tuotantolaitoksiin perustuva talous oli hitaasti mutta uhkaavasti näivettymässä. Myös ulkomaisia investointeja oli vaikea houkutella maahan, missä puuttui nykyaikaisen markkinatalouden suoja sijoituksille.

Varsin pian havaittiin, että uudenaikaistuminen vaati paljon muutakin kuin rahan sijoittamista uudenaikaisen teknologian kehittämiseen ja korruptiosta rankaisevaa lainsäädäntöä. Rusnano -yhtiöstä ei tullut merkittävää high-tech tuotannon käynnistäjää Venäjällä. Lait, jotka säädettiin korruption kitkemiseksi miliisilaitoksesta, eivät juuri parantaneet tilannetta.

Venäjän johto totesi Venäjän uudenaikaistamisen olevan pitkä ja kärsivällisyyttä vaativa projekti. Yksi kehityksen virstanpylväs oli presidentti Medvedevin syksyn 2009 linjapuheenvuoro ”Eteenpäin, Venäjä!” . Siinä hän totesi: ”Aion tuottaa pettymyksen jatkuvan valankumouksen kannattajille. Muutoksia tulee. Ne tulevat olemaan vähittäisiä, harkittuja, vaihteittaisia, mutta vääjäämättömiä ja johdonmukaisia”.

High-tech -tuotannon käynnistämisen vaikeudet osoittivat, että teknillinen osaaminen ei takaa menestymistä vaativassa ja luovuutta edellyttävässä tuotannossa. Tällainen tuotanto vaatii pitkäjänteistä sitoutumista, mikä edellyttää luottamusta ja toiminnan ennustettavuutta.

⁷⁶ Skenaario on Osmo Kuusen, Hanna Smithin ja Paula Tiuhosen yhdessä laatima

Uudenlaisen yrityskulttuurin rakentaminen on keskeistä. Autoritaarisen komentokulttuurin asemasta tulee suosia aloitteellisuutta ja sallia poikkeavia käsityksiä. Keskeinen oivallus oli, että valtio saattoi olla suoraan edistämässä suurten, Venäjän kansantalouden kannalta keskeisten yritysten modernisoitumista. Pienille yhtiöille ja ulkomaisille yhtiöille tärkeintä oli sen sijaan toimintaympäristön vapaus. Keskeisen tärkeitä olivat yksinkertaiset ja yksiselitteisesti tulkittavissa olevat säädökset.

Kun miliisien mielivaltaa ei onnistuttu ratkaisemaan lainsäädännöllä, päädyttiin toisenlaiseen toimintamalliin. Herätteen uudelle politiikalle antoi presidentti Medvedevin internetin kotisivuilta saatu kansalaispalaute. Elokuussa 2009 presidentti otti blokissaan puheeksi korruption vastaiset toimet. Tuloksena oli noin 6000 palauteviestiä. Niissä monissa kerrottiin arkisista tilanteista, joissa korruptiota esiintyy. Kansalaisten valmiudesta tarttua ongelmaan *osoitti*, että tämä teema keräsi enemmän kommentteja kuin mikään muu presidentin käynnistämä keskustelu. Se keräsi kommentteja jopa enemmän kuin Medvedevin ”Eteenpäin, Venäjä” -linjapuheenvuoro. Noin 5000 kommentillaan ”Eteenpäin, Venäjä” toki kuitenkin kuului eniten kommentteja keränneisiin puheenvuoroihin.

Medvedevin saamien korruptiopalauteiden innoittamana internetiin avattiin sivusto, jossa pyydettiin kertomaan ilman nimiä tilanteista, missä virkamies kohteli mielivaltaisesti asiakkaitaan ristiriitaisiin säädöksiin tai vallitsevan käytännön ja säädöksen eroon perustuen. Erityisesti korostettiin sitä, että periaatteellisten näkemysten asemasta haettiin konkreettisia parannusehdotuksia. Aluksi parannuksia haettiin vain pikkuasioihin kuten siihen, päästikö tullimies bussimatkustajan kävelemään tullin viereiseen tax-free kauppaan vai pitikö jo passitarkastuksen läpikäyneen odottaa bussikyytiä. Lehdet poimivat erityisille palstoilleen epäkohdista kertovia pikku-uutisia, mikä laajensi keskustelun myös niihin, jotka eivät käyttäneet internetiä. Näin tuli korjatuksi monia arkista mielivaltaa tuottavia moniselitteisiä tai keskenään ristiriitaisia lakeja. Niistä monet olivat peräisin jo neuvostoajoilta.

Kun kansalaiset huomasivat, että heidän kommenttinsa johtivat toimenpiteisiin, sivustot alkoivat ruuhkautua. Syytöksiä alkoi kohdistua myös korkeassa asemassa oleviin henkilöihin. Yhä haastavammaksi tuli selvittää, mitkä syytökset olivat aiheellisia ja mitkä eivät. Ruuhkautumisen ja väärien syytösten vuoksi erityisesti virkamiehet vaativat sivustojen sulkemista. Väliaikainen sulkeminen aiheutti kuitenkin suuren kohun. Venäjän poliittinen johto lisäsi paljon kansansuosiotaan avaamalla sivuston uudelleen.

Venäjän talouden kipeästi kaipaamia yksityisiä investointeja esti 2010-luvun alkaessa luottamuspulla. Vain harvat ulkomaalaiset tai ulkomaille varojaan sijoittaneet venäläiset uskaltautuivat tekemään maahan pitkäaikaisia investointeja, koska eivät voineet täysin luottaa

tekemiinsä kirjallisiin sopimuksiin. Suuriakin investointeja oli 2000-luvun alkuvuosina julistettu laittomiksi ristiiriitaisiin säädöksiin vedoten. Käytännössä vallitsi vahvojen valta, missä eniten voimavaroja tai parhaat suhteet hallintoon omaavat saivat tahtonsa lävitse.

Sijoitusten riski-premium -tasot olivat hyvin korkealla 2010-luvun alussa. Vuosikymmenen alun kohta kuvattavat uudistukset muuttivat tilannetta kuitenkin niin, että ulkomaalaiset yritykset saattoivat sijoittaa Venäjälle huomattavasti pienemmällä riskillä. Ylipäättään varsinkin pienyrittämisen edellytykset paranivat 2010-luvun kuluessa olennaisesti Venäjällä.

Venäjän hallitus päätti vuoden 2012 presidentin vaalien jälkeen laajasta yksityisten henkilöiden tai yritysten tekemien sopimusten laillistamisprosessista. Vuosi 2000 määriteltiin ajankohdaksi, jota ennen ja jonka jälkeen tehtyjä sopimuksia kohdeltiin eri tavoin.

Uudistuksessa ennen vuotta 2000 tehdyt sopimukset tulkittiin diileiksi, joiden kohtuullisuus voidaan asettaa kiistanalaiseksi. Peruste tälle olivat 1990-luvun poikkeusolosuhteet, jotka tuottivat paljon kohtuuttomia ratkaisuja. Sopimustilanteen selkiyttämiseksi sen sijaan jokaista vuoden 2000 jälkeen tehtyä kirjallista sopimusta tulkittiin sen kirjaimen mukaisesti. Erityisesti päätettiin, että mitään kolmea vuotta vanhempaa vuoden 2000 jälkeistä sopimusta ei voida kiistää säädösten vastaisina.

Ennen 2000 tehdyn sopimuksen saattoi asettaa kiistanalaiseksi viimeistään vuoden 2013 aikana. Lähtökohtana sopimusten kohtuullisuuden arvioinnille käytettiin Venäjällä tähän tarkoitukseen vuonna 2012 säädettyjä lakeja. Painostamisen välttämiseksi kiistettyjen sopimusten kohtuullisuutta arvioimaan asetettiin jäseniltään salaiset tuomioistuimet. Tuomareiksi valittiin henkilöitä, joilla ei ollut sidoksia kansallisiksi eliiteiksi määriteltyihin tahoihin. Vaikka oikeusprosessit kiistanalaisista diileistä pantiin vireille vuonna 2013, viimeisiä päätöksiä tehtiin vasta Medvedevin toisella presidenttikaudella vuoden 2018 jälkeen.

Yksi tapaus, joka vaikutti vuoden 2012 käänteeseen, oli kiista Rechnik-asutuksen maista. Kyseessä oli oikeuden päätös vuodelta 1998, jolla Moskovan kaupunki riisti maan alueella pitkään asuneilta. Heitä alettiin karkottaa asuinsijoiltaan tammikuussa 2010. Kyseessä oli vähintään kyseenalainen päätös, koska samassa laillisessa asemassa olevaan rikkaiden asuinalueeseen Moskovan kaupunki ei puuttunut. Karkotus keskeytyi kun presidentti Medvedev lehtipolemiikin jälkeen pyysi syyttävävirastoa tutkimaan uudelleen asian. Hyvin tärkeää oikeusvaltion kehittymisen kannalta oli myös presidentin voimakas tuki oikeusistuimille, jotka tekivät valtaapitävien kannalta epämiellyttäviä päätöksiä vuonna 2013 alkaneissa kohtuullistamisoikeudenkäynneissä. Paljon huomiota herätti presidentin vahva tuki oikeutta maanomistuksesta Venäjän armeijaa vastaan käyneelle tsetseenille. Tämä tapaus sai monet todella luottamaan siihen, että heikotkin voivat saada oikeutta Venäjällä.

Vuoden 2012 lainsäädännössä suurimmaksi ongelmaksi nousivat ne lait jotka olivat edelleen venäläisessä lainsäädännössä, mutta tehty Neuvostoaikana. Erityisen hankalan ongelman muodosti myös se, ettei Venäjän vuoden 1993 perustuslaki vastannut vallitsevia oloja. Lakien yleisen uskottavuuden lisäämiseksi perustuslakia oli pakko saattaa vastaamaan paremmin vallitsevia oloja. Näin tehtiin, vaikka se herätti kiivaita vastalauseita EU:ssa ja Yhdysvalloissa.

Eteneminen valitulla tiellä ei ole ollut suinkaan ongelmaton ja monta kertaa on tarvittu presidentti Medvedevin vuonna 2009 korostamaa kärsivällisyyttä ja määrätietoisuutta. Etenemisen ehdoton edellytys ovat olleet Venäjän vakaat poliittiset olot sekä Medvedevin ja Putinin saumattomaksi osoittautunut keskinäinen luottamus ja yhteistyö. Vuonna 2012 presidentiksi nousi jälleen Putin. Medvedevistä tuli nyt vuorostaan pääministeri. Vuonna 2018 oli jälleen Medvedevin vuoro nousta presidentiksi.

Medvedevin ja Putinin hyvästä yhteistyöstä huolimatta modernisoitumiskehitys oli välillä varsin takkuilevaa kaudella 2012-2018. Syynä olivat kahden venäläisen sukupolven erilaiset arvot. Putinin taustajoukot olivat aikuistuneet neuvostoaikana tai 1990-luvun alun kaaosvuosina. Medvedev, joka kantoi pääministerikaudellaan päävastuun lakien ja sopimusten kunnioitusta lisäävistä hankkeista, haki tukensa uuden sukupolven lakimiehistä ja IT-alan toimijoista. Vasta vuonna 2018 Medvedevin edustama sukupolvi alkoi lopulta saada yliotteen neuvostoajan nuorista aikuisista.

Nyt vuonna 2030 Venäjä poikkeaa olennaisesti vuoden 2010 Venäjästä, vaikka korruptiota ja laajaa pimeää taloutta ei suinkaan ole saatu kitketyksi Venäjältä. Oikeusvaltion periaatteet ovat vähitellen vahvistuneet Venäjällä. Ehkä tärkein kulttuurinen muutos on ollut venäläisen iloisuuden nousu etualalle ja valtaa pitävien pelkäämisen ja passiivisen kohtaloon ja epäkohtiin tyytymisen väistyminen. Ilmapiiirin muuttumisen sekä uudemman luovemman ja demokraattisemman yrityskulttuurin kannalta kolme menestynyttä yritystä ovat olleet tärkeitä suunnannäyttäjiä.

Ensimmäinen menestystarina ovat Euroopan markkinat vallanneet VOLGA-perunat. Ne on todettu tieteellisten tutkimusten perusteella elinikää lisääviksi. Tärkein menestystekijä on ollut kuitenkin räväkän kasakkahuumorin ryydittämä markkinointikampanja. Voipa jopa sanoa, että pienyrityksen ihmeperuna on tehnyt venäläisyydestä muotiasian ikääntyvässä Keski-Euroopassa. McDonald's otti VOLGA-perunan vaihtoehdoksi ranskalaisille perunoille ruokalistaansa.

Toinen menestystuote - henkiin herätetty ZENIT-kamera – syntyi siten, että raaka-ainemarkkinoilla toiminut suuryritys halusi kokeilla hullun idean rahoittamista. Autoritaarisesti johdetun suuryrityksen ammattijohtajien oli vaikea sulattaa ”nuoria kurittomia rahantörsäjiä”, jotka kehittivät uusvanhaa analogiaperiaatteeseen ja suomalaisiin hiilinanoputkiin perustavaa kameraa. Yrityksen omistajaa nämä ”hullut” kuitenkin viehättivät ja hän syyti paljon rahojaan heidän yritykseensä edes odottamatta tuloksia suojateiltaan. Niin vain kuitenkin kävi, että kamerasta kehittyi maailmanlaajuinen hittituote, ja oligarki totesi entisestään rikastuneensa.

Kolmas vähemmän huomiota herättänyt menestystuote on RUSKOPTER. Tämä menestyshelikopteri on syntynyt nuorten tutkijoiden systemaattisen, pitkäjänteisen ja kriittisen työskentelyn tuloksena. Sen kehittäjien omistautuminen työlleen muutti vähitellen autoritaarisesti johdetun ja turhautuneiden työntekijöiden yhteisön työstään ylpeiksi toistensa työtä arvostavien yhteisöksi. RUSKOPTERIN läpimurto tuli 2020, kun se sai suurtilauksen Yhdysvalloista. RUSKOPTERIN erityisvahvuus oli sen kyky toimia erilaisissa vaikeissa luonnonolosuhteissa..

Ulkopolitiikassa ja Venäjän ulkosuhteissa 2012–2018 oli status quon aikaa, johtuen juuri Venäjän sisäisestä uudelleen järjestelystä. Venäjän talous on kuitenkin jatkuvasti vahvistunut mahdollistaen myös Venäjän kansallisen itsetunnon kannalta keskeisen asevoimien jatkuvan kehittämisen. Konflikteilta ei ole välttytty entisen Neuvostoliiton alueella. Oikeusvaltioperiaatteen vahvistuminen Venäjällä loi kuitenkin mahdollisuuden Venäjän ja lännen lähestymiselle.

2. Miten naapuruus kehittyi

Seuraavat jaksot ovat jatkoa artikkelille "Venäjä-politiikan yleisistä opeista ja toimintamalleista" vuoden 2007 skenaarioraportissa (Venäjä 2017, 47–54). Tuolloin tarkasteltiin suomalaisen Venäjä-politiikan ajattelutapoja. Historia oli Paasikivelle Venäjä-suhteissa tärkeä asia. Myös artikkelissa lähdettiin siitä, että 100 vuotta yhteistä historiaa ja 100 vuotta naapuruutta luovat pohjaa seuraavalle 100 vuodelle. Tästä syystä artikkelissa pohdittiin mitä Venäjä-suhteissa ovat merkinneet sellaiset opit ja tavat ajatella kuin vahvan valtion traditio, legalismi, demokratia ja vapaus, valtapolitiikka, reaalipolitiikka, lojaliteetti, pienten kansojen oikeus, universaali moraali ja kosmopoliittinen etu.

Naapuruus on yhteydessä kansakunnan, identiteetin ja tulevaisuuskuvan rakentamiseen. Millään kansalla ei ole turvallista ja hyvää tulevaisuutta, jos se ei kykene rakentamaan omaa

identiteettiään vahvaksi. Ihanteellista on, että identiteettiä rakennetaan omien vahvuuksien, ei viholliskuvien pohjalle. Maailmanhistoria osoittaa kuitenkin, että viholliskuva on kuulunut kansallisen identiteetin ytimeen. On syytä eritellä identiteetin rakentamisen perustaa, sitä mihin ryhmään tai kulttuuriin milloinkin on haluttu ja jatkossa halutaan kuulua. Suomi on Venäjään nähden nuori kansakunta. Molempien on jatkossa selkeytettävä kansakuntansa rakentamisen tulevaisuuskuvaa.

Tavoitteena tässä Venäjä-naapuruusprojektissa oli kirjoittaa suomalaisten Venäjä-tulevaisuuskuvien rinnalla venäläisten Suomi-tulevaisuuskuvat – nimenomaan heidän tekemänään. Tämä ei kuitenkaan onnistunut. Tästä huolimatta voimme tarkastella, missä tulevaisuuden hahmotus on eri aikoina naapureiden välillä eniten eronnut, yhtynyt ja missä määrin on jatkuvuutta nähtävissä. Jatkossa ehkä tätä kautta päästään elävään vuoropuheluun tulevaisuudesta tämän päivän tulevaisuuspolitiikan tekijöiden – mukaan lukien parlamentit – välillä.

2.1 Suomalaisten naapuruuskuvaa määrittää epävarmuus ja varauksellisuus

Kunakin aikana ihmisillä ja heitä edustavalla valtiojohdolla on ollut jokin käsitys tulevaisuudesta. Tämä koskee myös Suomen ja Venäjän välisiä suhteita. Seuraavassa on lyhyt ja erittäin pelkistetty katsaus siitä, millaisena Venäjä 50 vuoden välein on Suomessa naapurina nähty. Samalla pohditaan hieman sitä, miten hyvin seuraavaa 50-vuotiskautta saatettiin etukäteen hahmottaa. Koska modernisaatiota pidetään tänä päivänä Venäjän tulevaisuuden voiman lähteenä, kuljetetaan teemaa mukana historiallisessa osuudessakin.

Katsaus suomalaisten Venäjä-kuvaan tehdään 200-vuotisen naapuruuden ajalta 50 vuoden välein vuosista 1809, 1859, 1909, 1959 ja 2009. Tässä vaiheessa ja varsinkin kun emme onnistuneet saamaan vastaava venäläisarviota, tyydymme vain yleisiin avauksiin, välähdyksiin ja poikkileikkauksiin.

A) 1809: Venäjän alaisuus pysyvä vai tilapäinen? Valtiollisesti yhteisen satavuotisen tulevaisuuden ensimmäinen vaihe, jossa Suomi sai autonomisen aseman, tuli suunnittelemta. Kukaan Suomessa ei ymmärtänyt kun venäläiset ylittivät 1809 rajan, mitä se tulisi tarkoittamaan lyhyellä, saati sitten pitkällä aikavälillä. Koko tilanne, sota ja suomalaisten siirto osana eurooppalaista suurvaltapolitiikkaa Venäjän keisarin alaisuuteen, tuli yllätyksenä kaikille. Anjalan miehet ja Liikkalan nootin allekirjoittajat olivat jo aiemmin nostaneet esille utopioita itsenäisestä Suomesta, mutta ei näitä oman aikansa vaihtoehtoisia skenaarioita kukaan todesta ottanut.

Kun Suomi Haminan rauhansopimuksessa syksyllä 1809 oikeudellisesti oli liitetty Venäjän keisarikuntaan, tilanne koettiin epävarmuutena. Ruotsin kuninkaan alla oltiin oltu 600 vuotta, Venäjän keisarin valtakauden pituutta ei osattu arvioida. Tulevaisuuskuva ja kuva naapurista oli epäselvä. Ruotsihan päätti (1809; 1812 vahvistus) olla sekaantumatta Suomen asioihin, eikä halunnut Suomea takaisin. Tätä eivät suomalaiset vielä 1809 tienneet.

Pieni osa eliitistä pakeni Ruotsiin. Tilanne rauhoittui varsin nopeasti kun keisari tuli näkyvästi ulos "rauhottamispolitiikallaan". Privilegiot ja saavutetut etuudet luvattiin säilyttää, virkamiehet saivat isot palkankorotukset ja sivistyneistö runsaasti virkoja ja rahaa. Suomi sai oman hallinnon ja talouden. Pelkokuvaa ei oikeastaan edes kunnolla ehtinyt muodostua. Talonpojat pelkäsivät, että heiltä viedään maat ja vapaus, mutta keisari lupasi talonpojille vapauden ja ettei maaorjuutta tule. Omistusoikeus säilyi ja Ruotsin vallan ajan oikeusjärjestystä luvattiin kunnioittaa. Eliitti oli tyytyväinen saavuttamiinsa etuisuuksiin. Rahvas oli vaurautunut.

Professori Päiviö Tommilan mukaan keisari Aleksanteri I:n Suomen matkan kunniaksi julkaistuissa lehtikirjoituksissa kuvataan osuvasti ajan käsityksiä hyvästä Venäjästä ja henkilöpalvontaa lähenevästä keisari-suhteesta. Ylen alamaisesti kuvattiin etuja, joita Suomi oli voittanut "onnellisen yhdistymisensä kautta Venäjän valtakuntaan keisari Aleksanterin valtion alla". Kansanrunoudessa laulettiin "Maamme Isästä mainittavasta/Suuresta Suuri-ruhtinaastamme/Aivan armaasta keisaristamme". Tommila jatkaa: "Suomessakin alkoi vuosikymmenien mittainen virkavaltaisuuden perustuva kausi. Autonomisen valtion ensimmäisen rakentajapolven tulkinta Suomi-käsitteestä voitti nuoremman polven tulkinnan. Kansalaisaktiivisuudelle ja yrityksille rakentaa kansallinen identiteetti suomenkielisen rahvaskansan vaaraan ei ollut vielä sijaa yhteiskunnassa, jossa keskeinen identiteettitekijä oli virkamiehistö" (Päiviö Tommila: Suomen autonomian synty 2008, 176–177).

Venäjän näkemys omasta identiteetistään voidaan 1800-luvun alussa pelkistää vahvaksi haluksi muuttua moderniksi valtakunnaksi Euroopan suurvaltojen tavoin. Keisari, nuori valistusfilosofian elähdyttämä Aleksanteri I halusi suuntautua selvästi kohti läntisiä aatevirtauksia. Suomen johtava eliitti suhtautui kuitenkin epäillen valistusfilosofien ajatuksiin ja liberaaliin, ja se pitäytyi tiukasti ruotsalaiseen perinteeseen. Kaiken kaikkiaan näitä tulevaisuuskuvia on pidettävä yhteisinä molemmille naapureille.

Summa summarum: Suomalaisten Venäjä-kuva ja kuva yhteisestä tulevaisuudesta 1809 oli luonnollisesti epävarma, mutta myönteisen odottava. Toivottiin, että keisarin lupaukset pitäisivät ja kaikki tämä olisi totta.

B) 1859: Naapuruuden kukoistuskautena katsottiin Eurooppaan. Suomi oli ollut 50 vuotta osa keisarikuntaa. Tänä aikana se oli vakiinnuttanut asemansa, vaikka vapaamielinen keisari oli vaihtunut tiukkaa sotilaallista kuria noudattavaan Nikolai I:een, joka hallitsi aina vuoteen 1855 saakka. Hän piti Aleksanteri I:n antamat lupaukset. Oleellista ensimmäisessä viidessä vuosikymmenessä oli se, että suomalaiset olivat päässeet eroon jatkuvista sodista. Talous oli alkanut kukoistaa ja hallinto oli omissa käsissä.

Suomalaisten kaikki edut kiinnittyivät hallitsijaan. Keisarin vaihdos Nikolai I:stä Aleksanteri II:een 1855 oli iso asia, jonka tuomia poliittis-hallinnollisia muutoksia on ollut lähes mahdoton nähdä etukäteen. Liberaali, vapaamielinen Aleksanteri II halusi valtaan tultuaan näkyvästi vaikuttaa tulevaisuuteen, tehdä tulevaisuutta. Aikansa tulevaisuusjulistuksilla, joista tärkein oli keisarin senaatin pöytäkirjaan 1856 sanelema uudistusohjelma, ja harjoittamallaan politiikalla keisari sai aikaan sen, että uudistushenkisyys pääsi vauhdilla vallalle. Mallia haettiin nyt aktiivisesti Euroopasta ajattelutapoja myöten.

Tällä toisella 50-vuotiskaudella sekä Venäjän että Suomen hallitukset halusivat tulla osaksi lännessä nopeasti kehittyvää teollisuuden murrosta. Talouden uudistusohjelma ja poliittinen vapaamielisyys käynnistivät Suomessa yleisen vaurastumisen ja talouden kukoistuksen, jota oma raha vuodelta 1860 hyvin symboloi. Rautateiden-, Saimaan kanavan- ja tiestön rakentaminen sekä lehdistön synty loi edellytykset talouden kasvulle. Suomen eri osat kasvoivat yhteen. Se loi pohjan Suomen kansakunnan synnylle, kulttuurin kehitykselle ja kansallisen tietoisuuden nousulle. Uskottiin koulutuksen voimaan. Tiede, tekniikka, taide ja kulttuuri nähtiin modernisaation asioina.

Venäjällä Aleksanteri II:n käynnistämät uudistukset tyssäsivät 1870-luvulla sisäiseen terrorismiin, joka palautti uskon autokratiaan ja synnytti pelon liberalismia kohtaan. Keisarikunnan hallitus pysäytti poliittisen liberalismien kehityksen myös Suomessa. Tämä ja suhteiden kiristyminen 1880-luvulla nostattivat Suomessa pelkoa. Suomalaisten yhtenäisyys ja kansallinen identiteetti vahvistuivat. Kokonaisuudessaan 1800-luvun loppupuoliskoa on pidettävä Suomen ja Venäjän 1800-luvun alussa kehittyneen vuorovaikutuksen ja naapuruuden taantumakautena, jolle oli tunnusomaista epäluulo. Molemmissa maissa voimistunut kansallistietoisuus synnytti keskinäistä kyräilyä ja jopa vihamielisyyttä. Sekä Venäjällä että Suomessa identiteettiä rakennettiin epäluulon pohjalle.

Summa summarum: Suomalaisten Venäjä-kuva ja kuva yhteisestä tulevaisuudesta 1859 oli varautunut, mutta pääosin edelleen myönteinen. Se sai 1880-luvulta lähtien epäilevän peilokkaita piirteitä.

C) 1909: Poliittinen liikehdintä ja Euroopan valtiolliset myllerrykset lisäsivät pelokkuutta. Kuten aina yhteiskunnan suurina murroskausina suomalaisten Venäjä-kuvaa alkoi hallita pelko. Jos aiempina 50-vuotiskausina oli paljolti kyse toiveista saada säilyttää vanha asema, johon oltiin perustaltaan tyytyväisiä, nyt valtaan nousi tyytymättömyys. Suomalaiset havaitsivat, että he eivät saaneet kehittää omia olojaan niin kuin he itse haluavat. Uutena ryhmänä Venäjä-kuvan luojaksi ja suhteita Venäjään määrittäväksi ryhmäksi nousivat työväestö ja sen edustama työväenliike. Työväenliike suhtautui autoritaariseen keisarivaltaan kriittisesti. Työväenliike kaikkialla Euroopassa halusi kumota monarkiat, päästä valtaan ja muuttaa talouden rakenteita.

Vuonna 1917 kävi kuin vuonna 1809: suurvaltopolitiikka avasi ikkunan Suomelle. Myöskään tätä ei oltu nähty tai suunniteltu etukäteen.

Bolsevikkien nousu valtaan Venäjällä ja kommunistisen vallankumouksen levittäminen Suomeen herättivät pelkoja suomalaisissa. Täällä pelättiin myös sitä, että vahvistettuaan asemiaan Neuvostoliitto haluaa palauttaa Suomen takaisin valtapiiriinsä. Suomen kommunistien Neuvostoliitosta saama tuki lisäsi tätä hallituksen ja kansalaisten yhdessä jakamaa uhkakuva.

Suomen poliittisen kehityksen kannalta oli olennaista, että käsitys Suomen itäisestä naapurista muodostui selväksi ja tärkeäksi vedenjakajaksi Suomen sisällä. Bolsevistinen iso naapuri merkitsi radikaalille työväenliikkeelle toivoa, muille pelkoa. Vaikka työväestön radikalisoituminen oli yleiseurooppalainen ilmiö, vallankumouksen toteutuminen Venäjällä oli ennakoimaton ja siitä syntynyt kommunistinen diktatuuri tuli kaikille yllätyksenä. Venäjän vallankumous mahdollisti Suomen itsenäisyyden, johon ei oltu valmistauduttu riittävästi etukäteen. Aikakauteen osuvaa kahta maailmansotaa ei myöskään etukäteen nähty.

Suomalaisille aika vuoden 1917 jälkeen oli ylipäättään pelon ajanjakso. Identiteetin rakentamisessa tiet erosivat. Suomi halusi kuulua edelleen läntiseen Eurooppaan, mutta Neuvostoliitto alkoi rakentaa omaa sosialistista suurvaltaansa sisältäpäin. Se sulki rajansa porvarilliseen Eurooppaan. Se katkaisi myös henkilökohtaiset tiedon ja kulttuurin suhteet länteen. Personaaliunionit ja sukulaisuussuhteet Eurooppaan katosivat keisariperheen, aatelin ja porvariston hävittämisen mukana.

Eri aikakausina on yhteiskunnan muutosvauhti vaihdellut. Toisaalta kunakin aikakaute-na ollaan myös sokeita oman aikansa muutosten merkityksestä pidemmällä aikavälillä. Yllätyksellisyys ja sattuma ovat osa Suomen tulevaisuuspolkua ja tähän 50-vuotisjaksoon näitä elementtejä on mahtunut poikkeuksellisen paljon: Venäjän vallankumous, Suomen itsenäistyminen, Suomen sisällissota, kaksi maailmansotaa ja 1940-luvulla käynnistynyt kylmä sota.

Kansainvälisessä vallan ja etupiirien jaossa Suomi on ollut myös tänä kautena paljon pelkätään suurvaltapolitiikan kohteena. Vuosien 1809 ja 1917 etupiirien uudelleenjako on toistunut tänä aikana useita kertoja. Vaikeista lähtökohdista huolimatta pienen valtion realismiin perustuvat valtiomiestaidot ja hyvin hoidettu naapuruus ovat ratkaisseet millaiseksi pidemmällä aikavälillä tulevaisuus on muotoutunut.

Summa summarum: Suomalaisten Venäjä-kuva ja kuva yhteisestä tulevaisuudesta 1909 oli pelokas eivätkä pelot hävinneet koko aikana. Tähän jaksoon osuu useita sodan vuosia (1914-1918 ja 1939-1944). Neuvostoliitto oli vihollinen, jota vastaan suomalaiset taistelivat yhtenä rintamana marraskuusta 1939 elokuulle 1944.

D) 1959: Suurten yhteistyöhankkeiden aikaa pelokkuuden varjossa. Vuoden 1959 ja sitä seuranneiden vuosikymmenien naapuruudelle on ollut tunnusomaista toisaalta suuret valtiolliset yhteistyöhankkeet, investointi pitkän aikavälin yhteiseen tulevaisuuteen, mutta toisaalta kansalaisten pelko ja epäluulo uutta ystävyysspolitiikkaa kohtaan. Yhtenäisen kansan sodan kokemuksia ei voida julistuksilla ja sopimuksilla hetkessä pyyhkäistä pois mielistä. Kaikkein oleellisempana epäluulon aiheena on ollut yhteiskunta- ja talousjärjestelmien erilaisuus.

Suomessa ei kukaan nähnyt Venäjä-suhteiden kannalta tämän aikakauden kahta merkittävintä asiaa: toisaalta kylmän sodan jatkumista aina 1980-luvun lopulle saakka ja toisaalta Neuvostoliiton hajoamisen äkkinäisyyttä. Tästä ei voi syyttää suomalaisten huonoa oman tulevaisuutensa ennakkoinnin taitoa, sillä Neuvostoliiton hajoaminen oli osa kylmän sodan suurvaltojen välistä taloudellista taistelua, jossa sosialistinen talousjärjestelmä ja siihen liittynyt poliittinen diktatuuri hävisivät kapitalistiselle taloudelle ja liberalistiselle demokratialle. Kuten vuosina 1809, 1917, 1939–44 ja 1947 myös nyt suurvaltojen väliset suhteet määrittivät Suomen kansainvälisen aseman.

Identiteetin rakentamisen kannalta olennaista oli, että Suomi vartioi koko ajan virallisten Neuvostoliiton ystävyyssyhteyksiensä ohella tiukasti suhteita läntiseen taloudelliseen integraatioon ja piti kiinni liberalistisesta demokratiakäsityksestä. Suomalaisten tulevaisuuskuva identiteetin rakentamisena poikkesi Neuvostoliiton tulevaisuuskuvesta. Virallisella tasolla naapurukset olivat erittäin hyvissä väleissä YYA-sopimuksen aikana. Suomi halusi olla ja myös pystyi olemaan sekä idän että lännen ystävä. Yhteiselo harjoitettiin muodollisen kuralaisesta mihinkään uuteen mahdollisuuteen vilkuilematta. Molemmat laskivat omia etujaan. Ei ollut syytä haaveilla muusta.

Suomen pitkään jatkuneella pelokkaalla Venäjä-kuvalla oli laajat seuraukset; ne varjosivat molempien maiden hallitusten ajattelutapoja. Kaikkein laajimmissakin Suomen tulevaisuusvisiossa saatettiin ohittaa kokonaan Neuvostoliiton kehitys. Hyvä esimerkki tästä on

eduskunnan alaisen Sitran yliasiamies C E Carlsonin kirja Suomen talous 2010 vuodelta 1981. Carlson on tehnyt kaksi skenaariota, joissa oivallisesti ennakoidaan 30 vuoden tähtäyksellä muun muassa Suomen metsäteollisuuden alastulo syineen. Maatalousväestön osuudeksi arvioidaan 6 %. Raportissa katsotaan, että maatalouden rationalisointi on muuttanut Suomen aluerakenteen 1500-luvun oloja muistuttavaksi. Suomessa on 2010 Carlsonin mukaan "harvakseltaan asutustihentymiä ja niiden välillä laajat asumattomat erämaat" (ss 134–135). Valokaapelit ja näköpuhelimet hallitsevat niin toimistojen kuin kotien yhteydenpitoa. Ihmisillä on kädessä pidettävä litteä näyttöpäätte yhteydenpitoa ja hakutietojen etsintää varten; se korvaa kirjan ja sanomalehden. Tämä kaikki on ennakoitu melko osuvasti, mutta siitä puuttuu kokonaan Neuvostoliitto.

Suomi on toiminut naapurisuuden myllerryksissä nopean joustavasti. Venäjän vallankumouksen aikana suomalaiset julistautuivat itsenäisiksi. Neuvostoliiton hajotessa hallitus toteasi, että YYA-sopimus, jonka varaan ja ikuisuuteen oli vannottu 40 vuotta, on historiaa, joka ei määritä enää Suomen suhteita itäiseen naapuriin.

Kylmän sodan aika jätti kuitenkin traumoja suomalaisten Venäjä-ajatteluun. Pahinta on ollut yritys kevyesti mitätöidä kokonaisen sukupolven Venäjä-suhteiden perusta. Poliitikassa ja taloudessa Neuvostoliiton myötäily YYA-sopimuksineen oli aikansa selviytymismalli. Ongelmaksi asian tekee jälkikäteen näyttävästi annetut selitykset siitä miten tämä korkean tason ystävyys olikin vain "kulissia". Ei voida olettaa, että kansalaiset pyyhkäisivät mielistään lähes puoli vuosisataa jatkuneen virallisen ulko- ja kauppapolitiikan hetkessä. Kansakunnan, identiteetin ja naapurisuuden rakentaminen perustuu siihen, että valtiollinen ja taloudellinen johto toimii julkilausuttujen arvojen, tavoitteiden ja linjausten mukaan.

Tämä ei poissulje vanhojen, osin ikäikaisten, valtio-oppien ylläpitämiä ja kehittämiä valtiotaidon viisauksia. Hyvässä politiikassa ja naapuruudessa pyritään siedettävään synteisiin monien vastavoimien ja ristikkäisyyksien paineessa: on valittava idealismin ja realismin, kansallisen ja kansainvälisen hyvän, käytännön järkevyyden ja yleisten moraalisten vaateiden, oman edun ja yleisen edun ajamisen, pienten ja suurten valtojen etujen ja monien vihollis- ja ystävyyskuvien välillä.

Summa summarum: Suomalaisten Venäjä-kuva eriytyi, mutta perusvire oli muuttunut pelokkaan toiveikkaaksi.

E) 2009: Mihin tulevaisuuskuvat kiinnittyvät? Viralliset tulevaisuuskuvat voivat lähteä nyt selvästi eri suuntiin. Suomi näyttää integroituvan entistä tiukemmin länteen Venäjän jäädessä vanhoihin asemiin.

Markkinat ja talous näyttävät eriytyneen 1990-luvulta alkaen omaksi maailmakseen. Liikemaailman eliitistä osa on Venäjällä heti rajojen avauduttua ollut vahvasti länteen sitoutunutta. Nopea liikemiesten länteen kytkeytyminen aiheuttaa tulevaisuuskuvalle identiteetti- ja uskottavuusongelmia molemmin puolin rajaa. Hyvä ajankuva on venäläismiljööni Aleksandr Lebedevin keväällä 2010 suorittama brittiläisen Independent-lehden osto. Lebedev, joka on entinen Neuvostoliiton turvallisuuspalvelun työntekijä tehtävänä seurata ulkomaista viestintää, hankki vaurautensa pankki- ja ilmailualalta. Lebedev, joka omistaa Venäjällä osan vallanpitäjiä kritisoivasta Novaja Gazetasta, sanoo, etteivät lehdet ole hänelle liiketoimintaa vaan velvollisuus. Laajemmin tarkastellen tärkeä kysymys kuuluu: Jos Neuvostoliiton hajotamisen yhteydessä äkkirikastuneet eivät nauti omistajina ja sopimuskumppaneina täyttä luotamusta, miten on seuraavan sukupolven kanssa? Miten suhtaudutaan hyvin koulutettuihin, kielitaitoisiin nuoriin venäläisiin, jotka ovat laillisesti perineet isiensä firmat?

Modernisaation varaan on Venäjän nykyjohton tulevaisuuskuvassa lastattu paljon. Venäjän uusin modernisaatiotavoite antaa todeksi muuttuessaan uuden suunnan Venäjälle. Historiallisesti tarkastellen yhtymäkohtia on löydettävissä 1809 Aleksanteri I:n ja 1855 Aleksanteri II:n uudistusjulistuksista. Suomi naapurina on hyötynyt ja hyötyy Venäjän modernisaatiosta paljon. Suomen optimistinen tulevaisuuskuva rakentuu Euroopan uudistumiseen, jonka rinnalla etenee Venäjän modernisaatio.

Tämän päivän lähtökohdista tarkastellen Suomi on tiukasti mukana läntisessä integraatiossa. Samalla tulevaisuuden Venäjä-kuva näyttää muotoutuvan yhä selvemmin USA-EU-Venäjä-suhteiden kautta. Nato-jäsenyys on pitkään ollut esillä.

Suomalaisten enemmistö on hallituksen vaihdoksista huolimatta ollut varauksellinen läntiseen sitoutumiseen ja siinä erityisesti Nato-jäsenyyteen. Tämä selittyy kansalaisten historiasta opitulla varovaisuudella Venäjää kohtaan. Edelleen kysytään varsin käytännönläheisesti: miten Venäjän kanssa pärjätään? Kansalaisten tulevaisuuskuvalla on tyypillistä, että samansuuruinen vakaana pysyvä enemmistö (lähes 60 %) kansasta vastustaa gallupeissa Natoa, ulkomaalaisten tuloa Suomeen ja presidentin ulkopoliittisten valta-oikeuksien karsimista. Yli 60 % viimeisimmän HS-gallupin vastaajista oli sitä mieltä, että Nato-jäsenyys heikentäisi Suomen suhteita Venäjään. Vain viidesosa kansalaisista on sitä mieltä, että Venäjä on Suomelle suuri tai melko suuri uhka.

Suomalaiset suhtautuvat maailmaan ja sen muutoksiin varsin käytännöllisesti. Sotilaallista vastakkainasettelua suomalaiset eivät pidä mitenkään todennäköisenä riippumatta siitä onko Suomi liittoutunut tai ei. Jos pitäisi tavallisen ihmisen näkökulmasta nimetä yksi uhkakuva ylitse muiden Venäjä-naapuruudessa, on se mitä ilmeisimmin tilanne, jossa yksittäin varsin

epätodennäköiset uhat joutuvat onnettomasti yhteen saatetuksi. Kysymys on naapuruudesta kaikkein konkreettisimmillaan – rajasta.

Suomalaiset ovat sotien jälkeen tottuneet luottamaan, että hyvä naapuruus tarkoittaa, että 1000-kilometrinen raja – vaikka onkin eräs maailman jyrkimpiä elintasokuiluja – vuorenvarmasti kestää. Venäjä on pitänyt laajan raja-alueensa asumattomana, tiettömänä ja äärimmäisen tiukasti vartioituna. Jos raja muuttuisi Naton rajaksi ja jos Venäjä katsoisi, ettei sillä enää ole samoja syitä vartioida naapurin rajaa kuin ennen, mitä tapahtuisi? Venäläiset rakastavat maataan, mutta mikä estäisi Venäjän kautta Suomeen ja sitä kautta muualle EU-maihin valumasta kaikkein kovinta kokenutta ihmisjoukkoa maailman sota-alueilta, kaatuneiden talouksien alueilta, luhistuneista valtioista, nälänhädän taikka tulevien ilmastokatastrofien runtelemilta seuduilta?

Maahanmuutto ja sen myötä vähemmistöjen asema on kasvanut Suomessa merkitykselliseksi vasta 2000-luvulle tultaessa. 1990-luvun alussa Suomessa oli maahanmuuttajia 20 000 kun 2000-luvun alussa heitä oli jo 200 000. Suurimman vähemmistöryhmän muodostavat venäläistaustaiset tai venäjänkieliset, joita on nyt 50 000, ja joita arvioidaan olevan vuoteen 2030 mennessä 100 000. Luku voi olla huomattavasti tätä suurempi. Tilastokeskus on arvioinut Suomeen tarvittavan noin miljoona maahanmuuttajaa vuoteen 2025, jotta huoltosuhde ja palvelurakenne säilyisivät edes nykyisenä.

Tulevaisuutta emme pysty näkemään, mutta tiedämme, mitä Venäjän helmikuussa 2010 uudistamassa sotilasdoktriinissa sanotaan. Raja on tärkeä asia. Venäjä määritteli Naton itälaajenemisen ja Naton uudet linjaukset sen globaalista ja YK:n turvallisuusneuvoston päätöksiin sitoutumattomasta itsenäisestä sotilaallisesta toimintavapaudesta yksiselitteisesti sotilaalliseksi uhaksi. Ulkoisiksi uhiksi nähtiin myös Natoon kuuluvat maat, joiden kanssa sillä ei ole rajasopimuksia. (Markku Kangaspuro, pääkirjoitus, Idäntutkimus 1/2010). Tavoite suojella maan rajojen ulkopuolella asuvien kansalaisten turvallisuutta tarvittaessa myös asevoimin on niin ikään taas linjattu. Sanoilla ja niiden vivahteilla on merkityksensä naapuruudessa; uudistetussa sotilasdoktriinissa Natoa ei itsessään mainita uhaksi vaan sen mahdolliset kehityssuunnat ja uusi laki rajaa intervention koskemaan venäläisten puolustamista vain heihin kohdistuvalta aseelliselta hyökkäykseltä.

Summa summarum: Suomalaisten Venäjä-kuva ja kuva naapuruuden tulevaisuudesta 2009 on melko vähäeleinen, ehkä samalla myös vähämerkityksellinen, ei myönteinen eikä kielteinen. 200-vuotisessa naapuruudessa on palattu lähtöruutuun eli melko neutraaliin epävarmuuden tilaan. Erona on, että 1809 tulevaisuuden teon avaimet olivat pakosta suurvallan

eli Venäjän hallitsijalla. Nyt osa avaimista on haluttu antaa EU:lle uskoen "suurvaltaan kuulumisen" tuomiin etuihin ja yhteiseen voimaan.

Naapuruutta ei voi ulkoistaa. Venäjällä on 14 naapuria. Putin tiivistä naapuruuden oivalisesti Lappeenrannassa 27.5.2010 vastatessaan suomalaisten kritiikkiin: "Me suhtaudumme teihin samalla tavalla kuin te meihin".

2.2 Naapuruus yleisessä identiteetin ja kansakunnan rakentamisen kehikossa

Suomessa 7.-11.7.2009 järjestetyssä Kansainvälisen hallintotieteen instituutin (IIAS) Nation building -konferenssissa nousi yhteenvedossa esille ajatuskehikko identiteetin rakentamisesta. Eduskunnan tulevaisuusvaliokunta piti kansakunnan rakentamisen tulevaisuutta käsitelleen oman kansainvälisen seminaarin (6.7.2009) keskittyen identiteetin rakentamiseen Venäjä-naapuruutena. Näiden pohjalta kehiteltynä voidaan muotoilla yleinen kansakunnan ja naapuruuden rakentamisen ajatuskehikko, joka soveltuu Suomen Venäjä-suhteiden erittelyyn niin historiallisesti kuin tulevaisuutta ajatellen. Kehikossa eritellään sitä, ketkä rakentavat – ja mistä käsin – kansakuntaa, identiteettiä ja Venäjä-naapuruutta.

Voimme rakentaa Venäjä-naapuruutta yhdessä tai erikseen. Rakentajia ovat me tai he. Ihmiset – me ja he – ovat mukana erilaisissa rooleissa: päättäjinä, vaikuttajina, kansalaisina, maahanmuuttajina, vierailijoina, naapureina. Kansakuntaa voi rakentaa sisältä, ulkoa, ylhäältä ja alhaalta. Kehikon kukin laatikko pohjautuu erilaisille arvoille. Kehikon vaihtoehtojen dynamiikka on varsin erilainen. Pitkän aikavälin tulevaisuuden näkökulmasta kehityksen voimakteijät tai ajurit (drivers) ovat myös erilaisia.

Naapuruuden/identiteetin/kansakunnan rakentamisen ajatuskehikko: ketkä ja mistä rakentavat?

Ketkä ja mistä?	Sisältä	Ulkoo	Ylhäältä	Alhaalta
Me yksin	1	2	3	4
Me heidän kanssaan	5	6	7	8
He yksin	9	10	11	12
He meidän kanssamme	13	14	15	16

Seuraavassa muutama avaus Suomen ja suomalaisten Venäjä-suhteista ja tulevaisuuskuvista hyödyntäen edellä hahmotettua naapuruuden rakentamisen ajatuskehikkoa.

Suomen Venäjä-suhteiden rakentamisessa pahin vaihtoehto on ollut, on ja tulee olemaan laatikko 9. Historiallisesti katsoen tilannetta, jossa "he yksin" olisivat olleet rakentamassa Suomen kansakuntaa, sen identiteettiä, naapuruussuhteita ja Venäjä-kuvaa "sisältäpäin eli Suomesta käsin" ei 200-vuotinen historia tunne. Elementtejä skenaariosta on ollut näkyvissä ja vaaran vuosia on koettu. Suhteuttaen pelot ja vaarat muiden Euroopan kansojen tulevaisuuden pelkokuviin ja kokemuksiin, Suomen voi katsoa lopulta olleen todella onnekas tässä suhteessa.

Suomalaisten ollessa Venäjän suurvallan osana autonomian aikana vaihtoehdot 10, 11 ja 12 ovat vaikuttaneet suomalaisten pelkokuviin. Ne ovat olleet todella mahdollisia kehitysvaihtoehtoja aika ajoin. Kylmän sodan aikana pelkokuvat 10 ja 11 olivat vahvoja. II maailmansodan suurvaltojen etupiirijäossa "he, joista Neuvostoliitto oli yksi" tunkeutuivat rajimminkin Suomen historiassa "ulkoa, ylhäältä" asioidemme hoitoon.

Toivekuviin "yksin" kansakuntansa rakentaminen on ollut vahvaa. Pitkällä aikavälillä laatikot 1, 2, 3 ja 4 eivät ole olleet Suomelle hyvän ja kestävä naapuruuden perusta, mutta lyhyellä aikavälillä toimivaa, viisasta ja joskus ainoa vaihtoehto. Suomen historiasta löytyy aikoja, jolloin vaihtoehto 1 oli ainoa hyväksytty. Nationalismi liittyy kaikkialla maailmassa kansakunnan rakentamiseen ja sillä on ollut nousunsa ja laskunsa Suomessakin sekä toivekuvin että todellisuudessa. Talvisodan alkaessa suomalaiset vastasivat Neuvostoliiton hyökkäykseen tosiasiaa yksin.

1900-luvun loppupuolelta lähtien olemme tottuneet arvostamaan demokratiaa, kansalaisyhteiskuntaa ja ihmisten osallistumista ja tältä pohjalta ajattelemaan myös kansakunnan identiteetin ja naapuruussuhteiden rakentamisen parhaan vaihtoehdon olevan ikään kuin itseltään selvänä "alhaalta" tavallisista ihmisistä lähtevää. Kuitenkin vuosien 1905–1906 ja 1917–1918 kapinan, yleislakon, vallankumouksen ja sisällissodan oloissa osalle kansaa kansalaisten alhaalta vaikuttaminen oli vahva positiivinen tulevaisuuskuva, mutta osalle kansaa se oli kauhuskenaario. Punaiset turvautuivat Venäjä-naapuruuden rakentamisessa vaihtoehtoon 8. He hakivat apua "alhaalta" lähtevään kansannousuun "heiltä", joita olivat itänaapurin samanmieliset kapinalliset ja vallankumoukselliset. Sama "alhaalta" vaikuttamisen luja positiivinen tulevaisuuskuva on koettu valkoisten puolella myös useamman kerran noina myllerrysten aikoina ja viimeksi 1930-luvulla IKL:n nousuna. Osalle suomalaisia tämäkin alhaalta lähtenyt uusi kansakunnan rakentamisen vaihe kääntyi pelkokuvaksi, jonka yhtenä osana oli vihamielinen suhde Venäjään. Yritettiin rakentaa identiteettiä ja suhteita "alhaalta" ja "ulkoa" ja "he" olivat tällä kertaa saksalaiset samoin ajattelevat heimoveljet.

Tulevaisuudessa vaihtoehdot 5, 6, 7 ja 8 ovat suomalaisille parhaita. Tilanteet 10 ja 11 ovat vaihtoehtoja, joiden kanssa on tultu toimeen ja on jatkossakin tultava. Globalisaation ja kansainvälisyyden aikakausina suurten toimijoiden intressien hallitessa taikka sodan ja konfliktin tilanteissa suhteet määräytyvät edelleen paljolti tosiasiaissa "ulkoa" ja "ylhäältä".

EU-jäsenvaltioiden kesken rajanveto "me" ja "he" tai "ylhäältä" ja "ulkoa" on vaikeutunut. Osa suomalaisista katsoo Venäjä-suhteiden hoidon olevan EU:n kautta hoidettuina meidän asioita, sisällä hoidettuja ja alhaalta voimansa saavia. Osa suomalaisista mieltää EU:n olevan "heitä" ja toimivan "ulkoa" ja "ylhäältä" vallankäyttäjänä. Vaihtoehdot 14,15 ja 16 ovat monen mielestä tulleet todelliseksi.

Suomalaisten käsitykset Natosta jakautuvat, erityisesti pelkokuviissa. Osa suomalaisista katsoo, että koska Nato toimii Venäjän suuntaan koko atlanttis-eurooppalaisen maailman ja EU:n etujen puolesta, on Suomen kannalta huonoa olla Naton ulkopuolella. Osa katsoo, että kun jo EU-jäsenyys on merkinnyt siirtymää kohti "he" ja "ulkoa" -tilannetta, Nato-jäsenyys vie vielä pidemmälle. Suurten valtioiden pelätään EU:n sisällä jättävän tärkeissä asioissa pienet syrjään. Tuo pienen valtion valtiojohtajan ajattelutapa on iskostunut itsenäisen Suomen valtiotaidon ytimeen ja on sen tärkein DNA.

Kansainvälisen yhteistyön voima on suuri. Suomen kannalta olennaista pitkällä aikavälillä on myös, että meillä säilyy valta päättää viime kädessä itse suhteistamme naapureihin. Suomen tulee olla aktiivinen. Mitään optiota Venäjän kanssa ei voi olla käyttämättä tai yhteistyön porttia sulkea. Tätä "me" "heidän" kanssaan logiikkaa seuraten ei näyttäisi olevan syytä poistaa presidentin valtaoikeuksista kokonaan ulkopolitiikkaa. Venäjän ja Suomen välillä olisi aina tarvittaessa käytettävissä myös tämä hierarkiassa ylin mahdollinen valtiollisen keskustelun foorumi, presidentit keskenään ja vielä – suoraan. "Meitä" ja "heitä" edustaa presidentti, joka on kansan suoraan valitsema. Kun pääministeri johtaa EU-politiikkaa, voi hän vedota presidenttiin kaikkein vaikeimmassa neuvottelutilanteessa.

Suomen kannalta tulevaisuuden kansakunnan rakentamisen ja identiteetin epävarmuus-tekijät liittyvät Venäjä-suhteissa keskeisesti siihen, mihin päin globaalissa talouden ja politiikan valta-asetelmissa Venäjä haluaa sitoutua. Suurvaltojen nimet ja keskinäiset suhteet ovat 200 vuodessa muuttuneet, mutta Suomelle niillä on aina ollut iso merkitys.

Edellisestä historiallisesta katsauksesta on opittavissa, että Suomen ja Venäjän suhteet ja Suomen kansainvälisen aseman kehitys kytkeytyvät suurvaltojen välisiin suhteisiin. Tämä ei tarkoita sitä, että meidän ei pidä pitää ohjaksia omissa käsissämme. Pienen valtion on puolustettava etujaan sopimuksia tekemällä, mutta realiteetit samaan aikaan tunnustaen.

Tulevat 50 vuotta on niin pitkä aika, että idän ja lännen raja muuttuu. Suomi ei ehkä enää ole geopolitiittisesti tärkeässä paikassa. Kiinan nousua yhä merkittävämmäksi vallaksi on visioitu jo pitkään. Vähemmän on tehty arvioita siitä, kenen kanssa se liittoutuu ja mitä se merkitsee. Atlanttisen maailman suurin valta USA ja idän suurin valta Kiina löytävät suotuisissa oloissa niin paljon yhteisiä taloudellisia etuja, että ne tunnustavat myös poliittisen kumppanuuden edut. Kauppapolitiikan ohjaamana geopolitiikankin vilkkain ja tärkein reitti saattaa kulkea Atlantin sijasta Tyynen meren yli Euroopan ja Venäjän kokonaan ohittaen.

Tässä tilanteessa sekä EU että Venäjä yksin ovat liian pieniä. Nämä voivat pitkällä aikavälillä tietysti geopolitiittisesti löytää toisensa ja yhdistää sopimalla hajoavat voimansa. Tämä tarkoittaa muun muassa, että EU ajoissa turvaa energian ja muiden luonnonvarojen saantinsa Venäjältä, mutta myös huolehtii yhteistyössä venäläisten kanssa sen koululaitoksen, tieteen ja teknologian tason nostosta täten yhdistäen kahden keskisuuren vallan osaamispääomat. Tässä sopimusmallissa molempien on modernisoitava talouttaan ja yhteiskuntaansa. Suomen kannalta Venäjän vetäminen tähän modernisaatioon on olennaista. Kyse on kahden kaupasta ja sen myötä laajasta sopimuksesta – kahden suuren toimijan yhteisen taloudellisen nousun tekijöiden määrätietoisesta vahvistamisesta.

Eurooppa tarvitsee joka tapauksessa kipeästi sekä energiaa että markkinoita. On nimenomaan koko Euroopan etu, että Venäjä taloudellisesti ja sosiaalisesti vahvistuu. Tätä vahvistuvan modernin Venäjän tulevaisuuden vaihtoehtoa symboloi hyvin Koillisväylän kauppareitin avautuminen. Sopimusmallia ajatellen siinä voi parhaimmillaan avautua mahdollisuus alkaa valmistella tulevaisuuden kaikkein vaikeinta sopimusta - sopimusta ihmisen ja luonnon välillä yhteisestä tulevaisuudesta.

2.3 Heikkoja signaaleja käytännöstä⁷⁷

Ystävyyssuuratoiminnassa on nähtävissä nimenomaan venäläisten taholta uusia piirteitä, joita voi tulkita merkeiksi naapuruuden sopimusajattelusta. Ystävyyssuostoiminta perustuu nykyään yhä selvemmin yhteistyökumppanuuteen eli ns. partneri-ajatteluun. Mukana ovat niin julkiset toimijat kuin yritykset ja kansalaisjärjestöt.

Suomi–Venäjä Seura on järjestänyt taloudellista yhteistyötä edistäviä tapahtumia eli Suomi–päiviä Venäjällä vuodesta 1997 alkaen Finpron luovuttua Finnish Business Days

⁷⁷ Kiitokset Suomi–Venäjä Seuralle ja Lappeenrannan teknilliselle yliopistolle.

-tapahtumien järjestämisestä. Samalla on aloitettu myös strateginen kumppanuus Suomalais-venäläisen kauppakamarin kanssa Suomi-päivien kehittämiseksi.

Samanlainen sopimuspohjainen partnerimalli on ollut käytössä suomalais-venäläisissä kulttuurifoorumeissa, joita on järjestetty vuodesta 2000. Kulttuurifoorumit eivät ole vain yksi tapahtuma vuodessa Venäjällä tai Suomessa, vaan tapaamisten ideana on partnereiden keskinäiset projektit ja suora yhteistyö kulttuuritoimijoiden välillä. Projektit kattavat eri taiteenalat. Eniten hankkeita on ollut kirjastoyhteistyön ja kirjallisuuden aloilla sekä kuvataiteiden ja musiikin aloilla, mutta mukaan ovat tulleet myös virtuaali-, internet- ja multimedia-alat. Toiminnan tavoitteena on edistää Suomen ja Venäjän välistä kulttuuriyhteistyötä myös ruohonjuuritasolla ja alueellisesti.

Myös suomalais-ugrialaisten kansojen välisessä yhteistyössä on partneriajattelu otettu käyttöön. Suomi on toteuttamassa seuraavia projekteja Venäjän sukukansojen kanssa:

- Suomalais-ugrialaisten kansojen koulutushanke vuosina 2008–2011, jossa koulutetaan suomalais-ugrialaisten kansalaisjärjestöjen edustajia sekä suomalais-ugrialaisten kulttuurikeskusten edustajia (Komin tasavalta ja Mordvan tasavalta); projektin rahoittaa Suomen Kulttuurirahasto,
- Kielipesäprojekti vuosina 2009–2013, jossa edesautetaan omakielisten kielipesien syntyä Karjalan tasavaltaan sekä myöhemmin muualle Venäjän suomalais-ugrilaisille alueille; projektin rahoittaa Suomen Kulttuurirahasto ja
- Nuorten tulevaisuustyötuvat -projekti karjalaisten, vepsäläisten ja inkeriläisten nuorten keskuudessa Karjalan tasavallassa vuosina 2009–2012; projektin rahoittaa ulkoministeriö.

Yliopistotasolla on viime vuosina luotu erilaisia verkostoja ja tehty kumppanuussopimuksia. Lappeenrannan teknillisessä yliopistossa yhtenä merkittävänä painopistealueena on Venäjäosaaminen. Tavoitteena on yhteistyö Venäjän parhaiden yliopistojen kanssa koko EU-alueen tarpeet huomioiden.

Yliopistossa toimii 9 kansainvälistä maisteriohjelmaa, joissa koulutetaan myös venäläissyntyisiä opiskelijoita. Ohjelmat toteutetaan pääosin venäläisen yhteistyöyliopiston kanssa. Parhaillaan valmistellaan maisteriohjelmien maksullisuutta ja kansainvälisen opiskelijoiden stipendijärjestelmää. Tavoitteena ovat kumppanuussopimukset Venäjän parhaisiin yliopistoihin. Innovaatioyliopistoverkoston avulla on tarkoitus saattaa yhteen yliopistot tieteessä ja uuden tiedon luomisessa sekä kytkeä liike-elämä mukaan kummassakin maassa. Pohjoisen ulottuvuuden nimellä on puolestaan rakennettu avoin sosiaalinen verkosto, jossa toimijoina ovat yliopistot, tutkimusinstituutit sekä paikalliset ja EU-viranomaiset.

Naapuruudessa kieli on tärkeä asia. Vuoden 2007 skenaarioraportissa korostettiin Venäjän kielen kouluopetuksen merkitystä. Viimeisin Kaleva Gallup-tiedustelu (Maakuntaleh-

det/Taloustutkimus 2009) kertoo, että Venäjän kieli kiinnostaa suurinta osaa suomalaisista. Suomalaisista 66 % antaisi kunnille vapauden valita koulujen opetusohjelmaan ruotsin sijasta venäjän kielen, 29 % vastustaa ajatusta ja 5 % ei osaa sanoa mielipidettään.

Osa III: Tutkimusta, näkemystä ja kokemusta

1. Teknologia-innovatiiviset erityistalousalueet ja Venäjän modernisaatio: opetuksia Kiinasta

Valtteri Kaartemo & Kari Liuhto⁷⁸

Tiivistelmä

1. Venäjän erityistalousalueet eivät ole tarpeeksi erityislaatuista houkutelakseen merkittävää määrää suoria ulkomaisia investointeja, jotka ovat talouden modernisaation edellytys. Venäjän erityistalousalueiden pitäisi joko tarjota ulkomaisille sijoittajille enemmän etuja tai erityistalousalueet pitäisi lopettaa. Kumpi tahansa näistä vaihtoehdoista valitaankin, immateriaalioikeuksia ja oikeuslaitoksen toimintaa ja sitä kautta yleistä sijoitusilmastoa pitäisi pyrkiä parantamaan.
2. Korkean teknologian innovaatioihin keskittyminen on riskialtista innovaatiopolitiikkaa, sillä korkean teknologian kehityskulut ja epäonnistumisen mahdollisuus ovat suurempia kuin matalan ja keskitason teknologian kanssa. Sen lisäksi matalan ja keskitason teknologian spillover-vaikutukset ilmenevät usein nopeammin. Sen tähden Venäjän innovaatiopolitiikan ei pitäisi perustua vain korkeaan teknologiaan vaan sellaisiin tuotteisiin ja palveluihin, joita venäläiset yritykset laajasti pystyvät hyödyntämään.
3. Venäjän innovaatiopolitiikassa on keskitytty liiaksi teknologiseen kehitykseen. Ratkaisevaa on lopulta innovaatioiden kaupallistaminen.
4. Noin 60 prosenttia Venäjän BKT:sta muodostuu palveluista. Palveluihin liittyvillä innovaatioilla olisi näin ollen merkittävä taloudellinen vaikutus. Palveluinnovaatiot ovat valitettavasti jääneet huomiotta Venäjän innovaatiopolitiikassa ja erityistalousalueilla.
5. Ilman maailman johtavien innovaatioyritysten mukaan tuloa Venäjän innovaatiouudistus on vain poliittinen näytelmä. Skodan esimerkki osoittaa, että kansainvälinen tuotemerkkien välinen yhteistyö luo kuluttajaluottamusta sekä menestystarinoita. Ilman kansainvälistä tuotemerkkiyhteistyötä kuluu vuosikymmeniä ennen kuin Venäjällä valmistettuja tuotteita aletaan pitää high-tech tuotteina. Ilman ulkomaisten yritysten osallistumista Venäjän modernisaatio-

⁷⁸ Valtteri Kaartemo toimii kansainvälisen liiketoiminnan yliopisto-opettajana Turun kauppakorkeakoulussa. Professori Kari Liuhto on Turun kauppakorkeakoulun Pan-Eurooppa Instituutin johtaja.

reformiin Venäjän luonnonvarat loppuvat ennen kuin innovaatiouudistus tuo tuntuvia muutoksia Venäjän bruttokansantuotteeseen.

6. Jos Venäjän innovaatiouudistus nojaa sotateollisuuteen, johtavien ulkomaisten yritysten osallistuminen innovaatiouudistukseen pysyy vähäisenä. Länsimaat myös rajoittaisivat huipputeknologian virtaa Venäjälle epäsuorasti. Se merkitsisi uuden COCOM-politiikan alkamista.
7. Valtiojohtoisten yritysten (Rosnano ja Russian Technologies) sekä suurimpien yksityisten yritysten innovaatioaktiivisuus on välttämätöntä mutta ei riittävää aikaansaamaan laaja-alaisen uudistuksen Venäjällä. Sen tähden yksityisen sektorin tutkimus- ja kehitystoiminnan investointien lisääminen on erityisen tärkeää Venäjän luonnonvaroihin perustuvan teollisuuden uudistamisessa. Tämä koskee erityisesti pieniä ja keskisuuria yrityksiä. Tässä yhteydessä täytyy muistaa, että yritykset eivät ole kiinnostuneita talouden modernisaatiosta, vaan omien päämääriensä saavuttamisesta. Tällä hetkellä yksityisen sektorin (mukaan lukien merkittävät yksityiset yritykset) osuus tutkimus- ja kehitystoimintaan kulutetuista varoista Venäjällä on alle 25 %.
8. Innovaatioilla ei ole minkäänlaista vaikutusta Venäjän taloudelliseen uudistumiseen, jollei niitä oteta käyttöön laajasti. Siksi jo olemassa olevien keinojen (esimerkiksi tietokoneiden ja internetin laajempi käyttö) pitäisi olla ensimmäinen askel modernisaatio- ja konvergenssi-prosessissa.
9. Modernisaatiota ei pitäisi käsittää vain hallituksen ohjelmana, vaan jatkuvana arkipäivän toimintana. Kirjallisuus osoittaa selvästi, että merkittäviä muutoksia tapahtuu vain pakon edessä. Mahdollisuus muutokseen johtaa lähinnä olemassa olevien tapojen hiomiseen. Vapaa ja reilu kilpailu on siis ainoa demokraattinen tapa pakottaa yritykset jatkuvasti parantamaan käytäntöjään. Ilman kilpailua ei voi olla kilpailukykyäkään. Sen tähden Venäjän tulisi poistaa vapaalta kilpailulta esteet, myös oligarkkien etuoikeudet.
10. Venäjän byrokratia aiheuttaa huomattavaa inertiaa (muuttumattomuutta). Lisäksi uudet ideat yhteiskunnan huipulla eivät materialisoidu alueellisesti, elleivät ne onnistu murtamaan paikallishallinnon passiivista muutosvastarintaa. Paikallisen eliitin koulutus ja uusien muutosvoimien nimeäminen on ainoa keino siirtää uudistus liittovaltion tasolta alueelliselle tasolle. Ilman korruptiosta vapaata alueellista eliittiä meneillään oleva uudistus jää vain pintatason hallinnolliseksi toimenpiteeksi.
11. Uudistuksen toteutus kestää vuosikymmeniä. Venäjän täytyykin varautua erittäin pitkään ja osin tuskalliseen prosessiin. Pitää näet muistaa, että merkittävää uudistusta ei voi toteuttaa muuttamatta mitään.

12. Venäjän innovaatiouudistusta voi verrata kilpa-ajoon. Rosnano, Russian Technologies ja innovaatioita rahoittavat tahot tarjoavat polttoainetta moottorille, joka koostuu pääosin venäläisistä pk-yrityksistä sekä suurista yrityksistä. Tutkimusinstituutiot ja yliopistomaailma toimivat ajovaloina, joiden avulla näkee hieman pidemmälle eteenpäin. Poliittinen johto on kilpailijapari (kuski ja kartanlukija) ja sen pitäisi olla yksimielinen siitä, mihin suuntaan se haluaa ajoneuvoa viedä. Tiimi voi välttää edessä olevat byrokratian luomat esteet vain tutkimalla reitin etukäteen. Autokunta ei kuitenkaan pysty vaikuttamaan kilpailevien tiimien vauhtiin. Lainvastaiset toimet johtavat kilpailukieltoon ja maailmanlaajuisen kilpailuluvan menettämiseen. Venäjän kansa seuraa tilanteen kehitystä takapenkillä ja saattaa vaihtaa parivaljakon, jos se ei saavuta tyydyttävää tulosta tarpeeksi nopeasti. Vaikka Venäjän modernisaation onnistuminen ei ole lainkaan varma, vain osallistumalla kisaan voi voittaa. Presidentti Medvedevin tiimi on onneksi tajunnut tämän, mikä antaa Venäjälle mahdollisuuden onnistua.

Johdanto

Nyt 2000-luvun alussa maamme täytyy jälleen kerran uudistua laajasti... Alkeellisen raakamateriaalitalouden sijaan kehitämme älykkään talouden, joka tuottaa ainutlaatuista osaamista, uusia tuotteita ja teknologiaa ihmisten käyttöön. (Venäjän presidentti Dmitry Medvedev puheessaan kansakunnan tilasta vuonna 2009)

Tarve taloudelliselle uudistukselle on ymmärretty Venäjän päätöksenteon korkeimmalla tasolla. Modernisaatioprosessi ei kuitenkaan ole yhden miehen työ. Se vaatii strategian toteuttamista koko taloudessa ja erityisesti ruohonjuuritason toimia. Presidentti Medvedev on korostanut tätä usein.

Erityistalousalueet voivat olla yksi käytännön työkalu talouden modernisaatioprosessissa. Venäjä kokeili niiden käyttöä edellisen kerran 1990-luvulla, mutta kokeilu aiheutti pettymyksen. Erityistalousalueilla ilmeni rikollista toimintaa ja veronkiertoa. Siitä huolimatta vuonna 2005 perustettiin neljä uutta teknologia-innovatiivista erityistalousaluetta (Pietariin, Dubnaan, Zelenogradiin ja Tomskiin), jotta Venäjän muuntautuminen luonnonvaroihin perustuvasta taloudesta innovaatiotalouden suuntaan helpottuisi. Nämä teknologia-innovatiiviset erityistalousalueet ovat ensimmäiset laatuaan maailmassa, joskin ne muistuttavat perinteisiä erityistalousalueita.

Venäjän erityistalousalueiden historiaa⁷⁹ ja etuja on käsitelty aiemmin (esim. Tuominen & Lamminen 2008, Liuhto 2009). Sen tähden emme käsittele yksityiskohtia tässä. Sen sijaan *tutkimme Venäjän teknologia-innovatiivisten erityistalousalueiden mahdollisuuksia Kiinan kokemuksiin verrattuna*.

On pidettävä mielessä, ettei teknologia-innovatiivisia erityistalousalueita voi irrottaa kontekstistaan. Erityistalousalueita voidaan kehittää modernisaatioprosessia eteenpäin vievänä tekijänä vain, jos ne suunnitellaan Venäjän taloudellisen ympäristön erityispiirteiden mukaan. Vaikka Venäjä on erilainen kuin muut maat, sen sosialistinen menneisyys, suunnitelmatalouden perinne ja luonnonvarojen saatavuus eivät ole ainutlaatuisia. Yllättävää kyllä, nämä piirteet löytyvät myös muista BRIC-maista. (Grützmann et al. 2009, Kaartemo 2009.) Korruptio ja hallinnon tehottomuus olivat myös Kiinan erityistalousalueiden ongelmana, mutta eivät estäneet niiden onnistumista.

Olosuhteissa on myös sekä paikkaa (Kiinan ja Venäjän välillä) että aikaa (1980-luvun ja 2010-luvun välillä) koskevia eroja. Eroja on esimerkiksi ulkomaisissa investoinneissa⁸⁰ ja suhtautumisessa yrittäjyyteen⁸¹. Nämä seikat täytyy ottaa huomioon, jotta voidaan ymmärtää, ettei Kiinan

⁷⁹ Tämä ei ole kuitenkaan ensimmäinen kerta, kun Venäjä on perustanut erityistalousalueita. Esimerkiksi Iivana IV perusti erityisalueen englantilaisille vuonna 1555 nykyiselle Arkangelin alueelle.

⁸⁰ 1980-luvun alussa erityistalousalueet olivat tärkeä suorien ulkomaisten sijoitusten kohde. 60 prosenttia kaikista Kiinaan tulleista suorista ulkomaisista sijoituksista kohdistui niihin. Myöhemmin suorat ulkomaiset sijoitukset kohdistuivat enimmäkseen muualle. Oli ilmeistä, että ulkomaiset sijoittajat eivät olleet kiinnostuneita vain vientiteollisuuden vapaa-alueista vaan koko Kiinan markkinoista. (Wong 1987.)

UNCTAD:in (2009) viimeisimmän raportin mukaan Venäjä houkutti ulkomaisina sijoituksina 80 miljardia Yhdysvaltain dollaria vuonna 2008. Se on neljä prosenttia kaikista maailman suorista ulkomaisista sijoituksista. Kun Kiina perusti erityistalousalueet 1980-luvulla, suorat ulkomaiset sijoitukset olivat vähäisiä: noin miljardi dollaria.

Vaikka 1980-luvulla kilpailutilanne oli erilainen, Kiinan erityistalousalueiden täytyi kilpailla Aasian muiden kehittyvien alueiden kanssa (Wong 1987). Kiina kuitenkin hyötyi naapurimaidensa kasvavista työvoimakustannuksista. Työvoimavaltaista tuotantoa siirtyi Kiinaan (Knoth 2000). Kilpailu ei silloin myöskään muilta osin ollut yhtä kireää kuin nykyisin, kun lähes koko maailma on avoinna ulkomaisille sijoittajille. Venäjän mahdollisuudet eivät myöskään ole yhtä houkuttelevat kuin Kiinan tarjoamat mahdollisuudet olivat. Monet ulkomailla asuvat kiinalaiset halusivat sijoittaa Kiinaan ja suurin osa suorista ulkomaisista sijoituksista tuli Hong Kongista. Ulkomailla asuvien kiinalaisten ja hongkongilaisten oli helppo toimia maassa, jossa ei ollut selvää oikeuskäytäntöä, sillä heillä oli yhteinen kieli ja kulttuuri sekä perhesiteitä Kiinaan (Knoth 2000).

Sijoittajia oli jo kynnyksellä valmiina odottamassa sijoitusmahdollisuuksia. Siksi sijoitusmahdollisuuksia tai erityistalousalueita ei tarvinnut suoranaisesti markkinoida. Käsitksemme mukaan Venäjältä poismuuttaneilla ei ole samankaltaisia odotuksia, koska heillä on ollut mahdollisuus sijoittaa Venäjälle jo vuosia.

Kiinan ja Venäjän väliin kulttuurieroihin kuuluvat myös säästämisaste ja sijoitusaste, jotka ovat perinteisesti korkeammat Kiinassa. Tilastollisten ongelmien takia on kuitenkin vaikeaa verrata 1980-luvun Kiinaa ja 2010-luvun Venäjää.

⁸¹ On huomattu, että venäläisiin yrittäjiin verrattuna kiinalaiset ovat valmiita ottamaan enemmän riskejä (Djankov et al. 2006). Viimeisimpien tutkimusten mukaan venäläiset ovat menettäneet kiinnostuksensa yrittäjyyteen (Kaartemo 2009).

menestystarinaa voida sellaisenaan soveltaa Venäjän kontekstissa. Venäjän päätöksentekijät voivat kuitenkin oppia paljon Kiinan tapauksesta.

Tämän artikkelin lähtökohta on, että teknologia-innovatiiviset erityistalousalueet ovat tarpeellinen, mutta riittämätön väline Venäjän modernisaatioprosessissa (Liuhto & Vahtra 2009). Teknologia-innovatiivisten erityistalousalueiden pyrkimyksillä täytyy siis olla yhteys modernisaatioprosessin päämääriin. Jotta alueet voisivat vauhdittaa prosessia, niissä täytyy olla jotain erityistä; alueiden täytyy erottua ominaispiirteillään muusta taloudesta. Lisäksi alueiden vaikutusten täytyy levitä koko talouteen, jotta niillä olisi suurempi merkitys modernisaatioprosessissa. Yksinään teknologia-innovatiiviset erityistalousalueet eivät takaa mitään. Näiden välineiden tehokkaalla käytöllä saattaa olla merkittävä vaikutus.

Taulukko 1 Venäjän teknologia-innovatiivisten erityistalousalueiden ja Kiinan erityistalousalueiden eroja

Erityistalousalueet	Venäjä	Kiina
Tavoitteet ja hallinto	Hallinnollinen tehtävä, taloudelliset ja poliittiset perustelut yhdistyvät	Tarve markkinoilta, taloudelliset ja poliittiset perustelut erotettu
Erityispiirteet	Mahdolliset hyödyt muuten ei-erityisillä alueilla	Olemassa olevat hyödyt liiketoimintaympäristön keitaassa
Vaikutukset	Keskeisenä kotimaisten yritysten tuotteet kotimaan markkinoille, teolliset ja alueelliset vaikutukset suppeita	Keskeisenä ulkomaiset laatutuotteet ulkomaisille markkinoille, laajemmat spillover-vaikutukset

Tavoitteet ja hallinto

On olennaisen tärkeää laatia erityistalousalueille selkeät tavoitteet. Vasta kun teknologia-innovatiivisille erityistalousalueille on laadittu tavoitteet, voidaan arvioida, ovatko ne paras keino tavoitteiden saavuttamiseksi. Venäjän tapauksessa on vaikeaa hahmottaa teknologia-innovatiivisten erityistalousalueiden konkreettisia päämääriä, joita voitaisiin käyttää alueiden toiminnan arvioinnissa.

Nämä vaikeudet johtavat vääjäämättä tilanteeseen, jossa teknologia-innovatiivisista erityistalousalueista tulee helposti vain poliittisia toimia. Taloudelliset perustelut ovat sekoittuneet poliittisen ideologian kanssa, mikä ei luo lupaavaa pohjaa innovaatiokehitykselle. Vaikka erityistalousalueet tarvitsevat poliittista tukea, taulukossa 1 ei pitäisi olla yhteistä lokeroa tavoitteille ja hallinnolle. Venäjän tapauksessa niitä on kuitenkin vaikeaa arvioida erillään.

Erityistalousalueiden hallinnon pitäisi olla tehokasta ja joustavaa. Yhtäältä hallinnolla pitäisi olla tarpeeksi valtaa, jotta se voisi vaikuttaa alueisiin liittyvään päätöksentekoon. Toisaalta hallinnon pitäisi olla enemmän yrityksen kuin julkishallinnon kaltainen. Kiinan tapauksesta voidaan päätellä, että mahdollisimman paljon asioita pitäisi siirtää hallituksen toimijoilta yksityisille toimijoille. Hallituksen pitäisi ainoastaan taata, että alueiden kehitykselle on tarpeeksi rahoitusta pitkällä aikavälillä. Se pienentää sijoittamisen riskiä erityistalousalueilla. (Knoth 2000.)

On mielenkiintoista, että erityistalousalueet perustettiin Kiinassa *"jotta voitaisiin kehittää taloudellista yhteistyötä ja teknologian siirtoa sekä edistää sosialistista uudistusohjelmaa"* (BFAI 1986 teoksessa: Knoth 2000, 25.) Tässä mielessä Kiina oli ensimmäinen maa, joka käytti erityistalousalueita teknologian siirron ja modernisaation tukemiseen.

Kiinan erityistalousalueiden hallinto voidaan nähdä niiden hallinnolliseen ja lainsäädännölliseen rooliin liittyvänä. Esimerkiksi Shenzhenin erityistalousalue loi oman paikallishallintonsa 1980-luvulla ja sillä oli oma hallinnollinen järjestelmänsä 1990-luvulla. Hallinnon suoraa vaikutusta yritysten päätöksentekoon ja taloudellisen järjestelmän byrokraattista säätelyä vähennettiin huomattavasti ja koko hallinto rationalisoitiin. Shenzhenistä tuli lopulta oma kaupunkinsa Guangdongin maakuntaan (Meng 2005).

Venäjä on kulkenut toiseen suuntaan. Lokakuussa 2009 federaation erityistalousalueiden hallinnosta vastaava elin päätti keskittää erityistalousalueiden hallinnon suoraan Venäjän federaation taloudellisen kehityksen ministeriölle. Vaikka RosOEZ:in aiemmasta riippumattomuudesta ei ole selvyyttä, tätä voidaan pitää askeleena taaksepäin päätöksenteon hajauttamisessa. Voidaankin perustellusti kysyä, käytetäänkö teknologia-innovatiivisia erityistalousalueita ratkaisemaan syvään juurtuneita rakenteellisia ongelmia vai niiden ongelmien peittämiseen.

Kaiken kaikkiaan erityistalousalueiden tavoitteiden pitäisi perustua liike-elämän tarpeisiin eikä poliittisiin motiiveihin – olivat ne sitten liittovaltion tasoisia tai paikallisia. Haastatteluissamme olemme kuulleet, että venäläiset yritykset ovat rekisteröityneet teknologia-innovatiivisiin erityistalousalueisiin saadakseen rahoitusta liittovaltiolta. Se on huolestuttavaa. Teknologia-innovatiivisten erityistalousalueiden pitäisi perustua yritysten tarpeisiin eikä niillä pitäisi pyrkiä saavuttamaan hallinnollisia etuoikeuksia. Kun etuoikeudet lopulta katoavat, niin katoavat yrityksetkin. Teknologia-innovatiivisten erityistalousalueiden pitäisi toisin sanoen luoda sellaista arvoa, että yritykset rekisteröityvät niihin vapaaehtoisesti.

Erityispiirteet

Venäjällä erityistalousalueiden hyödyt ovat tiivistetysti tehokkaammassa hallinnossa, tullivapaudessa, verohyödyissä, helposti hyödynnettävässä infrastruktuurissa sekä pienennetyissä työvoimakuluissa.

Kun otetaan teknologia-innovatiivisten erityistalousalueiden rooli Venäjän modernisaatioprosessissa huomioon, voidaan kysyä, ovatko erityistalousalueisiin liittyvät toimet riittäviä ratkaistaan Venäjän innovaatiojärjestelmän yleiset ongelmat. Pystyvätkö teknologia-innovatiiviset erityistalousalueet selviytymään tehostomasta immateriaalioikeuksien suojaamisesta, hallituksen määräysten heikkoudesta, yhteistyön ja koordinoinnin puutteesta ja taloudellisen tuen alhaisesta tasosta (Dezhina & Peltola 2008; Kaartemo ym. 2009)? Teknologia-innovatiivisten erityistalousalueiden pitäisi perustua siihen, että luodaan parempi ympäristö innovaatiokehitykselle, joten ehdotetut edut eivät välttämättä houkuttele alueelle innovatiivisia yrityksiä.

Teknologia-innovatiivisten erityistalousalueiden läheisyydessä olevat vakiintuneet yliopistot ja tutkimuslaitokset parantavat alueiden mahdollisuuksia huomattavasti. Venäjällä on kuitenkin tunnetusti vaikeuksia tutkimuslaitosten ja teollisuuden välisessä yhteydessä, eivätkä teknologia-innovatiiviset erityistalousalueet ratkaise näitä vaikeuksia. Tällä on yhteys ajatukseen siitä, että alueet eivät kykene luomaan suhteellista hyötyä yksin, vaan toimien pitäisi perustua olemassa oleviin hyötyihin.

Kiinan erityistalousalueilla yrityksille tarjottiin aluksi parempaa infrastruktuuria kuin mitä muualla maassa oli tarjolla. Myöhemmin yritysten tavoittelemat hyödyt muuttuivat maata koskevista tavoitteista teollisuuden aloja koskeviksi. Kiinan erityistalousalueiden kehitys ei ollut seurausta vain muutoksista kansallisissa olosuhteissa (esim. alueellinen taloudellinen kehityssuunnitelma ja alueiden epäsuhtainen kehitys), vaan myös muutoksista ulkoisissa olosuhteissa (esim. WTO:n jäsenyys vuonna 2001 ja laajempi alueellinen taloudellinen yhteistyö). Erityistalousalueiden alkuperäinen suosituimmuusperiaate muuttui kattavaksi taloudelliseksi ja rakenteelliseksi etuohjelmaksi, jossa korostetaan pääoman, teknologian, pätevän henkilöstön ja markkinalähtöisen talouden etuja. Määräaikaaisia vapautuksia veroista, taloudellisia tukiaisia ja hallinnollisia etuoikeuksia vähennettiin ja ne korvattiin teknologia- ja teollisuuslähtöisellä suosituimmuusperiaatteella. Tämän seurauksena laitteiden, raaka-aineiden ja puolituotteiden tulliton maahantuonti lopulta lopetettiin (Meng 2005.) Venäjän erityistalousalueiden tällä hetkellä tarjoamat suosituimmuusperiaatteet ovat täysin erilaisia.

Kiinan erityistalousalueilla oli tarjota muitakin hyötyjä kuin lyhyen aikavälin vero- tai tullihelpotukset. Kiinassa hyväksyttiin uusia lakeja erityistalousalueille, jotta voitiin taata ulkomaisille yrityksille sellainen työn tuottavuus, jota ei ollut tarjolla muualla Kiinassa. Esimerkiksi työso-

muksiin ja palkkausjärjestelmiin tehtiin muutoksia. Yrityksille annettiin vapaus palkata ja erottaa työntekijöitä, mikä paransi työn tuottavuutta huomattavasti. Erityistalousalueilla otettiin ensimmäisenä käyttöön myös muita käytäntöjä, joilla pystyttiin parantamaan kustannustehokkuutta, kuten esimerkiksi kilpailutusjärjestelmän käyttöönotto. (Meng 1987.) Kaiken kaikkiaan erityistalousalueiden kannustimilla pyrittiin tekemään liiketalousympäristöstä suotuisa ulkomaisille yrityksille. Yrityksille haluttiin tarjota mahdollisuus päästä alueelle nopeasti (hyvä infrastruktuuri ja rationalisoidut hallinnolliset asetukset) ja toisaalta mahdollisuus nopeaan poistumiseen (alennettu ulkomaisen valuutan kontrolli ja rajoittamaton voittojen kotouttaminen).

Ensimmäiset kannustimet eivät voineet riittää siihen, että yritykset olisivat siirtäneet tuotantoaan Kiinan, sillä työvoiman palkkaamisen ja erottamisen vapaus ei ollut poikkeuksellista maailmantaloudessa. Sijoittajat halusivatkin sijoittaa erityistalousalueille vain, jos ne olivat muuta maata houkuttavampia. *“Vaikuttaa siltä, että isäntähallitusten, jotka haluavat houkuttaa suoria ulkomaisia sijoituksia, tulisi keskittyä politiikassaan maariskin pienentämiseen. Globalisoituneet pääomamarkkinat mahdollistavat sijoittamisen vain silloin, kun odotettavissa olevien voittojen ja riskien yhdistelmä vaikuttaa houkuttelevalta.”* (Buck et al. 2000)

Kiinassa erityistalousalueita perustettiin avoimen politiikan osana. Alueet tarjosivat ulkomaisille yrityksille etuoikeuksia ja mahdollisuuksia sijoittaa Kiinaan, mikä oli muuten lähes mahdotonta. Erityistalousalueet olivatkin todellinen keidas Kiinan liiketoimintaympäristössä.

Jos erityistalousalueet epäonnistuvat sijoittamisen esteiden poistamisessa, vain ne yritykset, jotka ovat sijoittaneet maahan, saivat erityistalousalueen tarjoamat hyödyt, vaikka eivät olisikaan vastaanottaneet erityisiä kannustimia (Knoth 2000). Verot ja työvoimakustannukset ovat itse asiassa kansainvälisesti vertaillen matalalla tasolla Venäjällä⁸². Niitä ei voida pitää merkittävänä esteenä ulkomaisille sijoituksille.

⁸²ILO:n tilastot (2010) osoittavat, että Venäjällä työvoimakustannukset tuntia kohden olivat noin kolme euroa vuonna 2007. Summa on minimaalinen verrattuna kustannuksiin Euroopan unionissa tai Yhdysvalloissa. Voi kuitenkin olla vaikeaa kilpailla työvoimakustannuksilla Intian tai Kiinan kaltaisia maita vastaan. Sen tähden työvoimakustannuksiin liittyvillä eduilla on parhaimmillaankin vain vähäpätöinen vaikutus, kun yritetään houkutella ulkomaisia yrityksiä sijoittamaan teknologia-innovatiivisiin erityistalousalueisiin.

Verohelpotukset saattavat olla yrityksille houkuttelevampia, mutta on epäselvää, miten niitä voitaisiin käyttää houkuttelemaan tarkoituksenmukaisia yrityksiä sijoittamaan teknologia-innovatiivisiin erityistalousalueisiin. Parhaassa tapauksessa merkittävät verohelpotukset tuovat johtavia ulkomaisia yrityksiä Venäjälle. Huonoimmassa tapauksessa määräaikaaiset vapautukset veroista vain toistavat 1990-luvun virheen. Silloin ilmeni veronkiertoa ja muuta rikollista toimintaa.

Vaikutus

Jotta teknologia-innovatiivisia erityistalousalueita toimisivat talouden uudistumisen työkaluna, niillä pitäisi olla laaja vaikutus kansantalouteen. Pelkkä keidas ei siis riitä, sillä se ei tuo hedelmällistä maa-ainesta ympäröivälle autiomaalle.

Alueellinen suosituimmuuspolitiikka Kiinassa johti kasvaviin kuiluihin erityistalousalueiden ja muiden alueiden välillä. Se johti sellaisten yritysten maahantuontiin, joilla oli matalaa teknologiaa ja rajoitetusti teknologian siirtoa. Siksi siirtymistä kustannuslähtöiseen ja teollisuuslähtöiseen suosituimmuuspolitiikkaan pidettiin ratkaisevana. (Meng 2005.) Kiinan erityistalousalueet olivat erittäin kattavia. Toiminta oli laaja-alaista, jotta liiketoiminnalle pystyttiin luomaan suotuisat olosuhteet. Yritykset eivät myöskään olleet pelkästään joko ulkomaisia tai paikallisia eivätkä joko yksityisiä tai valtio-omisteisia. Yrityksiä kannustettiin luomaan useita yhteyksiä erilaisiin yrityksiin, jotta teknologian siirto ja kasvu laajempien taloudellisten suhteiden avulla paranisivat. Muuten kokeilu olisi pysynyt suppeana. (Ge 1999.) Erillisten kasvukeskittymien luominen ei voi yksinään saada aikaan tarpeeksi koko talouden uudistumiseksi. Alueilla etuja saaviin aloihin pitäisi kuulua kaikki alat, joilla kotimaiset yritykset voivat alkaa tehdä tuotantoa. (Knoth 2000.)

Venäjällä päätöksentekijät eivät ole toimineet mainitun ohjeen mukaisesti. He ovat päättäneet, mitkä teollisuudenalat ovat edustettuina kullakin erityistalousalueella. Se rajoittaa toimintaa sellaisilla aloilla, joilla venäläisillä yrityksillä voisi olla suhteellinen etu, kuten puuteollisuudessa. RosOEZ:in (Erityistalousalueiden hallinnosta vastaava elin) entisen johtajan, Juri Zhdanovin mukaan he vastaanottivat erityistalousalueita käynnistettäessä paljon hakemuksia puunjalostusalalta. Hakemuksia ei pidetty luovina, sillä *"koko maa tekee sitä joka tapauksessa, ilman erityistalousaluejärjestelmääkin"* (Vedomosti 2005). Kiinassa sellaista taas pidettiin tärkeänä, jotta erityistalousalueen yritysten ja muun talouden välillä on luonnollisia horisontaalisia ja vertikaalisia kytköksiä. Venäjällä muutkin yritykset, kuten jotkin palveluyritykset, saavat kyllä toimia teknologia-innovatiivisilla erityistalousalueilla, mutta ne eivät saa mitään avustuksia hallinnolta.

Tämä kaikki liittyy yleiseen ongelmaan Venäjällä: innovaatioita pidetään jonakin erikoisena ja pelkästään korkeaan teknologiaan liittyvänä⁸³. Myös puunjalostuksen innovaatiot ovat innovaatioita ja ne voivat olla yhtä tärkeitä (mahdollisesti jopa tärkeämpiä) talouden uudistumiselle kuin nanoteknologia.

Lisäksi teknologia-innovatiivisten erityistalousalueiden vaikutus ei ole rajoitettu vain teollisuusluokilla vaan myös ulkomaisen yhteistyön suhteen.

⁸³ *"Tarvitsemme läpimurtoteknologiaa."* (Presidentti Medvedev; Medetsky 2009).

Kiinan erityistalousalueet ovat onnistuneet houkuttelemaan ulkomaista pääomaa, helpottamaan viennin kasvua, houkuttamaan ulkomaisia valuuttatuloja ja teknologian siirtoja ja hyviä johtamisoppeja. Kiinan erityistalousalueilla on laajemmat spillover-vaikutukset ja ne johtavat innovatiiviseen toimintaan myös alueiden rajojen ulkopuolella. (Wong 1987.)

Venäjän teknologia-innovatiivisiin erityistalousalueisiin ei päde erityistalousalueiden perinteinen määritelmä: "erityistalousalueilla pyritään tukemaan ulkomaista kauppaa, monipuolistamaan vientituotantoa ja aikaansaamaan rakenteellista tasapainoa maksupaineiden, modernin teknologian tuonnin ja osaamisen välille sekä parantamaan kotimaan markkinoiden hankintamahdollisuuksia" (Ahrens & Meyer-Baudeck 1995, 88). Yleensä ulkomaisille sijoittajille tarjottavia kannustimia on korostettu ja erityistalousalueita pidetään tapana päästä yli ulkomaisten sijoitusten esteistä.

Mutta kuinka moni ulkomainen yritysjohtaja on kuullut Venäjän teknologia-innovatiivisten erityistalousalueiden perustamisesta? Suomessa toteutettuun kyselyymme perustuen uskallamme väittää, että suurin osa ulkomaisista teknologiayrityksistä ei edes tiedä, että Venäjällä on teknologia-innovatiivisia erityistalousalueita⁸⁴. Venäjän teknologia-innovatiiviset erityistalousalueet on suunnattu kotimaisille markkinoille. Niille ei esimerkiksi ole ulkomaisia edustustoimistoja, jotka antaisivat tietoja mahdollisille ulkomaisille sijoittajille ja virallisilla nettisivuilla ei ole sisältöä ymmärrettävällä englannin kielellä. Kotimaahan suuntautuneisuus saattaa olla riskialtista alueiden tulevien sijoitusten kannalta. Aiemmin on todettu, että: *"vain huomattavat ulkomaiset pääomavirrat voivat taata sellaisten alueiden kehityksen"* (Knoth 2000).

Tällä hetkellä teknologia-innovatiivisille erityistalousalueille ei ole rekisteröitynyt maailmanlaajuisesti tunnettuja ulkomaisia yrityksiä. Yhteistyö tällaisten yritysten kanssa tarjoaisi mahdollisuuksia tiedon siirtoon sekä tuotemerkkien yhteistyöhön. Yhteistyö on osoittanut menestyksekkääksi esimerkiksi IBM:n ja Levonon kehityksessä sekä Tšekin tasavallan imagon parantumisessa auto-teollisuuden alalla. Näistä kannattaa ottaa oppia, sillä innovaatioissa ei ole kysymys vain teknologisista keksinnöistä vaan käsitteeseen sisältyy tuotteen kaupallinen menestyminen⁸⁵.

Venäjän pitäisi olla talouspolitiikassaan selkeä voidakseen houkuttaa ulkomaisia sijoituksia. Strategisten sektorien viimeaikaisen kuohunnan takia (Liuhto 2008, Liuhto 2009) monet yritykset haluavat tarkkailla kehitystä Venäjällä ennen suuria investointeja. Täytyy pitää mielessä, että myös

⁸⁴ Tämä huomattiin kyselyssä, joka lähetettiin Suomen teknologia- ja yrityspuistoissa sijaitseviin yrityksiin vuonna 2009. 159 yrityksen ylimmät johtajat vastasivat kyselyyn ja suurin osa heistä ei tiennyt, että Venäjällä on teknologia-innovatiivisia erityistalousalueita. Lisää kyselystä saatua tietoa löytyy teoksesta Kaartemo ym. (2009).

⁸⁵ Tässä mielessä sotateollisuudelle ohjatut tutkimus- ja kehitysvarat vähentävät laajemman vaikutuksen mahdollisuutta taloudelliselle uudistumiselle. Kaupallisia menestystarinoita ja spillover-vaikutuksia voi olla vaikeaa löytää suljetussa armeijainnovaatiojärjestelmässä.

muut maat kehittävät omia "älykkäitä talouksiaan". Sen tähden Venäjän tulisi arvioida asemaansa tämän hetken globaalissa taloudellisessa yhteydessä. On mahdollista, että teknologia-innovatiiviset erityistalousalueet toimisivat alustana taloudelliselle uudistumiselle, mutta se edellyttää toimintapolitiikan oppituntia.

Toimintapolitiikan oppitunti

Venäjän kannalta on hyvä tietää, että Kiinan järjestelmä ei ollut lähellä täydellistä, mutta se onnistui silti hyödyntämään erityistalousalueita modernisaatioprosessissa. Ei riitä kuitenkaan, että Kiinan menestyskekkäitä toimia sovelletaan Venäjän yhteydessä. Wong (1989) uskoo, että Kiinan erityistalousalueet antavat hyvän mallin muille maille ja alueille, mutta täytyy kuitenkin ymmärtää Kiinan erityistalousalueiden taustat, ennen kuin samanlaisia strategioita aletaan käyttää hyväksi (Garcia & Lora 2009).

Jotta Kiinan erityistalousalueiden taustoja voidaan ymmärtää, niiden menestystekijöitä täytyy arvioida senaikaissa ulottuvuudessa. Erityistalousalueet pitäisi erityisesti nähdä osana muutostalouden muuta politiikkaa. Yksin ne eivät pysty ratkaisemaan kaikkia ongelmia.

Kontekstiin liittyvät erot saattavat selittää joitakin eroja Venäjän teknologia-innovatiivisten erityistalousalueiden ja Kiinan erityistalousalueiden välillä, mutta ne eivät kuitenkaan pysty selittämään kaikkia eroja riittävästi. Kun ymmärtää tämän, siitä voidaan johtaa seuraava toimintapolitiikan oppitunti.

Täytyy muistaa, että Kiinan menestystarina oli kallis ja että erityistalousalueisiin liittyi ongelmia (Wong 1987). Sen tähden Venäjän alueiden pyrkimykset ja toimenpiteet pitäisi suunnitella tarkasti muun talouspolitiikan mukana. On erittäin tärkeää määritellä teknologia-innovatiivisten erityistalousalueiden tarkoitus mitattavissa olevalla tavalla, jotta voidaan arvioida, auttaako pitkän aikavälin strategia tarkoituksen toteutumista.

Venäjällä ei ole selvää, mihin teknologia-innovatiivisilla erityistalousalueilla pyritään. Niiden on tietenkin tarkoitus helpottaa innovatiivista ympäristöä, mutta on epäselvää, miten alueet auttavat yrityksiä käytännössä. Sen tähden on vaikeaa arvioida, miten tarjotut edut tukevat yrityksiä innovaatioiden luomisessa.

Jos innovaatiokehitys on etusijalla, kannustimia pitäisi ohjata ensisijaisesti parantamaan niitä tekijöitä, jotka tällä hetkellä hidastavat innovaatiokehitystä Venäjällä. Venäjän innovaatiojärjestelmän ongelmat ovat niin syvällä, että nykyisillä erityistalousalueilla saattaa olla vähäinen vaikutus. Rakenteellisten ongelmien ratkaisemiseen kuluu kauan aikaa. Kannustimia pitäisi lisäksi ohjata parantamaan niitä tekijöitä, jotka vähentävät ulkomaisten yritysten kiinnostusta Venäjään. Kiinalai-

set kehittivät erityistalousalueensa ulkomaisen tiedon ja rahoituksen avulla. Venäjällä yhteistyötä ulkomaalaisten kanssa saatetaan pitää tärkeänä korkeimpien päätöksentekijöiden keskuudessa, mutta ruohonjuuritasolla pyrkimyksenä tuntuu olevan parhaan hyödyn saaminen liittovaltion rahoituksesta. Tässä vaiheessa innovaatiot, talouden uudistuminen ja ulkomaisen yhteistyön tärkeys unohtetaan helposti.

Päätöksentekijöiden pitäisi miettiä perusteellisesti: Miksi ulkomaiset yritykset sijoittaisivat ja toisivat uusinta teknologiaa Venäjän teknologia-innovatiivisille erityistalousalueille? Erityistalousalueita on perinteisesti pidetty keinona houkuttaa ulkomaisia yrityksiä, mutta näin ei vaikuta olevan Venäjällä. Nykyisillä teknologia-innovatiivisilla erityistalousalueilla ei ole paljon annettavaa ulkomaisille yrityksille. Valtion roolin kasvaessa muuten Venäjän taloudessa⁸⁶ teknologia-innovatiivisia erityistalousalueita voitaisiin kehittää turvapaikaksi ulkomaisille yrityksille. Se kuitenkin vaatisi avointa sitoutumista, joka kasvattaa luottamusta teknologia-innovatiivisiin erityistalousalueisiin. Hallinnon epävarmuus tekee alueiden tulevaisuuden arvioinnista vaikeaa. Uskomme, että erityistalousalueiden erillinen lainsäädäntö, joka olisi ulkomaisille yrityksille suotuisa, saattaisi tehdä alueista houkuttelevampia ulkomaisille sijoittajille. Esimerkiksi immateriaalioikeudet voisivat olla paremmin suojeltu teknologia-innovatiivisilla erityistalousalueilla erillisellä lainsäädännöllä.

Nykyiset ongelmat johtuvat siitä, että Venäjän teknologia-innovatiiviset erityistalousalueet ovat poliittisen logiikan eivätkä taloudellisen pohdinnan tulosta. On kyseenalaista, onko se oikea tapa. Jos Venäjä haluaa jatkaa erityistalousaluetointa, niitä pitää kehittää bottom-up-ideoilla, jotta sijoittajille voidaan tarjota houkuttelevia kannustimia.

Tällä hetkellä vaikuttaa siltä, etteivät teknologia-innovatiiviset erityistalousalueet todennäköisesti onnistu toteuttamaan taloudellisen uudistumisen mahdollisuuksiaan lähitulevaisuudessa⁸⁷. Presidentti Medvedev vaatii selkeitä tuloksia alle seitsemässä vuodessa (Interfax 2009), joten Venäjän teknologia-innovatiivisten erityistalousalueiden tulevaisuus näyttää synkältä. Tulosten odottaminen seitsemässä vuodessa on utopiaa. Teknologiaan ja innovatiiviseen toimintaan keskittyneille erityistalousalueille ei todennäköisesti myönnetä riittävästi rahoitusta niiden kehittämistä varten sen jälkeen. Näin ollen merkittäviä tuloksia modernisaation kannalta lienee turha odottaa.

⁸⁶ "Julkisen sektorin osuus taloudesta ei ole koskaan ollut alle 40 prosenttia ja kriisin aikana valtion rooli on tietenkin kasvanut." (Presidentti Medvedev puheessaan kansakunnan tilasta vuonna 2009) "Venäjän pitäisi vähentää valtion ja aluehallinnon omistusosuutta yrityksissä 30 prosenttiin tai sen alle, nykyisestä n. 50 prosentista." (Varapääministeri Kudrin; Gilman 2009).

⁸⁷ Tsubais on huomannut, että muutos kestää tavallisesti noin 20–25 vuotta. "Siirrymme kohti uutta vaihetta, joka perustuu innovaatioiden kehitykseen... Seuraava vaihe kestää 20–25 vuotta... Jos emme aloita siirtymää nyt, jäämme pysyvästi jälkeen kehittyneistä maista." (Rosnanon johtaja Anatoli Tsubais 23.1.2010). Kiinan kulttuuri ja yhtenäinen poliittinen järjestelmä ovat mahdollistaneet sen, että erityistalousalueiden käyttöönoton positiivisia spillover-vaikutuksia voidaan odottaa vuosikymmeniä. Venäläiset tarvitsevat nyt samanlaista kärsivällisyyttä.

Jos teknologia-innovatiivisten erityistalousalueiden oletetaan johtavan selkeisiin tuloksiin, vaaditaan huomattavia uudistuksia. On mielenkiintoista, että samat toimenpidesuosituksset, joita annettiin Kiinan erityistalousalueille 1980-luvulla (Wong 1987), vaikuttaisivat olevan päteviä Venäjän teknologia-innovatiivisille erityistalousalueille vuonna 2010:

- Hallinnollisen tehokkuuden parantaminen, byrokratian välttäminen
- Tehokkaamman oikeusjärjestelmän laatiminen, jotta ulkomaisten sijoittajien etuja voidaan suojella
- Suuremman ulkomaisten yritysten tuotannon määrän salliminen kotimaisille markkinoille, mikä toimisi lisäkannustimena ulkomaisille sijoittajille

Kiina reagoi suurimmaksi osaksi näihin suosituksiin, mikä on kasvattanut sen erityistalousalueiden roolia talouden uudistumisessa. Venäjän päätöksentekijöiden pitäisi samalla tavalla määritellä teknologia-innovatiivisten erityistalousalueiden tarkoitus, vastata liike-elämän tarpeisiin ja varmistaa alueilla tehtyjen toimien laaja vaikutus talouteen. Vain sillä tavalla teknologia-innovatiivisilla erityistalousalueilla voi olla merkittävä rooli Venäjän uudistamisessa.

”Eteenpäin, Venäjä!” – pitäen mielessä, että uuden todellisuuden (modernin Venäjän) rakentaminen vaatii laaja-alaisia ja syvällisiä uudistuksia, sillä tähän mennessä osittaisilla uudistuksilla on ollut tapana aiheuttaa Venäjällä vain maan johdon vaihdoksia.

Lähdeluettelo

Ahrens, Joachim – Meyer-Baudeck, Astrid (1995) Special economic zones: Shortcut or roundabout way towards capitalism? *Intereconomics*, Vol. 30, nro 2, s. 87–95.

BFAI (1986) Rechtsinformationen, Berichte und Dokumente zum ausländischen Wirtschafts- und Steuerrecht, nro 202, Köln.

Bhardwaj, R. (1993): China's Economic Reform: The Role and Significance of SEZs, *Strategic Analysis*, Vol. 2, s. 1089–1126.

Buck, Trevor – Filatotchev, Igor – Nolan, Peter – Wright, Mike (2000) Different Paths to Economic Reforms in Russia and China: Causes and Consequences, *Journal of World Business*, Vol. 35, nro 4, s. 379–400.

Dezhina, Irina – Peltola, Kaisa-Kerttu (2008) *International Learning in Innovation Area: Finnish Experience for Russia*, Electronic Publications of Pan-European Institute, 10/2008, www.tse.fi/pei.

Garcia, Juan Gonzales – Lora, Jose Salvador Meza (2009) Shenzhen, Zona Economica Especial: Bisagra de la Apertura Economica y el Desarrollo Regional Chino, Problemas del Desarrollo. *Revista Latinoamericana de Economia*, Vol. 40, nro. 156, s. 101–124.

Gilman, Martin (2009) A New Wave of Privatization, Russian-Style, *The Moscow Times*, 14.10.2009.

Grützmann, Kathrin – Halme, Kimmo – Reiner, Rolf (2009) *Emerging Economies (BRIC* Countries) and Innovation*, Inno-Views Policy Workshop, Brysseli, 9.–10.7.2009, www.proinno-europe.eu.

ILO (2010) Labour Statistics, www.ilo.org.

Interfax (2009) Медведев заявляет, что российские ОЭЗ должны раскрывать свой потенциал быстрее, чем за 7-10 лет, *Interfax*, 5.10.2009.

Kaartemo, Valtteri (2009) *Russian innovation system in international comparison – the BRIC countries in focus*, Electronic Publications of Pan-European Institute, 22/2009, www.tse.fi/pei.

Kaartemo, Valtteri – Lisitsyn, Nikita – Peltola, Kaisa-Kerttu (2009) *Innovation infrastructure in St. Petersburg – Attractiveness from the Finnish managerial perspective*, Electronic Publications of Pan-European Institute, 14/2009, www.tse.fi/pei.

Kivikari, Urpo (2007) Itämeren alue Suomen taloudellisena toimintaympäristönä, Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja, 20/2007, www.vnk.fi.

Knoth, Claus (2000) Special Economic Zones and Economic Transformation The Case of the People's Republic of China, väitöskirja, Universität Konstanz.

Liuhto, Kari (2008) Genesis of Economic Nationalism in Russia, Electronic Publications of Pan-European Institute, 3/2008, www.tse.fi/pei.

Liuhto, Kari (2009) Osoby ekonomitseskie zoni v Rossii: cto oni mogut predloshit inostrannim firmam, Ekonomitseskaya Politika 5, Academy of National Economy under the Government of the Russian Federation, Moscow.

Liuhto, Kari – Vahtra, Peeter (2009) *Who governs the Russian economy? A cross-section of Russia's largest corporations*, Electronic Publications of Pan-European Institute, 12/2009, www.tse.fi/pei.

Medetsky, Anatoly (2009) Medvedev Tells State Firms to Boost R&D, *The Moscow Times*, 28.12.2009.

Meng, Guangwen (2005) Experiences and Prospects of China's Free Economic Zones after over 20 years, *Chinese Business review*, Vol. 4, nro 9, s. 29–40.

RosOEZ (2009) Federal Agency for Management of Special Economic Zones, <http://eng.www.rosuez.ru>.

State of the nation address (2009) *Presidentin puhe Venäjän parlamentille*, 12.11.2009, www.kremlin.ru.

Tuominen, Karita – Lamminen, Eero (2008) *Russian special economic zones*, Electronic Publications of Pan-European Institute, 18/2008, www.tse.fi/pei.

UNCTAD (2009) World Investment Report: Country Fact Sheet, www.unctad.org/wir.

Vedomosti (2005) Interview with Yuri Zhdanov, *Vedomosti*, 22.12.2005.

Wong, Kwan-Yiu (1987) China's special economic zone experiment: An appraisal, *Geografiska Annaler*, sarja B, Vol. 69B, nro 1, s. 27–40.

Wong, P. (1989): Special Economic Zones in China. Problems and Prospects. Teoksessa: T. Carino (Toim.) *Transnationals and Special Economic Zones*, s. 25–57.⁸⁸

⁸⁸ Tekijät ovat vastuussa yksinomaan tästä artikkelista ei raportin muusta sisällöstä.

2. Viralliset ja epäviralliset käytännöt lyövät kättä venäläisessä liike-elämässä vuonna 2030

*Riitta Kosonen & Sinikka Parviainen*⁸⁹

Johdanto

Venäjän liike-elämä on yhdistelmä harmaata taloutta sekä periaatteellisesti toimivia ja avointa toimintatapaa noudattavia yrityksiä. Se, ovatko epäviralliset ja harmaan talouden käytännöt pinnalla vai pinnan alla vuonna 2030 riippuu vallitsevasta taloustilanteesta. Talouden kasvusuhdanteessa on liike-elämässä laajalti pyrkimystä läpinäkyvyyteen ja kehitys kulkee länsimaistyyllisen hyvän hallintotavan suuntaan sekä julkisella että yksityisellä sektorilla. Pinnan alla kyttee kuitenkin aina epävirallinen suhteisiin ja verkostoihin perustuva toimintakulttuuri, joka nousee selviytymiskeinoksi kriisin iskiessä. Tämä juontaa juurensa venäläisestä historiallisesta ja kulttuurisesta perinnöstä. Kyky toimia epävirallisesti on historian saatossa osoittautunut tehokkaaksi keinoksi ja parantanut venäläisten kriisinkestävyyttä. Postsosialistisen siirtymän monien taloudellisten vaikeuksien aikana venäläiset ovat osoittaneet kekseliäisyytensä ja paksunahkaisuutensa eikä vuonna 2008 käynnistynyt talouskriisikään tule olemaan poikkeus.

Venäläiselle liiketoimintaympäristölle ovat leimallisia erilaiset epäviralliset ja harmaan talouden käytännöt kuten muun muassa vaihtokauppa, paternalistiset suhteet työnantajan ja työntekijöiden välillä sekä korruptio. On tärkeää huomata, että epävirallinen taloudellinen toiminta esiintyy Venäjällä eri muodossa kuin Suomessa. Länsimaissa epävirallinen talous koostuu kaikesta laittomasta ja laillisesta taloudellisesta toiminnasta, joka tapahtuu valtiovallan asettamien sääntöjen ja normien ulkopuolella. Venäjällä sen sijaan valtion hallinnon eri tahoilla on tärkeä merkitys epävirallisten käytäntöjen ylläpitäjänä sekä tietoisesti että tahattomasti.

Epävirallinen taloudellinen toiminta on Venäjällä sellaista rahallista voittoa tavoittelevaa toimintaa, mitä ei julkisesti sallita, mutta ei käytännössä kielletä. Osittain tämä ilmiö johtuu lainsäädännön ja lain soveltamisen epäyhtenäisyydestä, jota sekä yksityisellä että julkisella sektorilla osataan käyttää hyväkseen. Hyvänä esimerkkinä tästä ovat verorästit. Verotarkastuksia tehdään vain hyvin räikeissä tai poliittisesti merkittävissä tapauksissa, koska muuten viranomaiset joutuisivat asettamaan syytteeseen valtavan määrän venäläisiä yrityksiä. Se, mitä viranomaiset katsovat sormien läpi on muuttunut ajan myötä eikä se ole välttämättä ennakoitavissa. Samalla epävirallisen ja

⁸⁹ Riitta Kosonen on Aalto-yliopiston professori, Kansainvälisten markkinoiden tutkimuskeskus (Center for Market in Transition, CEMAT) johtaja ja Sinikka Parviainen toimii saman laitoksen tutkijana.

virallisen raja on ”liikkunut” koko postsosialistisen siirtymän ajan. Kuuluisin esimerkki tästä muutoksesta ja lainsäädännön epäselvyydestä on Jukos-energiayhtiön entisen pääomistajan ja toimitusjohtajan Mihail Hodorkovskin tapaus. 1990-luvulla Hodorkovski käytti hyväkseen lain nopeita muutoksia ja lainsäädännön sekavuutta saadakseen Jukosin osakkeet haltuunsa ja välttyäkseen veroilta. Vuonna 2005 Hodorkovski taas voitiin tuomita näistä samoista kaupoista ilmeisimmin poliittisista syistä ja esimerkkinä muille liikemiehille (Kahn 2006). Hodorkovskin puolustuksen pääargumenttina onkin se, että Hodorkovskin ja kumppaneiden toimet eivät olleet tapahtumien aikana suoranaisesti laittomia.

Venäjän liike-elämän epäviralliset ilmiöt ulottuvat yritysten eri sidosryhmiin: julkiseen sektoriin, muihin yrityksiin ja työvoimaan. Ilmiöitä käsitellään tässä keskustelupaperissa nämä sidosryhmät huomioiden. Näin ollen artikkelissa käsitellään epävirallisia henkilöverkostoja yleisesti, julkisen sektorin korruptiota, lainsäädännön toimivuutta, yritysten välistä vaihtokauppaa, yritysten välisten sopimusten lainvoimaisuutta, epävirallisia rahoitusmarkkinoita sekä paternalismia ja epävirallista työtä. Erilaisten epävirallisten ilmiöiden vahvistuminen ja vaimentuminen Venäjän liike-elämässä viime vuosikymmeninä kuvaa epävirallisten käytäntöjen pysyvyyttä ja muuntautumiskykyä Venäjällä: sosialismin aikana suunnitelmatalouden porsaanreiät ratkaistiin epävirallisesti, 1990-luvulla epävirallisten verkostojen avulla ylläpidettiin tuotantoa vaikeissa olosuhteissa, taloudellisen kasvun 2000-luvulla ne lähes hävisivät kokonaan, ja vuonna 2008 ne nostavat uudestaan päätään vastauksena globaaliin talouskriisiin. Se, missä määrin epäviralliset toimintatavat värittävät venäläistä liike-elämää vuonna 2030 riippuu tuolloin vallitsevasta taloustilanteesta. Valmius epävirallisten keinojen käyttämiseen on kuitenkin vahvasti pinnalla.

Epäviralliset henkilöverkostot

Kaikkialla maailmassa, kuten Suomessakin, sosiaalisilla suhteilla on merkitystä liike-elämässä. Venäläisessä liiketoiminnassa hyvät suhdeverkostot ovat kuitenkin ensiarvoisen tärkeitä ja ne ulottuvat kaikkiin yrityksen sidosryhmiin viranomaisista ja työntekijöistä toisiin yrityksiin. Epäviralliset verkostot ovat olleet Venäjällä poikkeuksellisen merkittäviä sen vuoksi, että niitä on tarvittu paikkaamaan muodollisen toimintaympäristön puutteita kuten esimerkiksi epävakaa lainsäädäntöä tai toimimattomia rahoitusmarkkinoita. Lisäksi yritykset ovat voineet saavuttaa henkilösuhteiden avulla käänteentekeviä tuloksia, kuten esimerkiksi verorästien mitätöintiä (Kosonen 2008). Henkilöverkostot ovat olleet Venäjällä historiallisesti tärkeässä roolissa ja niitä on kaivettu ahkerasti esiin talouden ongelmatilanteissa.

Sosialismin aikana epäviralliset verkostot olivat tärkeitä suunnitelmatalouden ongelmien lieventämiseksi ja ylhäältä asetettujen tuotantotavoitteiden saavuttamiseksi. Myös 1990-luvun sekasortoisina vuosina henkilösuhteet säilyttivät asemansa tärkeänä selviytymiskeinona. Tuolloin yritykset lievittivät epävakaa lainsäädännön ja heikon taloudellisen tilanteen aiheuttamaa epävarmuutta yhdistämällä markkinatalouteen vanhoja tuttuja, sosialismin aikana käyttämiään epävirallisia ongelmanratkaisutapoja (Kosonen ja Rautava 2002, Kosonen 2002, 2008).

Vuoden 1998 kriisi toimii vedenjakajana henkilösuhteiden käytössä ja 2000-luvun aikana henkilösuhteiden merkitys yritysyhteistyössä väheni. Talouskasvu tervehdytti yrityksiä ja houkutteli niitä läpinäkyvimmiksi, talousuudistukset modernisoivat lainsäädäntöä, ja yritysten välisten sopimusten parempi täytäntöönpano oikeusistuimissa tekivät ne tehottomiksi. Henkilösuhteiden merkitys ei ole kuitenkaan kadonnut kokonaan. Henkilösuhteita tarvitaan yhä melko paljon yritysten ja julkisen sektorin välisessä kanssakäymisessä (Kosonen 2008). Tämä johtuu ennen kaikkea lain soveltamisen ongelmista erityisesti paikallisella tasolla ja lainsäädännön porsaanrei'istä, jotka mahdollistavat yritysten epätasa-arvoisen kohtelun viranomaisasioissa. Myös Venäjällä toimivat suomalaiset yritykset ovat huomanneet hyvien julkisen sektorin suhteiden merkityksen. Suomalaisen yrityksen edustajan sanoin: *"Suhteet julkiseen sektoriin ovat todella olennaisia. Jollei ole suhteita, joudut jonottamaan. Suhteet tarkoittavat myös sitä, että muistat syntymä-, nimi-, naisten päivät ja uuden vuoden suklaalla ja kukilla. Silloin asiat ovat monin verroin nopeampia."* (Heininen ym. 2008, 107).

Julkisen sektorin lisäksi hyvistä suhteista paikallisen liike-elämän kanssa on paljon hyötyä erityisesti vaikeina aikoina (kuten 1990-luvulla), jolloin ne voivat olla elintärkeitä yrityksen toiminnalle. Tätä ei länsimaissa välttämättä osata huomioda tarpeeksi. Leningradin läänissä haastateltu venäläinen yritysjohtaja näkee venäläistyylisessä henkilösuhteiden luomisessa paljon hyvää: *"Toinen seikka on liikemiesten kanssa tehtävä yhteistyö, se on hyvin tärkeää. Me olemme aina asettaneet ystävälliset suhteet etusijalle. Me emme vielä elä läntisen mentaliteetin mukaisesti enkä tiedä tulemmeko koskaan elämäänkään. Se on venäläisten ihmisten kansallinen ominaisuus eikä se välttämättä ole huonoimmasta päästä. Vastaavasti meillä liiketoiminnassa voidaan vaan soittaa, sopia, tulla paikalle, tehdä päätös. Esimerkiksi, jos menen Suomeen ja tarvitsen sänkyjä. Kaikki hymyilevät ja sanovat: "rahat tuohon niin kyllä tuodaan" ja sillä selvä. Venäjällä voi maksaa 1-2 kuukauden kuluksia, mutta Suomessa ei kukaan anna lykkäystä maksuihin."* (Heininen ym. 2008, 108).

Epävirallisten verkostojen muodostamisen perinne on syvällä venäläisessä yhteiskunnassa ja sen juuret ulottuvat satojen vuosien päähän. Epävirallisten henkilösuhteisiin perustuvan vaihdon

kulttuuri *blat*⁹⁰, joka kukoisti sosialismin aikana ja joka toimii siirtymässä suojana markkinatalouden tuomia epävarmuuksia vastaan, on vaikuttanut nykyisen venäläisen yrityskulttuurin syntyyn. Henkilösuhdeverkostojen muodostamisen perinne eli *krugovaja poruka*⁹¹ on sosialismin aikaakin vanhempi traditio. Sen historia ulottuu ensimmäisten tsaarien aikaan, jolloin se toimi maalaishäilylien sisäisenä kontrolli- ja suojamekanismina vallanpitäjien mielivaltaa vastaan (Ledeneva 2006). *Blat* ja *krugovaja poruka* liittyvät ilmiöinä vanhaan vastavuoroisten palvelusten tekemiseen maalaishäilyllä esimerkiksi kylvön tai sadonkorjuun aikaan (Kelly 2000). Pitkällä historiallisella perspektiivillä katsottuna vastavuoroisten palvelusten ja osittain lahjonnan esiintyminen Venäjällä johtuu vallan patrimonialisesta⁹² luonteesta venäläisessä poliittisessa kulttuurissa, lainvoimaisuuden puutteesta erityisesti omistusoikeuksien suhteen sekä markkinoiden heikkoudesta (Ledeneva, Lovell ja Rogachevskii 2000).

Kuten *krugovaja poruka* myös *blat* on säilynyt venäläisessä liike-elämässä, politiikassa sekä erityisesti yksityisen ja julkisen sektorin välisessä kanssakäymisessä, mutta ajan vaatimusten mukaan muotoaan muuttaen. Sosialismin aikana *blat* toimi ystävyyden varjolla tai oikean ystävyyden pohjalta (Ledeneva 2008, Kosonen 2008). Valtion resurssien uudelleen jakaminen epävirallisesti koettiin oikeutetuksi, koska kaikki oli kollektiivisesti omistettua eikä sen uskottu aiheuttavan kenellekään suuria henkilökohtaisia kustannuksia (Ledeneva 2006). Samalla, kun *blat* ylläpiti neuvostojärjestelmää paikkaamalla tuotantosuunnitelmien aukkoja, se rapautti järjestelmän uskottavuutta sisältäpäin (Ledeneva 2006).

Postsosialistisen siirtymän myötä *blatin* merkitys muuttui. Sosialismin ajan vastavuoroinen hyväntahtoisuus hävisi *blatista*; vaihto muuttui liikemiesmäisemmäksi ja kaikki palvelukset arvotettiin tarkasti rahassa. Markkinatalouden muokkaamaan *blatiin* liittyy myös tietty väärinymmärryksen vaara, jos toinen osapuoli ei ymmärrä vaihdon vastavuoroisuutta (Ledeneva 2008). Lisäksi markkinataloudessa epävirallisten toimien seuraukset ovat usein paljon vahingollisempia yhteiskunnalle ja aiheuttavat suurempia sosiaalisia ja rahallisia kustannuksia kuin sosialismin aikaiset usein yksityiseen kulutukseen tarkoitettut pienimuotoiset vastavuoroiset palvelukset (Ledeneva 2008). Epävirallinen verkostotalous on hidastanut Venäjän institutionaalista ja yrityskentän kehitystä (Kosonen 2008, Kosonen ja Rautava 2002), ja vaikeuttanut luotettavaa tiedon saantia sekä yleistä läpinäky-

⁹⁰ Alun perin ennen 1920-lukua *blat* tarkoitti pienrikollisuutta, mutta sanan merkityksestä ja alkuperästä on monta teoriaa ja selitystä (Ledeneva 1998, 10).

⁹¹ *Krug* tai *krugovaja* tarkoittaa ympyrää tai piiriä ja *poruka* tarkoittaa takausta tai takuuta (oma käänös).

⁹² Patrimonialisella tarkoitetaan järjestelmää, missä vallanpitäjä ei tee eroa oman omaisuutensa ja yhteiskunnan omaisuuden välillä (Quimpo 2007). Max Weberin (1918) mukaan patrimonialisessa hallintomuodossa patriarkaalinen (isän) valta perheessä heijastuu laajempiin sosiaalisten suhteiden joukkoon yhteiskunnassa. Lisäksi Weber (1918) uskoi, että yhteiskunnan modernisoituessa patrimonialiset hallintomuodot johtavat byrokraattisen rationalismin nousuun vallitsevaksi hallintomuodoksi.

vyyttä taloudessa muodostamalla informaatio-saarekkeita (*"Information Island-phenomenon"* (Seabright 2000, 4)).

Lieveilmiöstään huolimatta henkilösuhteisiin perustuvalla verkostoilla on ollut suuri merkitys nyky-Venäjällä institutionaalisten ongelmien kuten lainsäädännön puutteiden lievittäjänä. Esimerkiksi vuosien 1992–98 aikana verkostot ylläpitivät kaupankäyntiä, pyörittivät tuotantoa ja siten esitivät elintason romahdusta erittäin epäsuotuisissa olosuhteissa. Epäviralliset ihmissuhteisiin perustuvat verkostot ovat säilyneet syvällä venäläisessä yhteiskunnassa, koska ne ovat osoittaneet toimivuutensa ja hyödyllisyytensä ongelmatilanteiden lievittäjänä. Venäjällä siten *"sosiaalisen pääoman vararikko voi olla yhtä vakava kuin finanssivararikko"* (Kosonen ym. 2008, 163). Poikkeuksellisina aikoina ne vahvistuvat entisestään vastauksena vaikeuksiin, riippumatta siitä johtuvatko ongelmat suunnitelmatalouden puutteista, virkamiesten mielivallasta tai rahoituslaitosten kriisistä.

Kulttuurisidonnaisena ilmiönä henkilösuhteet ovat melko vahvasti läsnä venäläisessä liike-toiminnassa vuonna 2030.

Korruptio

Epävirallisiin vaikutuskeinoihin lukeutuu Venäjällä myös vahvasti korruptio, joka on edelleen laajaa ja merkittävää. Korruptio on kuulunut venäläisen virkamieskulttuuriin osana muuta epävirallista toimintaa jo tsaarinvallan aikana. Kyseessä ei siis ole mikään uusi ilmiö. Venäläiset itsekin suhtautuvat korruption melko tyyneästi kuten erään venäläisen liikemiehen kommentista voi päätellä: *"No sen voi tulkita monella tavalla. Joissain maissa lahjukset on laillistettu. Jos lahjoitat toiselle hyvästä sydäimestä jotain ja se on juuri se, mitä kyseinen henkilö tarvitsee, niin mitä pahaa siinä on?"* (Kosonen ym. 2008, 74). Presidentti Putinin aikana käyty korruptionvastainen taistelu puhdisti venäläistä virkamieskulttuuria jonkin verran, mutta vaikutus kesti vain muutaman vuoden ja korruption on uskotaan lisääntyneen taas viime vuosina (Transparency International 2007).

Korruptiolle ovat luoneet otollista maaperää epäselvät lait ja säädökset sekä erityisesti 1990-luvulla vallinneet viranomaisten huonot palkat. Lainsäädännön nopeat muutokset ja ennakoimattomuus aiheuttavat epävarmuutta yrityksille varsinkin, kun lain soveltaminen vaihtelee viranomaisesta ja alueesta toiseen. Myöskään viranomaiset itse eivät ole aina perillä nykyisestä lainsäädännöstä. Eräs haastateltu suomalaisyrityksen edustaja Leningradin läänissä kertoo itse olevansa joskus paremmin perillä laista kuin venäläiset viranomaiset: *"Jos Moskovassa on laki allekirjoitettu ja se on tullut voimaan, niin se ei välttämättä näy täällä moneen viikkoon tällä rajalla. Semmosia ongelmia on joskus ollut. Joskus on otettu venäjänkielinen kopio laista mukaan ja näytetty, että tässä tämä*

on” (Heininen ym. 2008, 89). Epäillään myös sitä, että muutoksia ei panna täytäntöön, mikäli se vähentäisi viranomaisten mahdollisuuksia saada lahjuksia.

Korruption ohella raskas byrokratia vaikeuttaa lainsäädännön toimivuutta ja yritysten toimintaedellytyksiä Venäjällä. Esimerkiksi Maailmanpankin Doing Business 2009-vertailussa, joka mittaa ympäristön suotuisuutta liiketoiminnalle⁹³, Venäjä sijoittuu kokonaisarviossa 181 maan joukossa sijalle 120. Verrattuna Itä-Euroopan ja Keski-Aasian entisiin sosialistisiin talouksiin Venäjällä vaaditaan huomattava määrä eri toimenpiteitä ja byrokratiaa yritysten välisten sopimusten täytäntöön panemiseksi oikeusjärjestelmässä (Maailmanpankki 2009). Siten ei ole kummallista, että välttyäkseen ylimääräiseltä byrokratialta yritykset tukeutuvat epävirallisiin keinoihin ja lahjontaan (Ledeneva 2006, Vinogradova 2006).

Yritysten suurimpia ongelmia suhteessa julkiseen sektoriin on viranomaisten toimien vaikea ennakoitavuus ja mielivaltaisuus. Esimerkiksi lupien ja lisenssien saannissa julkinen sektori vaatii jatkuvasti laittomia maksuja usein laittomista tai ei-välttämättömistä lisensseistä. Myös lukemattomat viranomaistarkastukset aiheuttavat usein merkittävää haittaa yrityksille ja ovat usein pelkkää rahastusta (Kosonen ym. 2008). Erityisesti länsimaalaisten yritysten on vaikea sopeutua korruptioon ja byrokraatiaan. Eräs suomalaiselle yritykselle työskentelevä venäläinen kertoi joutuvansa viranomaistarkastusten yhteydessä usein hankalaan tilanteeseen: *”Viimeksi, kun tarkastajat tulivat, he kysyivät heti: ”10 000 ruplaa firmalta vai 5 000 ruplaa teiltä?”. Vastasin, että mieluummin minulta, koska muuten näytän suomalaisille, että en osaa hommiani. On todella vaikeaa todistaa ulkomaalaisille, että vaikka kuinka tekisi kaiken oikein, tarkastajat löytävät joka tapauksessa jotain ja kirjoittavat sakon.”* (Kosonen ym. 2008, 64).

Viranomaisten korruptoituneisuus aiheuttaa yrityksille suuria kustannuksia ja pahimmillaan vaikeuttaa liiketoimintaa. Maailmanpankin vuosina 2008–09 tehdyn kyselytutkimuksen mukaan, jossa haastateltiin yli tuhatta venäläistä yrittäjää tai yritysjohtajaa, 50 % venäläisistä yrittäjistä tai yritysten johtajista pitää viranomaisten korruptiota merkittävänä esteenä liiketoiminnalle (Maailmanpankki 2010). Byrokratian aiheuttamat kustannukset ovat johtaneet palkkojen maksamiseen joko osittain tai kokonaan viranomaisilta piilossa. Epävirallinen palkanmaksu on tavallisinta Moskovan ja Pietarin alueilla (Bouev 2007), koska näissä suurkaupungeissa on korkeimmat kustannukset ja myös epäviralliset viranomaismaksut ovat sen mukaisia. Palkat tai palkankorotukset maksetaan virallisen kirjanpidon ohitse, koska alhaiset palkkamenot viittaavat myös huonoon tulokseen ja vähentävät siten paikallisten viranomaisten kiinnostusta.

⁹³ Vertailussa mitataan, kuinka helppoa kohdemaissa on aloittaa yritys, hankkia lisenssejä, työllistää ihmisiä, rekisteröidä yritys, saada lainaa, tehdä ulkomaankauppaa, toimeenpanna sopimuksia, lopettaa yritys ja kuinka hyvä on investoijan suoja sekä arvioidaan verotuslainsäädäntö ja käytännöt.

On kuitenkin havaittu, että korruptio voi myös toimia talouden tehokkuutta edistävänä ”öljynä talouden rattaissa” vähentämällä byrokratian taakkaa yhteiskunnissa, joissa instituutiot ovat tehotomia (Méon ja Weil 2008). Tämä tarkoittaa sitä, että lahjuksia maksamalla taloudelle hyödyllinen liiketoiminta pysyy elinvoimaisena, mikäli se ei muuten olisi mahdollista. Raskas virallinen byrokratia voidaan ohittaa lahjuksien avulla ja siten säästää aikaa ja kustannuksia. Toisaalta taas yhteiskunnissa, jossa instituutioiden toiminta on tehokasta, korruptiolla on puhtaasti negatiivinen vaikutus (Méon ja Weil 2008). Korruptio, kuten muutkin epäviralliset keinot, voidaan nähdä tietyllä tavalla rationaalisena vastauksena ympäröiviin oloihin.

Korruptio ja byrokratia kuitenkin vähentävät ulkomaalaisten investoijien kiinnostusta Venäjään. Myös suomalaiset yritykset pitävät etenkin tullin toimintaan ja byrokratiaan liittyvää korruptiota venäläisen liiketoimintaympäristön keskeisenä ongelmana (SVKK:n Venäjän-kaupan barometri 2008). Talouskasvulle tärkeät ulkomaiset investoinnit Venäjälle ovat olleet koko 1990- ja 2000-luvun huomattavasti alhaisemmalla tasalla kuin esimerkiksi Virossa, jossa korruptio on vähäistä (Kosonen ym. 2008, 14). Korruptio ja raskas byrokratia eivät ole helposti purettavissa Venäjällä, koska se vaatisi sekä lainsäädännön että kokonaisen toimintakulttuurin muuttamista. Korruptiota ei ole saatu kitkettyä Venäjältä sosialismin romahduksen jälkeen kuluneen kahdenkymmenen vuoden aikana. Mikään ei viittaa siihen, että tilanne olisi merkittävästi muuttunut myöskään kahdenkymmenen vuoden kuluttua vuonna 2030.

Sopimusten lainvoimaisuus

Venäjällä tarvitaan edelleen enemmän tai vähemmän epävirallisia keinoja takaamaan yritysten välisiä sopimuksia. Yritysten välinen kaupankäynti on kärsinyt luottamuksen puutteesta koko postsosialistisen siirtymän ajan johtuen sopimuksia tukevien instituutioiden korruptiosta, hitaudesta ja resurssien puutteesta sekä yleisestä lainvoimaisuuden ja lainsäädännön ennalta arvattavuuden puutteesta (Vinogradova 2006). Tällaisissa epävarmoissa oloissa varsinkin 1990-luvun ”villeinä vuosina” kirjallisten sopimusten merkitys oli hyvin vähäinen eikä niitä tehty sopimuksen toteutumiseksi vaan lähinnä verottajan huijaamiseksi ja usein vasta jälkeenpäin (Vinogradova 2006). Myös tuomioistuinien puolueettomuus kärsi uskonpuutteesta erityisesti 1990-luvulla, jolloin sopimuksia takaa-vina instituutioina toimivat epäviralliset sosiaaliset verkostot. Saatavia ei peritty tuomioistuimissa vaan usein laittomin keinoin.

Sekasortoisuus ja laittomuus vähenivät yleisen liiketoimintaympäristön parannuttua 2000-luvulla. Oikeusjärjestelmässä toteutettiin sekä federaatio- että aluetasolla joitakin positiivisia uudistuksia 2000-luvun aikana: oikeuslaitosten ja välitystuomioistuinien resursseja lisättiin ja niitä tuet-

tiin uusilla federaation laajuisilla lakiuudistuksilla⁹⁴ (EBRD 2004). Sopimusten täytäntöönpanossa Venäjä onkin sijoittunut verrattain hyvin vuoden 2009 Maailmanpankin Doing Business-vertailussa sijalle 18 yli 180 maan joukossa (Maailmanpankki 2009). Uudistukset ovat alkaneet näkyä myös yritysten muuttuneena asenteena oikeuslaitosta kohtaan. Erityisesti välitysoikeusistuimien toimintaa on alettu pitää suhteellisen puolueettomana ja tehokkaana jopa verrattuna joihinkin teollisuusmaihiin (Hendley 2005) eivätkä oikeuskäsittelyn kustannukset ole suhteellisesti niin suuria kuin Itä- ja Keski-Euroopan entisissä sosialistisissa maissa (Maailmanpankki 2009). Esimerkiksi Leningradin läänissä luottamus oikeusjärjestelmään on kasvanut Putinin presidenttikaudella ja tuomioistuin on yhä suosittu paikka ratkoa kiistoja (Heininen ym. 2008). Lainvoimaisuuden lisääntyminen näkyy myös siinä, että Leningradin läänissä myös kirjallisten sopimusten ja kuittien saaminen liikekumppaneilta on yhä tärkeämpää.

Oikeuslaitoksen resurssit ovat kuitenkin vielä riittämättömiä ja tuomioiden täytäntöönpanon valvonta tuottaa ongelmia erityisesti jos se on tehtävä yhteistyössä muiden valtion valvontaviranomaisten kanssa (Vinogradova 2006). Tästä esimerkkinä on suomalaisen Stockmann-tavarataloketjun tapaus Moskovassa vuonna 2008, jossa Stockmannin johdolla tuli kiistaa Moskovian tavaratalon kiinteistön uuden omistajan kanssa ensin vuokran määrästä ja sen jälkeen vuokrasopimuksen voimassaolosta (Vihma 2008). Kahdessa tapaukseen liittyvässä oikeusjutussa Moskovian kansainvälinen välitystuomioistuin päätti asian Stockmannin hyväksi. Kuitenkin välitystuomioistuimen päätöksen täytäntöönpano on epävarmaa, koska se pitäisi vahvistaa alemmissa oikeusasteissa. Stockmann ei elättele toiveita oikeuden päätöksen täytäntöönpanosta: alioikeudet usein antavat tällaisissa tapauksissa hylkäävän päätöksen, koska eivät tunne kansainvälistä lakia (Vihma 2008). Myös lahjonta on tavallista alioikeuksissa. Lisäksi kuvaavaa on, että asiaa mutkistaa myös epäselvyys vastapuolena olevan pankin omistuksesta.

Kuten edellinen esimerkki osoittaa, oikeuslaitoksen toimivuus ei kärsi 2000-luvulla niinkään puolueellisuudesta vaan ennen kaikkea täytäntöönpanon ongelmista. Oikeustapausten käsittely voi kuitenkin kestää kauan ja olla hyvinkin erilaista riippuen siitä, onko toinen osapuoli valtiollinen taho, paikallinen voimakas korporatio vai yksityinen yritys. Yritykset eivät usein usko saavansa puolueetonta käsittelyä, jos toisena osapuolena on esimerkiksi paikallishallitus tai paikallisesti tärkeä suuryritys, eivätkä siitä syystä vie asiaa oikeuteen (Hendley 2005).

Venäjän liiketoimintaympäristön selkiytyminen edellyttää vielä sopimuskäytäntöjen ja sopimuksia takaavien instituutioiden virtaviivaistamista ja niiden toiminnan muuttumista läpinäkyväm-

⁹⁴ Vuonna 1997 säädettiin lait koskien oikeuden virkamiehiä sekä tuomioiden täytäntöönpanosta ja 2002 säädettiin uusi laki välitysoikeusistuimien käytäntöjen yksinkertaistamisesta.

miksi. Samalla lakien noudattaminen ja avoin liiketoiminta pitää tehdä kannattavaksi. Tätä ennen Venäjä säilyy vaikeana toimintaympäristönä erityisesti pienille yrityksille suurissa kaupungeissa (OPORA 2005). Eräs venäläinen pk-yrityksen edustaja kertoo viime vuosien muuttuneesta liiketoimintaympäristöstä näin: *”...yritystoiminnan aloittaminen on nyt vaikeampaa. Meillä on käynnissä prosessi, jossa pienet yritykset tukahtuvat. Koska esim. koneiden tuotanto ei voi olla pienimuotoista toimintaa. Pienimuotoista voi olla palvelutoiminta jne. Ennen oli vielä mahdollista ryhtyä johonkin, vesi oli sameampaa. Nyt se on kirkastunut, uit siellä ja sinut nähdään ja suuret kalat syövät sinut.* (Heininen ym. 2008, 88). Liiketoimintaympäristön parannukset vaativat vahvaa johtajuutta keskushallinnolta alueellisten uudistusten toteuttamiseksi ja lisäresursseja, mikä voi olla poliittisesti vaikeaa erityisesti kriisin aikana. Oikeusvaltio on kuitenkin kehittynyt melko reippaasti läpinäkyvään suuntaan, mikä luo kehitysoptimismia myös vuodelle 2030.

Vaihtokauppa eli barter

Vaihtokauppa eli barter-kauppa on ollut yksi leimallisimmista Venäjällä esiintyneistä epävirallisen kanssakäymisen muodoista. Vaihtokauppa on vahvistunut erityisesti taloudellisesti vaikeina aikoina. Talouden tilasta riippuen vaihtokaupan verkostot ovat joko avoimesti käytössä tai pinnan alla odottamassa uuden kriisin puhkeamista. Ensisijaisesti vaihtokauppa on ollut selviytymiskeino ja tapa saada tuotantopanoksia, kun esimerkiksi lainansaanti on ollut liian kallista. Toissijaisena tarkoituksena yrityksillä on ollut toiminnan piilottaminen viranomaisilta.

1990-luvulla aina 1998 kriisin asti rahoituksen saaminen pankista oli käytännössä mahdotonta ja koko kansantalous pyöri enemmän tai vähemmän vaihtokaupan voimalla. 1990-luvun vaihtokauppa oli laajuudessaan verrattavissa 1930-luvun laman aikaisiin hyperinflaation vuosiin Saksassa (Commander ja Mummsen 1998). Vastaavaa ilmiötä ei ole aikaisemmin todistettu niinkin modernissa kansantaloudessa, ja vaihtokaupan verkostot 1990-luvun Venäjällä olivat kekseliäisyydessään vertaansa vailla (Seabright 2000). Kriisivuosina vaihtokaupasta tuli liikeidea kokonaisille yritysryppäille. Esimerkiksi Viipurissa toimi 1990-luvulla yritysrypäs, joka perustui kokonaan keskinäiseen vaihtokauppaan. Ryppään keskiössä toimi laivanrakennusalalla toimiva Pirs, johon kuului myös erilaisia työvälineitä ja laitteita valmistava yritys. Pirs myi tuotteitaan hiilikaivoksille. Koska kaivoksilla ei ollut maksaa rahaa, Pirs otti maksun hiilenä. Hiilen Pirs vaihtoi sitten maanviljelijöiden kanssa maitotuotteisiin ja vihanneksiin, jotka Pirs omistamiensa elintarvikeliikkeiden avulla myi kuluttajille rahasta (Kosonen 2002, 175–76). Tämä verkosto toimi samalla tavalla menestyksellä niin kauan kun yrityksillä oli rahoitusongelmia. Pitkällä tähtäimellä tämä järjestely vaikeutti kuitenkin yritysten investointimahdollisuuksia.

Länsimaiselle talouden toimijalle vaihtokauppa vaikuttaa absurdilta vaihtoehdolta jo tehottomuutensa takia. Kuitenkin taloustieteellisestäkin näkökulmasta vaihtokauppa voi olla optimaalinen vaihtoehto likvidin lainarahan puuttuessa. Sen houkuttelevuutta lisäävät Venäjän institutionaaliset puutteet sekä historiallinen ja kulttuurinen harmaan talouden ja epävirallisen verkostoitumisen perintö. Venäjällä on ollut turvallisempaa toimia epävirallisessa verkostossa, jossa kaikilla on yhteinen intressi ja jäsenien luotettavuus turvataan sisäisen epävirallisen valvonnan avulla. Verkostot olivat erityisen hyödyllisiä 1990-luvun toimintaympäristössä, missä kaupankäyntiä takaavat instituutiot, kuten oikeuslaitos, olivat puutteellisia ja missä oli vaikea saada kauppakumppaneista puolueetonta informaatiota.

Tavaroilla tehtävän vaihdon on myös huomattu lisäävän luottamusta tuntemattomampienkin kauppakumppaneiden välillä, koska tavara, toisin kuin käteinen, on aina helpommin johdettavissa lähteeseensä (Marin ja Schnitzer 2002). Tästä syystä epävirallinen verkostotalous tukee vaihtokaupan optimaalisuutta venäläisessä kontekstissa erityisesti taloudellisesti epävakaina aikoina (Ledeneva 2006) ja monimutkaisemmissa muodoissa kuin olisi mahdollista länsimaalaisen mallin mukaan rakentuneessa markkinataloudessa. Juuri vaihtokaupan ja sen verkostojen ansiosta sekä tehokkaat että tehottomat venäläiset yritykset pystyivät jatkamaan tuotantoa 1990-luvun vaikeissa olosuhteissa.

Vuonna 2008 alkaneen talouskriisin vaikutukset Venäjän taloudessa ovat osoittautuneet odotettua vakavimmiksi ja Venäjän talous supistui vuonna 7,9 % (Rosstat). Rahoitusmarkkinoiden kriisistä johtuen pankkien kiristynyt lainanantopolitiikka vaikuttaa erityisesti pieniin ja keskisuuriin yrityksiin. Käyttöpääoman puutteessa venäläisessä yritysmaailmassa turvaudutaan verkostotalouteen ja barter-kauppaan yhä enenevässä määrin 1990-luvun tapaan.

Suomen Pankin Siirtymätalouksien tutkimuslaitoksen mukaan vaihtokaupan osuus on virallisesti vain 2 % Venäjän teollisuustuotannon myyntiarvosta, mutta sen on huomattu lisääntyneen yritysten rahoitustilanteen huonontuessa (BOFIT Viikkokatsaus 17/2009). Merkkejä kasvavasta ilmiöstä oli nähtävissä mediassa jo marraskuussa 2008, jolloin esimerkiksi suomalainen Venäjällä kauan toiminut yritys kertoi Talouselämä-lehdessä harjoittavansa vaihtokauppaa paikallisten kumppaneiden toiveesta (Schönberg 2008). Vaihtokaupan yleistyminen voisi johtaa myös veronkierron kasvuun muun muassa siitä syystä, että vaihdettavat tuotteet voidaan kirjanpidossa hinnoitella todellista halvemmiksi (BOFIT Viikkokatsaus 17/2009).

Vuonna 2008 alkaneen kriisin aikana vaihtokaupan osuus tuskin saavuttaa 1990-luvun tasoa. Se oli korkeimmillaan arviolta yli 50 % kaikesta kaupankäynnistä elokuussa 1998 (Kim, Pirttilä ja Rautava 2001). Vakavasta rahoitusvajasta huolimatta yritysjohtajilla on halua parantaa yritysten tehokkuutta. Vaihtokauppaan todennäköisesti tukeudutaan enemmän kriisissä ryvettyneellä raken-

nusalalla sekä erityisesti työttömyyden seurauksia pelkäävässä paikallishallinnossa. Esimerkiksi lounaisvenäläisen Bashkortostanin tasavallan johto on jo aktiivisesti kannustanut yrityksiä luomaan barter-verkostoja (Barry 2009).

Vaihtokaupan uusi tuleminen voi vaikuttaa negatiivisesti Venäjän institutionaaliseen kehitykseen, liike-elämän läpinäkyvyyteen ja antaa tekehengitystä tehottomille teollisuusyrityksille. Samalla se kuitenkin ylläpitää ihmisten toimeentuloa erityisen vaikeana aikana. Vaihtokaupan ja sitä tukevan verkostotalouden juuret ovat syvällä venäläisessä yhteiskunnassa ja kriisin aikana niiden merkitys korostuu. Nämä Venäjän talouselämän erityispiirteet olisi syytä ymmärtää länsimaissa paremmin. Vaihtokauppa on suhdanneherkkä toiminto. Vaikeissa olosuhteissa se antaa liiketoiminnalle jatkoaikaa, mutta olosuhteiden parantuessa se saattaa jarruttaa investointeja ja huonontaa tehokkuutta. Vaihtokaupan yleisyys vuonna 2030 riippuu näin ollen pitkälti tuolloin vallitsevasta taloudellisesta tilanteesta.

Rahoitusmarkkinat

Myös Venäjän yritysrahoitusmarkkinoita leimaa virallisen ja epävirallisen rinnakkaiselo. Kansainvälisessä vertailussa Venäjän rahoitusmarkkinat ovat vielä kehitymättömät ja pankkisektori tuottaa noin 45 % Venäjän BKT:stä verrattuna teollisuusmaiden 100–300 prosenttiin (Mashkina, Heliste ja Kosonen 2007). Rahoitussektori kärsii myös edelleen vakavista rakenteellisista ongelmista kuten monimutkaisesta ja monitulkintaisesta lainsäädännöstä sekä vaivalloisista kirjanpitokäytännöistä ja omistussuhteista. Huonosti toimivat rahoitusmarkkinat ohjaavat yrityksiä rahoittamaan toimintaansa epävirallisin keinoin. Viime vuosien suotuisan kehityksen pohjalta voidaan rahoitusmarkkinoiden sekä niihin liittyvän lainsäädännön ja valvonnan kehittyvän jonkin verran länsimaisten rahoitusmarkkinoiden suuntaan, vaikkakin pankkikriisien hidastamana. Epävirallisten keinojen häviäminen kokonaan vaatisi vakaiden rahoitusmarkkinoiden ja lainanannon parantumisen lisäksi yleisen liiketoimintaympäristön muuttumista siten, että pk-yritysten kannattaisi toimia lain kirjaimen mukaan. Näin ollen on todennäköistä, että vuonna 2030 epäviralliset rahoituksen keinot toimivat vielä virallisten rinnalla varsinkin pk-yritysten rahoitusmuotoina.

Venäläisten luottamusta rahoitussektorin kehitykseen on koeteltu rajusti. 1990-luvulla Venäjän pankkisektori yksityistyi kovaa vauhtia ja pankkien määrä kasvoi, mutta vuoden 1998 kriisi tuhosi yksityisten pankkien kehittymismahdollisuudet (Mashkina, Heliste ja Kosonen 2007). Vuoden 1998 kriisin seurauksena yli puolet venäläisistä pankeista voitiin luokitella maksukyvyttömiksi (Chowdhury 2003) ja monet venäläiset menettivät kaikki säästönsä. Tavallisten venäläisten silmissä tämä tuhosi yksityisten pankkien uskottavuuden pitkäksi aikaa.

Kriisin seurauksena 2000-luvulla valtio on lisännyt huomattavasti omistussuuttaan pankkisektorista. Valtiolla on tällä hetkellä omistuksessaan Venäjän neljä suurinta pankkia, Sberbank, Vneshtorgbank, Gazprombank ja Bank Moskvi, jotka hallitsevat yhdessä yli 40 % Venäjän rahoitusmarkkinoista (Vernikov 2007). Yksityisten pienten pankkien määrä on vähentynyt tasaisesti 2000-luvun ajan ja vuonna 2007 niitä toimi Venäjällä noin 1300 (Mashkina, Heliste ja Kosonen 2007). Tämä on vieläkin suhteellisen suuri määrä ja monien pienten pankkien vakavaraisuuden uskotaan olevan heikko.

Suotuisan taloustilanteen myötä Venäjän rahoitussektori kehittyi nopeasti 2000-luvulla. Yritysten pankkilainoitus kasvoi arviolta 50 % vuosivauhtia 2000-luvulla aina syksyyn 2008 asti (Heininen ym. 2009). Osasyynä tähän on kulutus- ja muiden yksityishenkilöille myönnettävien luototomarkkinoiden kehittyminen. Tämä on tarjonnut myös yrityksille rahoitusta helpommin kuin varsinaiset yritysluottoinstrumentit. Erityisesti leasing- ja factoring⁹⁵-rahoitus on ollut erittäin kysytty rahoitusmuoto pienyrittäjien keskuudessa (Heininen ym. 2009). Esimerkiksi vuonna 2005 pankkilainalla yrityksen aloittamista rahoitti vain 10%, kun vuonna 2007 osuus oli jo 24% (OPORA 2006, 2009). Oman rahoituksen osuus on kuitenkin yhä korkea (75–79%), mutta muiden yksityisten rahoittajien osuus alkupääomasta on laskenut. Julkisen rahoituksen osuus on edelleen alhaisella parin prosentin tasolla (OPORA, 2008).

Epävirallisten rahoituslähteiden käyttö ehti jonkin verran vähentyä 2000-luvulla, kun Venäjän talous kasvoi nopeasti (Heininen ym. 2009). Pk-yritysten osalta rahoitusmarkkinoiden kasvu on ollut positiivista, mutta se on myös saanut vääristyneitä piirteitä. Tähän on esimerkiksi vaikuttanut pankeissa yleistynyt tapa ottaa huomioon sekä lainanhakijayrityksen virallinen että epävirallinen kirjanpito. Tällöin pankkilainoitus on levinnyt osittain harmaan talouden puolella toimivien yritysten ulottuville ja samalla pankit ovat voineet kasvattaa asiakaskuntaansa. Vuonna 2008 alkanut kriisi on kuitenkin pysäyttänyt rahoitusmarkkinoiden kehityksen ja markkinaehtoinen rahoitus on tullut liian kalliiksi etenkin pk-yrityksille. Tämä pakottaa yrityksiä turvautumaan yhä enemmän epävirallisiin keinoihin.

Pk-yrityksille epäviralliset rahoituslähteet ovat aina olleet tärkeitä huolimatta rahoitusmarkkinoiden suotuisasta kehityksestä ja valtion viime vuosina tarjoamista pk-yrityksille suunnatuista rahoitusohjelmista (Heininen ym. 2009). Vuonna 2007, jolloin talouskriisi ei ollut vielä vaikuttanut Venäjän talouteen, epävirallisten lainamarkkinoiden arvioitiin olevan noin 6–8 miljardia dollaria ja kasvaneen 15–25% vuosivauhtia (Heininen ym. 2009). Omalta osaltaan myös lisääntynyt vaihto-

⁹⁵ Factoring on rahoitusmuoto, jossa asiakkaan rahoitusyhtiölle siirtämät myyntisaamiset ja saatavista kertyvät varat ovat rahoittajalla asiakkaan kaikkien saamisten maksuvakuutena (Karhunen ym. 2009).

kauppa heikentää Venäjän rahoitussektorin kehitystä (BOFIT Viikkokatsaus 17/2009). Pk-yritykset kokevat pankkien toiminnan ja lainojen vaatimusten olevan mielivaltaisista. Yhtenäisiä lainan myöntämiskäytäntöjä ei ole, vaan perusteet lainoitukselle vaihtelevat pankista toiseen. Tästä johtuen yrittäjien on hankalaa hahmottaa, mitä missäkin vaaditaan ja millä perustein. Tämä synnyttää epäluottamusta pankkien ja yritysten välillä (Heininen ym. 2009). Valtiolliset ohjelmat taas eivät ole houkuttaneet pk-yrityksiä, koska yrityksillä ei ole halua paljastaa viranomaisille kirjanpitoaan, jossa on usein jotain hämärää. Pk-yrityksille mahdollisia rahoituksen lähteitä ovat usein sukulaiset, tuttavat tai niin sanottu ”pöytälaatikkopankkiirit” (Heininen ym. 2009).

Lainasopimukset epävirallisten pankkiirien kanssa sisältävät suuren riskin molemmille osapuolille, mutta ne ovat usein helpoin rahoitusvaihtoehto pienyrityksille. Epäviralliset rahoittajat eivät yleensä vaadi vakuuksia tai takauksia, mutta jos takaisinmaksu viivästyy, seuraukset voivat olla vakavat. Epävirallisiin lainamarkkinoihin liittyy myös rikollista toimintaa ja rahojen alkuperä on usein epäselvä. Epäviralliset rahoittajat voidaan nähdä myös eräänlaisina bisnesenkeleinä, jotka tekevät riskisijoituksia (Heininen ym. 2009). Epävirallisilla yrityslainamarkkinoilla liikkuu myös laittoman ja laillisen rajamailla toimivia rahoitusvälittäjiä, joilla on käytössään laaja suhdeverkosto lainan saamiseksi. Ilmiön laajuudesta kertoo, että Venäjällä on kirjakaupoissa myytävänä yrittäjille oppaita, joissa ohjeistetaan miten saada bisnesenkeli mukaan liiketoimintaan (Heininen ym. 2009).

Epävirallisesti otettu laina lisää myös muita harmaan talouden ilmiöitä, koska laina pitää maksaa takaisin kirjanpidon ulkopuolella. Siksi myös osa tavaraostoista ja myynnistä pitää tehdä ”pimeästi”. Usein vain vuokra ja osa palkasta maksetaan virallisesti, jotta vältettäisiin suurimmat ongelmat viranomaisten kanssa (Heininen ym. 2009). Systeemin nurinkuruudesta kertoo myös se, että virallisesti pankista otetun lainan vakuudeksi voidaan kirjoittaa todistus myös pimeästä palkanosasta, jossa on kuitenkin yrityksen kirjanpitäjän tai johtajan allekirjoitus. Laillisesti rekisteröity pankki ei kuitenkaan raportoi tästä viranomaiselle asiakkaan menettämisen pelossa. Näin osapuolet yhteistuumin toimivat verottajan määräyksiä vastaan (Heininen ym. 2009).

Rahoitussektorin tulevaisuuden kehitys riippuu valtion ja lainsäätäjien toimista, jotta lainanotto virallista tietä tulisi mahdolliseksi myös pk-yrityksille. Kuitenkin rahoittajan läpinäkyvyysvaatimuksista johtuen myös pankkilainat pysyivät käytännössä monen venäläisen pienyrittäjän ulottumattomissa, vaikka näennäisesti niiden tarjonta lisääntyi 2000-luvun talouskasvun vuosina. Toimintaympäristön epävakauudesta, lainsäädännöllisistä puutteista ja kireästä verotuksesta johtuen venäläiset pienyritykset eivät kykene tai halua toimia täysin harmaan talouden ulkopuolella. Puitteet ja keinot epäviralliselle toiminnalle ovat olemassa venäläisessä yhteiskunnassa ja niillä on pitkät perinteet, mutta ne säilyvät vain niin kauan kuin institutionaaliset puitteet pakottavat turvautumaan

niihin. Epäviralliset rahoitusmarkkinat säilynevät Venäjällä etenkin pk-yritysten tarpeiden tyydyttäjinä myös vuonna 2030, vaikka rahoitussektori kehittyikin yleisesti parempaan suuntaan.

Paternalismi

Mikäli julkinen sektori on kykenemätön tarjoamaan tarvittavia palveluita, yritysten tarjoamat sosiaaliset palvelut ovat tärkeä keino sitouttaa työntekijät ja luoda hyvät suhteet paikallishallintoon varsinkin syrjäseuduilla. Paternalistiset suhteet yrityksen ja työntekijöiden välillä juontavat juurensa sosialismin aikaan, jolloin usein yksi suuri tehdas toimi paikkakunnan ainoana työnantajana ja tarjosi suunnitelmatalouden mukaisesti työntekijöilleen ja koko paikkakunnalle palveluita lastentarhoista lämmönjakeluun.

Tämä asetelma on säilynyt vahvana nyky-Venäjällä, vaikka sosiaalipalveluiden ja infrastruktuurin tarjoaminen ei ole virallisesti enää pakollista. Suuret ja keskisuuret yritykset osallistuvat paikallisella tasolla sosiaalisten palveluiden tuottamiseen, kuten asuntojen rakentamiseen, sähkön tuotantoon ja paikallisen infrastruktuurin rakentamiseen ja korjauksiin. Esimerkiksi vuonna 2003 tehdyn kyselytutkimuksen⁹⁶ mukaan 80 % suurista yrityksistä osallistuu yhä lämmöntuotantoon toiminta-alueillaan (Leppänen, Linden ja Solanko 2008). Tämä ”teolliseksi feodalismiksi” (Ericson 1999) kutsuttu asetelma on syntynyt julkisen sektorin ollessa kykenemätön suoriutumaan sille asetetuista velvollisuuksista. Julkinen sektori olettaakin venäjällä usein paikallisten suuryritysten tuottavan vaadittavat sosiaaliset palvelut ja infrastruktuurin. Samalla suhteet julkisen sektorin ja liike-elämän välillä politisoituvat.

Yritykset itse ovat nähneet julkisten palveluiden tarjoamisen tärkeänä keinona parantaa tuotantomahdollisuuksia (Leppänen, Linden ja Solanko 2008). Ilman yritysten tekemiä kunnallisia parannusinvestointeja huonotasaisen infrastruktuurin aiheuttamat ongelmat voivat johtaa tuotannon keskeytyksiin ja aiheuttaa vakavaa haittaa yritystoiminnalle. Lisäksi sosiaalipalveluiden tarjoamisesta on tullut kilpailuetu työmarkkinoilla. Esimerkiksi rakentamalla edullisia asuntoja yritys voi houkutella työntekijöitä myös muilta alueilta, jos (ja yleensä näin on) paikallisesti ei ole mahdollista löytää osaavaa työvoimaa. Asuntotilanne on tuotantoalueilla usein huono, kuten Venäjällä yleensä (Mashkina, Heliste ja Kosonen 2007), eivätkä ihmiset halua muuttaa alueelle, missä ei ole sopivia asuntoja. Esimerkiksi suomalainen Nokian Renkaat rakentaa vuoteen 2011 mennessä kokonaisen asuinalueen Pietarin lähellä olevan Vsevolozhskin tehtaan laajennuksen yhteydessä ja asuntoja

⁹⁶ Kyselytutkimus oli Helsingin kauppakorkeakoulun Kansainvälisten markkinoiden tutkimuskeskuksen CEMATn, Suomen Pankin Siirtymätalouksien tutkimuslaitoksen ja moskovalaisen Centre for Financial and Economic Research yhteishanke, jossa haastateltiin 404 suurta ja keskisuurta yritystä 40:llä eri alueella.

myydään työntekijöille omakustannushintaan. Lisäksi pakettiin sisältyy edullisen koron asuntolaina. Nokian Renkaiden teknisen johtajan mukaan ”näin pyritään sitomaan porukka yritykseen” (Mölsä 2007). Asunnon ehtona on sitoutuminen seitsemän vuoden työsopimukseen Nokian Renkaiden tehtaalla.

Nokian Renkaiden tapaiset tapaukset tulevat todennäköisesti yleistymään Venäjällä, kun työnantajat kilpailevat yhä kovemmin osaavista työntekijöistä. Jo tällä hetkellä Venäjällä on huutava pula työntekijöistä, jota talouskriisi lievittää vain hetkellisesti. Väestön kasvu Venäjän on ollut negatiivista Neuvostoliiton romahduksesta lähtien. Esimerkiksi vuonna 1996 Venäjän väestömäärä oli noin 148 miljoonaa, kun vuonna 2008 se oli vain 142 miljoonaa (Rosstat). Vuonna 2008 kuolleisuus oli noin puolitoistakertainen syntyvyyteen verrattuna ja suurissa kaupungeissa kuten Pietarissa suhde oli kaksinkertainen (Rosstat).

Vuonna 2006 silloinen presidentti Putin kutsui syntyvyyden laskua ”Venäjän tärkeimmäksi ongelmaksi” (Chivers 2006). Tällöin Putinin johdolla lisättiin äideille tarjottavia rahallisia avustuksia ja mahdollisuus kerätä niin kutsuttua äitiyspääomaa, jota on mahdollista saada 250 000 ruplaa (noin 5800 euroa) ensimmäisen lapsen jälkeen synnytyksistä lapsista. Vuonna 2007 Venäjä koki hienoisen vauvabuumin ja syntyvyys kasvoi ensimmäistä kertaa sitten sosialismin ajan 1,4 lapseen per nainen. YK:n kehitysohjelman asiantuntijoiden mukaan äitiyspäivärahojen nostaminen Venäjällä olikin toivottavaa, mutta äitiyspääoma-järjestelmän ei uskota saavan aikaan pysyvää muutosta syntyvyydessä (YK:n kehitysohjelma 2008). Pääomajärjestelmää pidetään liian kalliina toteuttaa, huonosti suunniteltuna ja liian keskittyneenä rahalliseen kannustamiseen, mikä voi vääristää syitä lasten hankkimiselle (YK:n kehitysohjelma 2008).

Työvoiman kannalta huolestuttavinta Venäjän demografisessa kehityksessä on työikäisten miesten suuri kuolleisuus ja miesten alhainen eliniänodote yleisesti. Työikäisten miesten suurimmat kuolinsyyt ovat alkoholi ja liikenneonnettomuudet. YK:n arvioiden mukaan vuoteen 2030 mennessä Venäjän väestö olisi vähentynyt 128,8 miljoonaan⁹⁷ (YK 2008). Saman ennusteen mukaan työikäisten⁹⁸ venäläisten osuus laskisi vuosien 2010-2030 aikana 101,2 miljoonasta 84,2 miljoonaan. Maahanmuutosta ei odoteta ratkaisua ongelmaan, koska se olisi poliittisesti vaikeaa muun muassa kasvaneen muukalaisvihan takia. Rasismi kohdistuu erityisesti Keski-Aasiasta tulleisiin siirtolaisiin. Yritysten on siten tulevana vuosina pakko tarjota yhä parempia palveluita kilpailussa yhä harvemmista työntekijöistä.

⁹⁷ Tässä syntyvyyttä arvioitiin keskimääräisen syntyvyyden tason mukaan eli lähestyvän arvoa 1,85 lasta/nainen ain vuoteen 2050 asti. Tarkempaa tietoa metodologiasta: <http://esa.un.org/unpp/index.asp?panel=4>

⁹⁸ 15-64-vuotiaiden osuus väestöstä.

Tarjoamalla palveluita, jotka kuuluisivat monissa maissa julkiselle sektorille, yritykset saavuttavat myös hyvät suhteet julkiseen hallintoon (Leppänen, Linden ja Solanko 2008). Julkisen sektorin suopea suhtautuminen on tärkeää ja tasoittaa tietä yritystoiminnalle esimerkiksi pienempinä julkisina maksuina tai nopeuttamalla yritysten asioiden käsittelyä (Haaparanta ja Juurikkala 2007). Lyhyellä tähtäimellä tällä on tietenkin positiivinen vaikutus, koska ilman yritysten tarjoamia palveluita, sosiaalisia palveluita ei olisi ollenkaan tai niiden laatu olisi selvästi huonompi. Tällainen käytäntö on johtanut paikallisesti julkisen sektorin ja suuryritysten hyvinkin läheisiin suhteisiin, jolla voi olla pidemmällä tähtäimellä haittavaikutuksia pk-sektorin ja terveen kilpailuympäristön kehittymiselle (Leppänen, Linden ja Solanko 2008). Esimerkiksi Leningradin läänissä haastatellut pk-yrityksen edustajan mukaan paikalliset viranomaiset suhtautuvat kielteisesti pk-yrityksien tuloon alueelle, koska he tietävät, että pk-yrityksillä ei ole mahdollisuuksia panostaa sosiaalisiin palveluihin yhtä paljon kuin suuremmilla yrityksillä (Heiinen ym. 2008).

Yritysten sosiaalisten palveluiden tarjoaminen on jatkunut yli 20-vuotisen postsosialistisen siirtymän ajan, mutta sen mittakaava on vaihdellut taloustilanteen mukaan. Vielä 1990-luvulla sosiaalisten palveluiden tarjoaminen oli hyvin laaja-alaista (Leppänen, Linden ja Solanko 2008). 2000-luvun aikana paternalistinen palvelujen tarjoaminen on muodostunut enemmänkin kilpailueduksi yrityksille, jonka avulla sitoutetaan yritysten tärkeimmät sidosryhmät: henkilöstö ja paikallishallinto.

Paternalistinen järjestelmä tulee jatkumaan niin kauan kun julkisen sektorin palveluiden ja infrastruktuurin tuottaminen on riittämätöntä, Venäjän institutionaalinen rakenne säilyy heikkona ja neuvostoajalta jääneet rakennukset sekä muut sosiaalitoimen puitteet ovat käyttökelpoisia vähäisillä korjauksilla tai kustannuksilla (Leppänen, Linden ja Solanko 2008). Toistaiseksi vielä sekä venäläisille että ulkomaalaisille yrityksille läheiset ja hyvät suhteet paikallisiin viranomaisiin ovat ensiarvoisen tärkeitä liiketoiminnan edistämiseksi (Kosonen 2008) ja huonon infrastruktuurin aiheuttamat kustannukset ovat vielä liian merkittäviä sivuutettavaksi. Vaikka Venäjän ja paikallishallintojen taloudellinen tilanne ja institutionaalinen toimintaympäristö paranisivatkin huomattavasti, säilyy ”venäläinen julkisen sektorin ja yritysten välinen työnjako” pinnan alla ja molempien osapuolien keinovalikoimissa vielä pitkään. Paternalistista toimintamallia peräänkuuluttaa myös Venäjän pahe-neva työvoimapula, joka maan demografisesta kehityksestä johtuen näyttää huolestuttavalta pitkällä tähtäimellä. Näistä syistä johtuen paternalistista toimintaa ilmenee venäläisessä liiketoiminnassa vielä vuonna 2030.

Epäviralliset työmarkkinat

Palkkojen maksaminen verottajan ohi on Venäjällä yleistä. Vuonna 2007 arviolta 40 % Venäjällä maksetuista palkoista maksettiin joko osittain tai kokonaan virallisen kirjanpidon ohi (Bouev 2007). Tilanteesta ei näytä olevan ulospääsyä, sillä harmaat palkat ovat hyvin laajalle levinnyt käytäntö, jotka johtuvat yrittäjän pimeistä tuloista tai halusta kiertää veroja. Pimeät palkat ovat osa harmaan talouden noidankehää: kun tuloja ei voi ilmoittaa viranomaisille, muukin toiminta virallisella sektorilla tulee usein mahdottomaksi.

Koko postsosialistisen siirtymän ajan epävirallisen työn osuus on kasvanut erityisesti lisätöiden osalta ja usein töitä tehdään samanaikaisesti sekä virallisella että epävirallisella sektorilla (Bouev 2007). Lisäksi on tavallista, että samoissa yrityksissä palkkoja maksetaan kahden eri kirjanpidon mukaan. Vuonna 2004 epävirallisen työn osuudeksi kokopäivätyöstä on arvioitu 18 % (12,7 miljoonaa työpaikkaa) ja osapäivätyöstä 94 % (11,9 miljoonaa työpaikkaa) (Gorbacheva 2005). Toisen arvion mukaan vuonna 2002 koko Venäjän työvoimasta 14,4 % sai toimeentulonsa epäviralliselta sektorilta (Chen ja Vanek 2005). Pimeän työvoiman määrän arvioiminen on luonnollisesti vaikeaa ja arviot ovat parhaimmillaankin vain suuntaa-antavia. Eräiden arvioiden mukaan epävirallisella sektorilla työskentely Venäjällä on kasvanut siirtymän aikana nopeammin kuin työpaikat virallisella sektorilla (Bivens ja Gammage 2005).

Venäjällä palkkojen maksaminen verottajalta piilossa on osa laajempaa epävirallisen toiminnan perinnettä ja tarvetta piilottaa toimintaa korruptoituneilta viranomaisilta. Korruptiota ja veronkiertoa pidetään negatiivisena ilmiönä, mutta täysin puhtain paperein toimiminen tulee liian kalliiksi. Eräs pietarilainen yrittäjä kiteyttää tuntonsa näin: *”Uneksin siitä ja pyrin siihen, että meillä olisi vain valkoinen kirjanpito. Mutta nyt minulla ei ole siihen varaa. Koska jos tekisin niin, yksinkertaisesti rahat eivät riittäisi enää mihinkään.”* (Heininen ym. 2009, 74)

Pimeiden palkkojen maksun motiivina pidetään usein puhtaasti veronkiertoa. Sosiaaliveroa, jota on pidetty veronkierron pääasiallisena syynä, laskettiin vuosien 2001–05 aikana 35,6 %:sta 26 %:iin (Kuznetsov ja Goncharenko 2008). Veronalennuksen seuraukset eivät kuitenkaan vastanneet tavoitteita, koska samalla poistui oikeus vähentää verotuksessa yrityksen kehitysmenoja (Heininen ym. 2008). Vuonna 2003 yksinkertaistettiin verotusjärjestelmää ja yritys sai päättää itse haluaako maksaa veronsa vanhan vai uuden systeemin mukaan (Heininen ym. 2008). Tämä järjestelmän selkeyttäminen saikin jotkut, usein suuremmat yritykset, julkistamaan palkkakirjanpitoonsa, mutta suurin osa pienistä ja keskisuurista yrityksistä jatkoi edelleen pimeää palkan maksua välttääkseen raskaan byrokratian sekä viralliset ja epäviralliset viranomaismaksut (Bouev 2007). Pk-yritykset joutuvatkin kärsimään viranomaisten mielivallasta useammin kuin suuret yritykset (CEFIR 2007).

Pimeä palkanmaksu lisääntyy, kun epävarmuus taloudessa kasvaa. Talouden epävarmuuden lisääntyessä kasvaa myös yritysten tarve säästää, kuten myös valtion virkamiesten ahneus ylimääräisiä tuloja kohtaan. Kriisin aikana työntekijöitä siirtyy epäviralliselle sektorille myös sen vuoksi, ettei palkkaa usein makseta muuten ollenkaan. Yritysten huonosta rahoitustilanteesta johtuen palkkarästit ovatkin lähes kaksinkertaistuneet vuoden 2009 ensimmäisen neljänneksen aikana ja maaliskuun lopussa ne koskivat puolta miljoonaa työntekijää (BOFIT Viikkokatsaus 17/2009). Myös monet viime vuosina viralliselle sektorille siirtyneet työntekijät palaavat takaisin epäviralliseen työhön.

Töiden tekeminen virallisesti yleistyy, kun muu institutionaalinen ympäristö, kuten verotusjärjestelmä ja byrokratia muuttuvat vähemmän liiketoimintaa rajoittavaksi. Tilannetta hankaloittaa kuitenkin epävirallisen ja virallisen rajan hämärä rajanveto. Esimerkiksi pimeä palkkatulo ei välttämättä estä lainansaantia pankista. Epävirallisen palkanmaksun ongelma ei siis ratkea vain sosiaaliveroa laskemalla, vaan korruption kitkemisellä ja muun epävirallisen liiketoiminnan tekemisellä kannattamattomaksi. Tämän saavuttaminen vaatisi tiukempia keskushallinnon valvontamahdollisuuksia, joita kuitenkin usein vesittää paikallishallinnon vastustus. ”Keppiä” enemmän tarvittaisiin kuitenkin ennen kaikkea porkkanaa, eli pitkäaikaista tulevaisuudenuskoa oman, omien lasten ja oman yrityksen toimeentulon paranemiseen. Edellä esitettyihin ristiriitaisiin prosesseihin viitaten näyttäisi siltä, että pimeä palkanmaksu on Venäjällä vielä melko yleistä vuonna 2030 etenkin pk-sektorilla.

Lopuksi

Epäviralliset ja laittomatkin ongelmanratkaisukeinot säilyvät yritysten ja kansalaisten keinovalikoimissa niin kauan kuin ne tukevat taloutta eli auttavat paikkaamaan järjestelmän puutteita ja vähentämään epävarmuutta. Epäviralliset keinot ovat rationaalinen ratkaisu epävarmoihin olosuhteisiin. Ne kuitenkin katoavat itsestään, kun ne muuttuvat tehottomiksi ja alkavat murentaa pohjaa talouskehitykseltä (Kosonen 2008). Näin voi tapahtua yhteiskunnallisten olosuhteiden tai institutionaalisten puitteiden parantuessa. On kuitenkin muistettava, että kulttuurisidonnaiset epämuodolliset käytännöt muuttuvat viiveellä suhteessa muodollisiin ylhäältä alaspäin johdettuihin muutoksiin. Pysyvä muutos epävirallisissa toimintatavoissa edellyttää, että virallisten instituutioiden kuten lainsäädännön asettamat ”kepit ja porkkanat” ovat oikein määriteltyjä yhteiskunnan todelliset olot huomioonottaen. Samalla lakien soveltaminen tulee olla yhtenäistä ja osoittaa jatkuvuutta. Monien eri tahojen kuten veroviranomaisten, keskushallinnon ja paikallishallinnon tulee puhalttaa yhteen hiileen liiketoimintaympäristön selkeyttämiseksi ja tasa-arvoistamiseksi.

Vaikka 2000-luku on ollut täynnä uudistusaloitteita esimerkiksi investointi-ilmapiiirin parantamiseksi, niiden tulokset ovat jääneet laihoiksi erityisesti paikallisella tasolla. Hyvinä aikoina, kuten 2000-luvulla korkeiden raaka-ainehintojen aikana, institutionaalisen reformin tekemisessä ja lainsäädännön selkeyttämisessä edistytettiin, mutta ei tarvittavissa määrin. Samalla on muistettava, että vuosikymmen on lyhyt aika oikeusvaltion ja lainvoimaisuuden kehittämisessä. Luopuminen epävirallisten henkilösuhteiden käytöstä liike-elämässä tulee kestäämään kauan jo siitä syystä, että ihmisten mielikuvien muuttaminen vaatii vuosikymmenien jatkuvaa näyttöä esimerkiksi toimivasta ja puolueettomasta oikeusjärjestelmästä. Tästä syystä tuttuihin epävirallisiin toimintatapoihin on helppo turvautua vielä vuonna 2030 varsinkin, jos ajat ovat vaikeat eikä julkinen sektori pysty lievittämään ongelmia.

Venäjällä on käynnissä erilaisia aloitteita korruption poistamiseksi, yksityisen ja julkisen sektorin yhteistyön kehittämiseksi ja byrokratian vähentämiseksi investoijille ja paikallisille yrityksille kansainvälisten järjestöjen, kuten Maailmanpankin ja Euroopan jälleenrakennus- ja kehityspankin avustuksella. Lisäksi presidentti Medvedev⁹⁹ vakuuttaa olevansa sitoutunut hallinnon läpinäkyvyyden lisäämiseen. Uudistusten eteneminen voi saada takapakkia vuonna 2008 alkaneen kriisin aikana, mutta suunta on oikea. Vuonna 2030 Venäjä on vieläkin matkalla moderniksi läpinäkyväksi taloudeksi ja edistystä on varmasti tapahtunut. Vaikeissa tilanteissa vanhat keinot otetaan kuitenkin nopeasti käyttöön.

Näyttäisi siltä, että vuonna 2030 Venäjällä vaikuttavat melko voimakkaina korruptio, jota ei saada kitkettyä venäläisestä yhteiskunnasta; harmaat työmarkkinat, jotka ovat suosittuja etenkin osa-aikatyötä ja lisätyötä tehtäessä; sekä paternalismi, josta on muun muassa työvoimapulan vuoksi muotoutunut melko vakiintunut osa yritysten ja julkisen sektorin välistä työnjakoa. Suhdanneherkempiä ovat sen sijaan rahoitusmarkkinoiden kehitys, vaihtokaupan yleisyys sekä yritysten välinen sopimuskulttuuri. Epävirallista rahoitusta ylläpitää etenkin pk-yritysten halu pysytellä piilossa julkiselta sektorilta sekä rahalaitosten taipumus huomioida myös pimeät tulot ja harjoittaa itsekin epävirallista luotonantoa. Nämä syövät pohjaa läpinäkyvyyden paranemiselta, vaikka suotuisa talouskehitys edistäisikin rahoitusmarkkinoiden kehitystä. Vaihtokauppa taas on suhdanneherkkää. Se hiiptuu tehottomana heti kun yritysten vakavaraisuus paranee, mutta otetaan käyttöön kun taloudelliset ongelmat kasvavat riittävän suuriksi. Myös kirjallisiin sopimuksiin sitoutuminen paranee yritysten

⁹⁹ Presidentti Medvedev antoi 15.4.2009 ensimmäisen venäläiselle lehdelle myönnetyn haastattelun Novaja Gazetalle, joka on tunnettu opposition lehtenä ja murhatun toimittajan Anna Politkovskajan työnantajana. Tätä pidetään merkinä, että uusi presidentti haluaa tehdä pesäeroa edeltäjänsä politiikkaan ja kannattajiin nk. *silovikkeihin*.

läpinäkyvyyden myötä. Henkilöverkostot ja luottamuksen perustuva liiketoiminta nousee sen sijaan taas arvoonsa taloudellisen tilanteen heikentyessä.

Epävirallisen liiketoimintakulttuurin hiipuminen Venäjällä edellyttäisi monien muutosten yhteisvaikutusta. Lainsäädännön ja sen soveltamisen pitäisi kehittyä houkuttelemaan yritykset toimimaan läpinäkyvästi. Byrokratian ja korruptiotilanteen pitäisi helpottaa. Julkisen infrastruktuurin pitäisi kehittyä tarjoamaan kunnon perusedellytykset yritystoiminnalle. Myös työvoimatilanteen pitäisi parantua huomattavasti. On erittäin epätodennäköistä, että monikaan näistä tekijöistä olisi kunnossa vuonna 2030. Näin ollen epävirallisilla liiketoimintakulttuurin muodoilla on vielä vahva asema vuoden 2030 Venäjällä. Epäviralliset piirteet venäläisessä taloudessa ovat monisyinen vyyhti, joka ei purkaudu, koska monissa osissa vyyhtiä tilannetta ei edes nähdä ongelmaksi. 'Epävirallinen' on historiallisesti muotoutunut venäläisen talouselämän tapa ratkaista monia ongelmia. Tämän vuoksi se on syytä tiedostaa ja tunnistaa ja siihen on hyvä suhtautua melko arvoneutraalisti.

Taulukko 1. Epäviralliset käytännöt Venäjällä

	Miten ilmenee?	Tausta	Kasvattavat tekijät	Vaimentavat tekijät
Henkilöverkostot	Tärkeitä liikesuhteissa ja suhteessa kaikkiin yritysten sidosryhmiin. 1990-luvulla tärkeä merkitys liikesuhteissa, 2000-luvulla merkitys vähenee mutta yhä tärkeä merkitys suhteissa julkiseen valtaan ja rahoituksen saamisessa	Vuosisatainen vastavuoroisten palvelusten perinne venäläisissä maalaiskylissä. Historiallinen verkostojen muodostamisen perinne (<i>krugovaja poruka</i>). Vastavuoroisuuden kulttuuri (<i>blat</i>), joka kukoisti ja sai omintakeisen muotonsa neuvostoaikana	Epävarmuus ja luottamuksen puute taloudessa Poliittinen epävarmuus Lainvoimaisuuden puute	Läpinäkyvyyden lisääntyminen taloudessa ja yhteiskunnassa Lainvoimaisuuden lisääntyminen, oikeuslaitoksen toimivuuden parantuminen Institutionaalisen ympäristön parannukset
Sopimusten lainvoimaisuus	Henkilösuhteisiin perustuvia sopimuksia 1990-luvulla sopimukset suullisia, 2000-luvulla enemmän kirjallisia	Neuvostoliiton staattisen sopimusjärjestelmän romahdettua epävakaa oikeusjärjestelmä vaati luottamukseen perustuvia sopimuksia	Epävarmuus ja luottamuksen puute taloudessa Lainvoimaisuuden puute Toimimaton oikeusjärjestelmä Henkilösuhteiden kasvava merkitys liike-elämässä	Parantunut taloustilanne Yhteiskunnallinen vakaus Oikeusjärjestelmän parannukset Sopimuskäytäntöjen virtaviivaistuminen
Korruptio	Epävirallisia viranomaiskäsitteilyn nopeuttamismaksuja rekisteröinnissä, lisensoinnissa, tullis-	Korruption perinne virkamiesten keskuudessa tsaarin ajoista lähtien Virkamiesten huono	Epäselvät lait ja säädökset sekä vaihtelevuus niiden toimeenpanossa Raskas byrokratia	Selkeä ja yksiselitteinen lainsäädäntö Institutionaalinen kehitys Liiketoimintaympäristö

	sa ja verohallinnossa. Maksuja rikkeistä, mutta tarkastetaan vain valikoituja yrityksiä (usein poliittisista syistä) Epävirallisia maksuja viranomaistarkastusten yhteydessä Maksuja keksityistä rikkeistä	palkkataso erityisesti 1990-luvulla Monitulkintaiset lait ja säädökset ja vaihtelevuus niiden toimeenpanossa Raskas byrokratia neuvostoperintönä	Virkamiesten huono palkkataso	tön selkeytyminen Virkamiesten paraneva palkkataso
Paternalismi	Paikallishallinto vaatii yrityksiltä osallistumista infrastruktuurin rakentamiseen ja sosiaalisten palveluiden tarjoamiseen Yritykset tarjoavat tavallisesti julkiselle sektorille kuuluvia palveluita luodakseen hyvät suhteet paikallishallintoon ja sitouttaakseen työntekijät yritykseen 1990-luvulla laaja-alaista, 2000-luvulla keskittyneempää infrastruktuuriin ja asuntorakentamiseen.	Neuvostoliiton jättämä työnantajien velvollisuudesta tarjota kaikki palvelut sähköstä lastentarhoihin perinne ja siihen sopivat puitteet Julkisen sektorin kykenemättömyys tarjota palveluita Työvoimapula vaatii palveluiden tarjoamista työntekijöille osaavan työvoiman houkuttelemiseksi	Julkisen sektorin rahoitusongelmat Suuret alueelliset monopsonit (ainoat työntajat) ja teollisuusmonopolit Työvoimapula, heikko demografinen kehitys Venäjällä Paikallishallinnon puolueellisuus yritysten kohtelussa	Julkisen sektorin ja paikallishallinnon paraneva rahoitusilanne Paraneva (osaavan) työvoiman saatavuus Monipuolistuva alueellinen yrityskehitys ja kilpailun lisääntymisen markkinoilla
Vaihtokauppa	Neuvostoaikana laajalle levittänyt, vaihto usein yksityiseen kulutukseen 1990-luvulla laajalle levinnyttä raskaassa teollisuudessa ja liikemiesmäistä, 2000-luvulla katoavaa, vuonna 2008 pienimuotoista, mutta rahoitusmarkkinoiden tyrehtyessä korvaa lainarahaa.	Kehittymättömät rahoitusmarkkinat Henkilöverkostojen muodostamisen ja vastavuoroisen vaihdon perinteet Kokemukset ja osaaaminen vaihtokaupasta neuvostoaikana ja 1990-luvulla.	Yritysten maksuvaikeudet Likvidin lainarahan puute Rahoitusmarkkinoiden kriisi Epävarmuus taloudessa Käytäntö luoda eksklusiivisia henkilöverkostoja liike-elämässä Luottamuksen puute potentiaalisten kauppakumppaneiden välillä	Suotuisa taloustilanne Lainarahan paraneva saatavuus Talouden läpinäkyvyyden lisääntyminen Henkilöverkostojen merkityksen väheneminen taloudessa
Epäviralliset rahoitusmarkkinat	Epäviralliset pankkiirit, bisnesenkelit Virallisten pankkiirien tarjoamat epäviralliset lainat	Kehittymätön pankkisektori Vakavat pankkikriisit heikentäneet luottamusta pankkeihin ja	Pankkien epäluottamus toisiaan ja yrityksiä kohtaan, epäselvä rahoitus- ja kirjanpitolainsäätö	Taloustilanteen parantaminen ja epävarmuuden väheneminen Pankkien paraneva rahoitusmahdollisuus

	Rahoitusta tuotteita vastaan	markkinaehtoiseen rahoitukseen	däntö	det muilta pankeilta ja ulkomailta
			Pk-yritysten halu piilottaa toimintaa Epävarmuus taloudessa Suhteellisen korkea korkotaso, pankkien epäselvät vaatimukset lainanottajille ja tiukat lainaehdot Pankkien heikko vakavaraisuus	Lainsäädännön uudistukset Yritysten kasvava laillinen toiminta Suhteellisen alhainen korkotaso
Pimeät työmarkkinat	Suurimmassa osassa yrityksistä palkat maksetaan osittain pimeänä, mutta harvemmin kokonaan pimeänä tai kokonaan laillisesti Palkankorotukset pimeänä tai luonnaitetuina Lisätyöt usein pimeänä Käteismaksuilla kierretään veroja Arviolta 40 % palkoista maksettiin pimeänä vuonna 2007	Staattisen neuvostojärjestelmän murruttua uudet viralliset puitteet työnantaja-työntekijä suhteille rakentuivat hitaasti Verolainsäädännön monimutkaisuus ei ole houkuttellut työntekijää eikä työnantajaa mak samaan veroja Julkisen sektorin heikot valvontamahdollisuudet musertavan työtaakan takia	epäselvä verotuslainsäädäntö ja verojen maksamisen monimutkaisuus Korkeampi palkkataso suurissa kaupungeissa Veroasteen nousu Halu piilottaa tuloja korruptoituneilta viranomaisilta Yritysten huonontunut taloudellinen tilanne Korruption kasvu Kehittymätön työsuojelulainsäädäntö ja valvonta. Heikko ay-liike	Paraneva taloustilanne Verolainsäädännön selkeyttäminen Viranomaisten ennalta arvattavuuden lisääntyminen Liiketoimintaympäristön lainvoimaisuuden lisääntyminen Ihmisten kasvava halu saada palkkaa laillisesti esimerkiksi asuntolainan saamiseksi

Lähteet: BOFIT Viikkokatsaus 17/2009, Bouev (2007), CEFIR (2007), Chen ja Vanek (2005), Chowdhury (2003), Commander ja Mumssen (1998), EBRD (2004), Haaparanta ja Juurikkala (2007), Hendley (2005; 2007), Kahn (2006), Heininen ym. (2009), Kim, Pirttilä ja Rautava (2001), Kosonen (2008), Kosonen ja Rautava (2002), Kuznetsov ja Goncharenko (2008), Ledeneva (1998; 2006), Leppänen, Linden ja Solanko (2008), Maailmanpankki (2009), OPORA (2006), YK:n kehitysohjelma (2008), YK (2008).

Lähteet

Barry Ellen (2009): Have Car, Need Briefs? In Russia, Barter is Back; The New York Times 8.2.2009. www.nytimes.com/2009/02/08/world/europe/08barter.html?fta=y.

Bivens Josh L. ja Gammage Sarah (2005): Introduction: Will better workers lead to better jobs in the developing world?; Teoksessa Tony Avirgan, L. Josh Bivens ja Sarah Gammage (toim.): Good Jobs, Bad Jobs, No Jobs - Labor Markets and Informal Work in Egypt, El Salvador, India, Russia, and South Africa; sivut 1-30; GPN/EPI Book; March 2005.

BOFIT Viikkokatsaus 17/2009: Bank of Finland Institute for Economies in Transition; BOFIT Viikkokatsaus 17, 23.4.2009. www.suomenpankki.fi/NR/rdonlyres/B08C11BE-0F7C-463F-9C62-AD54C7087EC9/0/v200917.pdf.

Bouev Maxim (2007): Can Russia Solve the Problem of Informal Wages?; Habitat Debate Vol. 13 no. 2; UN-Habitat. trade.developmentgateway.org/uploads/media/trade/Vol_13_-_No_2.pdf.

CEFIR (2007): Monitoring Administrative Barriers to SME's 6th round; Policy Paper No. 27, June 2007; Moscow.

Chen Martha ja Vanek Joann (2005): Conclusion: Informal employment: rethinking workforce development; Teoksessa Tony Avirgan, L. Josh Bivens ja Sarah Gammage, (toim): Good Jobs, Bad Jobs, No Jobs - Labor Markets and Informal Work in Egypt, El Salvador, India, Russia, and South Africa; pp 491-502; GPN/EPI Book; March 2005.

Chivers C.J. (2006): Putin Urges Plan to Reverse Slide in the Birth Rate; New York Times 11.5.2006. www.nytimes.com/2006/05/11/world/europe/11russia.html?pagewanted=all.

Chowdhury Abdur (2003): Banking reform in Russia: Winds of change?; BOFIT Online 5/2003; Bank of Finland Institute for Economies in Transition. www.bof.fi/NR/rdonlyres/526A3E6D-FF6D-441A-8A73-688005954F76/0/bon0503.pdf.

Commander Simon ja Mummsen Christian (1998): Understanding barter in Russia; EBRD Working paper No.37; December 1998.

EBRD (2004): What can be done when deals go bad; Feature story: Conference on Contract Enforcement in Russia. www.ebrd.com/new/stories/2004/040106.htm.

Ericson R. (1999): The Post-Soviet Russian Economic System: An Industrial Feudalism? Mimeo; Columbia University.

Gorbacheva Tatiana (2005): Rosstat: Informal Unemployment in Russia; Working Paper No. 12; Esitetty UNECE/ILO/Eurostat Seminar on the Quality of Work, 9 May 2005, Geneva.

Haaparanta Pertti ja Juurikkala Tuuli (2007): Bribes and Local Fiscal Autonomy in Russia; BOFIT Discussion Papers 12/2007; Bank of Finland Institute for Economies in Transition.

Heininen Polina, Mashkina Olga, Karhunen Päivi ja Kosonen Riitta (2008): Leningradin lääni yritysten toimintaympäristönä - pk-sektorin näkökulma; Helsingin kauppakorkeakoulun julkaisuja B-88, Helsinki.

Heininen Polina, Mikkola Olli-Matti, Karhunen Päivi ja Kosonen Riitta (2009): Yritysrahoitusmarkkinoiden kehitys Venäjällä - Pk-yritysten tilanne Pietarissa; Helsingin kauppakorkeakoulun julkaisuja B-102, Helsinki.

Hendley Kathryn (2005): Making Sense of Business Litigation in Russia; Teoksessa Harlet Robert ja Feldbrugge Ferdinand (toim.): Public Policy and Law in Russia: In Search of a Unified Legal and Political Space; sivut 115-148; Martinus Nijhoff Publishers, Leiden/Boston.

Hendley Kathryn (2007): Handling Economic Disputes in Russia: the Impact of the 2002 Arbitrazh Procedure Code; Teoksessa Kathryn Hendley (ed.): Remaking the Role of Law: Commercial Law in Russia and the CIS; sivut 171-189; Juris Publishing, New York.

Kahn Jeffrey (2006): The search for the Rule of Law in Russia; Georgetown Journal of International Law, Vol. 37 No.2, 354-407.

Kelly Catriona (2000): Self-Interested Giving: Bribery and Etiquette in Late Imperial Russia; Teoksessa Alena Ledeneva, Stephen Lovell ja Andrei Rogachevskii (toim.): Bribery and Blat in Russia- Noegostiating Reciprocity from the Middle Ages to the 1990's; sivut 65-94; Macmillan Press Ltd. and St. Martin's Press Inc., London.

Kim Byung-Yeon, Pirttilä Jukka ja Rautava Jouko (2001): Money, Barter and Inflation in Russia; BOFIT Discussion Papers 15/2001; Bank of Finland Institute for Economies in Transition.

Kosonen Riitta (2002): Governance, The Local Regulation Process, and the Enterprise Adaptation in Post Socialism: The Case of Vyborg; Helsinki School of Economics Dissertation series A-199.

Kosonen Riitta (2008): Henkilösuhteet ja epävirallinen vaikuttaminen venäläisessä liiketoiminnassa; Teoksessa Suvi Salmenniemi ja Anna Rotkirch (toim.): Suhteiden Venäjä; sivut 93–121; Gaudeamus, Helsinki.

Kosonen Riitta, Heliste Piia, Karhunen Päivi, Mattila Marja ja Kerola Eeva (2008): Gringoja, tsuhnia, isoneniä ja poroja? Suomalaisyritysten kokemuksia kasvutalouksissa; Helsingin kauppakorkeakoulun julkaisuja.

Kosonen Riitta ja Rautava Jouko (2002): Harmaa talous syvällä venäläisessä yhteiskunnassa; Idäntutkimus 1/2002, 7-14.

Kuznetsov Andrei ja Goncharenko Lubov (2008): Tax Reforms in Russia: The Introduction of the Unified Social Tax; Teoksessa Robert W. McGee (toim.): Taxation and Public Finance in Transition and Developing Economies; sivut 533-545; Springer.

Ledeneva V. Alena (1998): Russia's Economy of Favours – Blat, Networking and Informal Exchange; Cambridge University Press, Cambridge.

Ledeneva V. Alena (2006): How Russia Really Works – The Informal Practices that Shaped Post-Soviet Politics and Business; Cornell University Press, Ithaca.

Ledeneva V. Alena (2008): Blat and Guanxi: Informal Practices in Russia and China; Comparative Studies in Society and History 2008, 50(1), 118-144; University College London.

Ledeneva Alena, Lovell Stephen ja Rogachevskii Andrei (2000): Introduction; Teoksessa Alena Ledeneva, Stephen Lovell ja Andrei Rogachevskii (toim.): Bribery and Blat in Russia- Negotiating Reciprocity from the Middle Ages to the 1990's; pp 1-19; Macmillan Press Ltd. And St. Martin's Press Inc., London.

Leppänen Simo, Mikael Linden ja Solanko Laura (2008): Production Uncertainty, Enterprises' Social Responsibility, and Institutional Heritage in a Post-Soviet Economy; Keskustelun aloitteita # 59; Joensuun Yliopisto, Taloustieteet; September 2008.

Maailmanpankki (2009): Doing Business in Russia 2009. www-wds.worldbank.org/external/default/WDSPContentServer/WDSP/IB/2008/10/20/000333038_20081020054712/Rendered/PDF/459290WP0Box331LIC10Sept29120081RUS.pdf

Maailmanpankki (2010): Enterprise Surveys: Russian Federation. www.enterprisesurveys.org/ExploreEconomies/?economyid=159&year=2009.

Marin Dalia ja Schnitzer Monika (2002): The Economic Institution of International Barter; Economic Journal 112(479), 293-316.

Mashkina Olga, Heliste Piia ja Kosonen Riitta (2007): The Emerging Mortgage Market in Russia: An Overview with Local and Foreign Perspectives; Helsinki School of Economics Publications B-82, Helsinki.

Méon Pierre-Guillaume ja Weil Laurent (2008): Is Corruption an Efficient Grease?; Laboratoire de Recherche en Gestion et Economie; Université Louis Pasteur Strasbourg.

Mölsä Seppo (2007): Nokian Renkailla kiivas rakentamistahti Venäjällä; Rakennuslehti 13.12.2007. www.rakennuslehti.fi/uutiset/lehtiarkisto/11392.html.

OPORA – Venäjän pienten ja keskisuurten yritysten kattojärjestö (2005): Conditions and factors affecting the development of small entrepreneurship in the regions of the Russian Federation. Report, OPORA, Moscow.

OPORA - Venäjän pienten ja keskisuurten yritysten kattojärjestö (2006): Usloviya i faktory razvitiya predprinimatel'stva v Rossii. Otchet po rezul'tatam obščerossijskogo issledovaniya. Moskva, 2006. www.opora.ru/up/our-efforts/files/10708.0.pdf.

OPORA - Venäjän pienten ja keskisuurten yritysten kattojärjestö (2008): Rasvitiye malovo i srednevo predprinimatel'stva v regionah Rossii- "Index Opori" (2007-2008). www.opora.ru/analytics/our-efforts/2008/11/19/razvitiye-malogo-i-srednego-predprinimatel'stva-v-regionakh-ros

Quimpo, Nathan (2007): Trapo Parties and Corruption; KASAMA, Vol. 21 No. 1, January-February-March 2007.

Rosstat: <http://www.gks.ru/>

Schönberg Kalle (2008): Suomalaiset eivät ymmärrä Venäjän kriisin syvyyttä; Talouselämä 28.11.2008.

Seabright Paul (2000): Introduction: Barter Networks and 'Information Islands'; Teoksessa Paul Seabright (toim.): The Vanishing Rouble: Barter Networks and Non-Monetary Transactions in Post-Soviet Societies; sivut 1-14; Cambridge University Press, Cambridge.

SVKK – Suomalais-venäläinen kauppakamari (2008): Venäjän kaupan barometri Syksy 2008; Taloustutkimus Oy. http://www.finruscc.fi/files/4473/lehdistotiedote_S08_liite.pdf.

Transparency International (2007): www.transparency.org/news_room/latest_news/press_releases/2007/2007_09_26_cpi_2007_en.

Vernikov Andrei (2007): Russia's Banking Sector Transition: Where to?; BOFIT Discussion Papers 5/2007; Bank of Finland Institute for Economies in Transition.

Vihma Päivi (2008): Venäjän otteet ovat koventuneet; Talouselämä 30.9.2008. www.talouselama.fi/uutiset/article159154.ece?s=r&wtm=te-21012009.

Vinogradova, Elena (2006): Working Around the State: Contract Enforcement in the Russian Context; Socio-Economic Review 4, 447-482.

Weber Maximillian (1919): Politics as a Vocation; www.ne.jp/asahi/moriyuki/abukuma/weber/lecture/politics_vocation.html.

YK (2008): The United Nations Population Division: World Population Prospects: Revised Version 2008; Russian Federation. <http://esa.un.org/unpp/p2k0data.asp>.

YK:n kehitysohjelma (2008): National Human Development Report Russian Federation 2008: Russia Facing Demographic Challenges. www.undp.ru/documents/NHDR_2008_Eng.pdf.

3. Murmanskin alueen merkityksen kasvu energiataloudessa ja logistiikassa luo mahdollisuuksia myös Suomen yrityksille¹⁰⁰

*Yrjö Myllylä*¹⁰¹

Venäjän pohjoisten energia- ja malmiluonnonvarojen hyödyntäminen sekä Koillisväylän liikenne lisää merkittävästi Murmanskin alueen taloudellista merkitystä ja luo markkinoita arktisen kuljetus-, energia- ja ympäristötekniikan alalla toimiville yrityksille. Murmanskin alueella¹⁰² on keskeinen asema Venäjän pohjoisten energia- ja malmiluonnonvarojen hyödyntämisessä sekä Koillisväylän¹⁰³ liikenteen solmukohtana. Venäjän geopoliittisen painopisteen siirtyminen pohjoiseen, maailmatalouden kasvu ja ilmastonmuutokseen liittyvät tekijät ovat tehneet Murmanskin alueen kehityksen ja Koillisväylän käytön kysymykset entistä ajankohtaisemmiksi. Arktisten alueiden merkityksen kasvu on korostunut alueella toimivien suurvaltojen ja EU:n strategioissa. Suomi on myös lähtenyt luomaan omaa arktisen alueen strategiaansa syksyllä 2009 (ulkoministeriön ilmoitus 2009).

Koillisväylä muodostaa potentiaalisen vaihtoehtoisen maailmankaupan reitin muun muassa Suezin kanavan tai Panaman kanavan kautta tapahtuville kuljetuksille. Esimerkiksi laivamatka Shangaista Hampuriin lyhenisi yli 6000 kilometriä Suezin kanavan sijaan Koillisväylän kautta kuljettaessa. Venäjän geopoliittinen ja geoeconomisen painopiste siirtyi pohjoisemmaksi, kun eteläiset keskeiset öljyntuottaja-alueet, kuten Kazakstan ja Turkmenistan itsenäistyivät. Venäjän öljyn- ja kaasuntuotannossa Koillisväylään tukeutuvien Luoteis-Venäjän ja Siperian suhteellinen merkitys on kasvussa.

¹⁰⁰ Artikkelissa esitetyt johtopäätökset ovat kirjoittajan omia. Artikkelin ja sen pohjana olevan väitöskirjan avainsanojat ovat Murmanskin alue, arktinen, Koillisväylä, vahvat ennakoivat trendit, klusterit, logistiikka, aluekehitys, maantiede, tulevaisuudentutkimus, Delfoi-menetelmä. Tämä artikkeli on tuotettu osana työ- ja elinkeinoministeriön alueiden kehittämisen yksikön tilaamaa hanketta: ”Suomi arktisen ja Itämeren kasvualueiden polttopisteessä”.

¹⁰¹ Kirjoittaja on yhteiskuntatieteiden tohtori, joka toimii alueellisen ennakkoinnin asiantuntijana Oy Aluekehitys RD:ssä (www.rdmarketinfo.net). Artikkelin teksti perustuu keskeisiltä osin kirjoittajan Joensuun yliopistossa 28.12.2007 tarkastettuun väitöskirjaan (Myllylä 2007). Väitöskirja on saatavilla Joensuun yliopiston kirjastosta verkkojulkaisuna osoitteesta joypub.joensuu.fi/joypub.

¹⁰² Murmanskin alueella tarkoitetaan tässä Murmanskin läänin hallinnollista aluetta, Kuolan niemimaata. Alueella asuu tällä hetkellä vajaa miljoona ihmistä. Alueella sijaitseva Murmanskin kaupunki on napapiirin pohjoispuolella sijaitsevista kaupungeista edelleen suurin kaupunki väkimäärän perusteella. Tämä siitäkin huolimatta, että Murmanskin alueen väkiluku on ollut Luoteis-Venäjän alueista voimakkaimmin vähenevä Neuvostoliiton hajottua (vähentynyt noin neljänneksellä) ja asukasmäärän väheneminen on ollut voimakasta myös alueen suurimmassa kaupungissa Murmanskissa.

¹⁰³ Koillisväylällä tarkoitetaan merireittiä, joka yhdistää Euroopan Aasiaan ja Pohjois-Amerikkaan Venäjän pohjoispuolella sijaitsevan merialueen kautta.

Öljy- ja maakaasu ovat Venäjälle tärkeimmät vientitartikkelit. Nämä tuotteet on tuotu Eurooppaan vuosikymmenet sitten rakennetun infrastruktuurin, pitkälti öljy- ja kaasuputkiston avulla. Tilaanne kuljetusjärjestelmän osalta on kuitenkin muuttumassa Venäjän pyrkiessä kontrolloimaan kuljetuksiaan itse. Samanaikaisesti kiinnostus pohjoiseen on lisääntynyt erityisesti maailmantalouden kasvaneen energiatarpeen myötä sekä nykyisten öljy- ja kaasukenttien varantojen ehtyessä.

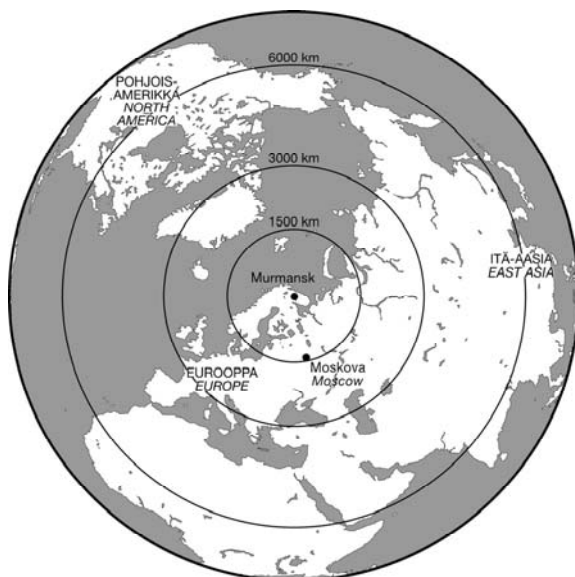
Raakaöljyn ja maakaasutuotteiden sekä muiden luonnonvarojen korkeat maailmanmarkkina-hinnat ovatkin luoneet syrjäisiin aluetalouksiin vauraita kehityksen taskuja arktisille alueille, joilla on paljon öljy- ja kaasuvaroja. Kohonneet raaka-aineiden hinnat tekevät arktisten alueiden luonnonvarojen hyödyntämisestä aikaisempaa kannattavampaa. Nämä alueet sijaitsevat Suomen koillispuolella. Lisäksi Murmanskin alue on poikkeuksellinen myös mineraalivarojensa suhteen. Mineraalit ovat alueella rikkaina pitoisuuksina geologisesta syntyprosessista johtuen ja aluetta onkin verrattu geologien piirissä Etelä-Afrikkaan (Roberts 2003). Myös muualla Barentsin ja Luoteis-Venäjän sekä Koillisväylän vaikutusalueella olevan keskisen Siperian alueella (esimerkiksi Norilskissa) on kaivannaistuotteita, joiden hyödyntäminen on kannattavaa maailmantalouden kasvun nostaessa raaka-aineiden hintoja.

Kuva 1. Murmanskin alueen väestökeskittymät sekä hallinnolliset piirit ja kaupungit. Lähde: Myllylä 2007.

Ilmasto- ja energiakysymykset ovat havahduttaneet alan toimijat Euroopan ja Aasian sekä Euroopan ja Yhdysvaltojen itä-rannikon yhdistävän Koillisväylän mahdollisuuksien pohtimiseen. Vaikka Koillisväylää ei tällä hetkellä käytetä mainittujen alueiden välisen kaupan reittinä, on Koillisväylän käyttö myös kansainvälisen kaupan reittinä kuitenkin entistä lähempänä. Nykyään väylää käytetään kasvavassa määrin luonnonvarojen kuljetukseen Murmansiin väylän lähialueilta.

Voidaan arvioida, että maailmankaupan liikenteen alkaessa Koillisväylällä, sen vaikutukset voivat olla pitkällä aikavälillä hyvinkin merkittävät pohjoisten alueiden ja myös Suomen aluetalouteen.¹⁰⁴ On syytä ennakoida, mikä on Luoteis-Venäjän ja erityisesti pohjoisessa sijaitsevan Murmanskin asema uudessa kehittyvässä kuljetusjärjestelmässä ja miten Luoteis-Venäjän ja Murmanskin alueen teollisuus ja logistiikka muutoksen myötä kehittyvät ja mitkä ovat tämän muutokset vaikutukset ja sen tarjoamat mahdollisuudet Suomen aluekehitykseen. Ja edelleen, mitä mahdollisia vaikutuksia näillä näkymillä on EU:ssa.

Kuva 2. Murmanskin alueen sijainti. Murmanskista ja arktisilta kaas- ja öljykentiltä on suhteellisen lyhyet meriyhteydet tämän hetkisel- le keskeisille markkina-alueille erityisesti Eurooppaan ja viime aikoina merkitystään kasvattaneen Yhdysvaltojen markkinoille Yhdysvaltain itärannikolle. Lähde: Myllylä & Tykkyläinen 2007: 30. Kuva uudelleenjulkaistu tekijöiden ja Suomen Maantieteellinen Seura ry:n luvalla.

¹⁰⁴ Tämän liikenteen alkamisen ajankohtaan ja vaikutuksiin Suomeen ei tässä artikkelissa voida yksityiskohtaisesti puuttua, koska seikka edellyttäisi lisää perustutkimusta, mihin artikkelin kirjoittaja onkin valmis mahdollisuuksien tullessa.

Delfoi-paneelien tuloksista tehtyjä johtopäätöksiä

Venäjä ”pohjoistuu” ja arktisten alueiden luonnonvarojen hyödyntäminen lisääntyy.

Venäjän sisällä sen geopoliittinen painopiste on siirtynyt pohjoiseen ja voimakkaasti kasvaneen öljyn ja kaasun viennin myötä ja painopiste siirtyy lähivuosikymmeninä myös Jäämerelle. Murmanskin alueesta on tulossa todennäköisesti merkittävä öljy- ja kaasuteollisuuden sekä logistiikan solmukohta. Kehitys ja sen vauhti riippuu pitkälti maailmantalouden kehityksestä ja Venäjän valtion politiikasta.

Murmansk muodostaa Luoteis-Venäjällä ainoan valtameriyhteyden, joka on ympäri vuoden sulana ja sieltä on lyhyt matka keskeisille markkina-alueille. Myös Suomenlahden rooli on keskeinen Venäjän Euroopan kaupassa Venäjän hakiessa uusia kilpailukykyisiä reittejä ja pyrkiessä kontrolloimaan itse kuljetuksiaan. Uudet voimistuvat logistiset virrat Murmanskissa ja Suomenlahden pohjukassa toimivat myös aluekehityksen keskeisinä moottoreina ja suomalaisen talouselämän merkittävänä mahdollisuuksina. Suomen lähiympäristö on näin muuttumassa investointien myötä. Erityisesti arktisen kuljetus- ja energiatuotantoteknologian tarpeet tarjoavat mahdollisuuksia suomalaisille yrityksille öljy- ja kaasutuloilla rikastuvan Venäjän viennissä ja siihen liittyvässä logistiikassa.

Arktisten alueiden öljyntuotannon alkava kehitysaalto tukee Murmanskin alueen kasvua.

Arktisen alueen energialuonnonvarojen hyödyntämisen vaikutukset rannikolla sijaitseviin kaupunkeihin ovat osin samantapaisia kuin Pohjanmerellä 1960–70 –luvulta alkaen otettaessa käyttöön ensi kerran Pohjanmeren öljykenttiä. Vaikutukset kohdentuvat etenkin Murmanskin alueen rannikon paikkakuntiin, etenkin Murmanskin kaupunkiin (vrt. Pohjanmeren öljy- ja kaasukenttien hyödyntämisen vaikutus Skotlannin Aberdeenin tai Norjan Stavangerin kaupungin tai Shetlannin saareen kehitykseen).

Arktisen energialuonnonvarojen hyödyntämisen vaikutukset ovat osittain myös erilaiset kuin Pohjanmeren tapauksessa johtuen Murmanskin kaupungin erityisestä logistisesta asemasta Luoteis-Venäjälle ja Koillisväylän liikenteelle. Murmanskissa sijaitsee Luoteis-Venäjän ainoa valtamerisatama, jonne on hyvät rautatieyhteydet muualta Venäjältä, mikä korostaa Murmanskin asemaa liikenteen solmukohtana ja terminaalialueena. Esimerkiksi kesällä 2008 käynnistyi ensimmäisen jäiden keskellä sijaitsevan öljynkuljetusjärjestelmän käyttö, kun suomalaisen Aker Arctic Technology Oy:n yksityisille öljy-yhtiöille Lukoilille ja ConocoPhillipsille suunnittelema Varandien öljynkuljetusjärjestelmä otettiin käyttöön. Yhtiöiden ilmoitusten mukaan kentän öljy on

kuljetettu Murmansiin Aker Arcticin suunnitteleilla sukkula-aluksilla (Niini, 2009). Noin 3,5 miljoonaa tonnia öljyä oli jälleenlastattu suuriin tankkereihin edelleen kuljetettavaksi Kiinaan perinteisiä kauppareittejä pitkin syksyyn 2009 mennessä. Myös malmien hyödyntäminen on edennyt, ja uutta teknologiaa, muun muassa kustannuksia säästäviä malminkuljetuslaivoja, on otettu käyttöön luonnonvarojen kannattavaksi hyödyntämiseksi. Tässä Koillisväylän käyttöön tukeutuvassa liikenteessä Murmanskin alue ja sen malmimineraaleja jalostavat kaupungit ovat ottaneet vastaan keskisen Siperian malmivaroja edelleen jalostettavaksi.

Koillisväylän käyttö – kansainvälinen mielenkiinto kasvaa.

Tulevaisuuden option muodostaa Koillisväylän käyttöönotto maailmankaupan keskeiseksi reitiksi. Ilmastomuutos jouduttaa tätä kehitystä, koska se lisää Koillisväylän vuotuista purjehdusaikaa ja helpottaa sen läheisyydessä olevien luonnonvarojen käyttöä. Ilmastomuutoksen edetessä ja teknologian kehittyessä Koillisväylän käyttö ympärivuotiseen merenkulkuun maailmankaupan reittinä on todennäköistä. *Koillisväylää ei tällä hetkellä juurikaan käytetä läpipurjehdukseen rahdin kuljettamiseksi. Sen uudenlainen käyttö on kuitenkin jo alkanut sen vaikutusalueella olevien luonnonvarojen hyödyntämiseksi.* Suomalaisella kuljetusjärjestelmäosaamisella ja kustannuksia säästävillä kuljetusteknologisilla innovaatioilla on ollut tässä keskeinen vaikutus. Suomalaisen arktisen kuljetus- ja muun teknologian tuottamisen kannalta on tärkeää ennakoida, että millä edellytyksillä esimerkiksi Koillisväylän keskivaiheilla muun muassa Petšoranmerellä tai Karanmerellä olevia öljykenttiä voitaisiin hyödyntää niin, että öljy kuljetettaisiin suoraan alueelta esimerkiksi Aasian markkinoille nykyisen Murmanskin kautta tapahtuvien kuljetusten sijaan. Tämä voisi vaikuttaa muun muassa suuren erikoisöljysäiliöalusten kysyntään sekä arktisen ympäristöteknologian kysyntään.

Koillisväylän käyttöönottoon maailmankaupan kauppaväylänä muiden kuin Venäjän alueen luonnonvarojen hyödyntämisen osalta liittyy paljon kysymyksiä ja selvitettävää. Venäjällä on omat intressit osittain sen aluevesillä kulkevaan väylään.

Koillisväylään liittyvien pitkän tähtäimen ennakkointihankkeiden lisäksi, Suomen kannattaa olla mukana tällä hetkellä kehittämässä niitä Koillisväylän logistisia prosesseja, jotka ovat jo meneillään Murmansiin tukeutuen. Murmansk tulee olemaan jatkossakin Koillisväylän keskeisin solmu-kohta Venäjällä ja tarjoaa siten mahdollisuudet olla mukana jatkoprosesseissa.

Murmanskin ja Luoteis-Venäjän keskeisissä logistisissa prosesseissa Suomella voisi olla tarjottavana järjestelmäosaamista ja teknologisia innovaatioita.

Murmanskin alueen ja Luoteis-Venäjän logistisissa prosesseissa keskeinen solmukohta on Murmansk (tai Suomenlahden pohjukka, Pietari-Leningradin alue). Koillisväylän käyttöönotolla maailmankaupan reittinä voi olla vaikutuksensa myös Suomen ja Venäjän välisiin yhteyksiin muun muassa maailmankaupan jakelujärjestelmien kehittyessä ja muuttuessa. Suomen teknologian toimittajan roolin vahvistuminen voisi korostaa myös näiden yhteyksien merkitystä Venäjälle muun muassa investointitavaroiden toimittamisessa. Tietoliikenteen, lentoliikenteen sekä maantieliikenteen kehittäminen Suomen ja Murmanskin välillä on tarpeen taloudellisen yhteistyön näkökulmasta.

Sallan rata ei ole vielä noussut Luoteis-Venäjän kehityksen ja Murmanskin alueen kehitykselle olennaiseksi, mutta on tärkeä ja perusteltu hanke Pohjois-Suomen ja Pohjois-Kalotin näkökulmasta. Lisäperusteen Sallan radalle voisi tuoda maakaasukuljetukset Pohjois-Suomeen. Maakaasun merkitystä ja jakelujärjestelmien kehittämistä Suomen ja Pohjois-Suomen taloudessa olisi arvioitava, sillä maakaasusta on tulossa sen nesteytysteknologian ja kuljetusteknologian kehittymisen myötä siirtoputkistoista riippumaton maailmanlaajuinen kauppatavara. Maakaasun käyttö on myös öljyn käyttöä ympäristöystävällisempää. Kaasunjakelujärjestelmää voitaneen hyödyntää tarvittaessa osittain myös bioenergian tuotannossa ja jakelussa.

Muun muassa sähköntuotantolaitosten yksityistäminen Venäjällä ja sähköenergian hinnan nousu, vaikuttavat siihen, että sähkönsiirtoverkon rakentaminen Murmanskin alueelta Pohjoismaihin on Murmanskin alueen kehityksen näkökulmasta tärkeää. Murmanskin alueella on runsaasti vesi- ja ydinvoimasähköntuotantoa, tulevaisuudessa myös maakaasulla ja todennäköisesti tuulivoimalla tuotettua, koska alue kuuluu tuuliolosuhteiltaan harvinaisen edullisiin alueisiin.

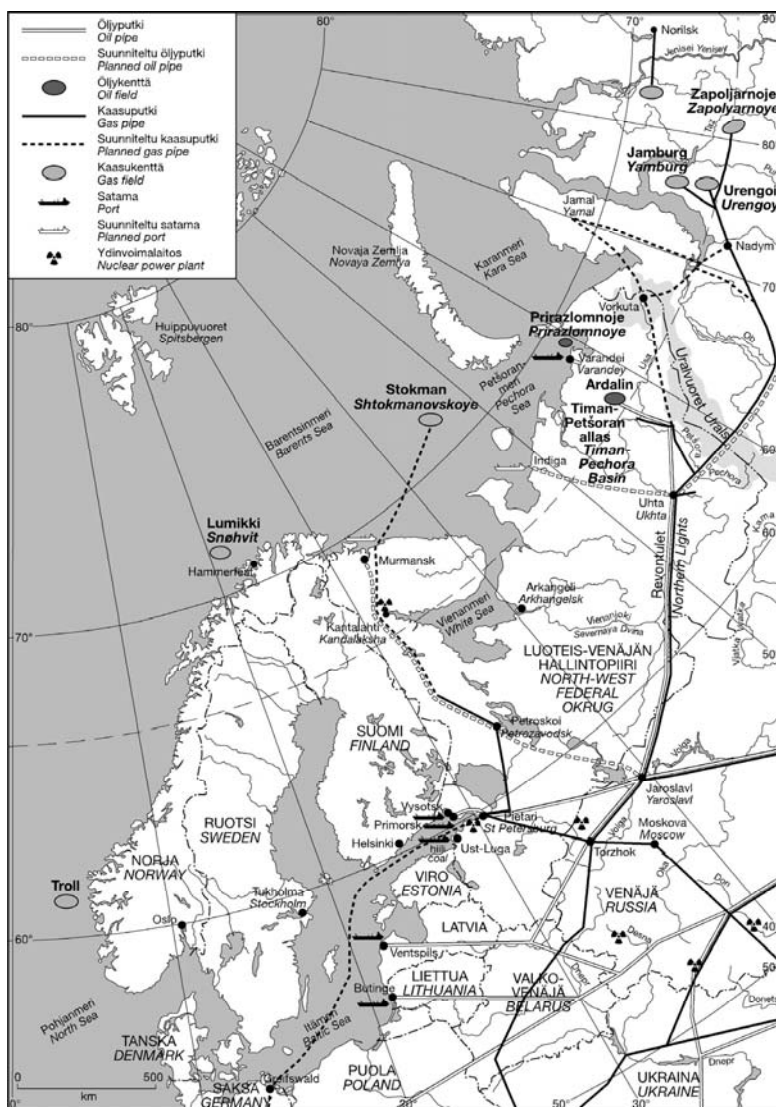
Hankeaiioita

Arktisen kuljetus- ja energiateknologian järjestelmät keskeinen teema

1. Suomen arktisen kuljetus-, energia- ja ympäristötekniologian tutkimus- ja kehittämisohjelman laadinta.
2. Strategisen klusterikehityshankkeen käynnistäminen Suomen ja Murmanskin sekä Venäjän pohjoisten alueiden välillä erityisesti Luoteis-Venäjän energia-, kaivos ja logistiikka-alan kehittämisen näkökulmasta.
3. Luoteis-Venäjän ja arktisten alueiden logistiseen kehitykseen liittyvän tutkimuksen ja koulutuksen osaamisyhteistyö – muun muassa Koillisväylän käytön tutkiminen ja ennakoiti.

4. Suomen ja Luoteis-Venäjän matkailun kehittäminen osana Pohjois-Euroopan matkailua.
5. Maakaasu Suomessa - tarveselvitys (huomioiden muun muassa Sallan radan käyttö jakelussa sekä laivojen mahdollinen siirtyminen kaasunkäyttöön ilmastosyistä, sekä maakaasuputkiston käyttö bio- tai puukaasuenergian kuljettamisessa).
6. Murmanskin lisäksi myös muiden Luoteis-Venäjän talousalueiden tulevaisuuden talousprofiilien laadinta.
7. Luoteis-Venäjän monoteollisuuskaupunkien elinkeinorakenteen kehittäminen.
8. Suomen valtion ja EU:n *innovatiiviset tilaukset* liittyen muun muassa arktisen tutkimukseen (esimerkiksi EU:n Aurora Borealis-tutkimusalue) ja öljyntorjunta- ja jäänmurtajakalustoon Itämerellä.
9. Murmanskin, Luoteis-Venäjän ja Koillisväylän alueen logistiikasta päättävien satama-, telakka- ja yritysvierailut teknologiaosaamisen (muun muassa laivat ja lastinkäsittelylaitteet) ja Suomen kuljetuspalvelujen esittelemiseksi.

Em. hankeaihiot on esitetty perusteellisemmin lähdeluettelon raportissa Myllylä 2010a.

Kuva 3. Venäjän öljy- ja kaasuverkon runkoputkisto Luoteis-Venäjällä. Nykyinen putkisto ja viime vuosina esille tuodut suunnitelmat putkiston laajentamiseksi ja satamien kehittämiseksi. Lähde: Myllylä & Tykkyläinen 2007. Uudelleenjulkaistu tekijöiden ja Suomen Maantieteellinen Seura ry:n luvalla.

Lähteet

Brunstad, Bjørn, Eivind Magnus, Philip Swanson, Geir Hønneland ja Indra Øverland, (2004). Big Oil Playground, Russian Bear Preserve or European Periphery? The Russian Barents Sea Region towards 2015. 212 s. Eburon Academic Publishers, the Netherlands.

Gardin, Mauri, Pauli Harju, Antti Isotalus, Esko Lotvonen, Jaakko Okkonen, Matti Pennanen, Timo Rautajoki ja Altti Seikkula. ym. (2009). Elinkeinopainotteinen Barents-Strategia, Venäjä. 96 s. Rovaniemen kaupunki, Pohjois-Pohjanmaan liitto, Kokkolan kaupunki, Lapin liitto, Oulun kauppakamari, Oulun kaupunki, Lapin kauppakamari ja Keski-Pohjanmaan Liitto. Helsinki 12.5.2009.

Immonen, Mika (2009). Arktinen alue – periferiasta polttopisteeseen. Sotilasaikauslehti 5/2009 (osa 1) ja 9/2009 (osa 2). 19-23, 49-56.

Kuusi, Osmo (2008). Miten tulevaisuutta voi tutkia tieteellisesti? Tieteessä tapahtuu 5/2008.

Malmberg, Anders ja Peter Maskell (2002). The elusive concept of localization economies: towards a knowledge-based theory of spatial clustering. Environment and Planning A 34: 3, 429-449.

Marttinen, Jouni (2009). Ennakoinnin kytkentä osaksi TE-keskuksen toimintaa – visio 2010 ja kehittämisstrategia. 85 s. Kauppa- ja teollisuusministeriön työryhmä- ja toimikuntaraportteja 1/2003.

Myllylä, Yrjö (2006). The Future of Murmansk Oblast assessed by three Delphi panels. Fennia 184: 1, 59-73.

Myllylä, Yrjö (2007). Murmanskin alueen teollinen, logistinen ja sosiaalinen kehitys vuoteen 2025. 321 s. Joensuun yliopisto. joypub.joensuu.fi/joypub.

Myllylä, Yrjö (2008). Industrial, Logistic and Social Future of the Murmansk Region – Summary of the Doctoral Dissertation by Yrjö Myllylä. 64 s. Publications of the Ministry for Foreign Affairs of Finland 3/2008. Julkaisun tukijat: Cargotec, Aker Arctic Technology, Finstaship, Lapland Chamber of Commerce, Municipality of Salla, Barents Group Ltd and Matrex Oy.

Myllylä, Yrjö (2010a). Arktinen ja Itämeren kasvualue Suomen intressien polttopisteessä. Työ- ja elinkeinoministeriö, alueiden kehittämisen yksikkö (luonnos 8.6.2010).

Myllylä, Yrjö (2010b). Luoteis-Venäjän taloudellinen kehitys ja Pohjois-Suomen mahdollisuudet. Teoksessa Tienari, Ritva ja Vesa Pynttari (2010): De Urbe Uloa 2009 – Suomi Euroopassa 8.9.-9.9.2009. 56–63. Oulun kaupunki, Oulun lääninhallitus, Pohjois-Pohjanmaan liitto, Oulun yliopisto, Suomen Kotiseutuliitto. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja A:23.

Myllylä, Yrjö (2009). Työvoiman ja koulutuksen tarvetutkimus 2008. Yhteenveto teknisten palveluiden (insinööritoimistojen) työnantajahaastatteluista. Asiantuntijaraadin SWOT-analyysi 11.12.2008. 70 s. Varsinais-Suomen TE-keskuksen julkaisuja 1 / 2009. www.luotain.fi.

Myllylä, Yrjö & Oleg Andreev & Vesa Rautio (2008). Where are the hubs and gateways of development? Developments in Murmansk Oblast. 182-199. In Rautio, Vesa & Markku Tykkyläinen (toim.): Russia's Northern Regions on the Edge. Kikimora Publications. University of Helsinki.

Myllylä, Yrjö ja Markku Tykkyläinen (2007). Murmanskin alue – kehityksen solmu ja hiipuva takamaa. Terra 119: 1, 19-36.

Niini, Mikko (2009). Toimitusjohtaja Mikko Niinin sähköpostihaastattelu 8.9.2009 Yrjö Myllylän De Urbe Uloa – Suomi Euroopassa –seminaarissa 9.9.2009 pidettyyn esitelmään liittyen.

Pynnöniemi, Katri (2006). Venäjä 2020 – suuri ja mahtava liikennesuurvalta. Futura 4/2006, 55-62. Tulevaisuuden tutkimuksen seura ry.

Roberts, Jeffery (2003). Russia and Pomor Region – a new South Africa? The Bulletin of the Russo-British Chamber of Commerce. September 2003, Issue 7, 25-27.

Turoff, Murray (2002). The Policy Delphi. Teoksessa Linstone, H. ja M. Turoff (toim.): The Delphi method: techniques an applications. Digitaalinen versio, <http://is.njt.edu/pubs/delphibook>.

4. Suomen ja Venäjän lähialue- ja naapuruuspolitiikasta

*Tapio Välinoro*¹⁰⁵

Välittäjä- ja kauttakulkuroolista osaksi integroituvaa taloutta

Kaakkois- Suomen rooli uuden Venäjän kumppanina on ollut kahden viime vuosikymmenen ajan pääasiassa raaka-aineiden tuonti- ja valmiiden tavaroiden kauttakulkukäytävä sekä lyhytaikaisen ostosmatkailun ja lomailun kohdealue.

Maamme tärkein metsäteollisuusalue on hankkinut puuraaka-ainetta Venäjältä jopa 30 % kонаistarpeesta. Raakapuun saanti on vaikeutunut ja sen saanti näyttää epävarmalta. Samaan aikaan yhtiöt ovat investoineet Venäjälle matalan jalostusasteen tuotantoon kuten sahoihin. Nyt investoinnit ovat odotusvaiheessa.

Kauttakulkutehtävä on muuttunut jo 1990-luvun lopulla Kaakkois- Suomen kautta Venäjältä kolmansiin maihin suuntautuneesta kuljetuksesta Venäjälle suuntautuvaksi kulutustavaroiden vienniksi eräänlaisena jakelukeskuksena.

Ostosmatkailu on samalla kehitymässä monipuolisemmaksi ja pitkäkestoisemmaksi lomanvietoksi Suomessa.

Kehitys on johtamassa yhä tiiviimpään toimintaan yli rajan eri elinkeinoelämän aloilla. Kysymys on palvelu- ja tuotantorakenteiden integroitumisesta. Tämä asettaa uusia vaatimuksia sekä Suomen ja Venäjän kahden väliselle lähialueyhteistyölle että EU:n ja Venäjän väliselle kumppanuusohjelmalle.

Kuljetuksista tuotantoketjuihin – infrastruktuurista innovaatioihin

Tulli- ja raja-asemien toimivuus on tärkeää myös uudessa kehitysvaiheessa. Infrastruktuurin kehittäminen on kuitenkin nähtävä koko liikennejärjestelmän – ei yksittäisten raja-asemien – kehittämisenä. Kehittämispäloket on kohdennettava rajan yli tapahtuviin palvelu- ja tuotantoketjuihin ja niiden tehostamiseen. Tämä koskee yhtä hyvin nopeita junayhteyksiä, Suomen kautta tapahtuvaa Pietarin aluetta palvelevaa lentoliikennettä, tieolojen parantamista kuin meriliikenteen uusia reittejäkin.

Raskaiden infrastruktuuripanosten ohella on painopistettä siirrettävä innovaatioverkostojen luomiseen yli rajan. Korkeakoulu- ja tutkimustoiminta on nähtävä maan rajoja ylittävänä. Siten voi-

¹⁰⁵ Tapio Välinoro on Kymenlaakson maakuntajohtaja.

daan vahvistaa Kaakkois- Suomen korkeakoulurakennetta. Yrityspuistojen aikaansaamisella Venäjän puolelle luodaan pohjaa suomalaisten yritysten etabloitumiselle uusille markkinoille.

Teollistaminen ja uudet rakenteet – satamat osaksi Itäisen Suomenlahden yhteistä järjestelmää

Venäjä ei voi pitkään jatkaa raaka-aineiden ja energian vientitaloutena eikä länsimaisten tavaroiden vähittäiskauppana. Edessä on maan teollistuminen modernisoimalla vanhaa ja luomalla uutta. Länsimaisten yritysten kokoonpanotehtaat, joiden komponentit tuodaan kokonaan ulkomailta, ei ole pysyvä tilanne. Myös venäläinen osavalmistus alkaa vähitellen kehittyä.

Teollistaminen avaa vientimarkkinoita investointivaiheessa, mutta se luo myös mahdollisuuden yli rajan tapahtuvalle tuotanto- ja palveluketjujen synnylle. Näin myös osa raaka-aineiden käyttöön liittyvistä tämän päivän ongelmista voidaan ottaa uudella tavalla ratkaistaviksi. Yhdistyvä tuotanto tarkoittaa myös yhdistyviä tuotannon tekijöitä kuten raaka-aineen ja työvoiman käyttöä, huolto- ja tehdaspalveluja.

Raaka-aineiden ja kulutustavaroiden kauttakulkutehtävästä siirrytään vähitellen kahdensuuntaiseen materiaalivirtojen ja alihankinta- ja lopputuotteiden logistiseen järjestelmään. Raja-asemien liikenne muuttuu tasapainoisemmaksi tuonti- ja vientiliikenteeksi. Suomen puolen satamien rooli Venäjän sataminen syöttöliikennesatamina kasvaa, ja korvaa menetettyä perusteollisuuden kuljetusta. Näin satamatkin tulevat osaksi yhdistyvää liikennejärjestelmää.

Palvelujen kysyntä kasvaa – panokset elämyspalveluihin

Kaakkois-Suomi tarjoaa erinomaiset edellytykset Luoteis- Venäjän kasvavalle vapaa-ajan ja hyvinvointipalvelujen kysynnälle. Saimaan alueella ollaan lisäämässä palvelukapasiteettia merkittävästi.

Kaakkois- Suomen aluetaloudesta poistuva perusteollisuuden tulo korvautuu osittain palvelutuotannon tuloilla. Kysyntä monipuolisiin elämys- ja hoivapalveluihin kasvaa. Palvelutoiminta tulee mitoittaa kotimaisen kysynnän sijasta Venäjän kysynnän mukaan. Mahdollinen viisumivapaus kymmenkertaistaisi lyhyellä aikavälillä kapasiteettitarpeen.

Kaakkois- Suomen mahdollisuudet toimia ”matkailun kauttakulkualueena” Pietarista länteen paranevat. Tarve täydentäviin lentoyhteyksiin Suomen kautta ja risteilyliikenteen kasvu Itämerellä tarjoavat uusia liiketoimintamahdollisuuksia.

Lähialue- ja kumppanuuspolitiikka tukemaan integroitumiskehitystä

Suomen ja Venäjän kahden välinen lähialueyhteistyö sekä EU:n ja Venäjän välinen kumppanuuspolitiikka on viritettävä tukemaan edellä kuvattua kehitystä. Voimassa olevien ohjelmien aikana hanketoiminta on koordinoitava paremmin ja varat pystyttävä ohjaamaan nykyistä vaikuttavampiin kohteisiin. Panosten käytössä on oltava lähtökohtana että kumpikin alue – Kaakkois- Suomi ja Luoteis-Venäjä hyötyvät.

Valtiollisella tasolla on vahvistettava yhteistä näkemystä. Alueatasolla on nopeutettava hankeprosessia ja varmistettava panosten kohdentaminen. EU:n raskasta ohjelmahallinnointia on kevennettävä.

Kaudella 2014–2020 on päästävä integroitumiskehitystä voimakkaasti edistävään politiikkaan, joka saadaan käyntiin heti ohjelmakauden alusta – eikä kuten tällä ohjelmakaudella vasta kolmantena vuotena. Näin myös EU:n ulkorajapolitiikalla voidaan todellisesti parantaa EU:n kilpailukykyä hyödyntämällä Venäjän kehityksen tarjoamat mahdollisuudet.

5. Venäjän kansallinen identiteetti

Jeremy Smith¹⁰⁶

Hyvä lähtökohta venäläisen identiteetin pohdintaan on tarkastella erilaisia suhtautumisia Pietari Suuren hallituskauteen. Pietari Suuri on venäläisten keskuudessa yhä kiistanalainen hahmo. Arviot hänen ponnisteluistaan maan eurooppalaistamiseksi kuvastavat niitä jakolinjoja, joita syntyy määriteltäessä Venäjän paikkaa maailmassa. Tunnettu venäläinen historioitsija ja kirjailija Nikolai Karamzin tiivistä nämä arviointivaikeudet kahteen näennäisen ristiriitaiseen toteamukseen:

Saksalaiset, ranskalaiset ja englantilaiset olivat ainakin kuusi vuosisataa venäläisiä edellä; Pietari siirsi meitä voimallisella kädellään eteenpäin ja muutamassa vuodessa me lähes saavutimme heidät. Kaikki surkeat valitukset venäläisen luonteen muuttumisesta tai venäläisten moraalisen selkärangan heikkenemisestä eivät ole mitään muuta kuin pilapuheita tai ilmenemiä perusteellisen ajattelun puutteesta. Letters to a Russian Traveller / Письма русского путешественника (n. 1790).

Kauan sitten kutsuimme kaikkia muita eurooppalaisia vääräuskoisiksi, nyt kutsumme heitä veljiksi. Kenen oli helpompi valloittaa Venäjä – vääräuskoisten vai veljien? Toisin sanoen, kumpi lieene ollut helpompi torjua? ... Meistä tuli maailmankansalaisia, mutta lakkasimme jossain määrin olemasta Venäjän kansalaisia. Vika on Pietari Suuren. Memoirs on Ancient and Modern Russia / Записка о древней и новой России в ее политическом и гражданском отношениях (1810).

Sitaattipari kiteyttää yhden Venäjän kansalliseen identiteettiin liittyvistä monista ristiriitaisuuksista. Ensimmäisessä Pietari Suuri esitetään ihailtavana Venäjän uudistajana ja valituksille venäläisen ominaislaadun menettämisestä neuvotaan nauramaan. Jälkimmäisessä lainauksessa Venäjä on vieraille vaikutteille altistettuna menettänyt identiteettinsä – ja "vika on Pietari Suuren".

¹⁰⁶ Jeremy Smith on Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen keskuksen lehtori Birminghamin yliopistossa.

Sitaattien välillä aikaa on kulunut kaksikymmentä vuotta, eikä ole sattumaa, että nyky-aikaisen Euroopan käsite oli muotoutumassa juuri tuolloin. Sen ensimmäisiä ilmentymiä olivat Ranskan vallankumous ja saksalainen romantiikka, jonka kärkihahmoja olivat eurooppalaisten valistusajatusten innoittamat intellektuellit. Kansallisuusaate oli 1800-luvun puoliväliin tultaessa levinnyt kautta Euroopan ja sen olivat ottaneet omakseen kaikki Itävalta-Unkarin keskeiset kansalliset vähemmistöt ja myös osa Venäjän keisarikunnan vähemmistöistä (Puola, Suomi ja Gruusia/Georgia). Miten oli mahdollista yhtäältä luoda kansallisia yhdistymisliikkeitä sellaisiin paikkoihin kuin Saksa ja Italian kaupunkivaltiot ja toisaalta saada aikaan kansalliseen itsenäisyyteen pyrkiviä kapinaliikkeitä Tšekin ja Puolan kaltaisiin ympäristöihin? Hanke onnistui siksi, että älymystö kykeni yhdistymään kansallisuusaatteen ympärille ja saamaan vastakaikua nousevasta porvaristosta ja osasta aatelisista.

Kyetäksemme ymmärtämään venäläisten intellektuellien ja poliitikkojen reaktioita siihen kansallisen identiteetin hyökyaaltoon, joka pyyhkäisi yli Euroopan 1700-luvun lopulla ja 1800-luvulla, meidän on ensin tarkasteltava niitä piirteitä, joiden avulla venäläisyyttä oli määritelty edeltävät tuhat vuotta. Kansallisia identiteettejä tutkittaessa on tapana tähdentää kiinnittymistä tiettyihin symboleihin, kirjallisiin teoksiin ja kieleen, kansalliseen historiakäsitykseen ja parlamentaarisiiin tai monarkkisiin instituutioihin. Venäjällä näillä elementeillä on kaikilla merkitystä, mutta kaikkein tärkeimmät kansallista identiteettiä määrittelevät ominaisuudet löytyvät kolmesta ikaikaisesta instituutiosta, jotka ovat Venäjän ortodoksinen kirkko, tsaarin itsevaltius ja talonpoikaisyhteisö.

Oletettavaa on, että pitkään vielä uudella ajallakin Venäjän alueen slaavilaiset asukkaat olisivat identiteettiään tiedusteltaessa ilmoittautuneet pikemminkin ortodokseiksi kuin venäläisiksi. Ortodoksista kristillisyyttä on perustellusti pidetty venäläisen identiteetin keskeisenä komponenttina. Uskovaisten suhtautuminen ortodoksiaan ja se, miten se suhtautui kansanuskomuksiin ja monarkiaan, on aina ollut mutkikasta. Ortodoksisen kristinuskon toi Venäjälle Kiovan ruhtinas Vladimir vuonna 988. Perimätiedon mukaan tarkkailijat, jotka Vladimir oli lähettänyt havainnoimaan bysanttilaista riittiä, palattuuan kertoivat ruhtinaalleen jumalanpalvelusten olleen sellaisia, etteivät olleet tienneet, olivatko olleet maan päällä vai taivaassa. Vaikka Vladimirin päätökseen lienevät esteettisiä näkökohtia enemmän vaikuttaneet diplomaatti- ja kauppasuhteet Bysanttiin, tiettyä merkitystä on tavalla, jolla ortodoksinen kristinusko tuotiin maahan, samoin kuin siihen liittyvällä tarustolla. Määräys uuteen uskontoon siirtymisestä tuli ruhtinaalta, ylhäältä, ilman mitään ruohonjuuritason kansanliikkeitä. Vuosisatojen ajan Venäjän alueen ortodoksisen kirkon ylin papisto tuotettiin ulkomailta, peräti Bysantin keisarikunnasta tai sitten Kreikasta ja Bulgariasta. Raamattukin perustui bulgariankie-

liseen käännökseen, joka tosin alkuaikoina oli venäläisrahvaan ymmärrettävissä. Tästä alisteisuudesta Bysantin kirkolle oli se seuraus, ettei Venäjälle syntynyt itsenäistä teologista kouluntaperinnettä. Nämä seikat ja se, että seurakuntalaisten rooli ortodoksisissa jumalanpalveluksissa paljolti supistuu papiston toimitusten passiiviseen seuraamiseen, olivat omiaan luomaan papiston ja seurakuntalaisten välille kuilua, jota ei koskaan täysin silloitettu. Kirkon poliittisesti valtiolle alisteisessa roolissa lisäksi piili konfliktipotentiaalia, erityisesti niinä aikoina, jolloin kirkko ryhtyi poliittisesti aktiiviseksi. Näin tapahtui useaan otteeseen perimyskiistojen repiessä Rurikien dynastiaa. Valtansa huipun kirkko saavutti, kun metropoliitta Aleksei valittiin nuoren ruhtinas Dmitrin (hallitsijana Dmitri Donskoi) sijaishallitsijaksi vuonna 1359, minkä myötä metropoliitasta tuli joksikin aikaa Moskovan ruhtinaskunnan tosiasiallinen hallitsija.

Tässä kirkon, valtion ja seurakunnan suhdekolmiossa oli usein jännitteitä, mikä ei tieninyt hyvää, kun ortodoksia oli nousemassa identiteetin kulmakiveksi. Juuri niin kuitenkin kävi 1500-luvun lopulle tultaessa. Oma osuutensa tähän oli venäläisen talonpojan voimakkaan uskonnollisella luonteenlaadulla. Nekin, jotka suhtautuivat epäillen kirkon potentaatteihin tai omaan seurakuntapappiin, saattoivat harjoittaa hartautta kodeissaan perheen ikonien edessä. Paradoksaalista kylläkin kirkon auktoriteettia lujitti mongolivallan aika, jolloin Venäjän alueen jakoivat keskenään ruhtinaat, jotka toimivat mongolien vasalleina. Kirkko oli tuolloin ainoa näitä eri ruhtinaskuntia yhdistävä instituutio. Kirkon johdon siirtyminen Moskovaan vuonna 1322 lujitti kirkon asemaa ja antoi pontta myös Moskovan ruhtinaskunnan pyynnöille venäläisten johtajaksi. Kirkon osuus vastarinnan organisoimisessa Puolaa vastaan ja kilpakumppanien saattamisessa sovintoon sekasorron ajan lopulla 1600-luvun alussa entisestään lujittivat Venäjän ortodoksisen kirkon asemaa poliittisena ja yhteiskunnallisena toimijana.

Kirkon arvovalta sai vakavan kolauksen kirkollisen skisman myötä vuonna 1653, jolloin Venäjän kirkko jakautui toimituksia koskeneeseen kiistaan, ja vielä vuonna 1721, kun Pietari Suuri lakkautti patriarkan viran ja perusti kirkon hallintoelimeksi Pyhän synodin. Nikolai I saattoi päätökseen kirkon alistamisen valtiolle vuonna 1833 alentamalla synodin tavalliseksi ministeriöksi. Ennen näitä tapahtumia Venäjän ortodoksisen kirkon kansainvälistä asemaa olivat lujittaneet Firenzen vuoden 1439 kirkolliskokouksen päätökset, joilla sovittiin Bysantin kirkon ja katolisen kirkon väliset erimielisyydet, ja Bysantin luhistuminen ottomaanien hyökkäykseen vuonna 1453. Venäjän ortodoksinen kirkko jäi nyt papistonsa ja kannattajiensa silmissä oikean uskon viimeiseksi linnakkeeksi. Samalla syntyi myös doktriini Moskovasta kolmantena Roomana. Vaikkei tätä doktriinia koskaan hyväksytty kirkon viralliseen opetukseen eikä Venäjän tsaarikaan sitä kannattanut, doktriini kolmannesta Roomasta ja sii-

hen liittynyt messianismi jäivät vuosisadoiksi vaikuttamaan venäläiseen kirjallisuuteen, teologiaan ja ulkopoliittikkaan. Ajatus siitä, että Venäjä oli kristinuskon viimeinen toivo ja että sen missiona vastaavasti oli ihmiskunnan pelastaminen, on löydettävissä Dostojevskilta ja eräiden historioitsijoiden mielestä myös bolshevismien internationalistisista ulottuvuuksista.

Tsaarin itsevaltiudella, toisella keskeisellä identiteetillä rakennusosalla, on merkitystä paitsi valtiolle myös rahvaan asenteille. Sekasorron aika Venäjällä päättyi vuonna 1613 uuden tsaarin, Mihail Romanovin, valintaan ja uuden dynastian perustamiseen. Itsevaltius palautettiin täysin avoimesti. Mihailin valintaa kannattaneet eri yhteiskuntakerrokset hyväksyivät itsevaltiusperiaatteen ja pitivät sitä jopa suotavana. Siitä pitäen aina viimeisen Romanovin, Nikolai II:n, hallituskauden loppuun tsaarit itse uskoivat Jumalan asettaneen heidät hallitsemaan Venäjää, ja tätä ajattelua kannatettiin laajasti. Ajatus tsaarista kansan omana isänä oli juurtunut syvälle venäläiseen talonpoikaistoon. Kapinoidessaankin talonpojat usein mielsivät toimivansa tsaarin suostumuksella korruptoituneita paikallishallinnon virkamiehiä ja maanomistajia vastaan. Suurten kansannousujen johtajat, kuten Stenka Razin tai Jemeljan Pugatšov, väittivät olevansa oikeita tsaareja, jotka johtivat talonpoikia ja kasakoita valetsaareja vastaan. Neuvostoaikaisessa Leninin ja Stalinin henkilökultissa historioitsijat ovat nähneet kaikuja Venäjän kansan kiintymyksestä tsaareihinsa.

Talonpoikaisyhteisö oli instituutio, joka osissa Venäjää käytti huomattavaa valtaa. Eri-tyisen voimakkaita talonpoikaisyhteisöt olivat maaorjuuden lakkauttamisesta 1861 aina 1930-luvun alkuun, jolloin ne Stalinin kollektivisointitoimien myötä hävitettiin. Yhteisöissä päätökset tehtiin yksimielisesti. Talonpoikaisyhteisö oli näennäisesti erittäin demokraattinen instituutio. Käytännössä valtaa lienee enemmistössä yhteisöjä pitänyt pieni joukko kylänvanhimpia. Heillä oli valtuudet jakaa oikeutta, määrätä kylän työnjaosta, päättää yleishyödyllisten hyödykkeiden, kuten veden ja metsän, käytöstä ja eräillä alueilla lisäksi toimittaa ajoittain maiden uusjako. Oikeus estää ihmisiä eroamasta yhteisöstä tai liittymästä siihen antoi heille myös huomattavan vallan yksilöihin. Talonpoikaisyhteisöt olivat kokonaisuutena arvioiden erittäin egalitaarisia organisaatioita, joissa yhteisön hyvinvointi asetettiin yksilön edulle. Näiden yhteisöjen arvopohjan arvellaan olleen paljolti samanlainen kuin kommunismin.

Miten Venäjä sitten kykeni vastaamaan siihen haasteeseen, jonka nykyaikaisen kansakunnan syntyminen asetti? Euroopassa 1700-luvulla valituksen myötä kehittynyt kansakunta-ajattelu ei mainittavasti soveltunut Venäjälle. Katariina Suuri osoitti suurta kiinnostusta valitusajatteluun ja pyrki aktiivisesti kehittämään Venäjän kulttuuri-instituutioita. Hän myönsi aateli palveluvelvollisuuksiin huojennuksia, mistä syntyi tahattomana sivutuotteena Venäjän älymystöluokka, *intelligentsia*. Sen jäsenillä oli kykyä ja aikaa omistautua kirjallisille harras-

tuksille, joiden kohteena oli myös Venäjän kansakunta. Karamzin ja hänen vaihdelleet kansakuntakäsityksensä ovat juuri tuon ajan tuotetta. Keskiaikaisen runoelman *Laulu Igorin sotaretkestä* "löytäminen" 1800-luvun lopulla ja pyrkimys tehdä siitä kansalliseepos heijastelivat kansallisromantiikan nousua Saksassa ja muualla. Kansallisaatteen viriäminen oli Venäjän kirjallisuuden ja säveltaiteen kulta- ja hopeakausien merkittävänä innoituksen lähteenä. Modernin kansakunnan syntymiselle Venäjälle oli kuitenkin useita rajoitteita. Ajatukseen kansakunnasta ensinnäkin liittyy ajatus siitä, että kansakunnan kaikki jäsenet jollain tasolla ovat edes jossain määrin tasavertaisia, eli lähtökohta on periaatteessa demokraattinen. Tämä oli täysin tsaristisen autokratian periaatteen vastaista ja myös sen yhteiskuntarakenteen vastaista, jossa aateli vielä maaorjuuden poistuttuakin säilytti privilegionsa. Venäjän yhteiskunta oli siinä määrin jakautunut, että historioitsija Geoffrey Hoskingin mielestä Venäjällä oli kaksi kansakuntaa: establishmentin virallinen kansakunta ja talonpoikaisen Venäjän epävirallinen, jonkin verran subversiivinen yhteiskunta.

Lisäksi Venäjän intellektuellit, joita yhdisti establishmentin vastaisuus, eivät kyenneet pääsemään yksimielisyyteen siitä, mikä Venäjän kansakunnan olemus oli – tai mikä sen olisi pitänyt olla. Petr Chaadaev (Tshaadaev) luopui haasteesta vuonna 1836: "Ainoina maailmassa emme ole antaneet maailmalle mitään, emme oppineet maailmalta mitään emmekä tuottaneet inhimillisen ajattelun aarteistoon yhtäkään ajatusta. Emme ole mitenkään avittaneet inhimillisen hengen edistystä, ja mitä ikinä meille on tuosta edistyksestä kulkeutunutkin, me olemme sen vääristelleet." Näin syntyi länsimielinen liike (*zapadnikit*). Liike sai lähes välittömästi haastajakseen slavofilit, jotka ajattelultaan olivat alun Karamzin-sitaateista lähempänä jälkimmäistä. Eniten näitä liikkeitä jakoi suhtautuminen Eurooppaan ja Länteen. Se oli kuitenkin vain yksi eikä välttämättä edes tärkein Venäjän älymystöä jakavista kysymyksistä. Päivänpolttavimmat kiistat koskivat talonpoikaisyhteisön tulevaisuutta, kapitalistisen teollistumiskehityksen suotavuutta, suhtautumista tsaariin ja siihen, käsittikö Venäjän kansakunta myös muut kuin slaavit jne. Tämän keskustelun kannalta oleellista on se, että tuona ratkaisevana ajankohtana, jolloin muut kansakunnat, niin pienet kuin suuret, määrittelivät omia kansakuntakäsityksiään, vakioivat yleiskieltä, tekivät kansallisrunoelmiaan yleisesti tunnetuiksi, valitsivat kansallispukujaan ja "keksivät perinteitään" kaikin mahdollisin tavoin, Venäjällä ei syntynyt yksituumaisuutta edes intellektuellien piirissä siitä, millainen kansakunta Venäjä oli.

Kahdennellekymmenennelle vuosisadalle tultaessa kansakuntien syntyäika oli jo ohi ja näyttämölle olivat astuneet vallankumouspoliitikot. Bolshevistisella Venäjällä älymystö pääsi konsensukseen, joskin pakon edessä ja syntynyttä kansakuntakäsitystä väritti internationalismi. Historia saattaa tuntea esimerkkejä menestyksellisistä valtiiovallan tukemasta kansakun-

nanmuodostuksesta, muun muassa siitä, miten neuvostokaudella luotiin vähemmistökansallisuuksia, mutta vaikka venäläistämisestä puhutaan harhaanjohtavan paljon, neuvostovalta ei onnistunut luomaan Venäjälle kansakuntaa. Kansalliset projektit yleensä onnistuvat silloin, kun niitä kehittää riippumaton älymystö. Neuvostoliitossa intellektuellien toimintaa kuitenkin tukahdutettiin. Tällä en halua kiistää neuvostoajan toisinajattelijoiden rohkeaa ja merkittävää panosta. Kuitenkin nimeämällä vaikka vain muutamia heistä – Medvedevin veljekset, Dmitri Ligachev (Lihatshov), Saharov, Solzhenitsyn – huomaa heti, että vaikka heitä yhdisti byrokraattisen kommunismin vastaisuus, heillä ei ollut yhteistä näkemystä Venäjästä kansakuntana.

Neuvostoajan jälkeisellä kaudella älymystön yhdentymiselle ei ole ollut juurikaan sen suurempia mahdollisuuksia, syistä, joihin en nyt tässä paneudu. Kuonokoppa, jonka Putin on onnistunut panemaan Venäjän medioille, ei povaa hyvää selvän intellektuaalisen vision syntymiselle tulevaisuudessakaan. Voimme käydä sinänsä hedelmällistä keskustelua siitä, onko Venäjä Eurooppaa vai Aasiaa, pitäisikö sitä kohdella suurvaltana ja pitäisikö kansakunta-ajattelun perustaksi ottaa etnisyys vai kansalaisuus. Venäjän tulevaisuuden keskeisenä kysymyksenä tältä osin on, voiko maan yliopistoissa, lehdistössä, kirjallisuudessa ja uutismedioissa syntyä yhtenäinen näkemys sellaisesta Venäjän kansakunnasta, joka itsessään kykenee tarjoamaan vakaan perustan muiden kuin valtiollisten instituutioiden kehittymiselle.

Kansallinen identiteetti ei ole ikiajoiksi lukkoon lyöty, vaan muuttuva ja sopeutuva, ja siihen voidaan vaikuttaa. Modernisaation ja globalisaation voimat, demografiset muutokset, luonnonmullistukset ja ihmisen aiheuttamat katastrofit, sodat, talouden nousukaudet ja silkat sattumat vaikuttavat siihen, miten ihmiset mieltävät itsensä ja omat valtionsa. Poliittinen ja intellektuaalinen eliitti on 1700-luvulta alkaen pyrkinyt muokkaamaan kansallista identiteettiä, joko omia aineellisia tarkoitusperiään vastaavaksi tai altruistisena tavoitteenaan lujittaa omien yhteiskuntiensa sosiaalista kudelmaa. He ovat usein onnistuneet näissä hankkeissaan. Yhtä usein he ovat myös epäonnistuneet tai saaneet huomata toimiensa tuottaneen epätoivottuja lopputulemia. Kansallisen identiteetin rakennusaineet ovat silti osoittautuneet hämmästyttävän kestäviksi.

Tältä kannalta saattaa olla virhe tarkastella Venäjää maana, joka edelleen on erilaisissa siirtymävaiheissa. Poliittiset perinteet, elinkeinoelämän käytänteet, tavat tarkastella ulkopoliittikkaa, suhtautuminen sukupuolirooleihin, homoihin ja etnisiin identiteetteihin ovat Venäjällä samanlaisessa muutoksessa kuin kaikkialla muuallakin. Ei ole niinkään kauan siitä, kun ei voitu ajatellakaan, että amerikkalaisten enemmistö hyväksyisi maalleen värillisen johtajan. On silti harhaanjohtavaa tehdä se teleologinen oletus, joka on Washingtonin konsensuksen

perustana, eli että on olemassa optimaalinen tapa hoitaa kansantalouksia ja valtioita ja että edistyminen kohti tätä mallia on väistämätöntä ja etenee vain yhtä suuntaa. Emme siis voi enää olettaa, että Venäjän politiikan, yhteiskunnan ja asenneilmaston tietyt piirteet, jotka länsimaisen havainnoijan silmissä saattavat olla vastenmielisiä, ovat edelleen jäljellä vain siksi, että aikaa ei ole kulunut riittävästi tai ne ovat neuvostoajan perintöä. Meidän on pikemminkin hyväksyttävä, että Venäjän muutoksen eräät ominaispiirteet ovat juuri sitä, mitä Venäjä on, eikä ole syytä olettaa, että ne muuttuisivat siihen suuntaan kuin me haluaisimme.

Venäjän erityispiirteistä eräät piilevät objektiivisissa tekijöissä, joita ovat koko ja välimatkat, ilmasto, maaperätyyppi, sijainti jne. Eräät taas ovat subjektiivisia ja vaikeammin määriteltävissä, ja ne voidaan otsikoida "Venäjän kansallinen identiteetti". Mitkä Venäjän kansallisen identiteetin piirteet oletettavasti siis säilyvät jatkossakin merkityksellisinä? Venäläinen ortodoksisuus on kommunismin romahtamisen jälkeen onnistunut palauttamaan statussaan ja hankkimaan uusia kannattajia. Se on lisäksi osoittanut kykenevänsä itsenäisiin kannottoihin, niin valtion politiikan välikappaleen maineessa kuin onkin. Muutkin venäläiset kuin uskovaiset näkevät ortodoksisuuden osana identiteettiään, joskin kirkon oma mobilisatiopotentialiaali on vähäinen. Institutionaalisesta heikkoudestaan huolimatta ortodoksialla on tärkeitä vaikutuksia ulkopoliittikkaan. Ennen muuta se tukee samaistumista slaavilaisten ortodoksiveljien, kuten serbien, etuihin. Venäläiset tuntevat olevansa paljon lähempänä serbejä kuin puolalaisia, jotka ovat slaaveja mutteivät ortodokseja, tai kreikkalaisia, jotka taas ovat ortodokseja mutteivät slaaveja. Myöskään messianismin perinteet eivät ole täysin hävinneet. Kaikuja niistä on havaittavissa lähialuepolitiikassa ja Venäjän jatkuvassa pyrkimisessä suurvalta-asemaan.

Venäläiset eivät suhtaudu demokratiaan nurjasti, mutta ilmeisestikin on niin, että kun valtion johtajat on valittu, heille osoitetaan ehdotonta kunnioitusta. Tämän ansiosta Boris Jeltsin ensimmäisen presidenttikautensa alisuorituksesta huolimatta selvisi toiselle kaudelle ja onnistui jopa nimittämään oman seuraajansa. Johtajan kunnioittamisen perinne myös auttaa selittämään presidentti/pääministeri Putinin poikkeuksellista suosiota. Tässä on selvästi nähtävissä venäläisen identiteetin keskeisenä rakennusosana olevan tsaariperinteen vaikutusta, mikä ei länsimaisten liberaalien 1990-luvulla esittämistä toiveista huolimatta tuntuisi olevan kohtakaan muuttumassa.

Venäläisen talonpoikaisyhteiskunnan egalitaariset perinteet eivät nekään ole kokonaan hävinneet. Vaikka taloudellinen tasa-arvoajattelu 1990-luvulla joutui valtaosin romukoppaan, ajatus kollektiivisen edun asettamisesta etusijalle on huolestuttanut monia länsimaisia tarkkailijoita, kun yhtenä seurauksena on ollut yksilön oikeuksien jättäminen vähemmälle huo-

miolle. Yhteisöt olivat myös talonpoikaiskapinoiden tyyssijoja. Unohtaa ei sovi sitäkään, että hallitsijan menetettyä kansansa luottamuksen kapina saattoi olla laaja ja väkivaltainen, kuten vuosina 1905 ja 1917. Vaikka neuvostoajan ja sitä seuranneen kauden kokemukset viittaavat siihen, että Venäjän kansasta on tuhottu kyky taistella auktoriteetteja vastaan, ei pidä jättää laskuista mahdollisuutta, että tulevaisuudessa saattaa oikeissa olosuhteissa syntyä laajamittaista kansanliikehdintää.

6. Kulttuuriyhteistyön perusta ja toimintaedellytykset 20 vuotta sitten

*Maija Lummepuro*¹⁰⁷

Neuvostoliiton hajoamisesta tulee vuoden päästä syksyllä kuluneeksi kaksikymmentä vuotta. Kulttuurisen ilmapiirin muutos käynnistyi jo yli 20 vuotta sitten alkaneen perestroikan myötä. Neuvostoliiton hajoamisella oli moninaisia vaikutuksia kulttuurisektoriin ja siihen liittyvään kansainväliseen yhteistyöhön. Yksi merkittävä tekijä oli jo perestroikan aikana alkanut sananvapaus ja hallintovallan desentralisaatio. Tämän myötä Venäjän eri alueista, ml. suomalais-ugrilaisista alueista tuli aktiivisia toimijoita ja niiden kiinnostus kansainvälistymiseen kasvoi huomasti. Koko yhteiskuntaa ja erityisesti kulttuurisektoria koskeneen vapautumisen kääntöpuolena oli taloudellisen turvaverkon häviäminen. 90-luvun alun talouslaman lisäksi haasteita aiheutti se, että kulttuurisektorin toimintaympäristö muuttui nopeasti ja molempien maiden toimijoiden oli uudistettava yhteistyöverkostojaan ja kehitettävä yhteistyömuotoja uusista lähtökohdista. Tämän muutoksen edessä olivat yhtäläillä niin kulttuurihallinnon edustajat kuin taiteen ja kulttuurin kentän toimijat.

Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen YYA-sopimus lakkasi olemasta voimassa ja uuden Venäjän kanssa solmittiin maiden suhteiden perusteita koskeva valtiosopimus sekä eri sektorien yhteistyötä koskevia hallitusten välisiä sopimuksia. Kulttuurisektorilla Suomen tasavallan hallituksen ja Venäjän federaation hallituksen välinen sopimus yhteistyöstä kulttuurin, opetuksen ja tutkimuksen alalla solmittiin 11.7.1992 ja se on luonteeltaan yleissopimus. Sopimusta toimeenpantiin määrävuosin uudelleen neuvoteltavien yhteistyöpöytäkirjojen avulla aina vuoteen 1999 asti. 2000-luvulle tultaessa maiden välinen kulttuuriyhteistyö oli jo niin vilkasta ja perustui toimijoiden suoriin suhteisiin, että maiden välisistä yhteistyöpöytäkirjojen laadinnasta voitiin luopua. Yleissopimuksien rinnalle alettiin kaivata uusia yhteistyömalleja sekä toimijoiden ja kulttuurihallintojen konkreettisia yhteistyöaloitteita tukevia sopimuksia. Tätä tarvetta toteuttamaan solmittiin kulttuuripoliittisesti tavoitteellinen taiteen ja kulttuurin alan sopimus Suomen ja Venäjän kulttuuriministeriöiden välillä syksyllä 2005. Sopimus poikkesi aiemmista siinä, että se solmittiin suoraan ministeriöiden välillä edistämään taide- ja kulttuurisektorin yhteistyötä. Kahdenvälisen yhteistyön lisäksi ministeriöt pitivät tärkeänä

¹⁰⁷ Maija Lummepuro on kulttuuriasianneuvos opetus- ja kulttuuriministeriössä.

sopia kulttuuriyhteistyön kehittämisestä EU:n ja Venäjän välillä sekä Pohjoisen ulottuvuuden politiikan tavoitteiden edistämisestä kulttuurin alalla.

Neuvostoajan ja 90-luvun alun muodollisesta sopimuspohjaisesta yhteistyöstä on kahdessa kymmenessä vuodessa tultu aimo harppaus kohti kulttuuripoliittisesti tavoitteellista ja konkreettista toimijoiden välistä yhteistyötä. Vuonna 2010 kulttuuriyhteistyön kehittämisessä keskeistä on kulttuurien välisen vuorovaikutuksen edellytysten parantaminen, yhteistyön resurssipohjan vahvistaminen ja toimijoiden rohkaiseminen suoraan yhteistyöhön.

Kun suuntaamme katsettamme tulevaan on syytä kysyä mitä kykenemme tekemään kulttuuriyhteistyön kehittämiseksi seuraavan kahdenkymmenen vuoden aikana? Miltä Suomen ja Venäjän kulttuurisektorit ja niiden välinen yhteistyö näyttää vuonna 2030? Mikä on sen vaikuttavuus, kilpailukyky ja menestystekijät nopeasti globalisoituvassa maailmassa?

Kulttuuriyhteistyö 2000-luvulla - kulttuurihallinnon rooli yhteistyön edellytysten kehittäjänä

Valtioneuvoston osana opetusministeriö toteuttaa toiminnassaan Suomen hallitusten linjausten mukaista Venäjä-yhteistyötä. Pääministeri Matti Vanhasen I ja II hallituksen ohjelmissa todetaan, että hallitus jatkaa Suomen ja Venäjän välisten hyvien suhteiden kehittämistä ja vaikuttaa aktiivisesti EU:n ja Venäjän suhteiden sisältöön. Venäjä-yhteistyö on ollut jo pitkään yksi opetusministeriön painopistealueista. Venäjä-yhteistyötä koskevia tavoitteita on kirjattu opetusministeriön strategiaan 2015. Opetusministeriön vuonna 2009 julkaisemassa kulttuuripolitiikan strategiassa 2020 Suomen lähtökohtana on toimia aktiivisesti kansainvälisissä organisaatioissa kulttuurisen moninaisuuden edistämiseksi. Kahdenvälisen ja monenkeskisen sekä pohjoismaisen kulttuuriyhteistyön kehittämisessä painotetaan Suomen aktiivista vaikuttamista yhteisten kulttuuripoliittisten tavoitteiden asettamiseen ja toimeenpanoon. Kulttuurivaihto-yhteistyössä painotetaan kulttuurikentän toimijoiden suoraa yhteistyötä muodollisten sopimusten ja ohjelmien laatimisen sijaan. Opetusministeriön hallinnonalan kulttuuritoimet on kirjattu myös Valtioneuvoston laatimaan Venäjä-toimintaohjelmaan, joka julkistettiin huhtikuussa vuonna 2009.

Osana kansainvälisen yhteistyön kehittämistä ministeriössä laadittiin 2000-luvun alussa erillinen Venäjä-toimintaohjelma "Suomi, Venäjä ja kansainvälinen yhteistyö" vuosille 2003-2007. Venäjä-toimintaohjelman linjausten pohjalta opetusministeriön kulttuuri-, liikunta- ja nuorisopolitiikan osastolla laadittiin Taiteen ja kulttuurin Venäjä-ohjelma, jonka opetusministeriö hyväksyi 2.8.2005. Siinä on otettu huomioon Suomen ja Venäjän kahdenvälisen yhteis-

työn kehittämistarpeet, tehty Suomen näkökulmasta ehdotuksia Euroopan unionin ja Venäjän välisen yhteistyön kehittämiseksi sekä Barentsin euro-arktisen alueen, Arktisen alueen ja Itämeren alueen alueellisen yhteistyöelinten kulttuuritoiminnan edistämiseksi tavoitteena pohjoisen kulttuurisen kumppanuuden vahvistaminen.

Opetusministeriön Taiteen ja kulttuurin Venäjä-ohjelmassa Venäjä-yhteistyön missio on kiteytetty seuraavasti: "Opetusministeriön taiteen ja kulttuurin Venäjä-ohjelman painopisteet ja tavoitteet tähtäävät kulttuuriyhteistyön edellytysten parantamiseen, ja se rohkaisee toimijoita kehittämään suoraan kanssakäymistä kahdenvälisessä ja monenkeskisessä toimintaympäristössä." Venäjä-ohjelman painopisteissä huomioidaan yhtäältä kulttuurisektorin laaja-alainen keskinäisen yhteistyön edellytysten kehittäminen huomioiden sen kansalaisyhteiskuntaa vahvistavat erityispiirteet, ja toisaalta keskitytään konkreettisten yhteistyötä edistävien toimintamuotojen ja instituutioiden arviointiin ja kehittämiseen. Kolmas keskeinen painopiste on Venäjä-yhteistyöhön vaikuttaminen monenvälisen yhteistyökanavien avulla. Yhteistyön painopisteet on jaettu kuuteen osa-alueeseen seuraavasti:

1. Toimijoiden välisen suoran keskinäisen yhteistyön edellytysten ja yhteistyöverkostojen kehittäminen tavoitteena taiteen ja kulttuurin korkea laatu ja kansalaisyhteiskunnan vahvistaminen.
2. Suomalais-venäläisen kulttuurifoorumi-toiminnan kehittäminen ja uudistaminen vuonna 2004 toteutetun arvioinnin tuloksia hyödyntäen.
3. Olemassa olevien Venäjä-yhteistyön kannalta tärkeiden toimintamuotojen ja instituutioiden arviointi ja kehittäminen.
4. Monenkeskisen yhteistyön painopisteenä on Euroopan unionin ja Venäjän välinen kumppanuuspolitiikka ja aktiivinen vaikuttaminen Euroopan unionin ja Venäjän federaation välillä Moskovan huippukokouksessa 10.5.2005 hyväksytyjen neljän yhteisen alueen tiekarttojen kulttuuria koskevan tiekartan toimeenpanoon.
5. Barentsin Euro-arktisen alueen, Arktisen alueen ja Itämeren alueen kulttuuriyhteistyön kehittäminen ao. alueneuvostojen kulttuuritoimielinten kautta tavoitteena pohjoisen alueen kulttuurisen kumppanuuden vahvistaminen.
6. Taiteen ja kulttuurin Venäjä-yhteistyön resurssipohjan vahvistaminen.

Painopistealueiden mukaisen Venäjä-yhteistyön tavoitteet taiteen ja kulttuurin Venäjä-ohjelmassa on jaettu seitsemään kärkeen, joiden tarkoituksena on:

1. Lisätä Suomen ja Venäjän välistä kulttuurintuntemusta ja käytännön yhteistyötä avoimen ja monipuolisen kulttuurisen vuorovaikutuksen kehittämiseksi.

2. Vahvistaa suomalaisen taiteen ja kulttuurin kilpailukykyä ja arvostusta kahdenvälisessä ja monenkeskisessä Venäjä-yhteistyössä.
3. Luoda edellytyksiä pohjoisen kulttuurisen kumppanuuden vahvistumiselle.
4. Kannustaa taiteen ja kulttuurin toimijoita Suomessa ja Venäjällä yhteistyössä hyödyntämään ja toimeenpanemaan kansainvälisiä ja Euroopan unionin ohjelmia.
5. Vahvistaa taiteen ja kulttuurin alojen hanketoimintavalmiuksia koulutuksen ja tiedon tuksen avulla.
6. Edistää Suomen ja Venäjän taide- ja kulttuurialan hallintoviranomaisten keskinäistä yhteistyötä ja tiedonvaihtoa.
7. Edistää nuorison kulttuuri- ja taidealan yhteistyötä Suomen ja Venäjän nuorisosektorin viranomaisten välillä laadittavan yhteistyöpöytäkirjan nojalla.

Suomalais-venäläisen kulttuurifoorumi-toiminnan kehittäminen

Kymmenen vuotta sitten Suomen ja Venäjän kulttuuriministeriöiden välisessä kanssakäymisessä tunnistettiin tarve kehittää toimijoiden yhteistyöverkostoja ja luoda sitä varten yhteistyöalusta, jonka avulla suomalaiset ja venäläiset toimijat voisivat löytää haluamansa yhteistyökumppanin. Ruvettiin kehittämään kulttuurifoorumitoimintaa, jossa venäläisille ja suomalaisille eri taiteen ja kulttuurin alan toimijoille etsitään sopivia yhteistyökumppaneita konkreettisten hanke-ehdotusten pohjalta. Toimintamallissa toimijat kokoontuvat neuvottelemaan hanke-ehdotuksen toteutuksesta kulttuurifoorumi-tapahtumaan, joka järjestetään vuorovuosin Suomessa ja Venäjällä. Kielivaikeudet ylitetään tulkkien avulla. Foorumitapahtumissa työskentelee ammattitulkkien lisäksi suomalaisia venäjän kielen opiskelijoita ja venäläisiä suomen kielen opiskelijoita. Hankeneuvottelujen lisäksi kulttuurifoorumi-tapahtumissa keskustellaan ajankohtaisista kulttuuripoliittisista kysymyksistä sekä tutustutaan foorumitapahtumapaikan kulttuuritarjontaan ja -palveluihin. Kulttuurifoorumi-toiminnan avulla on määrätietoisesti vahvistettu kulttuuritoimijoiden keskinäisen yhteistyön edellytyksiä ja kehitetty yhteistyöverkostoja. Foorumien yhteydessä Suomen ja Venäjän kulttuuriministerit keskustelevat kahdenkeskisessä tapaamisessa ministeriöiden välillä vuonna 2005 solmitun yhteistyösopimuksen tavoitteiden toteutumisesta sekä tulevasta yhteistyöstä.

Vuosina 2000–2009 yhteistyökumppaneita on etsitty yli 1 150 hanke-ehdotukselle ja foorumeissa on neuvoteltu yli 600 yhteistyöhankkeesta. Kulttuurifoorumitoiminnan vastuullisena toteuttajan toimii Suomi-Venäjä-Seura ry. Yhteistyön volyymia ja alueellista vaikutusta voidaan seurata tarkasti dokumentoidun tilastotiedon pohjalta seuraavasti:

Kulttuurifoorumien 2000–2009 hanke-ehdotusten määrä ja neuvottelut foorumissa

Foorumi	Vuosi	Hanke-ehdotukset*	Hankkeet, joista neuvoteltiin foorumissa	Projektit**	Vanha/uusi yhteistyö***
Helsinki	2000	38	39	-	-
Novgorod	2001	91	65	-	-
Lappeenranta	2002	69	78	-	-
Pietari	2003	106	46	-	-
Turku	2004	78	63	72	25/35
Vologda	2005	154	76	85	27/55
Kajaani	2006	102	60	101	22/40
Tver	2007	171	65	71	27/38
Jyväskylä	2008	118	78	124	41/37
Syktvykar	2009	227	52	57	93/134
yhteensä		1154	622		

Lähde: www.kultforum.org

* Silloin kun foorumi järjestetään Suomen puolella, suomalaiset tekevät hanke-ehdotuksia, silloin kun foorumi on Venäjän puolella, on venäläisten vuoro tehdä hanke-ehdotuksia. Vuodesta 2006 otettiin käyttöön ns. sekahaku, eli toinen molemmat osapuolet saavat tehdä hanke-esityksiä.

** Joistakin hanke-ehdotuksesta käydään neuvottelut useiden partnereiden kanssa. Ilmoitettu projektien määrä tarkoittaa foorumissa pidettyjen neuvotteluiden määrää.

*** Jos yhteistyö on jatkoa aiemmin alkaneelle yhteistyölle, kyseessä on vanha yhteistyö.

Alueellisesti kulttuurifoorumi-toiminta on kattanut kaikki Suomen läänit. Toiminnan alueellista kehittämistä ovat johtaneet läänien maaherrat. Kymmenen vuoden aikana Länsi-Suomi ja Etelä-Suomi ovat tehneet muita läänejä enemmän hanke-ehdotuksia. Oulun ja Lapin lääneissä foorumin lisäksi aktiivista toimijoiden välistä kulttuuriyhteistyöstä tehdään Barents-yhteistyön kanavia hyödyntäen.

Alla olevat taulukko kuvaa kuinka paljon lääneittäin on tehty hanke-ehdotuksia venäläisille kulttuuritoimijoille Suomessa järjestettäviin kulttuurifoorumi-tapahtumiin:

Kulttuurifoorumit Suomessa

	Helsinki	Lappeenranta	Turku	Kajaani	Jyväskylä	Yhteensä
Lääni	2000	2002	2005	2006	2008	
Etelä-Suomi	3	32	19	32	35	121
Itä-Suomi	9	9	15	12	22	67
Lappi	15	7	3	3	2	30
Länsi-Suomi		17	27	29	29	102
Oulu	12	23	16	25	15	91
Ahvenanmaa						0
Koko maa						0
Kaikki yhteensä	39	88	80	101	103	411

Lähde: www.kultforum.org.

Hanke-ehdotukset alueittain

Alue	Jyväskylä 2008****
Moskova	2
Permin alue	1
Karjalan Tasavalta	1
Komin Tasavalta	4
Mordvan Tasavalta	1
Hanti-Mansian autonominen piirikunta	3
Tjumenin alue	1
Udmurtian Tasavalta	2
Kaikki yhteensä	15

Lähde: www.kultforum.org. Lisäksi venäläiset partnerit tekivät hanke-ehdotuksia suomalaisille.

Alla oleva taulukko kuvaa kuinka paljon Venäjän eri alueet ovat tehneet hanke-ehdotuksia suomalaisille Venäjällä järjestettäviin kulttuurifoorumi-tapahtumiin:

Kulttuurifoorumit Venäjällä

Alue	Novgorod 2001	Pietari 2003	Vologda 2005	Tver 2007	Syktyvkar 2009	Yhteensä
Arkangelin alue	8	10	8	6	1	33
Kaliningradin alue	4	1	1		-	6
Karjalan tasavalta	11	14	30	30	61	146
Komin tasavalta	12	13	17	24	55	121
Leningradin alue	5	16	4	12	13	50
Moskova				1	1	2
Murmanskin alue	5	8	9	15	12	49
Nenetsian autonominen piirikunta			1		1	2
Novgorodin alue	12	10	18	11	6	57
Pietarin kaupunki	22	12	29	42	40	145
Pihkovan alue	7	9	11	6	4	37
Tverin alue	4	10	3	16	4	37
Vologdan alue	1	3	23	2	6	35
Jaroslavin alue				4	1	5
Kemerovon alue				1		1
Smolenskin alue				1	1	2
Bashkortostanin tasavalta					2	2
Mordovian tasavalta					1	1
Marin tasavalta					5	5
Tjumenin tasavalta					1	1
Kaikki yhteensä	91	106	154	171	215	737

Lähde: www.kultforum.org

Hanke-ehdotukset alueittain

Lääni	Tver 2007	Syntyvkar 2009*****
Etelä-Suomi	2	3
Itä-Suomi	1	5
Lappi	1	1
Oulu	3	1
Länsi-Suomi		2
Kaikki yhteensä	7	12

Lähde: www.kultforum.org. Lisäksi suomalaiset partnerit tekivät hanke-ehdotuksia venäläisille.

Kulttuurifoorumi-toiminnan keskeinen tavoite on ollut toimijoiden monipuolisen verkottumisen tukeminen ja eri alojen toimijoiden hankeyhteistyön mahdollistaminen. Foorumitoiminnan avulla on voitu saattaa yhteen yksittäisiä samasta aihealueesta kiinnostuneita toimijoita ja mahdollistaa laajojen monen organisaation panoksen edellyttäviä kehittämishankkeita esim. kulttuurimatkailun alalla. Alla oleva taulukko antaa yleiskuvan kymmenen vuoden aikana foorumitapahtumissa neuvotelluista hanke-ehdotuksista kulttuuri- ja taidealoittain:

Kulttuurifoorumitoiminnassa mukana olleet hanke-ehdotukset kulttuuri- ja taidealoittain foorumeissa 2000–2009

Hankkeen ala	Helsinki	Novgorod	Lappeenranta	Pietari	Turku	Vologda	Kajaani	Tver	Jyväskylä	Syntyvkar	Yhteensä
Hallinnonkoulutus/ kulttuurihallintojen yhteistyö	10	8	11	9		2	3	2	7	9	61
Yleinen koulutus, kulttuuri- ja kokemusten vaihto (oppilasvaihto sekä kielten opiskelu)				32	4		6	6	6	8	62
Lasten ja nuorten hankkeet, suvaitsevaisuuskasvatus				6	2		13	27	21	23	92
Kirjastoyhteistyö, kirjallisuus ja sanataide	4	6	12	9	10	20	11	26	12	31	141

Kuvataidekasvatus	0	4	6		3	1					14
Kuvataide (+ muotoilu ja elokuva alk. v. 2006)	0	6	10	10	12	12	24	20	23	20	137
Matkailu	4	8	6		10	16	6	15	3	10	78
Musiikki/opetus, tutkimus	1	6	3	13	7	15					45
Musiikki/orkesteri, tanssi ja äänitaide	4	18	5		9	14	13	23	12	35	133
Museo	1	6	7	8	2	8	6	16	5	7	66
Sirkus	1	1	1	1	0	0					4
Taideteollisuus/käsityö	3	5	4	6	3	8	5	13	7	18	72
Teatteri – ja nukketatteri	3	4	4	9	5	12	3	10	3	11	64
Elokuva, valokuva	2	7	0	4	5	1					19
Kansan- ja kulttuuriperinne	5	12	0		8	22	3	6	13	30	99
Sotahistoria						6	3		2		11
Poikkitaiteelliset hankkeet						17	5	7	4	22	55
Virtuaali-, internet-, multimediahankkeet							1				1
Yhteensä	38	91	69	106	78	154	102	171	118	227	1153

www.kultforum.org

Kulttuurifoorumitoiminta on kymmenen toimintavuotensa jälkeen vahvassa kasvu- ja kehittämisvaiheessa. Suomessa läänit korvattiin vuonna 2010 viidellätoista elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksella. Elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksissa kulttuuriasioita kehitetään elinkeino, työllisyys, osaaminen ja kulttuuri -vastuualueilla, joiden kanssa foorumitoimintaa kehitetään tulevana vuosina alueiden lähialueyhteistyön ja kulttuuripolitiikan painopisteiden mukaisesti. Venäjällä kulttuurifoorumi-toimintaa halutaan kehittää ja laajentaa kattamaan Luoteis-Venäjän 12 alueen lisäksi myös muita federaation subjekteja. Vuonna 2007 saatiin ensimmäistä kertaa hanke-ehdotuksia muilta kuin Luoteis-Venäjän alueelta. Yhteistyötä laajennetaan asteittain toimijoiden konkreettisten hanke-ehdotusten kautta muodostuvan kysynnän ja tarjonnan pohjalta.

Suomalais-ugrilainen yhteistyö pohjaa suomalaisten, unkarilaisten, virolaisten ja Venäjällä asuvien suomalais-ugrilaisten kansojen kielisukulaisuuteen. Suomalais-ugrilaisen kielikunnan yli 20 eri kieltä yhdistää ainoastaan kielisukulaisuus. Niiden juuret johtavat yhteiseen uralilaiseen kantakieleen, jota on puhuttu n. 6000 vuotta sitten. Kulttuuriltaan suomalais-ugrilaiset kansat eroavat toisistaan huomattavasti.

Suomalais-ugrilaiset kansat voidaan luokitella niiden puhuman kielen elinvoimaisuuden perusteella neljään ryhmään:

1. Kansat, joilla ei ole välitöntä väestöllistä eikä kielellistä uhkaa (unkarilaiset, suomalaiset, virolaiset).
2. Kansat, jotka ovat mahdollisesti uhanalaisia (pohjoissaamelaiset, mordvalaiset, mari-laiset, udmurttilaiset, komilaiset).
3. Uhanalaiset kansat (osa saamelaisista, hantit, mansit, nenetsit, karjalaiset, vepsäläiset)
4. Erittäin uhanalaiset kansat (liiviläiset, vatjalaiset, inkeroiset, pienimmät saamelaisryhmät – mm. venäjänsaamelaiset, useimmat samojedikansat).

Läheisimpiä kielisukulaisiamme ovat itämeren suomalaiseen kieliryhmään kuuluvat kielet kuten viron, karjalan ja vepsän kieli. Suurin osa Venäjällä asuvista kielisukulaisistamme löytyy kuitenkin kauempaa Siperiasta. Näiden kaukaisempien Ural-vuoriston länsipuolella Luoteis-, Länsi- ja Etelä-Siperiassa ja Volga-joen varrella asuvien kansojen kieliä ja kulttuuria tutki kenttämatkoillaan Matias Aleksanteri Castrén jo 1800-luvun puolella.

Viimeisten reilun kahdenkymmenen vuoden aikana suomalais-ugrilaista yhteistyöstä on kehitetty aktiivisesti niin kansalaisyhteiskunnan toimesta kuin valtiovallankin taholta. Perestroikan kaudella järjestettiin vuonna 1989 suomalais-ugrilainen kirjallisuuskonferenssi Marian tasavallan pääkaupungissa Joškar-Olassa ja siihen osallistui edustajia myös Suomesta, Unkarista ja Virosta. Konferenssiin osallistuneiden suomalaisten aloitteesta perustettiin vuonna 1990 Matias Aleksanteri Castrénin nimeä kantava yhdistys, joka otti tehtäväkseen tukea Neuvostoliiton, nykyisin Venäjän, alueella asuvien kielisukulaisten omakielistä kulttuuria.

Valtiovallan panos suomalais-ugrilaisen yhteistyön edistämiseen perustuu vuonna 1992 solmittuihin Suomen ja Venäjän välisiin sopimuksiin suhteiden perusteista ja yhteistyöstä kulttuurin, opetuksen ja tieteen alalla. Pian sopimusten solmimisen jälkeen opetusministeriö valmisti Suomen eduskunnan aloitteesta toimenpideohjelman Venäjän suomensukuisten

kansojen ja niiden kulttuurien tukemiseksi. Toimenpideohjelma valmistui vuonna 1993. Ohjelma tunnetaan paremmin Suomen sukukansaohjelmana, jota ryhdyttiin toteuttamaan vuonna 1994. Opetusministeriö on tukenut Sukukansaohjelman toteutusta vuositasolla noin 350 000 euron suuruisella määrärahalla ja yhteistyöhankkeiden käytännön koordinoinnista ja toteutuksesta on vastannut kansalais- ja kulttuurijärjestö M. A. Castrénin seura.

Vuonna 2005 tehdyssä arvioinnissa sukukansaohjelma todettiin toimivaksi kokonaisuudeksi, jota on tarpeellista jatkaa ja kehittää niin kansallisessa kuin EU:n viitekehyksessä. Selvityksessä pidettiin tärkeänä kehittää ohjelman puitteissa seuraavia asiakokonaisuuksia: 1. toimintamuotojen arviointia ja niiden suuntaamista erityisesti vähemmistökielten ja -kulttuurien tietoiseen tukemiseen ja kehittämisen vahvistamiseen Venäjällä; 2. suomalais-ugrilaiden kansojen oma-aloitteisuuden ja omista lähtökohdista tapahtuvan ongelmaratkaisun painottamista; 3. vähemmistöpolitiikan kehittämistä ja kansainvälistä yhteistyötä; 4. uusien kontaktien hakemista suomalais-ugrilaisilta alueilta; 5. uudenlaisten yhteistyöpartnereiden ja uusien toimintamuotojen kokeilua ja 6. ulkopuolisen rahoituksen hankkimista eri lähteistä uusien toimintamuotojen tueksi.

Viimeisten kuudentoista vuoden aikana sukukansaohjelman piirissä on toteutettu määrätietoisesti projekteja, jotka ovat liittyneet kansallisten kielten opetukseen, kirjoittajakoulutukseen, julkaisu- ja käännöstoimintaan, humanistiseen jatkokoulutukseen Suomessa ja suomen kielen opetukseen Venäjällä, museoalan yhteistyöhön, kirjastoalan yhteistyöhön ja tietopalveluun, sähköisen viestinnän kehittämiseen ja kansalliskielisten lehtien tukitilauksiin ja laitehankintoihin sekä kulttuurivaihtoon ja tietopalveluun suomalaisille. Vuosien 1998 - 2008 välisenä aikana M. A. Castrénin seura on toteuttanut Venäjän suomalais-ugrilaisilla alueilla yhteensä 417 yhteistyöhanketta. Sukukansaohjelman tuella muut toimijat ovat toteuttaneet yhteensä 55 suomalais-ugrilaisista yhteistyöhanketta. Monipuolisen projektiyhteistyön avulla on voitu konkreettisesti edistää Venäjän suomalais-ugrilaiden kansojen keskuudesta nousseita aloitteita sekä vahvistaa suomalais-ugrilaisuuteen perustuvaa kulttuurista identiteettiä. M. A. Castrénin seuran journalistipalkintojen avulla on korostettu omakielisen kulttuurin arvostusta kansallisesti ja kansainvälisesti. Suomessa tietoisuutta suomalais-ugrilaisista kansoista on edistetty järjestämällä vuosittain eri suomalais-ugrilaisiin kieliin ja kulttuuriin liittyvistä teemoista Sukukansapäivät vuodesta 1994 lähtien.

Sukukansaohjelman hallinnoinnin lisäksi opetusministeriö kehittää yhteistyötä venäläisten kansallisuusasioita hoitavien ja Venäjän alueiden kulttuuriyhteistyötä kehittävien keskus- ja alueviranomaisten kanssa. Venäjällä suomalais-ugrilaiden alkuperäiskansojen ja kansallisten vähemmistöjen asioita hoidetaan useamman eri viranomaistahon toimesta. Venäjän

aluekehitysministeriössä tehdään lainvalmistelutyötä liittyen mm. alkuperäiskansojen omia maita koskeviin oikeuksiin sekä koordinoidaan valtakunnallisen kehittämisohjelman valmistelutyötä, johon osallistuvat eri sektoriministeriöt mm. kulttuuriministeriö. Myös Venäjän presidentinhallinto on kiinnittänyt huomiota suomalais-ugrilaisuuden tukemiseen ja kehittämiseen Venäjällä. Vuonna 2007 toimintansa aloitti kaksi suomalais-ugrilaista kulttuurikeskusta: Venäjän Federaation suomalais-ugrilainen keskus Komin pääkaupungissa Syktyvkarissa ja Volgan alueen suomalais-ugrilainen keskus Saranskissa. Molempien keskusten toiminta tähtää suomalais-ugrilaiden kielten ja kulttuurien tukemiseen ja kehittämiseen kansallisesti sekä kansainvälisten verkostojen ja projektien avulla. Suomen tasavallan presidentti Tarja Halonen tapasi Venäjän presidentti Putinin ja Unkarin pääministerin Ferenc Gyurcsánin Mordvan tasavallan pääkaupungissa Saranskissa heinäkuussa 2007. Seuraavana vuonna Suomen, Unkarin, Venäjän ja Viron presidentit tapasivat Suomalais-ugrilaiden kansojen V maailmankongressissa Hanty-Mansijskin autonomisessa piirikunnan pääkaupungissa Hanty-Mansijskissa kesällä 2008. Presidenttien ja pääministerin osallistuminen tapahtumiin on katsottu olevan vahva merkki poliittisesta ja moraalisesta tuesta suomalais-ugrilaiselle liikkeelle, jossa korostetaan suvaitsevaisuutta ja etnisen vuorovaikutuksen sekä kulttuurien moninaisuuden tärkeyttä. Presidenttien tuen on nähty olevan erityisen tärkeää monikielisyydelle ja pienten kielten säilymiselle.

Pohjoisen ulottuvuuden politiikka sekä EU:n ja Venäjän välinen yhteistyö kulttuurisektorilla

Suomi on ajanut koko EU-jäsenyytensä ajan aktiivisesti politiikkaa, jossa Euroopan pohjoiset alueet ja niiden kehitystarpeet tulisivat huomioiduiksi Euroopan unionissa. Tämän lisäksi Suomea on kiinnostanut Venäjän kanssa tehtävän kahdenvälisen yhteistyön lisäksi EU:n ja Venäjän välisen yhteistyön kehittäminen. EU:ssa Suomelle on tarjottu historiaan ja naapuruuteen perustuvaa Venäjä-asiantuntijamaan roolia, mikä on mahdollistanut myös tärkeänä pidettyjen näkökulmien ja aloitteiden tuomista EU:n piiriin. Pohjoista ulottuvuutta toteutettiin alkuun Euroopan unionin ulkosuhdepolitiikkana suhteessa Venäjään, jolloin Venäjästä muodostui toimenpideohjelmien kohde, jolloin todellista kumppanuussuhdetta ei päässyt syntymään. Asian korjaamiseksi osana Suomen toisen EU-puheenjohtajuuden valmistelua käynnistettiin myös pohjoisen ulottuvuuden politiikan tietoinen ja aktiivinen uudistaminen. Tämän työn tuloksena EU:n, Venäjä, Norjan ja Islannin päämiehet kokoontuivat Suomeen marraskuussa 2006 ja sopivat yhteistyön uusista perusteista, jotka on kirjattu uudistuneen pohjoisen

ulottuvuuden politiikan julistukseen ja kehysasiakirjaan. Uudistuksen tärkeimpinä tuloksina voidaan pitää sitä, että vuoden 2007 alusta pohjoisen ulottuvuuden politiikkaa kehitetään EU:n, Venäjän, Norjan ja Islannin tasavertaisen kumppanuuden pohjalta. Lisäksi sovittiin, että toimialakohtaisiin kumppanuuksiin perustuvaa yhteistyömallia kehitetään edelleen, koska se perustuu konkreettisiin yhteistyötavoitteisiin ja hankkeisiin, joiden toteutusmallista ja rahoituksesta sovitaan yhteisesti. Aiemmilla vuosilta ympäristökumppanuudesta sekä sosiaali- ja terveystumppanuudesta oli saatu rohkaisevaa kokemusta siitä, että kumppanuusmalli on paras tapa hoitaa Pohjois-Euroopan alueelle yhteisesti tärkeitä asioita. Vuoden 2009 aikana on tehty päätökset kahdesta uudesta kumppanuudesta - liikenne- ja logistiikkakumppanuudesta sekä kulttuurikumppanuuden perustamisesta.

Kulttuurisektorilla Suomen toinen EU-puheenjohtajuus tarjosi mahdollisuuden käynnistää EU:n ja Venäjän välisen kulttuuriyhteistyön johdonmukaisen kehittämisen. Tavoitteena on yhteisen kulttuurialan toimintaohjelman laatiminen. Ensimmäinen EU:n ja Venäjän välinen asiantuntijoiden kokous järjestettiin Kajaanissa syksyllä 2006. Kokouksessa päädyttiin suosittelemaan EU:n ja Venäjän välisen kulttuurin alan työryhmän perustamista, joka ryhtyisi laatimaan yhteistä toimintaohjelmaa. Onnistuneesta asiantuntijakokouksesta käynnistynyttä työtä alettiin kutsua Kajaani-prosessiksi. Kajaani-prosessin kaksi näkyvintä saavutusta ovat lokakuussa 2007 Lissabonissa Portugalin EU-puheenjohtajuuskaudella järjestetty ensimmäinen kulttuuri-ministereiden pysyvä kumppanuusneuvosto. Toinen tärkeä tavoite toteutui joulukuussa 2009 kun Venäjän kulttuuriministeriö järjesti EU:n ja Venäjän kulttuuri-toimijoiden välisen konferenssin Moskovassa. Konferenssin järjestämisestä oli sovittu kulttuuriministereiden pysyvässä kumppanuusneuvostossa ja sen tärkeimpänä tehtävänä oli verkottaa EU:n ja Venäjän kulttuurisektorin toimijoita, edistää projektiyhteistyön aloittamista sekä välittää kentän toiveita ja tarpeita EU:n ja Venäjän toimintaohjelman laadintaa varten. Toimintaohjelman laadinta jatkuu EU:n ja Venäjän yhteisessä työryhmässä.

Euroopan unionin hanketuen avulla on edistetty jo muutaman vuoden ajan konkreettista kulttuurisektorin toimijoiden välistä yhteistyötä. Suomen Teatterin tiedotuskeskuksen "Seeds of Imagination" -hanke sai vuonna 2008 EU:n IBPP -ohjelmasta (Institution Building Partnership Programme /Support to EU-Russia Cultural Cooperative Initiatives) tukea noin 300.000 euroa. Hankkeen avulla Teatterin tiedotuskeskus rakentaa ja vahvistaa teatterikentän yhteistyötä Venäjän ja Suomen välillä.

Pohjoisen ulottuvuuden kulttuurisektorin kumppanuuden valmistelu käynnistyi EU:ssa osana Kajaani-prosessia ja sitä on valmisteltu yhteispohjoismaisesti vuosina 2007 ja 2008. Valmistelua on tehty alusta asti yhteistyössä Venäjän kanssa. Pohjoismaiden ministerineuvos-

to on tarjonnut valmistelutyölle tärkeää taloudellista ja teknisen sihteeristön tukea sekä raportoinut työn tuloksista pohjoisen ulottuvuuden koordinaatiosta vastaaville ulkoministereistä ja korkeista virkamiehistä koostuville yhteistyöelimille. Pohjoisen ulottuvuuden ulkoministerikokouksessa Pietarissa lokakuussa 2008 todettiin, että kulttuurisektori tarjoaa alueelle merkittävän mahdollisuuden yhteistyön kehittämiseksi. Ulkoministerit päättivät asettaa Ad hoc -asiantuntijaryhmän selvittämään kulttuurikumppanuuden toivottavuutta ja toteutettavuutta pohjoisen ulottuvuuden alueella.

Osana asiantuntijaryhmän selvitystyötä järjestettiin pohjoisen ulottuvuuden kulttuurikumppanuutta valmistellut foorumi 11.-12.9.2009 Helsingissä. Foorumi tuki pohjoisen ulottuvuuden asiantuntijaryhmän suosituksia perustaa kulttuurikumppanuus tukemaan erityisesti luovien alojen toimintaedellytysten parantamista ja kulttuuriyhteistyön kehittämistä pohjoisen ulottuvuuden alueella. Pohjoisen ulottuvuuden korkeiden virkamiesten kokous päätti neljän kumppanuuden perustamisesta 12.11.2009 Tukholmassa Ruotsin EU-puheenjohtajuuskaudella. Asiantuntijoiden mukaan kulttuurikumppanuudella tulisi edistää pohjoisen ulottuvuuden alueen kulttuuripalveluja ja niiden saatavuuden kehittymistä, alueen kansainvälistä kiinnostavuutta ja sen myötä kulttuurisektorin taloudellista vaikuttavuutta ja globaalia kilpailukykyä. Kulttuurikumppanuuden toiminnallista mallia asetettiin valmistelemaan pohjoisen ulottuvuuden partnereista muodostuva työryhmä, jonka tulee esitellä ehdotuksensa kulttuurikumppanuuden toimintamalliksi pohjoisen ulottuvuuden ministerikokoukselle syksyllä 2010.

Kulttuurikumppanuudella halutaan nostaa taiteen ja kulttuurin näkyvyyttä ja painoarvoa kansainvälisessä politiikassa. Tähän tavoitteeseen voidaan päästä vahvistamalla kulttuurisektorin luovan talouden perustaa ja tukemalla taloudellista vaikuttavuutta omaavien hankkeiden syntymistä. Näin kulttuurikumppanuus palvelisi pohjoisen ulottuvuuden alueen kulttuuri- ja elinkeinopoliittisia tavoitteita. Kulttuurikumppanuuden tavoitteena on lisäksi vastata globalisaation haasteisiin ja parantaa pohjoisen alueemme kilpailukykyä ja vetovoimaa kansainvälisesti.

Kulttuurikumppanuuden toteutuksessa potentiaalisia kehittämiskohteita ovat mm.: eri taiteen ja kulttuurin alojen palvelutuotteiden ja konseptien kehittäminen; kuvataidemarkkinoiden liiketalousperustan vahvistaminen kansainvälisille markkinoille pääsemiseksi (galleriatoiminta, kuvataidemessut, huutokauppatoiminta); musiikkialan liiketoiminnan edistäminen uuden-muotoisella tuotanto-, konserttitoiminta- ja levitysyhteistyöllä; elokuva-alan palvelurakenteen kehittäminen. Pohjoisen ulottuvuuden alueen kehittämisen näkökulmasta kiinnostavia kumppanuushankkeita voisivat olla suuret, liiketaloudellisia näköaloja omaavat hankkeet, joille voidaan hakea paitsi julkista myös markkinarahoitusta. Kulttuurikumppanu-

della tulisi tähdätä pohjoisen ulottuvuuden alueella korkeatasoiseen taide- ja kulttuurituotantoon sekä kulttuuri-palveluihin. Kulttuurikumppanuuden avulla on tärkeää kehittää kulttuurisektorin osaamiseen ja innovointiin sekä korkeatasoisen taiteen vientiin perustuvaa toimintaa, jolloin tavoitteena on menestyminen myös kansainvälisillä markkinoilla. Sitä kautta luovan talouden kulttuurihankkeilla on mahdollisuus menestyä myös taloudellisesti ja kasvattaa alueensa kansantaloutta sekä kilpailukykyä.

Kumppanuuden käytännön toteutuksen edistämiseksi Suomessa opetusministeriön alainen virasto Venäjän ja Itä-Euroopan Instituutti on käynnistänyt vuonna 2009 yhteistyössä Venäjän federaation kulttuuriministeriön ja eri Luoteis-Venäjän alueella toimivien kulttuuri-organisaatioiden kanssa Luova kompassi -lähialueyhteistyöhankkeen. Hankkeen tavoitteena on edistää suomalais-venäläisenä yhteistyönä pohjoisen ulottuvuuden kulttuurikumppanuuden toteutumista.

Tärkeitä monenvälistä yhteistyötä edistäviä organisaatioita, joiden panos kulttuurikumppanuudelle on tärkeä, ovat Pohjoismaiden ministerineuvosto, Barentsin euroarktinen neuvosto, Arktinen neuvosto sekä Itämeren valtioiden neuvosto. Näiden pohjoisten alueellisten neuvostojen taide- ja kulttuurisektorin verkostot sekä toimintaohjelmat ovat tärkeässä roolissa kehitettäessä koko pohjoisen ulottuvuuden alueen kulttuurisen ja luovan talouden toimintaympäristöä.

Kulttuurisektorin kehitys ja yhteistyön näköalat vuonna 2030

Venäjän kanssa tehtävän kulttuuriyhteistyön luonne ja sen edellytykset ovat muuttuneet merkittävästi viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana. Venäjän yhteiskunnallinen muutos on tehnyt yhteistyöstä avoimempaa ja tavoitteellisempaa. 1990-luvulla erityisiä haasteita aiheuttanut yhteistyön heikko rahoituspohja vahvistui vähitellen ja tultaessa 2000-luvulla se salli yhteisesti tärkeiksi määriteltyjen tavoitteiden eteen työskentelyn tasavertaisen kumppanuuden pohjalta. Ennen vuoden 2008 talouskriisiä Venäjä piti yhä enenevässä määrin tärkeänä tasavertaisen kumppanuuden toteutumista niin kahdenvälisessä kuin monenkeskisessä yhteistyössä myös toiminnan rahoituksen osalta. Tasavertaisesta kumppanuudesta yhteistyön lähtökohdana ei talouskriisinkään aikana ole luovuttu, mutta hankekohtaisen rahoituksen suunnitelmiin mukaisesta toteuttamisesta on joissakin yksittäisissä projekteissa jouduttu tinkimään vuonna 2010.

Yhteiskunnallinen kehitys ja suhdanteet tuovat paljon uusia mahdollisuuksia, tavoitteita ja haasteita myös tulevana vuosikymmeninä, kulttuurisektori tulee todennäköisesti olemaan

uudella tavalla avainasemassa kun luovien alojen potentiaali tunnistetaan kansantaloudellisen kehityksen voimatekijäksi mm. elämystalouden ja kestävästä kehitystä tukevien kulttuuripalvelujen tuottajana.

Muutosten suuntaa ja kehitymisvauhtia voi olla vaikea ennakoida kahdenkymmenen vuoden päähän, mutta jos tarkastelee menneitä kahtakymmentä vuotta voidaan ainakin kulttuurin hallinnonalan näkökulmasta todeta, että pitkäjänteisellä yhteistyöllä on suuri merkitys yhteistyön ja kulttuurisen vuorovaikutuksen kehittämisessä. Yhteistyöprojektien kehittäminen ja toteutus vaatii paljon henkisiä ja aineellisia voimavaroja. Lisäksi onnistuneen yhteistyön taustalla on aina toimivat ja luottamukselliset kumppanuussuhteet. Niiden luominen edellyttää pitkänaikavälin sitoutunutta ja tavoitteellista yhteistyötä. Toimintaympäristössä tapahtuvista muutoksista huolimatta panostaminen pitkäjänteiseen yhteistyöhön on paras sijoitus yhteistyön kehittämiseen myös tulevaisuudessa.

Pienen maan näkökulmasta on tärkeää määritellä omat hallinnonalakohtaiset strategiset painopisteet ja toimintalinjaukset, jolloin voi parhaiten edistää tavoitteitaan monenvälisten organisaatioiden ja omaa kansainvälistä painoarvoaan isompien yhteistyökumppanimaiden kuten Venäjän kanssa. Vahva asiantuntemus ja aktiivinen rooli mahdollistavat strategisesti tärkeiden kokonaisuuksien kehittämisen. Monenkeskisen kulttuuriyhteistyön näkökulmasta tällaisia pitkän linjan yhteistyöaloitteita, joita Suomi on aktiivisesti ollut käynnistämässä, ovat olleet EU:n ja Venäjän välisen yhteistyön kehittäminen ja kulttuurikumppanuuden perustaminen osana uudistunutta pohjoisen ulottuvuuden politiikkaa.

Kahdenvälisessä yhteistyössä kulttuurihallintojen vilkas vuorovaikutus ja toimijoiden välinen suora yhteistyö sekä toimijoiden ja kulttuuriesineiden liikkuvuus ovat tulevaisuuden keskeisiä toimintakokonaisuuksia, joita tulee pitkäjänteisesti kehittää. Tätä ajatellen toimiva ja kehityskelpoinen yhteistyömalli on Suomalais-venäläinen kulttuurifoorumitoiminta ja kulttuuriministeriöiden välisen taiteen ja kulttuurin alan sopimuksen toteutus. Lisäksi on tärkeää kehittää lainsäädäntöä, joka poistaa rajat ylittävän liikkuvuuden esteitä niin kulttuuritoimijoiden kuin taide-esineiden osalta.

Tulevat vuosikymmenet ovat myös ratkaisevan tärkeitä sen osalta miten Venäjän monikansallinen federaatio, jossa asuu noin 160 kansaa ja kansallisuutta onnistuu säilyttämään kulttuurisen moninaisuutensa sekä yli 100 eri kieltä puhuvat vähemmistöryhmänsä elinvoimisine sekä omaa kieltään ja kulttuuriaan kehittävinä ja arvostavina yhteisöinä. Nämä kulttuurista diversiteettiä koskevat haasteet ovat maailmanlaajuisia. Arvion mukaan maailmassa puhutaan tällä hetkellä noin 5000–6000 eri kieltä. Maapalloistuminen on lyhentänyt välimatkoja ja madaltanut kulttuurien välisiä raja-aitoja. Kulttuurien monimuotoisuuden ytimessä on kui-

tenkin ajatus siitä, että jokainen kieli heijastaa ainutlaatuista näkemystä maailmasta ja kulttuurista sekä antaa käsityksen siitä, miten kukin puhujayhteisö jäsentää oman ja ulkopuolisen maailmansa. Kun kieli kuolee, katoaa korvaamaton osa tietoa ja ymmärtämystä ihmisen ajattelusta ja sopeutumisesta ympäristöönsä. Viimeisten 300 vuoden aikana on kielten häviäminen lisääntynyt huomattavasti ja johtanut siihen, että puhutuista kielistä noin 3000 luetaan uhanalaisiin kieliin. Tämän kehityksen tiedostaminen ja pitkäjänteinen yhteistyö kulttuurisen monimuotoisuuden säilyttämiseksi on yksi tulevien vuosikymmenien tärkeistä kysymyksistä niin kahdenvälisessä kuin monenkeskisessä yhteistyössä.

Vahvan perustan Suomen ja Venäjän väliselle suomalais-ugrilaiselle kulttuuriyhteistyölle tulevina vuosina tarjoaa opetus- ja kulttuuriministeriön hallinnonalan Suomen sukukansaohjelman toimeenpano, jolla tuetaan ja kehitetään Venäjällä asuvien suomalais-ugrilaisten kansojen kansallisia kieliä ja kulttuureja sekä näitä kieliä puhuvien kansojen keskinäistä vuorovaikutusta. Kansainvälisellä tasolla tärkeä suomalais-ugrilaiset kansojen keskustelu- ja vaikuttamisfoorumi on Suomalais-ugrilaisten kansojen maailmankongressi. Maailmankongressin koordinaatiosta vastaavan suomalais-ugrilaisten kansojen konsultaatiokomitean päämaja toimii Suomessa.

7. Näköharhoja naapurista

*Susanna Niinivaara*¹⁰⁸

Minkä tahansa asian ymmärtämistä vaikeuttaa se, jos on jo etukäteen päättänyt, mitä mieltä on. Muutosta ei huomaa, jos on jo valmiiksi vakuuttunut siitä, ettei mitään muutosta ole eikä tule. Tämän vuoksi suomalainen keskustelu Venäjästä ontuu – ei aina, mutta usein. Venäjä muuttuu nopeammin kuin suomalaisten käsitykset itänaapuristaan.

Suomalaista keskustelua Venäjästä ja Suomen suhteesta Venäjään vaivaavat näköharhat, jotka edesauttavat näkemään Venäjän vain osittain. Tässä harhoista viisi.

1. Näköharha: Venäjä on Neuvostoliitto

Työskentelin Helsingin Sanomien Moskovan-kirjeenvaihtajana 2006 – 2009. Työrupeamani aluksi olin tehnyt itselleni listan aiheista, joita halusin ensimmäisen puolen vuoden aikana käsitellä. Yksi niistä oli venäläinen, erityisesti moskovalainen, keskiluokka: miten he elävät ja työskentelevät, mitä he tienaaavat ja kuluttavat, ja niin edelleen. Ajatukseni oli, että viestimissä esiintyvä Venäjä kaipasi arkistamista. Vaikka hieman rautalankaväännöllä sen selittämistä, että Venäjä on muutakin kuin tummapukuisten miesten politikointia.

Ja keskiluokasta juttuja teinkin.

Samaan aikaan Suomessa, myös edustamassani sanomalehdessä, jaksettiin ihmetellä ja hie-
man oudoksuen katsoa Suomeen tulevia venäläisturisteja. Tähän tapaan: Mistä ne ovat saaneet rahat? Tulevat tietysti rahat kun siellä Venäjällä ei ole mitään ostettavaa? Erityisen ihmeelliseltä tuntui venäläisten näkyminen Stockmannin tavaratalossa.” Joskus siellä Stockalla ei enää tajua missä maassa oikein on, kun siellä puhutaan niin paljon venäjää”, sain kuulla Suomessa uuden vuoden aikaan poiketessani.

Oikaisin minkä taisin: venäläiset käyvät työssä, säästävät rahoja ja tekevät lomamatkan – esimerkiksi Suomeen. Matkailu on keskiluokan globaalia huvittelua. Helsingin Stockmannin alennusmyynnit ovat moskovalaiselle halpaa huvia Moskovan hintoihin verrattuna. Sen tiesi kertoa moskovalainen kampaajanikin. Mutta kun antautuu näköharhan vietäväksi ja ajattelee Venäjän Neuvostoliitoksi, venäläisturisti Helsingissä näyttää eksoottiselta. Me kaikkihan tiedämme, että Neuvostoliitossa ei ollut millä eikä mitä ostella.

¹⁰⁸ Susanna Niinivaara on toimittaja (toimi viimeksi Moskovan kirjeenvaihtajana).

Venäjä on Neuvostoliitto eli muuttumaton -harha tulee ilmi myös silloin, kuin puhutaan Venäjän demokratian tilasta. Venäjää yhtäältä vaaditaan suit sit muuttumaan toimivaksi (eli mielellään Suomen kaltaiseksi) demokratiaksi ja toisaalta samaan aikaan sanotaan, ettei se ole mahdollista. Päädytään kehäpäätelmään: Venäjä ei voi koskaan olla demokratia, sillä se ei koskaan ole ollut demokratia. Todistelulle etsitään tukea historiasta ja kansanluonteesta. Pahimmillaan kehäpäätelmä voi johtaa siihen, että kansanvallan tappamisesta etsitään merkkejä niin kiivaasti, että huomaamatta jää milloin kansanvalta hengittää.

2. Näköharha: Venäjä on monoliitti

Ja tämä näköharha sopii hyvin jatkoksi ensimmäiseen. Venäjä nähdään tiukasti, keskusjohdettuna möhkäleenä, missä kaikki tekevät niin kuin presidentti käskää. Ja presidentti käskää jonkun suuren, hamaan tulevaisuuteen suunnatun tarkan suunnitelman pohjalta. Venäjällä on vain yksi mieli, ja näin poliittisen johdon mielipiteistä tulee koko kansan näkemys. (Pientä variaatiota teemaan saa miettimällä, että käskeekö presidentti vai pääministeri vai molemmat yhdessä. Ja koska alkaa valtaustaistelu). Tämän tulkinnan juu on siinä, että varsinkin jälkeinpäin tulkittuna kaikki saadaan sopimaan ”suureen suunnitelmaan”.

Suurta suunnitelmaa noudatti ensimmäisen varapääministeri **Dmitri Medvedevin** valinta presidenttiehdokkaaksi joulukuussa 2007 ja sittemmin presidentiksi. Todellisessa maailmassa Medvedevin valinta ehdokkaaksi varmistui vasta myöhään syksyllä 2007, muita vaihtoehtoja oli tarjolla pitkään.

Ja Georgian sotaan elokuussa Venäjä tietenkin lähti taskussaan tarkka ennakkosuunnitelma, missä loppupuoella sanottiin: tunnusta Etelä-Ossetian ja Abhasian itsenäisyydet. Todellisessa maailmassa sotaan ja sen yhä jatkuvaan jälkihoitoon mahtui Venäjän poliittisessa johdossa erilaisia näkemyksiä ja vauhdissa tehtyjä ratkaisuja. Alueiden itsenäiseksi julistaminen tuskin oli Venäjän tavoitteena ennen sotaa – eikä päätöstä kaikkialla Venäjän poliittisessa eliitissä varauksetta tuettu.

3. Näköharha: Venäjällä ei ole oppositiota

Kun Venäjä kerran on Neuvostoliitto ja kovalla kurilla keskusjohdettu yhden mielen valtio, niin eihän siellä mitään oppositiota ole. Jossain vaiheessa aloin vastata Venäjällä ei ole oppositiota -väitteen esittäjille kysymyksellä: keitä sitten käyn haastattelemassa, kun teen kirjoituksia Venäjän oppositiosta?

Venäjällä on useita erilaisia oppositioryhmiä. Jotkut ovat puolueita, joilla on edustajia duumassa kuten Venäjän kommunistipuolue. On Jablokon kaltaisia puolueita, joilla ei ole edustajia duumassa. Ja sitten on lukuisa joukko erilaisia puolueiksi järjestäytymättömiä ryhmiä, jotka edustavat oppositiota suhteessa nykyisiin vallanpitäjiin ja ennen kaikkea valtapuolue Yhtenäiseen Venäjään.

Joskus nämä oppositioryhmät työskentelevät yhdessä, joskus erikseen ja joskus osittain yhdessä. Varsinkin puolueisiin järjestäytymättömästä oppositiosta on vaikea sanoa, paljonko sillä on kannattajia. Virallisia jäsenrekistereitä ei ole ja katumielenosoituksiin osallistuvien määrä kertoo tuesta vain osittain. Luvattomissa mielenosoituksissa pidätetyksi joutumisen riski on niin suuri, että vaatii rohkeutta mennä paikalle. Pidätetyksi tulemisen pelossa paikalla on aina myös sivusta seuraajia, jotka eivät huuda iskulauseita, mutta kysyttäessä kertovat kannattavansa mielenosoittajia.

Tolkullista olisi uskoa, että oppositiota eli poliittista erimielisyyttä, Venäjällä on.

Sen *vallan* mittaaminen onkin sitten vielä vaikeampaa kuin kannatuksen. Venäjällä oppositiolla ei ole samanlaista valtaa kuin vaikkapa demareilla tätä kirjoitettaessa Suomessa. Mutta emmekä nyt niin hupsuja ole, että vertaisimme suoraan Suomen poliittista järjestelmää Venäjän järjestelmään – siitä huolimatta, että molemmat valtiot kutsuvat itseään demokratioiksi.

Sekalaisten oppositioporukoiden kuittaaminen täysin vallattomaksi sakiksi on joka tapauksessa analyysi, joka menee täysin metsään. Oppositioryhmien valta paljastuu muun muassa katsomalla Venäjän nykyisten vallanpitäjien reagointia katumielenosoituksiin. Moskovassa mielenosoituksille saa lupia vaikeasti ja laittomat kokoontumiset tukahdutetaan ylivoimaisella poliisien ja turvallisuusjoukkojen voimalla. Venäjällä vallanpitäjät pelkäävät kansanjoukkoja kaduilla niiden arvaamattomuuden vuoksi. Taustalla kummittelee esimerkiksi Ukrainan oranssi vallankumous, missä katumielenosoitukset osoittautuivat vahvaksi muutosvoimaksi.

Kun ihmiset rohkenevat avoimesti osoittamaan erimielisyytensä, se mahdollistaa uusien, yllättävienkin joukkojen yhteenliittymiset. Tämä nähtiin keväällä 2009 Moskovasta katsottuna kaukana Vladivostokissa, missä katumielenosoituksissa liittyivät yhteen autojen tuontitullien nostosta suivaantuneet autokauppiaat, Yhtenäistä Venäjää vastustavat demokratiaa vaativat ryhmät ja armeijauudistukseen tyytymättömät sotaveteraanit. Paikallinen poliisi ei ollut innokas mielenilmausten tukahduttamiseen ja siksi paikalle lennätettiin varmuuden vuoksi mellakkapoliiseja Moskovasta.

Kaliningradissa helmikuussa 2010 jopa 10 000 ihmistä lähti kaduille osoittamaan mieltä vallanpitäjiä vastaan. Mukana oli jälleen autojentuontitulleista suivaantuneita autokauppiaita mutta myös talouskriisin vuoksi työnsä menettäneitä ja radikaaleja nykyvallanpitäjiä vastustavia ryhmiä.

4. Näköharha: Venäjä on olemassa vain suhteessa Suomeen.

Venäjän uskotaan tekevän päätöksiä erityisesti Suomea silmällä pitäen. Venäjän päätösten taustalla nähdään paitsi julkilausuttu myös erityinen julkilausumaton Suomi-agenda.

Esimerkiksi Venäjän raakapuulle asettamia vientitulleja selitettiin viestimissä Suomen metsätalouden edustajia kuunnellen erityisesti Suomen kiusaksi tehdyksi päätökseksi. Tosiasiassa Venäjän huolena oli erityisesti Kiina, minne puuta menee sekä laillisesti että laittomasti. Venäjä halusi vientitulleilla edesauttaa sitä, että puuta jatkojalostettaisiin Venäjällä eikä kierrätettäisi Kiinan kautta huonekaluksi jalostettuna takaisin Venäjälle.

5. Näköharha: kylmä sota ei kuollutkaan

Kylmä sota päättyi mutta ruumis ei pysy haudassa. Maailmaa on kiusaus hahmottaa yhä vanhojen rintamalinjojen mukaan. Tähän kompastuvan mukaan yhtä aikaa ei voi arvostella sekä Yhdysvaltain että Venäjän politiikkaa. Pitää valita puoli ja pysyä siinä.

Kylmän sodan aave vaivaa erityisesti keskustelua turvallisuuspolitiikasta ja Suomen suhteesta sotilasliitto Natoon. Kun keskustelu Suomen mahdollisesta Nato-jäsenyydestä taas eduskuntavaalien lähestyessä vilkastuu, kylmän sodan kummitus harhailee entistä innokkaammin.

Lopuksi

Jos kerran katsetta Venäjään vaivaavat näin monet (ja tässä tosiaan mainittiin vain muutamia!) harhat, niin mikä maa Venäjä lopulta sitten on?

Venäjän juju on siinä, että se on monta asiaa yhtä aikaa. Venäjällä on meneillään useita yhtäaikaista, eri suuntiin kiskovia tapahtumia, joista on vaikeaa, ellei lähes mahdotonta nostaa yhtä kaikkia muita määrääväksi johtotähdiksi. Venäjä on siirtymätalous ja siirtymädemokratia, ja sellaisessa muutosten tilassa se pysyy vielä vuosia, ehkä vuosikymmeniä. (Ajatusleikkinä voi miettiä vertailun vuoksi suomalaista demokratiaa 1970-luvulla.)

Yksi kiinnostavimmista aiheista Venäjän tulevaisuuden kannalta on seurata sitä, mihin suuntaan kehittyi niin kansan kuin vallanpitäjien suhde erimielisyyteen. Nähdäänkö erimielisyys yhteiskunnallisia innovaatioita mahdollistavana voimavarana vai vakauden horjuttajana. Erimielisyys Venäjällä vallitsee ainakin siitä, miten kysymykseen vastataan.

8. Venäjän valinta: Modernisaatio vai stabilisaatio?

*Antero Eerola*¹⁰⁹

*”Kommunismi on yhtä kuin neuvostovalta plus koko maan sähköistäminen.” –
V.I. Lenin*

*”Neuvostovalta on siis yhtä kuin kommunismi miinus sähköistäminen” –
Vanha venäläinen sanonta.*

”Modernisaatio on yhtä kuin markkinatalous plus innovaatiot. Onko venäläinen markkinatalous siis yhtä kuin modernisaatio ilman innovaatioita?” – Uusi venäläinen sanonta.

Venäjän historiaan ovat aina painaneet erityisen syvän jälkensä suuret uudistajat.

Venäjällä maan historian jättiläishahmoina pidetään sellaisiakin hallitsijoita kuin **Iivana Julma, Pietari Suuri, Lenin** ja viimein **Stalin**, vaikka niin sanotussa lännessä heillä kaikilla on vähintäänkin ristiriitainen maine. Varsinkin Lenin ja erityisesti Stalin onkin demonisoitu Venäjän ulkopuolella inhimillisen pahuuden ja silmittömän terrorin ruumiillistumiksi – ainakin jälkimmäisen kohdalla tietysti oikein perustein. Silti näitä hahmoja pidetään Venäjällä kansakunnan keskeisinä rakentajina, jotka kaikki omassa ajassaan uudistivat perinpohjin venäläistä yhteiskuntaa. Iivana IV:n Julman muistetaan tuoneen kirjapainotaidon Venäjälle, rakentaneen satamia ja laajentaneen Venäjän ulkomaankauppaa, valloittaneen Kazanin ja Astrahanin sekä rajoittaneen pajariruhtinaiden valtaa.

Pietari Suuri puolestaan uudisti länsimaisen osaamisen avulla Venäjän armeijan, loi maasta merivallan, pakotti patavanhoillisen aateliston nykyaikaisille tavoille, järjesti verotuksen ja kirkon uusiksi, kielsi järjestetyt avioliitot sekä lopulta aloitti Venäjän edelleen eurooppalaisimman kaupungin Pietarin rakentamisen. Vaikka kummankin tsaarin läpirunnomien uudistusten inhimillinen hinta oli hirvittävä, on heidän maineensa Venäjällä yhä kohtuullisen hyvä.

Suurta arvonantoa Venäjällä nauttii yhä myös georgialainen Josif Vissariovitsh Dzhu-gasvili. Hänet nähdään Venäjän teollistajana, joka potkaisi kehittymättömän maatalousmaan uudelle vuosisadalle. Stalinin aikana maahan tuotiin valtava joukko parhaita ulkomaisia eks-

¹⁰⁹ Kirjoittaja on Yleisradion Moskovan kirjeenvaihtaja.

perttejä, joiden avulla maa teollistettiin. Teollisuustuotannon ohella maahan rakennettiin liikenneyhteyksiä, panostettiin tieteeseen, koko kansan kattavaan koulutukseen ja terveydenhoitoon. Venäläisten mielessä Stalinin suurin monumentti historiassa on silti voitto Suuressa Isänmaallisessa sodassa Natsi-Saksaa vastaan, vaikka sodan 65-vuotisjuhlissa toukokuussa 2010 hänen kuvansa pidettiin häveliäästi piilossa.

Myös suuri osa venäläisistä nuorista pitää mielipidemittausten mukaan Stalinia ”tehokkaana johtajana”, vaikka hänen hallintokauteensa liittyikin ”tiettyjä ongelmia”. Kymmenet miljoonat kuolonuhrit ovat toki esillä venäläisessä Stalin-diskurssissa, mutta enemmän jonkinlaisen taustakohinan muodossa, ikään kuin silloisten olosuhteiden välttämättömänä sivutuotteena. Erikoista on, että varsinkin Nyky-Venäjän kommunistit muistavat ylistää Stalinia kaikissa yhteyksissä, vaikka hänen valtakautensa hirvittävä terrori kohdistui erityisen julmana juuri kommunisteihin.

Stalinin asemasta kertoo se, että hän piti pitkään ensimmäistä sijaa valtiollisen televisiokanava Rossijan äänestyksessä historian suurimmasta venäläisestä. Ääntenlaskujärjestelmässä ilmeni kuitenkin ”teknisiä ongelmia”, joiden takia valinta ”jouduttiin aloittamaan alusta”. Lopullisessa kisassa hän selvisi silti kolmannelle sijalle heti keskiaikaisen suurruhtinaan **Aleksandr Nevskin** ja tsaari **Nikolai II:n** aikaisen pääministerin **Pjotr Stolypinin** jälkeen. ”Ääntenlaskuongelmien” voi tulkita heijastavan sitä, että virallinen Venäjä on sentään tuominut selväsanaisesti ja useaan otteeseen stalinismin rikokset.

Uudistajiin voi lukea myös Neuvostoliiton viimeisen presidentin **Mihail Gorbatshovin** ja uuden Venäjän ensimmäisen presidentin **Boris Jeltsinin**. Niin sanotussa lännessä he ovat aina nauttineet suurta arvostusta, sillä ensimmäinen ajoi alas neuvostoimperiumin ja veti neuvostojoukot pois Keski-Euroopasta. Jälkimmäinen taas toi maahan niin sanotun vapauden, demokratian ja markkinatalouden.

Venäjällä heidät yhdistetään suurvalta-aseman menettämiseen ja erityisesti Jeltsin 1990-luvun sekasorron vuosiin, jolloin koko yhteiskunta oli vapaassa pudotuksessa samalla, kun kansallisuusmaisuus ryöstettiin muutamien oligarkkien taskuun. Siksi kumpikin on omassa maassaan äärimmäisen epäsuosittu, jopa vihattu. Venäjällä ja niin sanotussa lännessä (joka jo ilmaisuna on epämääräinen ja ainakin vanhentunut) on siis varsin erilaiset kuvat siitä, millaiset uudistukset ja erityisesti uudistajat ovat olleet hyväksi Venäjälle.

Medvedevin monen rintaman sota

Myös Venäjän nykyinen presidentti **Dmitri Medvedev** haluaa selvästi jättää jälkensä historiaan suurena uudistajana. Medvedevin iskulause on ollut yhteiskunnan *modernisaatio*, taloudellis-poliittinen ohjelma, jonka tavoite on kiskoa Venäjä uudelle vuosituhannele, vapauttaa maa sitä pitkään vaivanneesta raaka-aineriippuvuudesta ja kehittää taloutta jatkossa innovaatioihin pohjautuen. Samalla venäläistä yhteiskuntaa pitää Medvedevin mukaan demokratisoida, tehdä loppu ”oikeudellisesta nihilismistä” ja luoda riippumattomat tuomioistuimet.

Medvedev onkin valinnut Venäjän uudistamisessa monen rintaman sodan, jossa hän haluaa mullistaa samaan aikaan maan miliisin, armeijan, poliittisen järjestelmän ja talouselämän sekä kitkeä korruption ja rauhoittaa pitkään väkivaltaa kyteneen Pohjois-Kaukasuksen tilanteen. Kaikkien uudistusten nieleminen yhtä aikaa voikin osoittautua Venäjälle mahdottomaksi.

Samalla Medvedev tekee myös pesäeroa edeltäjänsä, Venäjää johtavan tandemin takaistumella polkevaan pääministeri **Vladimir Putiniin**, jonka presidenttikausien iskulause oli *stabilisaatio*. Putinin suuri poliittinen projekti oli maan vakauttaminen 90-luvun kaaoksen ja kurjuuden vuosien jälkeen. Se tarkoitti paitsi maan ulkoisten velkojen poismaksua, valtiontalouden vakauttamista ja energiatulojen käyttöä kansalaisten elintason nostamiseen, mutta myös terrorismin vastaista sotaa Tshetsheniassa, poliittista valtaa havittelevien oligarkkien panemista ojennukseen sekä tiukkaa kuria maan poliittisessa järjestelmässä ja lehdistössä.

Siksi Venäjän tulevaisuuden avainkysymys onkin, ajautuvatko modernisaatio ja stabilisaatio yhteiskunnallisina projekteina törmäyskurssille keskenään. Jotain viitteitä tästä on jo olemassa.

Modernisaatio on meidän tiemme

Varsinaisesti Medvedev hahmotteli modernisaatioprojektin ääriviivat syyskuussa 2009 julkaisemassaan artikkelissa ”Eteenpäin Venäjä”, joka oli eräänlainen ohjelmajulistus uudelle Venäjälle. Toisaalta sen voi lukea myös hätähuudoksi taloudeltaan modernin, demokraattisen ja korruptiosta vapaan Venäjän puolesta. Mikäli lännessä ryöpytettäisiin venäläistä yhteiskuntaa yhtä rankasti, kuultaisiin Moskovasta epäilemättä syytöksiä russofobiasta.

Medvedevin mielestä Venäjän talous kantaa edelleen raskasta neuvostojärjestelmän taakkaa ja kärsii siksi ”nöyryyttävästä raaka-aineriippuvuudesta”, jonka takia Venäjä ei voi

koskaan saavuttaa eturivin paikkaa maailmantaloudessa. Venäjällä ei ole tarjota markkinoilla tuotteita, joilla olisi kysyntää. Siksi maan kilpailukyky on äärimmäisen alhainen.

Medvedevin mukaan sekä Pietari I että bolševikit yrittivät omana aikanaan modernisoida Venäjää, mutta vaikka menestys ei ollut huono, johtivat uudistukset myös ”raunioihin, nöyryytykseen ja miljoonien kanssaihminen kuolemaan”. ”Ihmiselämän suojelu ei kuulunut hallitusten erityisiin prioriteetteihin tuolloin”, Medvedev ironisoi. Hänen mukaansa Venäjän ongelma on myös korruption kulttuuri, josta se on kärsinyt jo vuosisatoja. Liike-elämä ei ole kiinnostunut uusista teknologioista ja markkinoista vaan viranomaisten lahjonnasta varmistakseen asemiaan omaisuuksien uudelleen järjestelyissä.

Tehottoman talouden ohella Venäjän ongelmia ovat puolineuvostoliittolainen yhteiskunta, hauras demokratia, negatiivinen väestökehitys ja epävakaa tilanne Kaukasuksella. Medvedev suostuu venäläisiä myös oma-aloitteisuuden, uusien ideoiden ja julkisen debatin puutteesta. Venäläiset luottavat liikaa siihen, että valtiolta ”tai joku muu” ratkaisee ongelmat.

Medvedevin mukaan Venäjällä on silti myös hyviä perinteitä, jotka auttavat sitä menestymään. Niihin kuuluvat eri kansallisuuksien ja uskontojen välinen rauhanomainen yhteiselo, sotilaallinen urhoollisuus, velvollisuudentunto ja vieraanvaraisuus. Mutta lahjonta, varastaminen, älyllinen ja henkinen laiskuus ja juoppous ovat paheita, jotka häpäisevät hyvätkin traditiot.

Presidentin mukaan Venäjän pitää nousta innovaatiotalouksien eturiviin erityisesti viidellä sektorilla. Niihin kuuluvat tehokas tuotanto, kuljetukset ja energiankäyttö. Toiseksi Venäjän pitää nostaa ydinvoimateollisuutensa laadullisesti uudelle tasolle. Samalla maan pitää olla suunnannäyttäjä informaatioteknologiassa ja olla vahvasti rakentamassa globaaleja tietoverkkoja. Lisäksi Venäjän pitää kääntää vahvuudekseen avaruusteknologia, jossa sillä on vanhastaan merkittävää osaamista. Venäjän satelliitit voisivat näin palvella koko maailmaa telekommunikaatiossa, matkustamisessa, tieteellisessä tutkimuksessa ja teollisuudessa. Tämän ohella Medvedev hahmottelee Venäjälle johtavaa roolia lääketeollisuudessa ja -teknologiassa.

Innovaatioita komentotalouden hengessä

Medvedevin tietoyhteiskunta- ja innovaatiojulistusten ongelma on kuitenkin se, ettei keinoja tavoitteiden saavuttamiseksi ole juuri esitelty. Medvedev yrittää itse näyttää esimerkkiä informaatioyhteiskunnan mahdollisuuksista aktiivisena bloggaajana ja internetin käyttäjänä.

Ero Putiniin onkin kuin yöllä ja päivällä. Amerikkalaiselle Time-lehdelle vuonna 2007 antamassaan haastattelussa Putin ei omien sanojensa mukaan ollut tuohon päivään mennessä vielä koskaan käyttänyt sähköpostia, Internetiä tai matkapuhelinta.

Ajan hermolla olevasta imagostaan huolimatta Medvedevinkin lähestymistapa modernisaatioon ollut perinteinen ja byrokraattisen raskassoutuinen. Presidentin oman perestroikan eräänlainen keskuskomitea on 18-jäseninen presidentin modernisaatiokomissio, johon kuuluu kolme presidentin hallinnon miestä, seitsemän hallituksen edustajaa, neljä valtion yhtiöiden ja liikelaitosten edustajaa ja vain kaksi liike-elämän ja yksi tiedemaailman edustaja.

Läntisissä markkinatalouksissa ei ole totuttu ajattelemaan, että teknologiset innovaatiot muhisivat erityisesti siellä, missä poliittisia virkamiehiä on koolla. Ongelma venäläistä innovaatiokeskustelua seuraavien läntisten tarkkailijoiden mukaan on sekin, että itse innovaation määrittelemineen on jäänyt puolitiehen. Venäläisessä ajattelussa innovaatio on jokin kouriintuntuva laite, jossa olevia nappeja voi painaa. Esimerkiksi sosiaalisen innovaation käsite on käytännössä tuntematon. Lisäksi innovaatiojärjestelmiä rakennetaan valtiovetoisesti, suurten valtiollisten suunnitelmien kautta, kun muualla maailmassa tietoteknisten vallankumousten kehto on ollut autotalleissa toimineissa pikkufirmoissa. Venäjän innovaatiokehitystä patoaa sekin, ettei keskeisiä pienyrittäjyyden perusongelmia – byrokratiaa, viranomaisten mielivaltaa, sekavaa lainsäädäntöä ja korruptiota – ole edelleenkaan ratkaistu.

Lisäksi Venäjällä ei ole täysin sisäistetty sitä, että keskeinen innovaatiotalouden moottori on kansainvälistyminen ja rajojen avaaminen yritystoiminnalle. Venäläiset yritykset eivät aktiivisesti tähtää kansainvälistymiseen. Toisaalta sille on vakavia esteitä, jotka liittyvät raskeeseen byrokraatiaan, puutteellisiin rahoitusmahdollisuuksiin, mutta myös Venäjän heikkoon brändiin maan rajojen ulkopuolella. Venäjää ei ole – ehkä ase- ja avaruusteollisuuden ulkopuolella – juuri totuttu yhdistämään korkeaan teknologiaan.

Venäjä pitää omana viiteryhmänään mielellään muita maailman kehittyviä talouksia, niin sanottuja BRIC-maita, Brasiliata, Intiaa ja Kiinaa. Silti Venäjä on niistä ainoa, joka uskoo, että se pärjää vain omien kotimarkkinoidensa varassa eikä sen tarvitse avata talouttaan. Lisäksi innovaatiotalouden ongelmiin kuuluu se, ettei mahdollisia uusia oivalluksia osata kaupallistaa. Tässä taakkana on Neuvostoliiton perintö. Toisin kuin usein luullaan, myös Neuvostoliitto oli omavarainen ja pitkälle kehittynyt tietoteknisissä keksinnöissään. Ongelma oli, ettei keksintöjä käytännössä mitenkään sovellettu siviilipuolella saati kaupallistettu, sillä kolossaalinen sotateollinen kompleksin imi kaikki maan voimavarat.

Kaikuja neuvostovuosilta on kuultavissa myös Medvedevin lempilapseksi nousseessa hankkeessa perustaa Moskovaa liepeille Skolkovoon erityinen innovaatiokaupunki, Venäjän

oma Piilaakso amerikkalaisen esikuvan mukaan. Neuvostoliitossa teknologian kehittämisen metodi oli sama. Suljettuihin kaupunkeihin koottiin huipputiedemiehiä, joille järjestettiin etuoikeutetut asuinolot ja hyvä toimeentulo. Samassa hengessä Venäjän Piilaaksoon on tarkoitus houkutella 30 000 – 40 000 ulkomaista huippuasiantuntijaa eri puolilta maailmaa.

Ulkomaisille osajille tarjottaisiin loisteliaat asuinolot huippuvarustetuissa asunnoissa. Lisäksi he saisivat merkittäviä verohelpotuksia, vaikka Venäjän 13 prosentin tuloista riippumaton tasaverotus on jo nyt erittäin kilpailukykyinen ulkomaisille työntekijöille. Innovaatio-kaupungin idea on tuoda merkittävä panos korkean teknologian tutkimukseen, tuotekehittelyyn ja kaupallistamiseen. Ajatus on, että venäläisissä suuryrityksissä syntyvät innovaatiot siirrettäisiin jatkokehittelyyn uuteen osaamiskeskukseen.

Kunnia Piilaakson keksimisestä on luonnollisesti annettu presidentti Medvedeville, mutta idean varsinainen kummisetä ja pimentaja on ollut presidentin hallinnon varajohtaja **Vladislav Surkov**, josta on tullut eräänlainen Kremlin pääideologi. Juuri Surkovin aivoituksista on lähtöisin idea Venäjän suvereenista demokratiasta. Virkamiesvetoisesta valmistelusta huolimatta Surkov vakuuttaa, ettei valtio aio puuttua yritysten toimintaan. ”Valtio voi olla vain kannustava elementti, joka tarjoaa innovaatioille edellytyksiä. Mutta tehkööt yritykset, mitä katsovat itselleen hyödylliseksi. Tuotekehitys tuottaa tuloja ja ne jäävät yrityksiin”, on Surkov sanonut julkisuudessa. Hanke on jo nyt herättänyt Venäjällä päänpudistelua. Arvostelijat muistuttavat, ettei missään päin maailmaa innovaatiotalouksia ole rakennettu valtion käskyillä - ylhäältä päin.

Mikä on Lada-tehtaan hinta?

Modernisaatio onkin epäilemättä se poliittis-taloudellinen projekti, johon Medvedev on sitonut suurimman osan poliittisesta pääomastaan. Samalla Venäjän yli poikkeuksellinen rajuna vyörynyt maailman talouskriisi on luonut toisenlaisia paineita, jotka voivat lyödä korville modernisaatioprojektia. Juuri talouskriisi paljasti Venäjän tuotantorakenteen yksipuolisuuden, vanhanaikaisuuden ja sitä kautta äärimmäisen haavoittuvaisuuden. Tästä esimerkki oli kesällä 2009 nähty Pikaljovon tapaus.

Pienessä Leningradin oblastin asukkaiden mitta oli vuotanut yli äyräiden, kun Venäjän rikkaimpiin miehiin kuuluvan oligarkki **Oleg Deripaskan** omistamat tehtaat olivat jättäneet maksamatta työntekijöiden palkat jo monen kuukauden ajalta. Asukkaat lähtivät kaduille ja tukkivat läheisen valtatie. Paikalle pyyhälsi televisiokameroiden kanssa pääministeri Vladimir Putin, joka solvasi tehtaan johtajia ja omistajaa kyvyttömiksi ja ahneiksi torakoiksi. Tele-

visioidussa teatteriesityksessä hän käski Deripaskaa allekirjoittamaan sopimuksen, jolla palkkarästit luvattiin hoitaa vielä saman päivän aikana. – Antakaa kynä takaisin, hän vielä simputti nöyryytettyä miljardööriä allekirjoituksen jälkeen.

Kaikkein korkeimman tason aggressiivinen puuttuminen pikkupaikkakunnan palkkarästeihin kertoo siitä, että Venäjän vallanpitäjät ovat huolissaan rauhattomuuksien leviämisestä muualle maahan. Venäjällä on lähes 500 Pikaljovon kaltaista paikkakuntaa, jotka ovat vain yhden työnantajan, yleensä neuvostoaikaisen tehtaan varassa. Siksi yhden työnantajan talousvaikeudet, saati konkurssi, voivat pahimmillaan viedä toimeentulon koko kaupungilta.

Niin sanottujen ”monokaupunkien” ongelmia Venäjän hallituksen toimeksiannosta selvittäneen Moskovan talouskorkeakoulun sosiaalitieteiden laitoksen mukaan kapinamieli voi hyvinkin levitä ympäri Venäjää. Siksi palopesäkkeitä on yritetty kiireesti sammuttaa rahalla. Vaikka Venäjän hallitus ilmoitti jo keväällä 2010 talouskriisin olevan takanapäin, eivät monokaupunkien ja tuotantorakenteen yksipuolisuuteen liittyvät ongelmat ole hävinneet. Pikemmin päinvastoin, sillä juuri sosiaalisen räjähdysten välttämiseksi Venäjän valtio on joutunut lapioidaan miljardeja euroja rahaa vanhojen, aikansa eläneiden tuotantorakenteiden ylläpitämiseen pääosin työpaikkojen säilyttämiseksi. Näin välttämätöntä talouden rakennemuutosta on vain lykätty tuonnetummas. Tämä on ollut keskeinen piirre Venäjän kriisin vastaisissa toiminnaissa.

Hyvä esimerkki tästä on Ladaa valmistavan, täyden konkurssin partaalla käyneen autotehdas Avtovazin tukeminen. Venäjän hallitus on ilmoittanut panostavansa sen tuotannon jatkamisen tukemiseen enemmän rahaa kuin kaikkiin maan talouden modernisointihankkeisiin yhteensä. Tämä on sikäli ymmärrettävää, että osa vanhoista, neuvostoaikajan perinteitä kantavista työpaikoista pitää työläisistä – ja näiden jälkeläisistä – huolta kehdestä haudan partaalle. Avtovazkaan ei ole vain autotehdas vaan kokonainen pienenä yhteiskunta, joka omistaa lastentarhoja, kouluja, kulttuuri-, ja urheilu- ja lomakeskuksia. Autotehtaan 100 000 työntekijällä ja heidän perheillään kaikki on kiinni tehtaassa. Vaikka antaisikin arvon sosiaaliselle turvalle, voi kysyä onko autotehtaan tehtävä todella pitää huolta kaikesta tästä?

Toinen modernisaation ja stabilisaation välinen ristiriita ilmenee Venäjän WTO -jäsenyyshankkeessa, josta on tullut jo yhdenlainen ikuisuusprojekti. Venäjä on viimeiset 15 vuotta neuvotellut pääsystä maailman kauppajärjestöön, sillä yleinen konsensus on, että juuri talouden avaaminen ja maailmanmarkkinoihin integroituminen on avain myös talouden modernisoinnissa. Kun enää muutama kysymys oli ratkaisematta – muun muassa Suomelle jossain vaiheessa tärkeänä pitämät puutullit – ilmoitti Venäjä lähtevänsä mieluummin tulliuunioniin Valko-Venäjän ja Kazakstanin kanssa. Tämä, samoin kuin Venäjän kriisin takia ympäril-

leen rakentama yhä korkeampi protektionistinen tullimuuri, ovat taas selkeässä ristiriidassa maan WTO -jäsenyyden kanssa.

Korruption syöpäkasvain

Venäjän talouden ongelmista keskeinen on myös yhteiskuntaan syvälle ja laajalle levinnyt korruptio. Putinin presidenttikausilla 2000-luvun alussa Venäjä on vajonnut yhä syvemmälle lahjusten ja vallan väärinkäytön suohon. Eikä kehitys ole pysähtynyt Medvedevin kahden ensimmäisen vallassaolovuoden aikana, vaikka uusi presidentti on julistanut korruption valtion viholliseksi numero yksi.

Medvedevin saavutuksiin kuuluu se, että hän on nostanut ongelman esille. Hän perusti lähes ensi töikseen noustuaan valtaan keväällä 2008 korruption vastaisen neuvoston, jonka tehtäväksi annettiin valmistella asiaa koskevaa lainsäädäntöä. Silti maan sisäministeriönkin lukujen mukaan keskimääräisen lahjuksen määrä Venäjällä oli vuoteen 2009 mennessä miltei kolminkertaistunut 23 000 ruplaan (noin 600 euroon) vuoteen 2008 verrattuna, jolloin keskimääräinen lahjus oli noin 9 000 ruplaa (runsas 230 euroa). Samalla yksittäisten lahjusrikosten määrä nousi selvästi.

Kansainvälisen, eri maiden korruptiotilannetta luotaavan järjestön Transparency Internationalin Venäjän toimiston mukaan arkipäivän pikkulahjukset eivät silti kuvaa koko tilannetta. Oleellista olisi kiinnittää huomiota viranomaisten järjestelmälliseen virka-aseman väärinkäyttöön. Venäläisen kansalaisjärjestön, Korruption vastaisen komitean johtaja **Kiril Kabanov** kirjoitti hallituksen lehdessä Rossiiskaja Gazetassa korruption uppoavan Venäjällä vuositasaan ehkä jopa noin 230 miljardia euroa. Lukuja on mahdoton tarkistaa, mutta summa antaa suuntaa ongelman laajuudesta. Kabanovin mukaan Venäjällä uskotaan korruption olevan kytköksissä epämääräiseen kansanluonteeseen liittyvään ongelmaan. ”Katsokaa Suomea, joka oli sata vuotta osa Venäjän imperiumia. Jos selitys pitäisi paikkansa, myös sen olisi pitänyt saada tartunta venäläisestä korruption kulttuurista. Silti Suomi on kansainvälisissä vertailuissa maailman vähiten korruptoitunut maa.” Samalla on sanottava, ettei Venäjällä ole erityisen tarkkaan seurattu suomalaisen vaalirahoituskeskustelun käännteitä.

Venäjällä korruptiolla on kuitenkin eräänlainen systeemiluonne. Se on kiinnittynyt yhteiskunnan rakenteisiin kuin syöpäkasvain. Ylimääräistä rahallista voitelua tarvitaan yliopistoihin pääsemisessä ja etenkin sieltä valmistumisessa, armeijan välttämiseksi, kunnollisten lääkäripalveluiden turvaamisessa ja varsinkin yritystoiminnassa tarvittavien erilaisten lupien ja lisenssien saamiseksi. Yritystoiminnassa laillinenkin tie on mahdollinen, mutta jos haluaa

nopeuttaa asioita, on tapana palkata erilaisia konsultteja, joilla on hyvät suhteet viranomaisiin. Usein kyseiset konsulttiyhtiöt ovat lupaa myöntävien viranomaisten omistamia. Näin käteisen maksaminen kirjekuoreissa on vain kaikkein alkeellisin lahjonnan muoto.

Venäläisen korruptiokeskustelun kansallinen erityispiirre on se, että lehdistö kertoo melko avoimesti järjestelyistä, joilla esimerkiksi korkeiden viranomaisten ja poliitikkojen lähipiiriin kuuluvia yrityksiä pelastetaan julkisin varoin. Silti suuri yleisö ei erityisemmin jaksu tuohtua yhä uusista paljastuksista, siksi turtuneita korruptioon ollaan. Korruption ongelma on sekin, että se on totuttanut liian monet korkeat virkamiehet suuriin ylimääräisiin tuloihin ja niiden tuomaan hyvään elämään. Etuoikeuksista ei haluta luopua. Korruption vastaisen komitean Kiril Kabanovin mukaan virkamiesten lobby on vaikuttanut siihen, että uuden korruptiolainsäädännön voimaantuloa on lykätty. Myös tällä suunnalla presidentti Medvedevillä on mahtavia vastustajia.

Hyvä poliisi vastaan pahat

Sen ohella, että korruptio tukahduttaa talouselämän normaalia toimintaa, se syö uskoa kansalaisten uskoa viranomaisiin, erityisesti virkavaltaan, jonka tehtäväksi on annettu valvoa lain noudattamista.

Venäjällä kaikki tietävät varsinkin miliisin olevan pahasti korruption rämettämä. Viimeisen vuoden aikana miliisin suunnasta on noussut erilaista skandaalinkäryä lähes viikoittain. Kaksi tapausta sai kuitenkin maljan läikkymään yli. Toinen oli miliisimajuri **Denis Jevsjukovin** tapaus, jossa nuori Moskovan eteläisen miliisipiirin päällikkö ammuskeli umpihumalassa ympäriinsä moskovalaisessa supermarketissa surmaten kaksi ihmistä ja haavoittaen seitsemää. Toisen ison skandaalin aiheutti miliisiupseeri **Aleksei Dimovski** Mustanmeren rannalla sijaitsevasta Novorossiiskin kaupungista. Hän lähetti internetin videopalveluun Youtubeen viestin, jossa hän syytti kollegoitaan räikeästä korruptiosta ja syyttömien ihmisten passittamisesta vankilaan rikostilastojen kaunistamiseksi. Dimovski erotettiin, mutta hänen viestinsä on ollut näkyvästi esillä Venäjän tiedotusvälineissä. Siksi onkin syytä epäillä, että sanoma on kuultu myös vallan käytävillä.

Skandaalit ovatkin saaneet Venäjän korkeimman miliisiviranomaisen, sisäministeri **Rashid Nurgalijevin** myöntämään, että hänen korissaan on monta mätää munaa. Nurgalijevin mukaan väärinkäytöksiin syylistyvät lainvalvontaviranomaiset osoittavat alhaista moraalila ja piittaamattomuutta kansalaisia kohtaan, joita heidän pitäisi suojella. Poliisin suurin ongelma on kuitenkin arkipäivän korruptio, joka ulottuu kaikille tasoille. Useimmiten tavalliset

venäläiset törmäävät siihen asioidessaan liikennepoliisi DPS:n kanssa. Tavallisesti liikenne-rikkomukset on Venäjällä tapana ratkaista ”paikan päällä” käteismaksuilla ilman kuittia. Miliisin piiristä on paljastanut silti paljon pahempaa, suoranaista järjestäytynyttä rikollisuutta. Miliisin tiedetään organisoineen kokonaisia kiristysliigoja (venäjäksi krysha, katto), jotka pumpaavat rahaa erityisesti pieniltä ja keskisuurilta yrityksiltä tarjoamalla niille erilaisia suoja- ja turvapalveluita muita viranomaisia ja kilpailevia yrityksiä vastaan. Lisäksi yritykset voivat rahalla ostaa esimerkiksi talousrikollisuutta torjuvan miliisiin tarkastuksia kilpaileviin yrityksiin. Näin kilpailijan toiminta voidaan panna jäihin kuukausiksi.

Keskivertomiliisiin noin 400–500 euron kuukausipalkka ei ainakaan vähennä houkutuksia laittomien lisätulojen hankkimiseen. Presidentti Dmitri Medvedev – se ”hyvänä poliisina” pidetty mies maan johdossa – onkin määrännyt sisäministeriöön tehtävän suuruudistuksen, jonka mukaan miliisin vahvuudesta leikattaisiin viidennes. Tarkoituksena on, että näin jäljelle jäävien palkkoja voitaisiin korottaa. Sisäministeriön palkkalistoilla on kaikkiaan 1,4 miljoonaa henkeä, mikä on suuressakin maassa jättimäinen luku. Väestömäärään suhteutettuna se tarkoittaa Suomeen verrattuna viisinkertaista määrää poliiseja. Vaikka presidentin päätöksiä Venäjällä harvoin arvostellaankin avoimesti, ovat uudistusaikeet herättäneet nurinaa miliisisä, sillä isolla osalla heistä on työpaikka vaarassa. Lisäksi Pohjois-Kaukasuksella, jossa miliisit ovat terroristi-iskujen pääkohteita, on jo ilmoitettu, ettei miliisiin lukumäärään puututa.

Pohjois-Kaukasuksen haava vuotaa yhä

Turhaan ei presidentti Medvedev maininnut modernisaation ohjelmajulistuksessaan ”Eteenpäin, Venäjä” Pohjois-Kaukasuksen epävakauden olevan yksi hänen hallintokautensa ankarimpia haasteita. Huhtikuun alun 2010 pommi-iskut Moskovassa pahimman aamuruuhkan aikaan, toivat epävakaa alueen väkivallan jälleen Venäjän sydämeen. Ne osoittivat, että Pohjois-Kaukasuksen tilanne on yhä vuotava haava Venäjän kyljessä, vaikka vallanpitäjät Moskovassa ovatkin halunneet uskotella muuta. Moskova on yrittänyt sammuttaa alueen konfliktia ensin väkivallalla ja sitten rahalla. Kumpikaan lähestymistapa ei ole yksin tuottanut tuloksia. Niin raadolliselta kuin se kuulostaakin, niiden yhdistelmä saattaa tepsä.

Hyvä esimerkki on Kaukasuksen entinen murheenkryyni Tshetshenia, jota voi pitää jo jokseenkin rauhoittuneena. Alueen itsevaltainen presidentti **Ramzan Kadyrov** on valinnut tasavallan tilanteen ”normalisoimisessa” äärimmäisen kovan linjan. Ne, jotka ovat lojaaleja hallinnolle, palkitaan ruhtinaallisesti, mutta vastustajat eliminoidaan armotta. Inhimillinen hinta on ollut kova, mutta tuloksena on ollut tasavallan suhteellinen vakautuminen. Samalla

paradoksaalista on, että vaikka Kadyrov istuu tasavaltansa johdossa Moskovan armosta, on Tshetshenia todellisuudessa nyt itsenäisempi kuin kenties koskaan 1990-luvun alun jälkeen. Monin paikoin voi kysyä, onko Venäjän perustuslaki siellä enää voimassa. Samalla kun Tshetsheniaa on jälleenrakennettu, on väkivalta siirtynyt sen naapuritasavaltoihin, erityisesti Ingushetiaan ja Dagestaniin. Kapinallisten alttiutta tarttua aseisiin ei ainakaan vähennä voimaviranomaisten mielivalta ja räikeät ihmisoikeusloukkaukset sekä alueen korkea työttömyys, köyhyys sekä venäläisittäinkin laajamittaisena rehottava korruptio.

Samalla silmiinpistävää on ollut, miten hiljaa länsi on ollut Pohjois-Kaukasuksen tilanteen ympärillä. Kun vielä aiemmin 2000-luvulla ne jakoivat Venäjälle mielellään neuvoja ihmisoikeuksien kunnioittamisesta ja neuvotteluiden käymisestä, ei julkilausumia ole viime aikoina juuri kuultu. Taustakeskusteluissa suomalaiset, mutta myös muut läntiset diplomaatit sanovat hiljaisuuden erityisesti EU:ssa johtuvan neuvottomuudesta. Lännellä ei ole enää antaa Venäjälle ohjeita siitä, miten tilanne Kaukasuksella pitäisi ratkaista. Samalla erityisesti Yhdysvaltojen, mutta myös muiden Nato-maiden, maine ihmisoikeuksien puolustajana on saanut rumia tahroja kylkeensä, kun yhä uudet paljastukset Guantamon Bayn vankileiristä, CIA:n salaisista vankilennoista tai terrorismista epäiltyjen kohtelusta Irakissa ja Afganistanissa, ovat nousseet otsikoihin maailmalla.

Siksi ihmisoikeusloukkaukset, joihin Venäjä ja erityisesti Pohjois-Kaukasuksen voimaviranomaiset epäilemättä syyllistyvät, ei ole Venäjän oma, erillinen heikkous. Se kertoo yleisistä ongelmista, jotka liittyvät terrorismin vastaiseen taisteluun eri puolilla maailmaa. Viimeistään syyskuun 11. päivän 2001 terrori-iskujen jälkeen, Venäjä on yrittänyt saada läpi viestiään siitä, että vihollinen on yhteinen. Venäjän mielestä Pohjois-Kaukasuksella sillanpääaseman saanut islamistinen terrorismi taistelee koko läntistä sivilisaatiota vastaan. Samalla Venäjällä on kuitenkin korostettu, ettei kamppailua käydä islamia vastaan. Vaikka myös väkivaltainen muukalaisviha nostaa Venäjällä rumaa päätään, ei Pohjois-Kaukasuksen väkivalta ole johtanut laajaan islaminvastaiseen mielialaan.

Medvedevin resepti Pohjois-Kaukasuksen rauhoittamisessa on ollut perustaa alueelle uusi federaatiopiiri ja istuttaa sen johtoon entinen Krasnojarskin kuvernööri ja multibiljonääri **Aleksandr Holopin**, josta tehtiin myös hallituksen varapääministeri. Näin uudella Pohjois-Kaukasuksen ”kuvernöörillä” on selkänोजनाan sekä presidentti että pääministeri Putin. Samalla Medvedev on korostanut, ettei alueen ongelmia voi ratkaista ilman puuttumista sosiaaliseen tilanteeseen ja köyhyYTEEN. Hän on sanonut myös, ettei terrorismin vastaisessa kamppailussa pidä tinkiä ihmisoikeuksista. Sävyero Putiniin on iso. Toistaiseksi tulokset uudesta otteesta Pohjois-Kaukasuksen ongelmiin vain ovat olleet laihoja.

Poliittisen järjestelmän haaste: ukrainisaatio vai vakaus?

Osana modernisaatiota presidentti Medvedevin usko informaatioteknologian voimaan on rajaton. Hänen mukaansa se on myös keskeinen keino maan poliittisen elämän demokratisoimisessa sekä sananvapauden ja kokoontumisvapauden toteuttamisessa. ”Informaatioteknologian kautta yhteiskunnasta tulee avoimempi ja läpinäkyvämpi, vaikka ’hallitseva luokka ei sitä haluaisikaan’”, Medvedev maalaa.

Medvedevin mukaan Venäjän poliittisessa järjestelmässä keskenään kilpailevien poliittisten puolueiden, jotka silloin tällöin syrjäyttävät toisensa vallasta, pitää olla keskeisiä toimijoita. Monia uudistuksia Venäjän poliittisessa järjestelmässä onkin tehty. Puolueille on annettu uusia mahdollisuuksia nimittää ja valita ehdokkaita alueellisiin virkoihin. Lisäksi uusien puolueiden perustamista ja eri poliittisten ryhmien pääsyä mediaan on helpotettu.

Medvedev on huomauttanut, etteivät kaikki ole tyytyväisiä uudistusten nopeuteen ja vaativat paluuta ”demokraattiselle” 90-luvulle. ”Jatkuvan vallankumouksen” kannattajille hän sanoo kuitenkin tuottavansa pettymyksen. Medvedev korostaa, ettei Venäjä aio myöskään kopioida demokratiassa ulkomaisia malleja. Siksi muutamissa kysymyksissä vaaditaan edelleen yhteisymmärrystä kaikkien puolueiden välillä. Ne liittyvät keskeisiin ulkopolitiikan linjauksiin, sosiaaliseen vakauteen, kansalliseen turvallisuuteen, perustuslailliseen järjestykseen, kansalaisoikeuksiin, omaisuuden suojaan ja ekstremismin torjumiseen. Juuri poliittisen järjestelmän ja vaalien kohdalla ristiin vetävät pyrkimykset modernisaatioon ja stabilisaatioon törmäivät kaikkein lujimmin.

Kaikista demokratian laajentamispuheista huolimatta, on erityisesti viime aikojen paikallis- ja aluevaaleissa nähty räikeää ja osittain kömpelöäkin vaalivilppiä. Hyvän esimerkin tarjoavat Moskovon kaupunginvaltuuston vaalit syksyllä 2009. Kaupungin 35-jäseniseen duumaan nousi vain kaksi puoluetta, joista valtapuolue Yhtenäinen Venäjä keräsi 32 ja oppositiossa olevat kommunistit kolme. Kommunistit sekä Kremlille uskollinen, sosialidemokraattinen oppositiopuolue Oikeudenmukainen Venäjä esittivätkin julkisuudessa pitkän listan todisteita kömpelöstä vaalivilpistä Yhtenäisen Venäjän hyväksi. Mielenkiintoiseksi tilanteen tekee se, että syytökset esitettiin valtiollisen televisiokanava Rossijan suorassa lähetyksessä. Kysymys kuuluukin, miksi valtapuolue, joka mielipidemittausten ja venäläisen yhteiskunnan ilmapiirin perusteella saisi varmasti yli puolet tai sitä lähellä olevan äänimäärän täysin vapaissa ja rehellisissä vaaleissa, haluaa kahmia kaiken vallan?

Presidentti Medvedev sanoikin vaalien jälkeen arvovaltaisessa, Venäjän keskeiset poliittiset vaikuttajat keränneessä tilaisuudessa Kremlissä, ettei vaaliasetelma Moskovassa ollut

demokraattinen, sillä vain kahden puolueen ei voi sanoa edustavan pääkaupungin asukkaiden poliittisten mielipiteiden kirjoa. Samassa tilaisuudessa puhunut pääministeri ja Yhtenäisen Venäjän puheenjohtaja Vladimir Putin puolestaan korosti, etteivät väitteet yhden puolueen ylivoimasta ole hyväksyttäviä. Ja vaikka näin olisikin, on se mahdollistanut talouskriisin vaatimien kipeiden päätösten läpiviemisen. ”Missään tapauksessa emme aio sallia Venäjän poliittisen elämän ajautumista Ukrainan kaltaiseen kaaokseen. Toisaalta emme saa luisua totalitarismiin ja itsevaltiuteen, mistä on myös esimerkkejä entisen Neuvostoliiton alueella”, Putin linjasi.

Presidentin ja pääministerin sanailua voikin pitää ennenkuulumattomana. Erityisesti läntiset tarkkailijat ovatkin odottaneet kieli pitkällä Venäjää johtavan tandem, kahteen eri suuntaan katsovan kaksipäisen kotkan sisäisissä valtasuhteissa. Vaikka painotukset ja henkilökohtaiset tyylierot ovat Medvedevillä ja Putinilla selviä, on heillä myös selkeä työnjako: Medvedev johtaa turvallisuuspolitiikkaa, myös voimaministeriöiden (miliisin, armeijan sekä turvallisuus- ja tiedustelupalveluiden) osalta sekä suhteita ulkovaltoihin. Putinin käsiin on sitä vastoin uskottu niin sanotusti sisäpolitiikan likainen työ, jonka ytimessä on talous: talouskriisin vastaiset toimet, työllisyys, sosiaaliturva ja eläkkeet sekä finanssi-, energia- ja teollisuuspolitiikka. Myös Medvedevillä on rooli sisäpolitiikassa, mutta enemmänkin eräänlaisena visionäärinä, joka keskittyy luomaan tulevaisuudenkuvia maan modernisoinnista.

Ainakin toistaiseksi työnjako on toiminut, mutta kysymys kuuluukin: kumman iskulause Medvedevin modernisaatio vai Putinin stabilisaatio saa ylliotteen vai onko niihin rakennettu sisäinen ristiriita voitettavissa? Uutta suuntaa etsivän Venäjän vieressä myös Suomen pitää asettaa kysymys omasta suhteestaan itänaapuriin.

Kumpujen yöstä hyvään naapuruuteen

Iso-Britannian pääministeri **Winston Churchill** – joka julisti sodan Suomelle itsenäisyyspäivänämme 6. joulukuuta 1941 – oli paitsi Neuvostoliiton liittolainen toisessa maailmansodassa, sittemmin kylmän sodan mies. Häneltä on jälkipolville jäänyt kuuluisa lause, jonka mukaan ”Venäjä on mysteeriin kääritty arvoitus, joka sisältää kysymysmerkin”. (Russia is a riddle, wrapped in a mystery, inside an enigma). Luonnehdinta kertoo vanhasta länsimaisesta hämmennyksestä Venäjän edessä. Venäjä on jotain, jota ei voi normaalilla järjellä ymmärtää, jotain vierasta ja outoa, joka ei taivu normaaliin logiikkaan. Churchill kuitenkin jatkoi pohdintaansa: ”Mutta ehkä mysteeriin löytyy avain. Tuo avain on Venäjän kansalliset intressit”.

Juuri sen ymmärtäminen, mitkä ovat Venäjän kansalliset intressit, on avain, kun ajatellaan Suomen suhdetta sen itänaapuriin. Intressejä voidaan joko ymmärtää tai ymmärtää väärin – ainakin, jos Venäjän aikomuksia tulkitaan menneisyyden sameista horisonteista käsin. Tarve ymmärtää uutta Venäjää on Suomessa kova. Siitä kertoo paitsi eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan jatkama työ Venäjän tulevaisuuskysymysten parissa, myös **Matti Vanhasen** toisen hallituksen kokoama, laatuaan ensimmäinen Venäjä-ohjelma sekä pääministerin johdolla kokoontuva Venäjä-asioiden neuvottelukunta. Silti menneisyydestä nouseva, eräänlainen kylmän sodan maisema on edelleen läsnä, kun suomalaiset ajattelevat Venäjä-suhdettaan. Suomessa voi edelleen hyvin koulukunta, jonka mukaan itse jumala on luonut Venäjän maan päälle vain, jotta se voisi jotenkin uhata Suomea. Vaikka Venäjää ei pidettäisikään enää suorana turvallisuuspoliittisena haasteena, etsitään sen esityksistä edelleen erilaisia kaksoispuhujia: se mitä virallinen Venäjä ajaa, ei ole sitä, mitä se todellisuudessa tavoittelee.

Venäjän näkökulmasta ajatus siitä, että se haluaisi lisätä turvallisuusjännitteitä – saati jotenkin uhata Suomea – on käsittämätön. Miksi venäläiset haluaisivat yhtään ongelmaa käytännössä ainoalla vakaalla ja ongelmattomalla rajallaan? Uhkakuvien veivaaminen vielä 2000-luvun Suomessa on osoitus siitä, miten täysin vastakkaiset naapurikuvat suomalaisilla ja venäläisillä on toisistaan.

Suuri osa suomalaisista ei ole edes kuullut, miten hyvä, jopa epärealistisen myönteinen ja ihaileva kuva venäläisillä on suomalaisista. Venäjällä Suomeen yhdistetään mielikuvat korkeasta elintasosta ja huipputeknologiasta, rehellisyydestä, täsmällisyydestä, siisteydestä ja tasaaisista teistä. Tämän voi vahvistaa jokainen suomalainen, joka on asunut Venäjällä tai ollut enemmän tekemisissä venäläisten kanssa. Jos useampi suomalainen tietäisi, miten myönteisesti Suomeen Venäjällä suhtaudutaan, ymmärtäisi ehkä useampi hiukan hävetä ummehtuneesta kumpujen yöstä nousevaa ryssävihaa. Itse asiassa hyvä Suomi-kuva on ehkä parhaita turvatakuitamme, jota muuten ei ole kirjattu erilaisiin EU- ja Nato-sopimuksiin. Venäjä on suurvalta, joka haluaa palauttaa itselleen neuvostoaikojen globaalin roolin ja olla yksi moninapaisen maailman navoista. Venäjä on itsetietoinen ja häikäilemättömän itsekäs suurvalta – mutta ei sen enempää kuin muut suurvallat.

Silti Suomen ulkopolitiikasta löytyy myös kestävä perintöä, kun ajatellaan suhdetamme Venäjään. Presidenttien Paasikiven, Kekkosen, Koiviston ja Halosen ulkopoliittisen pitkän linjan viisaus on ollut, että suomalaiset eivät voi vaikuttaa siihen, millainen yhteiskuntajärjestelmä Venäjällä on – eikä ole tarpeenkaan. Korkeintaan voimme näyttää esimerkkiä.

Mutta olivatpa Venäjällä vallassa tsaarit, pääsihteerit tai presidentit – ankarat tyrannit tai liberaalit uudistajat – suomalaisten on tultava heidän kanssaan toimeen. Vallanpitäjät vaih-

tuvat, mutta naapuruus on ikuista. Siksi naapurisuhde on Suomen puolelta yritettävä kaikissa oloissa rakentaa niin, että siitä voi olla molemminpuolista hyötyä – taloudellisesti, kulttuurisesti ja poliittisesti, mutta myös inhimillisen kanssakäymisen tasolla.

9. Venäjän nuorison lukutottumukset rajussa muutoksessa 2000-luvulla

Natalia Baschmakoff¹¹⁰

Valistuksen hedelmät

Tieto- ja viestintäteknologian nopea kehitys on 2000-luvulle tultaessa muuttanut radikaalisti lukutaitoa kaikkialla maailmassa. Se on luonut uusia medioita ja lukemisympäristöjä, tuottanut uudentyyppisiä tekstejä ja lukemistapoja. Kuvallinen viestintä ja sen edellyttämä lukutaito ovat astuneet perinteisen sanallisen viestinnän rinnalle yhtä tärkeäksi, ellei tärkeämmäksi-kin viestinnän muodoksi. Modernin lukijan on sanojen ohessa osattava tulkita kuvia, muita graafisia viestejä, liikettä, ääntä sekä näiden yhdistelmiä. Tiedon verkottuminen, interaktiivisuus, hypermedia ja uudet ”lukulelut” edellyttävät tämän päivän lukijalta lisäksi viestintäteknologian saatavuutta ja tiedonkäsittelyn perustaitoja. Reaaliaikaisuuteen ja viestinnän anonymiteettiin perustuvan sosiaalisen median suuri suosio on temmannut nuoren, ns. *nintendo*-sukupolven virtuaaliavaruuteen, loitontanut sitä lähiympäristön reaalityodellisuudesta ja yhtäkaa lähentänyt ihmisiä ja kulttuureja toisiinsa eri puolilla maailmaa. Samalla ylijäräinen sähköinen viestintä on lisännyt tiedonkulun joustavuutta, läpinäkyvyyttä ja ilmaisun vapautta. Mutta tuhoako tietotekniikka, tietoverkot, lukulaatat ja niiden eri sovellukset kirjan ja lukutaidon?

Venäjällä nopea kaupungistuminen, sarjatuotantoon perustunut kulutusyhteiskunnan läpimurto ja kulttuuriteollisuuden massoituminen synnyttivät jo 1800-luvun jälkipuoliskolla isot lukijamarkkinat. Myöhäsimperiaalisen Venäjän lukutaidon kehitystä tutkinut Jeffrey Brooks on todennut klassisessa teoksessaan *Russia Learned to Read: Literacy and Popular Literature, 1861-1917*, että lukutaito yleistyi Venäjällä nopeasti laajoihin kansalaispiireihin heti 1861 maaorjuuden lakkauttamisen jälkeen. Samalla kun painettu sana tavoitti yhä suurempia lukijapiirejä yhä alemmista sosiaaliluokista, sivistyneistö, intelligentsija alkoi kantaa huolta siitä, että kansan keskuudessa kehittyisi myös luetun ymmärtämisen taito. (Brooks 1988, xiii-xiv.) Kansalaiset tarvitsivat erityisen kipeästi kriittisen luennan taitoa, kykyä ymmärtää ja yhdistää eri näkökulmia esittäviä tekstejä sekä sitä, mitä painetuissa teksteissä luki

¹¹⁰ FT, professori emerita, Vieraat kielet ja käännöstiede, Itä-Suomen yliopisto, natalia.baschmakoff@uef.fi.

rivien välissä. Niinpä Venäjän sivistyneistö korosti pelkän lukutaidon lisäksi *lukemisen taidon* merkitystä kansalaistaitojen kehittäjänä modernia yhteiskuntaa rakennettaessa. *Narodnikki*-aatetta¹¹¹ kannattanut sivistyneistö teki valistusmatkoja kansan pariin ja markkinoi painettua sanaa ”haluttavana tuotteena”, joka kriittisesti luettuna ja ymmärrettynä jalosti ja valisti yksityistä kansalaista, ja joka mahdollisti myös hänen sosiaalisen nousunsa.

Venäläinen kulttuuri oli perinteisesti kunnioittanut painettua sanaa niin, että se määriteltiin sanakeskeiseksi – *logosentriseksi* yhteiskunnaksi. Painettua sanaa kunnioittavaa perinnettä pönkitti 1800-luvun lopulla sopivan ajankohtaisesti juuri narodnikkien poliittinen agenda, jonka päämääränä oli nostaa kansan yleistä sivistystasoa ja tehdä ihmiset tietoisiksi kansalaisvelvollisuuksistaan ja -oikeuksistaan.

Lokakuun vallankumouksen jälkeinen Venäjä peri keisarivallan jäljiltä kansan valistamisen aatteen. Venäläisen kulttuurin sanakeskeisyys jatkoi elämäänsä uusissa vaatteissa: nuori neuvostovalta alkoi julistaa yleissivistävän kulttuurikasvatuksen tärkeyttä (Lovell 2000, 156). Luotiin käsite *kul'turnost'*, josta tuli 1920-luvun propagandan uusi väline; sen ohjelmalla oli tarkoitus houkutella laajoja lukijamassoja sekä intellektuaalisen tasonsa kohottamiseen että korkeampaan työmoraaliin ja jopa arkipäivän hygienian parantamiseen. (Kelly 1999, 199.) Näin venäläiseen kulttuuriin juurtunut perinteinen kunnioitus painettua sanaa ja sen yleissivistävää merkitystä kohtaan vähitellen mytologisoitiin; neuvostoliittolaisista alettiin *tuottaa* kuvaa maailman eniten lukevana kansakuntana¹¹².

Perestroikan aikana, 1980-luvun jälkipuoliskolla, tämä kuva hetkittäin vastasikin todellisuutta, kun kuumeinen lukemisinto oli vallannut koko maan. *Glasnost* – aika, jolloin Neuvostoliitossa sai sanoa ääneen ja julkaista ennen salailtuja asioita – toi mukanaan ennennäkemättömän sananvapauden buumin. Lehtimiehet saivat kirjoittaa mitä ikinä halusivat, lehdet painoivat esteettä kaiken, mikä lukijoita kiinnosti, ja ihmiset ahmivat euforian vallassa kaiken, mikä tuli painosta ulos. (Lovell 2006, 8.) Moni venäläinen ironisoi kuitenkin tuolloin kansakunnan lukuintoa todeten: ”Mitäpä me muuta voisimmekaan kuin *lukea* paetaksemme ankeaa arkitodellisuutta”. Neuvostoliittolaisten lukuintoa onkin tulkittu muun ajanvietteen puutteessa eräänlaiseksi kulttuuriseksi substituutioksi (Lovell 2000, 128). Perestroikan aikana

¹¹¹ *Narodnikkien* tavoitteena oli 1860-1870 -luvuilla kuroa umpeen venäläisen sivistyneistön ja kouluttamattoman kansan välinen juopa.

¹¹² Neuvostoliiton romahtamisen jälkeen tilanne muuttui jyrkästi. Vuonna 2006 enää 23% Venäjän aikuisväestöstä luki aktiivisesti ja maa oli menettänyt maailman eniten lukevan kansakunnan maineen. Suurin aktiivinen lukijakunta löytyi nyt Isosta Britanniaasta (52%), Ruotsista (44%) ja Suomesta (43%). (Vdovenko 2006.)

keskiverto venäläinen perhe saattoi tilata kotiinsa jopa kuusi eri aikakauslehteä, joiden yhden numeron volyymi vaihteli sadasta pariinsataan sivuun (ibid., 150).

Vuoden 1991 jälkeen lehtien, pienkustantamojen ja nyrkkipajojen taloudellista romahdusta ei Venäjällä tarvinnut odottaa pitkään; markkinavetoinen kustannustoiminta vajosi syvään kriisiin. Jo 1992 lehti ja kustantaja toisensa jälkeen kokivat konkurssin, ja vuoden 1993 talouskriisi romutti vuosiksi eteenpäin muidenkin kulttuurityöntekijöiden ansaitsemismahdollisuudet ja tulevaisuussuunnitelmat. Siitä kärsivät erityisesti opettajat, kirjastonhoitajat ja maaseutulehtien toimittajat eli juuri ne, jotka välittivät lukemistraditiota uusille sukupolville. 1990-luvulla venäläiset saivat kokea myös, miten heidän koko rikas kulttuuriperintönsä – jopa kirjallisuuden suuret klassikot – menetti maan taloudellisen arvostuksen romahtamisen myötä yleisen kiinnostavuutensa länsimaalaisten silmissä (Lovell 2006, 3). Kolaus, jonka venäläisen kulttuurin status tällöin koki, oli omiaan suuntaamaan jälkineuvostoliittolaisena aikana koulunkäyntinsä aloittaneen sukupolven tulevaisuusvalintoja muille kuin kulttuurisen sisällöntuotannon aloille.

Kadonnutta lukijaa etsimässä

Lukijan kannalta oli kohtalokasta se, että 1991 jälkeinen Venäjä oli perinyt Neuvostoajalta sen järjestelmän muiden rakenteellisten ominaisuuksien lisäksi kustannustoiminnan tuotanto- ja levikkiketjun välisen heikon yhteyden. Vaikka uudet vallanpitäjät asettivat heti 1992 alkaen useita toimikuntia suojaamaan kustannusalaan markkinoiden paineelta, alan kriisi kosketti vääjäämättä myös lukijoita. (Lovell 2000, 129.) Siirtyminen markkinatalouteen paljasti samalla kirjakauppaverkoston riittämättömyyden: 2500 kirjakauppaa suhteutettuna valtavaan maa-alaan ei voinut mitenkään tyydyttää etäisten haja-asutusalueiden tarpeita¹¹³.

Kustannusala vastasi kriisiin eriyttämällä ja fokusoimalla tarkemmin tuotteidensa kohderyhmiä. Naislukijat, puutarha- ja luontoihmiset sekä erilaiset hartaudenharjoittajien ryhmät olivat ensimmäisiä kohteita. Sen sijaan perinteisesti vankat kirjojen ja aikakauslehtien lukijajoukot kuten akateemiset kansalaiset, opiskelijat ja koululaiset joutuivat tuntuvasti kärsimään kustannusalan epävakaudesta. Ei ihme, että nämä lukijat jäivät kaipaamaan kustannuslalle neuvosto aikaista vallanpitäjien ohjausta (Priamaia Rech 2003). Valtio vastasi lukijoiden huutoon järjestämällä useita valtakunnallisia lukukampanjoita. Niistä näkyvin oli 8. marraskuuta 2006 presidentti Putinin julistama Venäjän Kielen vuosi 2007. Kirja-alan ammattilaiset, sa-

¹¹³ Kirjakauppaverkoston tiheys suhteessa lukijamäärään on länsimaissa 1:10.000-15.000, kun se Venäjällä on 1:60.000 (Levina 2005).

moin kuin sosiologitkin ovat kuitenkin yhtä mieltä siitä, ettei yhdelläkään lukukampanjoista ollut sanottavaa vaikutusta nykypäivän venäläisten laskeviin lukutottumuksiin. Tutkimukset osoittavat päinvastoin, että venäläisten lukuinto on huimassa laskussa¹¹⁴.

Levada-Instituutin tilastot kertovat, että vuonna 2008 jopa 46 % Venäjän aikuisväestöstä ei lukenut ollenkaan kirjoja. Jos verrataan tätä lukua viisi vuotta aikaisempaan, vuoden 2003 tulokseen, joka oli 34 %, on laskukäyrä todella jyrkkä. Samana ajanjaksona 2003-2008 on myös venäläisten *aktiivilukijoiden* määrä pudonnut 26:sta prosentista 16:en. Kysyttäessä haastatelluilta syytä heidän lukuhalunsa laskuun on vastaus ollut usein: ”Kirjat ovat liian pak-suja, raskaita ja muutenkin kuormittavia.” Kysyttäessä lukivatko vastaajat sitten enemmän lehtiä, aikakauslehtiä tai internet-aineistoja, oli vastaus kielteinen. (Chenie 2009, 4.)

Sosiologit tulkitsevat venäläisten uusien lukutottumusten heijastavan lähinnä postmodernin yhteiskunnan yleistä tendenssiä, jossa kirja nähdään ennen kaikkea kulutushyödykkeenä. Sitä käytetään informaation ja tiedonhaun lähteenä pikemminkin kuin entisaikaisen sivistyksellisen tai esteettisen kokemuksen, tahi viihdykkeen antajana. Venäläinen yhteiskunta ei tässä kehityksessä kulje yksin. Paikallisia ja maakohtaisia eroja on toki havaittavissa länsimaissa, mutta tietotekniikan omaksuneen sukupolven lukemistavat ja -tarkoitukset ovat yleismaailmallisesti muuttuneet postmodernina aikana. Massakulttuurin ja -yhteiskunnan tutkimusparadigma ei siis välttämättä anna vastausta kysymykseen *mistä johtuvat* tietyt rajut nousut tai pudotukset lukijaluvuissa. Uudempi lukijatutkimus onkin siirtynyt kustannuskentän analyysistä yleisön ja vastaanoton erittelyyn, ja se uskoo löytävänsä tyydyttäviä vastauksia kysymykseen miksi ihmiset lukevat/eivät lue erityisesti elämäntapaetnografisesta tarkastelutavasta (ks. Hujanen 2007, 52-58).

”Generation NEXT” – uusi uljas sukupolvi

2000-luvulla varttunut sukupolvi, ns. milleniumilaiset, jonka eräät sosiologit ovat nimenneet ”Generation NEXT” -sukupolveksi¹¹⁵, ovat kulutuskasvatuksen leimaama sukupolvi. Heidän asennettansa tähän maailmaan voi luonnehtia markettiasiakkaan suhteeksi: he valitsevat päivän tarpeisiin tai hetken herätteestä mitä ympärillään näkevät. Heidät on opetettu näkemään valintatilanne ”vapaudeksi valita”. He ovat kasvaneet kännykkä kourassa eivätkä useinkaan tee enää edes hankintasuunnitelmaa, vaan soittavat kännykällä valintatilanteesta kotiin, töi-

¹¹⁴ Hälytyskelloja ovat soittaneet mm. Levada-Instituutin johtavat tutkijat Natalia Zorkaia ja Boris Dubin (Chenie 2009, 4).

¹¹⁵ Neil Howe ja William Strauss (ks. Omelchenko 2006).

hin, omalle asiakkaalleen tarkistaakseen onko kyseessä tarvittava tuote, näpräilevät iPodiansa ja katsovat tarvittavat tiedot kännykän ruudulta, ennen kuin tekevät omat ratkaisunsa. NEXT-sukupolven nuorten tajunta on pirstaleinen, se on hetkessä kiinni kuin ison valvomon näyttöruudusto, jossa huomio kiintyy siihen ruutuun, missä tapahtuu huomion kiinnittävää liikettä. (Taylor 2006, 212.)

Kulutuskäyttäytyminen leimaa myös milleniumilaisten tapaa lukea painettua tai sähköistä tekstiä. He lukevat sitä sieltä täältä, pieninä annoksina ja maistiaispaloina ennen kuin ratkaisevat suhteensa luettuun. He harrastavat kulttuurista vaeltelua painetun sanan tietotulvassa. Venäjän milleniumilaisten suhde lukemiseen ei periaatteessa eroa juurikaan muun maailman vastaavan ikäisten nuorten käyttäytymisestä. Erot syntyvät siitä, minkälainen tietotekniikan ja kulttuurituotannon saatavuus nuorilla on. 2009 tehty lukututkimus kertoo, että venäläiset nykynuoret lukevat enää vain valittuja kohtia klassikoista tai katsovat klassikkoteokset DVD:ltä (Tsedrik 2009).

Venäjän metropolit ja alueiden syrjäkylät ovat hyvin eri asemassa sekä tietotekniikan että kirjojen ja lehtien saatavuuden suhteen. Esimerkiksi Venäjän ja EU:n länsirajalla Pihkovan alueen keskellä sijaitsevassa Novorzhevin kaupungissa matkapuhelinverkon tukiasemat olivat vielä 2000-luvun alkupuolella niin harvassa, ettei siellä kännykällä tehnyt juuri mitään. Myös koulun ja kaupungin kirjastot kertoivat omaa kieltään alueen ja suurkaupunkien kulttuurisesta epätasapainosta (ks. lisää Ristolainen 2008). Sama keskustan ja periferian välinen eriarvoisuus tietotekniikan saatavuudessa ja toimintaedellytyksissä tulee näkymään digitaalisen median, *Vookin*, *Kindlen* ja muiden lukulelujen kehityksessä ja saatavuudessa vielä pitkään.

Japanilaisen nyky-yhteiskunnan tutkija, professori Yoshio Sugimoto¹¹⁶ näkee tämän päivän nuoret ”yltäkylläisyyden sukupolvena”, jonka asennetta ympäröivään yhteiskuntaan voi luonnehtia itsekeskeiseksi ja omaa yksityisyyttä suojaavaksi. Tämä sukupolvi ei ole lakannut lukemasta, mutta sen lukukiinnostukset ja -tottumukset poikkeavat suuresti edellisistä sukupolvista eikä se ole kiinnostunut yhteiskunnan kehityksestä saati halua muuttaa tai kumota vallitsevaa järjestystä. Nykynuoria kiinnostaa heidän elämässään leikkimieliset pelit, pako todellisuudesta ja kuumeinen erilaisuuden haku (Sugimoto 2003, 76-77).

¹¹⁶ Yoshio Sugimoto, Professor Emeritus, La Trobe University, Australia, *An Introduction to Japanese Society*, 2003.

Lopuksi

Kuten kansainväliset PISA-tutkimukset ovat osoittaneet Venäjän asema ”maailman eniten lukevana maana” on mennyt aikaa. Vuoden 2000 PISA-tutkimusten mukaan Venäjä oli lukemisessa aivan hännillä eli 27-29 sijalla (32 maasta) ja vuoden 2006 PISA osoitti samaa laskevaa suuntaa – Venäjällä lukemisessa 37-40 sijalla (57 maasta). (Shapoval, Mitrofanov 2008, 23.)

Mikä sitten voi uhata yhteiskuntaa, jonka lukijat osaavat kyllä lukea, mutta eivät käytä *lukemisen taitojaan*, ymmärrystään suhteessa lukemaansa? Nykyisen tietoyhteiskunnan kehityksessä – Venäjä mukaan lukien – pelottaa sen *realistisen oloinen illusorisuus*. Sen erottamiseen milloin näyttöpäätte kuvaa todellisuutta ja milloin lumetodellisuutta tarvitaan uuden median lukutaitoa. Muussa tapauksessa taitava mediaretoriikka voi manipuloida kokematonta lukijaansa mm. piilotettujen poliittisten agendojen kannattajaksi, minkä esim. Venäjän *Nashi*-nuorison poliittista liikettä seurannut kriittinen diskurssitutkimus osoittaa (ks. esim. Lassila 2007). Kriittisellä lukemiskasvatuksella on siis väliä.

Kirjallisuutta

Brooks, Jeffrey 1988. When Russia Learned to Read. Literacy and Popular Literature, 1861-1917. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Chtenie 2009. = Chtenie na kraju propasti. Knizhnoe Obozrenie #11(2229), 4.

Hujanen, Erkki 2007. Lukijakunnan rajamailla. Sanomalehden muuttuvat merkitykset arjessa. Jyväskylä Studies in Humanities 68. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Kelly, Catriona 1999. Kul'turnost' in the Soviet Union: ideal and reality. Reinterpreting Russia. G. Hosking & R. Service (Eds). London-Sydney-Auckland: Arnold & Oxford UP, 198-1 213.

Lassila, Jussi 2007. Commissars on the Market: Discursive Commodities of the Youth Movement NASHI. Voices and Values of Young People – Representations in Russian Media. Marjatta Vanhala-Aniszewski, Lea Siilin (eds). Aleksanteri Series 6/2007. Helsinki: University of Helsinki, 99-136.

Levina, Maria 2005. Knizhnyi rynok Rossii: mify i real'nost'. Otechestvennyie Zapiski #4/2005. <http://magazines.russ.ru/oz/2005/4/>. 14.5.2010.

Lovell, Stephen 2000. The Russian Reading Revolution: Print Culture in the Soviet and Post-Soviet Eras. Houndmills-New York: Macmillan Press & St. Martin's Press in association with SSEES, University of London.

Lovell, Stephen 2006. Destination in Doubt: Russia since 1989. London-New York: Zed Books; Nova Scotia: Fernwood Publishing.

Omelchenko, Elena 2006. Smert' molodezhnoi kul'tury I rozhdenie stilia "molodezhnyi". Otechestvennyie Zapiski #3/2006, 167-179.

Priamaia Rech 2003. =Priamaia Rech: Kak vam viditsia rossiiskoe knigoizdanie? Kommersant-Prilozheniie. 03.09.2003.

Ristolainen, Mari 2008. Preferred realities: Soviet and Post-Soviet Amateur Art in Novorzhev. Helsinki: Kikimora Publications.

Shapoval, V., Mitrofanov, K. 2008. Rossiiskaia shkola v riadu drugikh (rezul'taty mezhdunarodnogo issledovaniia PISA). Otechestvennyie zapiski, # 1, 22-32.

Sugimoto, Yoshio 2003. An introduction to Japanese Society. 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press.

Taylor, Mark 2006. Pokolenie NEXT: student epokhi postmoderna. Otechestvennyie Zapiski #3/2006, 212-229.

Tsedrik, Svetlana 2009. Chto chitaet molodezh? Irkutskii oblastnoi kolledzh kul'tury. Bibliotekovedeniie. BA diploma. <http://irkocc.ru/help/print:page,1,138-chto-chitaet-molodezh.html>. 5.7.2009.

Vdovenko, Anastasiia 2006. Knizhnye pokhorony. Rossiiskie regiony riskuiut ostat'sia bez literatury. Novye Izvestiia (Moskva). 26.10.2006.